This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 1,349,456

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

RUSKI PRIPOVJEDAČI.

NAPISAO

MILIVOJ ŠREPEL.

NAGRADJENO IZ ZAKLADE ADOLFA VEBER-TKALČEVIĆA
ZA GOD. 1893.

ZAGREB.
IZDANJE »MATICE HRVATSKE«.
1894.

891.79
S773m
1894

GL/STACKS
EXCHANGE
SERBIAN NATL LIB.
8-20-86
375-1831

Početku ovoga stoljeća ne bi nitko živ na Zapadu slutio, da će iz nepoznatih krajeva ruskih umjetnoj pripoviesti zasjati novo sunce. Ruski pripovjedači četrdesetih godina stvorili su renaissancu na polju romana ne samo u svojoj domovini, nego i po ostaloj Evropi. Što više promatraš sjajni uspjeh ruskoga romana po svim naobraženim zemljama, to ti se više nadaje misao, da je ruski roman u neku ruku pravi »preporod« pripoviesti evropske. I doista ova renaissanca imade svoga nježnog Rafaela, u koga se sve duševne sposobnosti nalaze u podpunom skladu, i svoga gigantskog Michelangela, komu po smionosti i uzvišenosti nema premca: to su Turgenjev i Tolstoj. Dok se oko Turgenjeva kao ono oko Rafaela stvara ciela škola, Tolstoj ostaje osamljen kao i veliki Michelangelo, koga njegovi riedki učenici dostizavaju samo u maniri i u njegovim slabostima.

Ruski je roman osvojio najodabranije duhove sviju naroda prirodnom svježinom svojom u izražavanju opažajâ i dubokom simpatijom svojom prema čovjeku i njegovim bolima. U ruskom se je romanu najplemenitije očitovala duša mladoga plemena slavenskog, koje uza sve svoje mladenačke pogrješke odiše iskrenim milosrdjem i djelotvornim zanosom.

Mnogi su pjesnici, apostoli slavenske ideje, sanjali o tom, da je Slavenstvu, koje rek bi istom stupa na pozornicu obće povjesti, namienjena uzvišena zadaća ljubavi. I veliki naš Pre-

radović zaodjenuo je ovu miljenicu misao u pjesničko ruho, pjevajući: »Božja sveta ruka razsu — po širokom krugu zemlje — razne puke i narode. — Po iskricu svakom dade — svoga uma, svoje moći. — Komu dade oštroumlje, — komu mudrost, komu blagost, — komu jakost, komu nježnost, — a slavjanskom uz sve oto — dade još i ljubav svoju, — pa mu reče davajući: — Najveći si i najjači — i razširen svud po zemlji, — zato čuvar njoj mi budi! — Kada sviet se izopači, . . . — ti osviesti, ti razbistri, — ti ukroti, ti ublaži, — ti okriepi, ti uznesi, — ti mi spasi sviet na zemlji!«

Ova ideja ljubavi obasjava i progrieva djela sviju ruskih pripovjedača, a dostigla je svoj najviši sloj u zadnjim radnjama Lava Tolstoga, koji od umjetnika postaje apostol staro-kršćanskoga ideala, propovjednik prave bratske ljubavi medju svim ljudima sviju naroda.

Ovu žicu, koja se previja kroz ruske pripoviesti moderne, s pravom nahode inozemci u samoj naravi slavenskoga plemena, vide ju u prostonarodnoj književnosti slavenskih naroda, koja je najvjerniji odraz prirodne duše njihove. Na takav je način i moderni ruski roman zrcalo, koje nam podaje najbitnije crte slavenske duše. Uspjeh ruskoga romana dika je sviju slavenskih naroda.

Razmišljajući o uzrocima naše prošle i sadašnje nesloge, pa umujući o sredstvima, koja bi nas mogla dovesti do jedinstva, onaj sin slavenskoga naroda, komu je ideja naše kulturne zajednice sveta, nalazi najveću utjehu u sjajnom uspjehu slavenskoga genija u području umjetnosti i književnosti. To je polje, gdje se Slaveni sastaju, a ne razilaze, to je sredstvo, po kojem će se na miran način zbližiti.

Što je ruski roman već proizveo na polju evropske pripoviesti, to se Verdi nada, da će do skora izvršiti i slavenska glazba, na ime osvježiti i pomladiti glazbenu umjetnost na Zapadu. A imajući Vereščagina i Siemiradzkoga ne treba da očima poniknemo ni pred zapadnim slikarstvom. Slavenski se genij budi od dugovječna sna, okriepljen počinkom priprema se za

svoju misiju u povjesti čovječanstva. Ruski je roman njegovo prvo golemo djelo na žrtveniku obće prosvjete.

Veliko značenje ruskih pripovjedača u prosvjetnom životu ciele Evrope upravo me je i ponukalo, da sastavim ovu knjigu. U tom sam se poslu poslužio raznim djelima i razpravama.* Samo žalim, što pored najbolje volje nisam mogao doći do nekih djela, koja su već razpačana.

---

* To su poimence: Annenska, N. V. Gogoljь. Spbg. 1891. — Arsenjevъ, Kritičeskije etjudy po russkoj literaturê. 2 toma. Spbg. 1888. — Arsenjevъ, Materialy dlja biografiji M. E. Saltykova. Polnoje sobranije sočinjenij M. E. Saltykova. Tom I. Spbg. 1891. — Arsenjevъ, V. M. Garšinъ, u »Vjestniku Evrope« god. 1888. — Bourget, Nouveaux essais de psychologie contemporaine. Paris 1893. — Brandes, Četyre lekciji, u »Vjestniku Evrope« god. 1887. — Brandes, Menschen und Werke. Frankfurt a/M. 1894. — Brandes, Moderne Geister, 2. izdanje, Frankfurt a/M. 1887. — Čujko, I. A. Gončarovъ, »Novь« 1887. — Daudet, Trente ans de Paris. Paris 1889. — Dupuy, Les grands maîtres de la littérature russe au dix-neuvième siècle. Paris 1891. — Glagau, Die russische Literatur und Iwan Turgeniew. Berlin 1872. — Inostrannaja kritika o Turgenjevê. Spbg. 1884. — Krivenko, M. E. Saltykovъ. Spbg. 1891. — Löwenfeld, Leo N. Tolstoj. I. dio. Berlin 1892. — Mihajlovskij, Kritičeskije opyty. I. Gr. L N. Tolstoj. Spbg. 1887., II. Ščedrinъ. Moskva 1890. — Millerъ, Russkije pisatelji poslê Gogolja. 2 toma. Spbg. 1890. — Nezelenovъ, Turgenjevъ vъ jego proizvedenijahъ. Spbg. 1885. — Protopopovъ, V. G. Bêlinskij. Spbg. 1891. — Pypinъ, Bêlinskij, jego žizнь i perepiska. 2 toma. Spbg. 1876. — Pypinъ, Harakteristiki literaturnyhъ mnênij. Spbg. 1890. — Pypinъ, Russkij romanъ za granicej. U »Vjestniku Evrope« 1886. — Reinholdt, Geschichte der russischen Litteratur. Leipzig 1886. — Rod, Les idées morales du temps présent. Paris 1892. — Schroeder, Le Tolstoïsme. Paris 1893. — Skabičevskij, Grafъ L. N. Tolstoj. Spbg. 1887. — Skabičevskij, Istorija novêjšej russkoj literatury. Spbg. 1891. — Skabičevskij, Očerki istoriji russkoj cenzury (1700.—1863 g.). Spbg. 1892. — Solovjevъ, F. M. Dostojevskij. Spbg. 1891. — Stasjuljevičъ, Ivanъ Sergêjevičъ Turgenjevъ. Polnoje sobranije sočinjenij I. S. Turgenjeva. Tom I.[2] Spbg. 1884. — Viskovatovъ, Sžatyj obzorъ istoriji novoj russkoj literatury. Izdalъ Evgenij Bobrovъ. Derptъ 1892. — Vogüé, Le roman Russe. Paris 1886. (V. Sabićeve članke o toj knjizi u »Viencu« god. 1887. i 1890.). — Zelinskij, Russkaja kritičeskaja literatura o proizvedenijahъ N. L. Tolstogo. 3 knjige. Moskva 1888.

Kako je ova knjiga namienjena najširim slojevima hrvatskoga čitateljstva, promienio sam po želji »Matičine« uprave točnu transkripciju ruskih rieči u svojem rukopisu i prihvatio način, koji se je već odomaćio u hrvatskim knjigama. Tako je n. p. mjesto Sergêevič štampano Sergejević:

Sastavljajući ovo djelo imao sam pred očima dvie svrhe, jedna mi je bila, da ugodim čitateljima, a druga, da knjiga bude bar donekle u prilog zdravomu napredku hrvatske beletristike.

U Zagrebu mjeseca jula 1894.

M. Š.

RUSKI PRIPOVJEDAČI.

Osvrt na ruski književnost.

I.

Ruska književnost u povjesti družtvenoga razvoja Rusije znači mnogo više, nego ikoja druga književnost u Evropi u povjesti naroda, u kojem je nikla. Ovdje mislimo poglavito na novo doba ruskoga družtvenog života, na period poslije Petra Velikoga, kad se je Rusija uhvatila u kolo evropskih naroda. Kao nova država, Rusija se ne osniva na razlici staleža i korporacija, nego na inim načelima. Već je Katarina II. uvidjala ovu činjenicu, te je namjeravala na umjetan način osnovati staleže u Rusiji, na ime stvoriti srednji, gradjanski stalež. Razvoj družtva išao je u Rusiji sasvim drugačije, nego u zapadnim evropskim državama, pa tko hoće da izuči ovaj razvoj, treba da primieni ine metode. U Rusiji ne bijaše socijalnih i političkih stranaka u tom smislu i razmjeru, u kakvom ih nahodimo na Zapadu. Na Zapadu borba i uzajmične koristi korporacijâ i staležâ same po sebi čine osnovu, iz koje je niklo pravo, država, umjetnost, nauka, sav etički sviet; prosvjeta je zadnja rieč zapadnoevropske civilizacije: ona je prije svega posljedak socijalno-političkoga života. Medjutim kao što su se u zapadnoj Evropi obrazovale i okupile stranke, te osnovale svoja glasila za staležke i korporativne interese: tako u Rusiji štampa i glasila književnosti upravo izazivaju u životu nove stranke i uvjetuju sâm njihov obstanak. Socijalno-političke se stranke

javljaju, kad se pomalja prosvjeta, i svi družtveni pokreti posljedica su književnih utjecaja.

Medjutim dok je u Evropi svaki čimbenik bio predstavnik kojega staleža ili korporacije i o njih se oslanjao: u Rusiji se družtveni čimbenici javljaju posamce, to su odjelite osobe, no za njihovim ledjima nije stajala uredjena stranka, gusta falanga običnih vojnika, koji bi žarko branili obće koristi, interese cieloga staleža ili udruge. Tako na primjer u doba humanizma Sickingen ili Hutten znatni su poimence po tom, što su predstavnici interesâ ciele političke korporacije. Sickingen je bio zaštitnik interesâ ciele stranke, bio je po tom moćna družtvena sila, na koju su se morali osvrtati i njemački car i kralj francuzki. U Rusiji su borci imali riedko kad za sobom stranku; oni su se opirali o same sebe, pa je za to njihov rad u povjesti Rusije ostajao gotovo bez traga, dok nisu odkrili novih putova za družtvenu djelatnost s pomoću zapadne prosvjete. Književnošću je odkrito polje za izmjenu misli i za utjecaj na družtvo. Pojedini radnici mogli su sada ostaviti vidne tragove svojega nastojanja. Budeći u družtvu ljubav i shvaćanje za književnost, podižući to shvaćanje, uzvisujući obću ravan ruske civilizacije, stvarajući sebi obćinstvo i stranku, ovi su ljudi nahodili za se davno željenu, živu, marljivu radnju, nalazili su polje za razvoj svojih sila i za uspješno razvijanje, gdje njihov trud nije više odilazio netragom. Zato su pisci u Rusiji imali svagda veći družtveni zamašaj, po kojem su njihova djela, kadšto na uštrb njihove umjetničke vriednosti, postizavala družtvenu cienu. To je i uzrok, što su gotovo svi važniji spisatelji ruski novijih vremena uz riedke izuzetke doživjeli progone i patnje, mnogi nisu mogli mirno proživjeti svoje dane, neki su dapače svoje nastojanje platili glavom, kao na priliku Puškin i Lermontov. Martirologij je ruske književnosti dosta krupan!

Ozbiljna družtvena ciena ruske književnosti može se razabrati već odatle, što veliki monarsi podržavahu svoje reforme literarnim djelima, koja su ili sami pisali ili ih naručivali u drugih. Tako su postupali Petar Veliki i Katarina II. Petar je naložio, da se sastavljaju propoviedi, u kojima se objašnjavaju njegove

promjene, priredjivao je glume, u kojima su se ruglu izvrgavali protivnici njegovih reforma; a Katarina je poticala satirične novine, sama ih podupirala i pisala djela satiričnoga i družtvenoga uzgojnog smjera.

U Rusiji se okupljaju ljudi i stvaraju družtveno-političke stranke po smjeru i stupnju naobrazbi. Možno se je baviti ciele godine u kojem krugu ne znajući, pripada li ovaj ili onaj član medju plemiće ili je iz drugoga sloja (a to se na Zapadu saznaje na prvom susretu); samo se pita, kojemu tko smjeru pripada po svojoj naobrazbi. Time se tumači i to, zašto Rusija imade razmjerno tako mnogo mjesečnih žurnala naučno-književnoga sadržaja, premda neke druge države evropske imadu veći broj čitateljâ. U ove žurnale ulazi sve, što imade suvremeni interes, a što izvan Rusije izlazi u posebnim brošurama. Zato u Rusiji imade manje brošura. Ovi su žurnali veoma razširen i nalaze se u rukama svakoga naobraženog čovjeka. Oko njih se okupljaju i okupljali su se od prije pojedine stranke. Takovu su zadaću imali: »Moskovski Telegraf«, »Teleskop«, »Moskovski Vjestnik«, »Suvremenik«, »Rusko Slovo«, »Djelo«, »Otačbinski Zapisci« (»Otečestvennyja Zapiski«), »Slovo«, a sada ju imadu — »Ruska Misao«, »Ruski Vjestnik«, »Ruski Obzor«, »Vjestnik Evrope«, »Sjeverni Vjestnik«, »Rusko Bogatstvo« i dr.

Budući da su političke prilike sprečavale praktični rad, te je napredak nalazio oduška samo u književnosti: beletristika je postupice dobivala družtveno-pedagogično značenje, i to tako, da se ne može povjest ruske književnosti u obće ni obradjivati samo s estetičnoga gledišta. U drugu opet ruku cenzura je mnogo vremena bila veoma stroga i zajedljiva, pa su se pisci morali izražavati, da se može čitati izmedju redaka. To je uzrokovalo mnoge nesporazumke, te je za ljude, koji su bili podaleko od književničkih krugova, tajni smisao ostajao podpuno nepojmljiv. Vještina u takovu pisanju i čitanju bila je tolika, da je vlast uzela administrativno postupati proti piscima, kojih su djela već prošla obću cenzuru, ako se je štogod čitalo medju redcima.

II.

Ruska se književnost dieli u narodnu ili naustičnu i u umjetnu ili pismenu. Pismena se opet dieli prema periodima narodnoga i državnog života.

Stara književnost ima četiri perioda: prvi ide od početka književnosti do Tatarskoga vladanja (u XIII. vieku), drugi od Tatarskoga vladanja do Ivana Groznoga (u XVI. vieku), treći od Ivana Groznoga do sredine XVII. vieka, a četvrti od sredine XVII. vieka do Petra Velikoga.

I nova se književnost dieli u četiri perioda: peti na ime viek ruske književnosti seže od epohe Petra Velikoga do Lomonosova (do vieka Katarine II.), šesti teče od Lomonosova do Karamzina (do Aleksandra I.), sedmi ide od Karamzina do Puškina, a posljednji, osmi od Puškina do danas.

O najstarijoj narodnoj poeziji ruskoj kazat ćemo koju niže, jer su se oko sabiranja epskih i lirskih narodnih pjesama staroga predtatarskog perioda Rusi stali živo baviti istom u prvoj polovini našega stoljeća; pjesme su se sabirale u različnim krajevima Rusije, gdje ove pjesme još i sada žive u ustima narodnim, razumije se, sa raznim izmjenama. Umjetna je književnost prešla k Rusima od podunavskih Slavena u doba, kad se je zavelo kršćanstvo (988. godine). Oko godine 855. dala su se sveta braća Ćirilo i Metodije na to, da sastave slavensku azbuku po uzoru grčkih slova.

Sa kršćanstvom prešli su u Rusiju alfabet i knjige crkvenoga sadržaja. Bile su napisane u »starom slovjenskom« (starom bugarskom) jeziku; tako se je izradio »crkvenoslavenski« jezik, koji se do danas upotrebljava u Rusiji u službi božjoj, a u obće je dosta razumljiv svakomu, ma i nenaobraženu Rusu. Najstariji je spomenik u Rusiji Ostromirovo evangjelje (od godine 1056.—1058.). Drugi je spomenik Izbornik Svjatoslavov (g. 1073.), to je preradba enciklopedijskoga zbornika, koji je bio posvećen bugarskomu caru Simeonu.

Preko Bugarâ dobila je Rusija množinu duhovnih legenda i svjetskih priča bizantinskoga i iztočnog porietla, koje sači-

njavaju čudnu smjesu apokrifâ, povjesti, mitologije i svetačkih legenda. Tako osobito mjesto zapremaju priče o Aleksandru Velikom i o Trojanskoj priči. Kasnije je koješta prevedeno na ruski ravno sa grčkoga. Književnost ovoga roda nahodimo u različnim zbornicima do 17. stoljeća, a u narodu održalo se koješta do danas.

U sredini XI. stoljeća živio je kijevski monah Nestor, kojega zovu otcem ruske književnosti. Njemu pripada kazivanje o ubistvu knezova Borisa i Gljeba i ljetopis najstarijih vremena Rusije, doveden do 1110. godine. Kasnije su ovaj ljetopis nastavljali i popunjavali razni duhovnici i svjetovnjaci. Vrela su mu bili bizantinski hronografi, odjelita kazivanja, legende i kazivanja suvremenikâ.

Na koncu XI. vieka bi složeno krasno epsko »Slovo o puku Igorovu« (očevidno, sačuvano u nepodpunu obliku), koje je našao grof Musin Puškin godine 1795. Po pjesničkoj cieni ide ovo djelo medju najznatnije spomenike ruske književnosti, složio ga je neki suvremenik samoga junaka, a sama pjesma odaje utjecaj narodne poezije i bugarske književnosti, koja je onda bila u Rusiji silna. Djelo je proniknuto rodoljubnom tendencijom, te je po zamisli autorovoj htjelo da nesložne knezove ruske ujedini proti tazijskim hordama, koje su vječno prietile domovini. U njem se s velikim oduševljenjem prikazuje sudbina kneza Igora.

U to je doba Rusija bila gotovo na istoj visini naobrazbe, kao i ostala Evropa, s kojom je postojano i živo obćila. Kneginje su ruske iz kuće Vladimirove polazile zamuž za mnoge sinove vladarskih domova evropskih; broji se do 17 takovih udaja. To se je prekratilo, kad su zavladali Tatari. Težki jaram njihova gospodstva zapao je od sviju država evropskih samo Rusiju, koja ga je podnašala više nego tri stoljeća.

Oskudni ostatci kulture sahranili su se u manastirima, koji su bili pod bizantinskim utjecajem; pa i onda, kad se Rusija oslobodi od Tatara, samo se lagano i mučno oporavlja kultura pod moskovskom vlašću. Ali to ne bijaše stara Rusija, kakovu vidimo u dane Kijeva i Novgoroda. Despotsko gospod-

stvo azijskih naroda udarilo je pečat i na moskovsko vrieme. Napokon u XVI. stoljeću počinje nova prosvjeta probijati sebi put. Car Ivan IV. Vasiljević (od g. 1534.—1584.) stade osnivati po gradovima učilišta i god. 1554. uredi u Moskvi prvu štampariju. Književni je spomenik naobrazbe i kulture u to doba — Domostroj (ekonomija), koji je sastavio Silvestar, plemeniti savjetnik onoga cara, štono je kasnije nazvan Groznim.

U to je doba Poljska bila sa Rusijom u kulturnoj svezi, pa je preko Kijeva utjecala na književnost rusku; tako se dogodi, da su se u ruski jezik uzeli uvlačiti tudji elementi u jugozapadnoj Rusiji, kad se je Litva sjedinila sa Poljskom; to je znatno smetalo sasvim narodnomu razvijanju ruskoga jezika i knjige. Njemačka je reformacija našla jeku i u Poljskoj, ali su ju ovdje doskora zatomili Isusovci, koji su amo pozvani zaokupili škole; oni su se zauzeli i za osnivanje školâ u jugozapadnoj Rusiji. Njihovu se utjecaju u XVII. stoljeću oprieči Petar Mogila: bio je to znamenit čovjek, koji je mnogo putovao i izučio se u parizkom i inim sveučilištima; on je podao maha kijevskomu kolegiju, koji je već postojao, i u obće pridigao kulturu i nauku. Sâm je pisao učene duhovne knjige i stihove po uzoru poljske versifikacije. Ivanu Mogili i njegovim pomagačima podje za rukom osloboditi jugozapadnu Rusiju od Isusovačke škole. Kad se je Malorusija (sa glavnim mjestom Kijevom) otresla poljske vlasti i sjedinila s Velikom Rusijom, postade utjecaj kijevskih učenjaka na rusku knjigu veoma znatan. Preko njih je Moskvu presvojio duh suvremene evropske nauke, pa se je njima služio još i Petar Veliki, dok nije mogao dobaviti učitelje pravac iz Evrope.

Od kijevskih učenjaka, koji su došli u Veliku Rusiju, osobito su vriedni pažnje Simeon Polocki († 1682.) i sveti Dmitrij Rostovski Tuptalo († 1709.). Pod njihovim utjecajem bi u Moskvi godine 1685. uredjeno učilište (slavensko-grčko-latinska akademija); za cara Alekseja Mihajlovića nahodimo već vrstu svjetskih drama, koje su se prikazivale u domu naobraženoga boljara A. S. Matvjejeva. Ove je drame slušala i

buduća carica, mati Petra Velikoga. Medju inim je pisao svjetske drame i arhiepiskop novgorodski Teofan Prokopović, savjetnik Petra Velikoga.

III.

S Petrom Velikim počinje se nov period ruske literature. Petar je Veliki često naručivao dramska i druga književna djela, služeći se njima za svoje reforme. Car je glavom mnogo utjecao na književni jezik, koji se je za njega sve više i više oslobadjao od crkveno-slavenskih veriga; on je uveo i gradjansku azbuku, kojom se danas u Rusiji piše.

Rusija je nasilno iztisnuta iz stare kolotečine, a novom družtvenom silom javljaju se mladi ljudi, koji su uzgojeni izvan domovine ili koji su imali kod kuće inostrance za učitelje. To je bilo uzrokom, da se je novi period ruske književnosti odmah započeo sa satirom, sa kritikom suvremenih prilika; ruska je književnost udarila smjerom negativnim i u isti mah didaktičnim, pa se je toga držala dugo vremena. Prvi je pjesnik nove epohe knez Antioh Dmitrijević Kantemir (od god. 1709.—1744.). Kantemir se je naobrazio u Rusiji, ali je kasnije dugo živio u Parizu i Londonu, pa mu je taj boravak izvan domovine podao prilike, da se privikne inomu životu i da ironijski promatra domovinske družtvene prilike. Satirik po smjeru, on je pisao stihove, pazeći samo na broj slogova po francuzkom načinu. No već je Tredjakovski (od g. 1703. do g. 1769.), čovjek velike kulture, izticao potrebu, da se umjetna poezija povede za mjerilom narodne poezije, ali je sâm bio premalo za to nadaren, da iznese valjane primjere.

Istom veoma darovitomu Mihajlu V. Lomonosovu (od g. 1711.—1765.) podje za rukom, da provede osnovu reforme u jeziku i osobito u metrici. On je otac ruske metrike. Boraveći u Njemačkoj poradi svoje naobrazbe naučio se je metrici po njemačkom uzoru, osobito mu se svidjahu stihovi Günthera, za kojim se je povodio i u svojim svečanim odama. Po rodu pomorac, on je bio strastan rodoljub, te je kao član petro-

gradske Akademije naukâ bio glava Niemcima protivne stranke. U obće kao učenjak i mislitelj on je mnogo veći nego kao pjesnik.

Njegov suvremenik Aleksandar P. Sumarov (od g. 1718. do 1777.) prvi je ruski pisac, koji je visoko postavio zadaću djelovati na družtvo s pomoću knjige, pa zato nije htio primiti nikakove dužnosti, koja bi ga mogla smetati u tom poslu. Pisao je tragedije na francuzki način u aleksandrincima, ali se je ogledao i u drugim vrstama poezije, te se je držao — na žalost bez razloga — ruskim Voltaireom. No za rusku je dramu stekao liepih zasluga. Prva postojana glumišta uvedena su u Petrogradu godine 1756., a u Moskvi 1759. Darovitiji je bio njegov rodjak Jakov B. Knjažnin (od g. 1740.—1791.), koji je svojom zadnjom dramom (»Vadim«) uzbudio cielu buru. Kad je ova drama napisana, već se je podpuno razigrala francuzka revolucija. Liberalna carica, koja se prije divila Voltaireu i slobodoumnim enciklopedistima, bojala se sada svakoga slobodnog pokreta misli.

U ovo neprijatno doba (1790.) Aleksandar N. Radiščev (od g. 1749.—1802.), jedan od prvih ljudi u Evropi po naobrazbi, objelodani svoju znamenitu knjigu »Putovanje iz Petrograda u Moskvu«. U njoj je s velikom čovjekoljubivošću opisao užasne prilike seljakâ, zahtievaše za njih slobodu i predloži razne osnove za administrativne reforme. Neke su se želje piščeve izpunile, ali istom za cielo stoljeće kasnije. Izdanje bi uništeno. A Radiščev bude osudjen najprije na smrtnu kaznu, no kasnije bi pomilovan i odaslan u Sibir.

Početak vlade Katarine II. (1762.) prikazao se veoma prijatnim za prosvjetu i razvoj književnosti. Njoj se činilo zgodnim, da književnost pretresa najvažnija družtvenopolitična pitanja: pod njenom egidom bi osnovan cieli niz satiričnih listova, ona je uzdržavala mlade talente, sama pisala satire i pripoviesti. Još godine 1783. izdala je naredbu, da se poradi narodne naobrazbe mogu bez zapreke osnivati privatne štamparije.

Satirično-didaktični pravac, koji se vidi u komedijama carice Katarine, nadje pravoga majstora u Denizu J. Fon-Vizinu

(od god. 1745.—1792.), koji je napisao »Brigadira« i »Maloljetne« (Nedoroslj); u prvoj drami žestoko bičuje nastojanje svojih suvremenika, da bi se prikazali evropski naobraženi, dok svoje zanemaruju; a u drugoj podvrgava strogoj kritici rusku zlobu, koja je izrasla na osnovu kmetstva.

Drugi je vidan predstavnik komedije u ovo doba Vasilij V. Kapnist (od g. 1757.—1824.), pisac znamenite drame »Zanovetanja«, u kojoj oštro i smjelo šiba podmitljivost činovnikâ, poimence sudaca. Komedija se mogla iznieti na pozornicu samo na osobnu želju cara Pavla I.

Najznatniji je pjesnički talenat ovoga vremena dvorski pjesnik Gavrilo R. Deržavin (od god. 1743.—1816.), koji je opjevao caricu u svojoj »Felici«. Najpoznatija mu je oda »Bog«, prevedena na sve evropske jezike — djelo retorično, samo gdjegdje ukrašeno biserjem prave poezije. Deržavinu se ne smije poricati talenat, premda se nije mogao usavršiti poradi nedostatka dobrih uzora i krajne nedotjeranosti u književnom jeziku. Njegova su djela narodu tudja. Njegovi su suvremenici M. M. Heraskov (od g. 1733.—1807.), pisac težke epske pjesni »Rusijade«, i J. T. Bogdanović (od g. 1743. do g. 1802.), koji je pod utjecajem Lafontainea i Apuleja napisao nekoč mnogo čitanu »Dušicu«.

U liberalnom periodu Katarine II. u Moskvi su radili N. J. Novikov (od god. 1744.—1818.) i njegov rano umrli drug Švarc (koji je došao u Rusiju godine 1776., a umro 1784.). Oni su osnivali štamparije, knjižnice, knjižarnice, žurnale; vodili učeno družtvo, u kojem su bili članovi najdarovitiji i najobrazovaniji ljudi sve Rusije. Njihov je rad urodio velikim plodom. Prije Novikova bile su u Moskvi samo dvie knjižarnice, koje su prodavale knjigâ na godinu za 10.000 rubalja, a na koncu njegova rada bilo je ondje dvadeset knjižarnicâ s 200.000 rubalja godišnjega prometa. Osim toga je Novikov bezbroj knjiga, ponajviše prievoda, razpoklanjao po svoj državi.

U njegov krug udje i mladi Nikolaj M. Karamzin (od god. 1765.—1825.), koji je uzrokovao u književnosti velik prevrat. Zanimajući se iz početka prievodima i člancima za

djecu, do skora ode na Zapad, da se usavrši; a ovaj boravak na strani nije samo prijao njegovu duševnomu razvoju, nego ga je sačuvao od biede, koja se skoro iza njegova odlazka oborila na njegove moskovske drugove. Predjašnji liberalni sistem Katarinin prevratio se u strogo regresivan; privatne štamparije, koje je prije sama carica podpomagala, biše dokinute godine 1796.; ujedno bi zapriećeno uvoziti inostrane knjige, a u glavnim mjestima, kao i u pokrajini, bi zavedena duhovna i svjetska cenzura. Družtvo pisca Novikova već je prije raztepeno, sam Novikov dopane tamnice. Već prije, nego se Karamzin vrati sa putovanja po Evropi, javila su se njegova znamenita »Pisma ruskoga putnika«, odišući novim duhom. Do tada su ljudi u Rusiji evropske prilike, velike umjetnike i mislitelje poznavali ponajviše po prievodima obično nevaljalima, pa su svu bit evropske naobrazbe nalazili u tom, da se odievaju po francuzku i da se povode za pseudoklasičnom književnošću. Sad najedared dodje Karamzin i u vjernim, živim crtama prikaže u svojim pismima sliku zapadne prirode i družtva. Njegova promatranja, njegovi osobni susretaji s prvacima evropske nauke i književnosti primakli su čitatelje, rek bi, licem k licu do onoga, što su do tada mogli pomišljati tek veoma nesavršeno. Uza to bješe jezik ovih pisama lagan i prijatan, u sretnoj opreci sa težkim književnim jezikom Karamzinovih suvremenika, sa jezikom, koji se još nije očistio od silne primjese crkvenoslavenske. Karamzin osnuje žurnal »Vjestnik Europe«, u kojem je podavao naučno-književnu hroniku i na taj način poučavao svoje zemljake. Premda se je i on često žalio na tegobu cenzure, ipak mu je neriedko pošlo za rukom obići zabranu, da se šire i prevode inostrana djela. U ostalom proti njemu se stvori silna konservativna stranka, kojoj je bio na čelu predsjednik Akademije A. S. Šiškov (od g. 1754. do g. 1841.), te se razpali borba, u koju je ušao vas tadašnji književnički sviet; no u toj prepirci sve su mlade sile stajale uz Karamzina. On je uveo u Rusiju sentimentalnu poeziju i »gradjanske« motive; borbu sa pseudoklasicizmom započeo je s pripoviešću »Biedna Liza«, koja se je kosnula tisućâ čitatelja i

bila uzrokom nebrojenim pohodima na mjesto radnje, blizu Moskve. U Karamzinu je Rusija dočekala takodjer i povjestnika, koji je prvi obradio »Povjest ruske države« na osnovu prvih vrela. Najljepše vrieme njegova književnoga rada pada u vladu Aleksandra I., jer je kratka vlada Pavlova bila još neprijatnija po duševni razvoj, nego posljednje godine Katarinine.

J. J. Dmitrijev (od g. 1760.—1837.), drug Karamzinov u mlade dane — zajedno sa svojim predšastnikom J. J. Hemnicerom (od g. 1745.—1784.) i suvremenikom A. E. Izmajlovićem (od g. 1779.—1831.) odlikovahu se osobito u basni.

Od dramaturgâ ovoga doba zaslužuje spomen Vladimir A. Ozerov (od g. 1770.—1816.), koji je svoje junake gradio po uzoru francuzkom (»Dmitrij Donski«), a gdjekad po primjeru njemačkih i englezkih pisaca (»Fingal«).

Od Karamzina je kud i kamo veći pjesnik njegov mladji suvremenik Vasilij A. Žukovski (od god. 1783.—1852.), koji se razvijao još u književničkom krugu Novikova, drugovao s Karamzinom, radio s njime, borio se za nj; pa kako je Karamzin uveo sentimentalnu poeziju, tako je on odkrio romantični period ruske književnosti. Premda je on, udubavši se u njemačke i englezke pjesnike, više iz njih prevodio nego samostalno tvorio, opet je umio svagdje unieti svoju osobnu bol, koju mu zadade nesretna ljubav, svoje misli i čuvstvovanja, tako da su njegove pjesme više no goli prievodi.

Napoleonove vojne kako u Germaniji tako i u Rusiji probudile su narodnu samosviest. Osobito se silno dojmio mnogih obrazovanih Rusa, koji su služili u vojsci, pohod preko ciele srednje Evrope do Pariza. Ono, što je Karamzin izkusio i u svojim pismima predstavio čitateljima, mogao je sada svatko vidjeti na svoje oči. Osjetljiva mladež vrati se kući s obnovljenim duhom, puna čovjekoljubivosti, naobrazbe i slobodoljublja pa se žurila, da dade oduška svomu srcu u poeziji i u obće u književnom radu. Ovi ljudi po svojim sklonostima i po mislima, koje su ponieli sa sobom sa Zapada, nisu se osjećali voljko ni u vojnoj ni u gradjanskoj službi tadašnje Rusije.

Car Aleksandar I., koga je uzgojio Švicar Laharpe, u

mlade dane i u početku svoga carovanja držaše se romantično-liberalnoga pravca, koje je kasnije iz raznih uzroka prešlo u mistični konservatizam. Mladi ljudi, zaneseni rodoljubnim i čovjekoljubivim idealima, što su se nedavno borili s Napoleonom za domovinu i oslobodjenje Evrope od tudjega iga, stvarali su po primjeru njemačke mladeži razne saveze; ovim je savezima bilo svrhom moralno usavršivanje i družtveni napredak. Car je znao za ta družtva, te je bio sklon njihovim plemenitim težnjama. Pjevačem ovih težnja izstavi se Kondratij F. Ryljejev (od god. 1796.—1825.), koji se je proslavio svojim »dumama«.

Restauracija na Zapadu povede za sobom reakcioni Metternichov sustav, koji je i u Rusiji našao vatrenih braniča. I u Rusiji period krajnoga liberalizma izmieni se reakcijom; jedan od najvažnijih njezinih braniča bijaše čuveni Arakčejev. Oštri ovaj prelom izazva u družtvu, a osobito u mladeži nezadovoljstvo, koje je raslo i raslo, te napokon izrazilo se po smrti cara Aleksandra u prosinačkoj buni (14. prosinca 1825. god.). Dionici ove bune zovu se »dekabristi«. Žrtvom ovoga pokreta palo je mnogo mladih ljudi, od kojih su neki obradjivali i književno polje, kao što su lirik Ryljejev, knez A. J. Odojevski (od god. 1802.—1839.) i beletrist A. A. Bestužev (od god. 1795.—1837.), koji je pisao pod pseudonimom »Marlinski«, a bio je jedan od najljubljenijih pripovjedača svoga vremena.

Uporedo sa romantičnom muzom Žukovskoga zvučala je lira više realističnoga epikurovca Konstantina N. Batjuškova (od godine 1788.—1855.), koji se je zajedno s pobjedničkom vojskom iz Evrope vratio u domovinu, ali je ovdje naišao na velika razočaranja, te je napokon poludio. Spominjemo još J. J. Kozlova (od godine 1779.—1840.), sliepoga pisca »Monaha«, N. J. Gnjediča (od god. 1784.—1833.), prevoditelja Homerove »Ilijade«, D. V. Dyvydova (od god. 1784.—1839.) i osobito Ivana Andrejeviča Krylova (od godine 1768.—1845.), prvoga čisto narodnoga pjesnika; u njegovim se je basnama odrazio narodni humor, često izazvan pojavima suvremenoga družtve-

noga i političkoga života. Mnogi su njegovi stihovi postali poslovicama; Krylov na polju basne nadilazi sve evropske pisce, ne izuzevši ni Lafontainea. Svi su ovi pisci utirali put jednomu od najvećih ruskih pjesnika — Aleksandru Sergejeviću Puškinu (od god. 1799.—1837.).

IV.

S Puškinom se započinje najnoviji period ruske književnosti. On je u početku bio romantik. Napoleonove vojne dale su mu pobude, da pjeva rodoljubne pjesme, u kojima se je povodio za Žukovskim, a Žukovski je opet bio pod dojmom germanskih vojnih romantika. Zanesen liberalnom strujom Puškin je pisao pjesme i epigrame sa socijalnopolitičkom primjesom, a medju inim u to doba spjeva svoju »Odu slobodi«, koju ju je milostivo primio car Aleksandar I., ali bi kasnije zabranjena. Za nekoliko godina poslije kongresa u Aachenu, Tropavi i Ljubljani nastupi reakcija, i Puškin samo s pomoću moćnih osoba ukloni se izgonu. U početku bi poslan na jug, a poslije na svoje imanje bez prava, da ga ostavi. Ovdje u toj samoći stvorio je pjesnik svoja najdivnija djela. Otresavši se romantike, podade se byronizmu, koji se je prenasitio života, ali se ipak izbavi i od njega, jer se je na sreću pjesnik sve više i više zbližavao sa narodnim težnjama.

U to doba upravo se počinju Rusi baviti i oko narodne pjesme. Našasta zbirka bylinâ (junačkih pjesama) K. Danilova, koju je g. 1818. objelodanio Kalajdović, pobudi interes u izobraženih izpitivača i pjesnika. S vremenom su izašle i druge zbirke, koje se dopunjavaju još i dandanas. Najbolje zbirke pripadaju Petru Kirjejevskomu, Rybnikovu i Hilferdingu. Narodne pjesme žive u raznim gubernijama, no osobito na sjeveru, gdje su se pod zaštitom prostranih pustinja i šuma stari običaji sačuvali u veoma svježu obliku. Različne se pjesme ujedinjuju u podpune epopeje, pa se tim narodna ruska epika razlikuje od epa nekih drugih naroda, u kojih su epopeje došle do našega vremena u književnoj obradbi, pa je nastala potreba, da kri-

tika na pr. u pjesmi o Nibelungima potražuje izprvični sloj narodnih pjesama. Naprotiv u ruskoj epici (kao i u hrvatskoj) treba samo da se odiele najstariji elementi od novijih varijanta. Kao što se je politički život skupljao u Rusiji oko Kijeva, Novgoroda i Moskve, kao što ova tri imena pokazuju tri različne periode ruske povjesti: tako se i skupine narodnoga kazivanja tiču ovoga ili onog perioda. Najstarije pjesme pripadaju kijevskomu periodu, a glavni je narodni junak ujedno najveći junak kijevske skupine; junaci ove skupine okružuju »rumeno sunašce — miloga kneza Vladimira«. Ilija Muromec predstavnik je slobodnoga ruskog seljačtva. On vazda ostaje vjeran svojemu zvanju, odbija kneževske milosti i u obće svaku ma kakovu poboljšicu. On spasava Rusiju, kojoj prieti najveća pogibelj, kad ga zastrašeni knez Vladimir stane zaklinjati udovama i sirotama. Odlične su crte ovoga epskog junaka dobrodušnost i strpljivost, sjedinjena sa tvrdom vjerom u svoje sile; on nije ni žestok ni prevarljiv. Za Ilijom stoji još cieli niz tipnih »bogatira« (junakâ).

Narodna poezija, za koju do sada nije nitko mario, izišavši evo na vidjelo duboko se dojmi ruske umjetne književnosti i podade Puškinu i njegovu kolu novu silu i pravac. Istom od ovoga vremena zaslužuje ruska (pisana) književnost ime »narodne«; do tada je bila inostrana biljka, presadjena najprije iz Bizanta, a kasnije iz Zapadne Evrope. Od to doba daroviti pjesnici i prozaici trse se spajati narodna načela s načelima Zapada. Tako nastoje ruski spisatelji stvoriti tip, koji odgovara potrebama ruskoga života, — tip ruskoga čovjeka.

Već u pjesničkoj pripoviesti »Ruslanu i Ljudmili« Puškin je jasno izkazao nastojanje, da sveže inostranu romantiku s ruskom narodnošću. U kasnijim se njegovim većim pjesnima (Kaukazki zarobljenik, Bahčisarajska fontana, Cigani) mjesto romantike javlja byronizam; napokon izadje njegov narodni roman u stihovima — »Evgenij Onjegin« (od g. 1823.—1831.), u kojem je na početku još možno zamietiti utjecaj Byronov, no naskoro se njegov utjecaj gubi za narodnim prizorima i opisima ruske prirode. U tom se romanu prvi put riše značaj

čisto ruske žene Tatjane, u junaku romana prviput vidimo čovjeka, u kojega su se jasno odrazili svi nedostatci kao i sva preimućtva onih osobina, koje su se razvile na osnovi tadašnjega ruskog druźtva. Onjegin se je razišao sa ruskim druźtvom, koje bijaše posljedak umjetnoga nenarodnog razvoja; pa budući sâm produkt ovoga poredka, on zajedno sa svojim tvorcem ište — unutrašnje oslobodjenje. Svi najznatniji tipi ruskih romana sve do naših dana (na pr. u Turgenjeva i Gončarova) imaju Evgenija Onjegina za svojega praotca.

U isto vrieme steče na polju komedije bezsmrtnu slavu prijatelj Puškinov Aleksandar S. Gribojedov (od g. 1795.—1829.), čovjek velika dara i goleme naobrazbe, koji je rano poginuo za narodne bune u Teheranu, gdje je bio poslanikom. Njegova komedija »Zlo od razuma« (Gore ot uma) napisana je prije »Onjegina«, ali ju zabrani cenzura štampati, pa je kolala po Rusiji u tisućama priepisâ. Junak komedije Čacki tek što se je vratio iz tudjine, kao čovjek svjež, poražen slikom druźtvenih okolnosti, počinje goruću propovied, ne bi li svoju okolinu uputio o nepravilnosti prilikâ. Sve se svrši s tim, da Čackoga, kao neugodno čeljade, proglase najprije za karbonara, političkog nezadovoljnika, a zatim upravo za ludova, tako da Čackomu nije druge nego pobjeći.

U godinu 1825. padaju najznatnija djela Puškinova, u toj ih je godini ili napisao ili zamislio. Amo se prislanja osim mnogih lirskih pjesama »Boris Godunov«, narodnohistorijska drama. Malo iza toga, što je car Nikolaj uzašao na priestol, bi Puškin pozvan na dvor i medju inim zapane mu zadaća, da napiše povjest Pugačevljeva prevrata. Godine 1837. poginu u dvoboju, koji je izazvala fino izpredena pletka. Puškin je pisao takodjer u prozi, a ostavio je mnogo nedovršeno; sve to pokazuje, da njegov pjesnički genij nije još dostigao svoje najviše točke.

Oko Puškina sakupi'se kolo pjesnikâ, od kojih su se osobito iztakli Evgenij A. Baratynski (od god. 1792.—1844.), Nikolaj M. Jazykov (od god. 1805.—1847.) i baron Anton A. Deljvig (od god. 1798.—1831.).

Mnogo slabije utjecaše Puškin na filozofa, pjesnika i kritika D. V. Venevitinova (od godine 1805.—1827.) i na nesretnoga originalnog A. J. Poležajeva (od god. 1809.—1838.). Poležajev je poradi cinične pjesme »Saške« iz reda djakâ uzet u vojnike, propio se i napokon završio život u vojničkoj bolnici. Njegova je poezija — lirika očaja. Ironija sudbine htjede, da je imenovan častnikom — poslije smrti; zato se Poležajev u portretu, koji je bio pridodan njegovim djelima, vazda slika u častničkom odielu, premda ga za života nije nikada nosio.

To bijaše mučno doba. Cenzura se protegla do krajnjih granica, nauka i naobrazba došle su pod policajnu pažnju. Broj djaka bio je u sveučilištu ograničen na 300. Filozofija se nije smjela predavati; iz tečaja povjesti bila je izključena epoha francuzke revolucije. Sa zapadom se je moglo veoma težko obćiti. Književnost, ili bar onaj njezin dio, koji je popularan, otudji se životu. Najljepši talenti zamukoše i osnovaše osobit krug, u kojem su osim inih bili Žukovski, Puškin i kn. Petar A. Vjazemski (od godine 1792.—1818.). U žurnalistici je kolo vodila »Sjeverna pčela«, koju su izdavali N. J. Greč i T. V. Bulgarin, pa »Biblioteka za čitanje«, koja je izlazila o trošku knjižara A. F. Smirdina, a uredjivao ju je poznati rugalac i šaljivdžija Josip J. Senkovski. Ovi su ljudi, kao da su uzeli književnost u zakup, bez milosti gonili iz književnosti sav napredak i podupirali svoje dobre prijatelje, koji su se kasnije pokazali kao lažni talenti. Takovi su bili na pr. N. V. Kukoljnik i A. V. Timofejev.

Otudjujući se od sadašnjosti, književnost je rado zalazila u prošlost. U to doba počeo se u Rusiji veoma marljivo obradjivati historijski roman, kojim su se osobito dvojica bavila: M. N. Zagoskin (od god. 1789.—1852.) (»Juraj Miloslavski«, »Askoldov grob«) i J. J. Lažečnikov (od god. 1794.—1869.), (»Posljednji Novik«, »Ledeni dom«, »Basurman«).

Od lirikâ u ovo doba ističu se E. J. Guber (od godine 1814.—1848.), V. G. Benediktov (od g. 1807.—1875.), J. P. Ključnikov, T. J. Tjutčev (od g. 1803.—1872.), grofica E. P. Rostopčin (od g. 1811.—1852.) i Karolina K. Pavlov.

Nekako u ovo doba počeo je raditi grof Vlad. A. Sologub (njegova su najbolja djela »Tarantas«, »Povjest dviju kalošâ« i t. d.) Kao beletrist i kritik bio je na glasu Nik. F. Pavlov (od god. 1803.—1865.) (»Tri pripoviesti«).

No pored sviju prepona kulturni je pokret probijao svoje putove. Ne malu zaslugu steče na tom polju novinar i kritik N. A. Polevoj (od god. 1796.—1846.), sin Kurskoga trgovca, rodom iz Irkutska, samouk. On je u Moskvi od god. 1824. do god. 1834. izdavao čuveni žurnal »Moskovski Telegraf«, gdje je zametnuo žestoku borbu sa pseudoklasicizmom i branio romantiku. On je napisao »Povjest ruskoga naroda«, koja je prosula novo svjetlo, izniela nove poglede na predmet. Drugi važni žurnal ovoga vremena bijaše »Teleskop« (od god. 1831. do god. 1836.), što ga je izdavao profesor moskovskoga sveučilišta N. J. Nadeždin (od god. 1809.—1856.), kritik, koji je pisao pod pseudonimom Nadoumka, po filozofijskom pravcu Schellingovac.

Duševni život Rusije u tridesetim i četrdesetim godinama ujedinjivao se je u moskovskim družtvima, gdje se je misao daleko od petrogradskoga birokratizma mogla razvijati slobodnije, gdje se je lašnje disalo i gdje su još donekle živjele tradicije vremena Novikovljevih, gdje su se nahodili još neki spaseni dekabristi. Mladi ljudi, od kojih su se mnogi učili po njemačkim sveučilištima, donosili su sa sobom ljubav k filozofiji, koja je onda vladala, k filozofiji Schellingovoj i Hegelovoj. Schellingov su sustav propoviedali i sa katedre profesori J. J. Davydov (od g. 1794.—1813.) i M. G. Pavlov (od godine 1793.—1840.). Moskovsko sveučilište zaprema odlično mjesto u povjesti umnoga razvoja u Rusiji. Prvo filozofsko družtvo bilo je sastavljeno od Schellingovaca, medju kojima su bili Venevitinov, braća Kirjejevski i knez Vlad. T. Odojevski (od god. 1804.—1869.), znamenit čovjek, veoma široke naobrazbe (njegovo je najčuvenije djelo »Ruske noći«). Kad se je poradi raznih uzroka iza nekoliko godina razpao krug Schellingovaca, utvrdi se oko Nik. Vlad. Stankovića (od godine 1809.—1840.) novi krug Hegelovaca. Kasnije nastade u

ovom krugu razlika i proizadje podjela u »slavjanofile« i »zapadnike« (donekle pod utjecajem »Filozofijskoga pisma« skeptika Petra J. Čajadeva). I jedni i drugi težili su za tim, da provedu reforme u družtvenim i državnim prilikama; i jedni i drugi bijahu rodoljubi, ali svak na svoj način; jedni su sve osnivali na narodnoj osnovi, na temelju filozofijskih, crkvenih i historijskih prilika, ali su precjenjivali značenje bizantinizma u ruskoj povjesti; drugi su opet izpitivali družtvenopolitička pitanja, zanimali se ne prošlošću nego budućnosti, i tražili izlazak u zapadno-evropskoj, osobito socijalističnoj književnosti. Jedni su zalazili u dubinu prošlosti, tražeći ondje svoje ideale, i stvorili niz prekrasnih učenih razprava o ruskoj povjesti i ruskoj narodnosti: oni su dali prvu pobudu za probudjenje narodne samosviesti; drugi pak provodeći zapadne kulturne ideje, oplodjivali su domaću zemlju i prigotovljali veliku sintezu svojega i tudjega, obradjivali tlo za budući razvoj Rusije. Obje stranke, i slavjanofili i zapadnici, uzajmice su se nadopunjavale; njihova je djelatnost na prvi pogled uzajmična, bilo je to lice i naličje iste medalje. Tako su se obrazovale dvie goleme stranke u novoj ruskoj književnosti, dva smjera, koji obuhvaćaju i državu i družtvene prilike: obje se stranke medju sobom bore, broje u svojim redovima najvidjenije i najprosvjetljenje ljude, te do dana današnjega diele veliku gromadu čitateljâ u dva tabora.

Medju slavjanofile ide Aleksej S. Homjakov (od g. 1804. do g. 1860.), otac slavjanofilstva u pravom smislu, bogato nadaren filozof, bogoslov i pjesnik, panslavist, vatren rodoljub, koji je gledao na prilike možda nešto optimistično, ali u svakom slučaju čovjek genijalne prirode, do sada još nedostatno proučen i ocienjen.

K slavjanofilima pripada i darovita obitelj Aksakovâ; otac Sergej T. (od god. 1791.—1859.) napisao je »Obiteljsku kroniku«, epsku sliku vlasteoske obitelji. Njegovi su sinovi Konstantin (od god. 1817.—1861.), historik i filolog, i Ivan (od godine 1823.—1886.), publicist i pjesnik, posljednji od plemenite plejade. Znatno se je iztakao filozof Ivan V. Kirjejevski

(od god. 1806.—1856.) i njegov brat Petar (od godine 1808. do godine 1856.), poznati sabirač narodnih pjesama ruskih. Od slavjanofila napominjemo još Jurja T. Samarina i Dm. Valujeva.

Medju zapadnike ide jedan od najboljih ruskih prozaika i najoštroumnijih pisaca Aleksandar N. Hercen (pseudonim: Iskandar) (od god. 1812.—1870.), koji se je pod konac života prislonio uz ideje, veoma blizke slavjanofilstvu; njegov drug i sutrudnik Nikolaj P. Ogarev (od god. 1813.—1877.), pjesnik dosta darovit; Vas. P. Botkin, kritik i putnik, profesor obće povjesti u moskovskom sveučilištu Timofej N. Granovski (od g. 1813. do g. 1855.), jedna od najplemenitijih ličnosti u povjesti ruske inteligencije, i slavni kritik Visarion Grigorjević Bjelinski (od godine 1810.—1848.), koji je silno utjecao na razvoj ruskoga družtva i književnosti. Bjelinski je umio ocieniti svako novo djelo književnosti ne samo sa gledišta estetične kritike, nego je ujedno pokazivao svezu djelâ sa svjetskim pojavima. Njega možemo nazvati uzgojiteljem ruskoga družtva u najvišem smislu ove rieči. Svi pisci i pjesnici novoga perioda izkusili su njegov utjecaj. On je oborio lažni auktoritet književnikâ predjašnjega doba i prvi procienio značenje novih pjesnika i spisatelja. Njegovo estetično osjećanje bijaše tako golemo, da su njegovi prigovori u većini slučajeva ostali definitivni, pa se i sada ne mogu promieniti. On je utemeljio književnu reputaciju mnogih pisaca, prokazao i proslavio neke talente, kao na priliku Aleksandra V. Koljcova (od godine 1809.—1842.), silnoga samobitnog lirika, tvorca pjesama, koje su potekle iz dubine narodnoga srca; neke od njegovih pjesama pjevaju se danas po narodu. Od pjesnika, koji su donekle pošli stopama spomenutoga Koljcova, napominjemo Ivana S. Nikitina (od godine 1824.—1864.). Predšastnicima Koljcova mogu se na polju pjesme držati profesor moskovskoga sveučilišta Aleksej T. Merzljakov (od godine 1778.—1830.) i glumac N. S. Cyganov († g. 1833.).

Uporedo sa Puškinom stoji genijalni pjesnik Mihajlo Jurjević Lermontov (od godine 1814.—1841.), jedan od naj-

većih lirika u svietu, koji je u 27. godini poginuo u dvoboju na Kaukazu. Poslije smrti Puškinove on je odmah stao na stranu onih, koji su poznali zlu pletku i zahtievali, da se krivci kazne. (Vidi njegovu pjesmu »Na smrt Puškinovu«.) Njega pošalju na Kaukaz, pjesme je bilo zabranjeno štampati, tako da je »Pjesma o caru Ivanu Vasiljeviću« s mukom mogla ugledati svjetlo — i to bez imena pjesnikova. To je pjesma narodna, savršen proizvod umjetnosti. U djelima pjesnikovim odrazila se neumorna borba slobodnoga, samostalnoga plemenitog duha sa silom vremena, koja je sve izjednačivala; u njima se javlja očaj Rusa, koji se u duši osjeća slobodnim, dok ga prilike u domovini pritiskaju; na taj način očaj je u pjesnika razumljiv, kao i u Byrona, koji je takodjer svisnuo poradi stanja u svojoj rodnoj zemlji. Nije pravo Lermontova nazivati prostim imitatorom Byronovim. Lermontov je, kao i Byron, progonjen u svietu tudjinac, ali s ruskom dušom. Sa svom svojom snažnom prirodom Lermontov teži k svjetlu i dobru, samo u njima vidi pjesnik spasenje od duševnih muka. Ove je pokrete i borbu prikazao u svojoj velikoj pjesni »Demonu«. On je napisao takodjer znamenitu dramu »Maškaradu«, a okušao je svoju snagu i na polju romana, i to s golemim uspjehom. Proza u njegovu »Junaku našega vremena« (god. 1841.) ostala je nedostižna. Medjutim dok se Čacki u Gribojedova nad razvraćenim družtvom osipa dugim moralnim govorima, i dok se snažni Onjegin Puškinov odvraća od družtva i zapada u bezsilan spleen, junak Lermontovljev Pečorin u gorku otvrdnuću kazni sebe i okolicu. Njegova neobična sila gubi sama sebe; ne nalazeći za nju prilike, da ju upotrebi, Pečorin ostaje toliko pametan, pa ne probija glavom zida, no u isti par on je i premlad i prepun života, da bi se mogao oboružati filozofskim pokojem.

Ne mnogo kasnije (god. 1843.) pojavi se roman Hercenov »Tko je kriv?«, u tom romanu glavni junak Beljtov uzalud traži za se znamenitu družtvenu djelatnost i napušta Rusiju, da bi se podao plemenitoj dangubi, premda inače osjeća i misli demokratski.

U isti mah izišao je sa svojim pripoviestima i komedijama jedan od najvećih ruskih prozaika Nikolaj Vas. Gogolj (od godine 1810.—1852.). Prije napominjani spisatelji prikazivali su u svojim djelima visoku naobrazbu ili više klase: Gogolj naprotiv iznosi pred čitatelja sve slojeve družtva i bičuje ih, u isto doba zabrinut za njihovo nizko moralno stanje. On daje maha i prostora svojemu neizporedivomu humoru, no sa skrblju prikazuje svoje tipe, te umije i u njih pokazati, što je obće ljudsko, hoteći time odvratiti čitatelja od očaja. Nezdravi uvjeti života — eto, što odvraća čovječju prirodu od pravoga puta; odstranite njih — pa će i ljudi biti drugačiji; i izpod pokvarene ljuske vidi se zdravo zrno. Takovo gledište osobito nahodimo u veličanstvenom romanu Gogoljevu »Mrtve duše«. Junak romana Čičikov prolazi unutrašnjom Rusijom i susreće se s raznim tipima i značajevima; djelo je ostalo nedovršeno. Gogolj je u svjetskoj književnosti jedan od najsilnijih predstavnika pečalnoga humora, i sam Dickens, kako veli neki kritik, samo je mladji brat Gogoljev. U pripoviestima riše Gogolj sa zanimljivom i nepridržanom veselošću narodni život maloruski. S njegovim komedijama, osobito s »Revizorom«, gdje bičuje suvremeno činovničtvo, slabo se što može porediti. Manira je u Gogolja čisto realistična, sve je do sitnicâ uzeto iz života, pa su za njime na tom putu pošli svi pozniji pripovjedači ruski. Gogolj se smatra glavom i samoniklim osnivačem u Rusiji tako zvane »obličiteljne literature«, koja odkriva nedostatke družtva, imajući pred očima idealne ciljeve, ciljeve njegova moralnoga preporoda.

U povodu revolucije na Zapadu pod konac četrdesetih godina, reakcija je u Rusiji postala silnija, pa je literatura pala u veća ograničenja. Turgenjev je poradi toplo napisana nekrologa Gogolju bio poslan na imanje svoje i predan nadzoru policije. Dostojevskoga su odpremili u Sibir poradi drugovanja sa kolom Petraševskoga, u kojem su se čitale socijalistične knjige. Tek krimska vojna proizvede promjenu u prilikama. Nastupi vrieme reformâ: oslobodjenje kmetovâ, sudbene reforme, izmjena cenzurnih pravila, pedagogijske

reforme i dr. Rusija je dugo stenjala, pa dobivši svježega uzduha sad je odahnula. Pokrenu se sva pitanja socijalno-političnoga života. Živjeli su kao u vrućici, pa kao u vremena revolucije naglo su prolazile faze razvoja jedna za drugom. Pred družtvom išla je književnost, ona je podavala formule tendenciji i težnjama, podavala im imena i iznosila tipe, koji su bili udešeni po značajevima u samom životu i po kojima su se nazivale ciele stranke. Glavni su pisci ovoga perioda — Turgenjev i Gogolj; ako pročitaš njihove romane po kronologijskom redu, moći ćeš proučiti povjest unutrašnjega razvoja ruskoga družtva u to vrieme.

Ivan Sergejević Turgenjev (od god. 1818.—1883.) počeo je svoju djelatnost godine 1845. i osnovao svoju slavu »Zapiscima lovčevim«, gdje pod oblikom lova pohadja različne »pomješčike« (vlastelu), iznosi svoja opažanja i u malim pripoviestima slika prirodu i ljude. Zatim dodje roman »Rudjin« (g. 1855.), u kojem prikazuje darovita čovjeka, puna plemenitih težnja, ali koji ne nalazi tla za svoju djelatnost i napokon polaže svoju glavu za tudju stvar na barikadama u Francuzkoj. Nekoliko godina iza toga javlja se »Plemićko gniezdo«, u kojem je glavni junak Lavrecki čovjek plemenite prirode, ali bude nadjačan, pa dobro uvidjajući svoju slabost ište silu i uspjeh u mladeži, koja poodrasta. U romanu iza toga, u »Predvečerju« (godine 1859.) već se javlja čas, kad treba da napokon izadju na pozornicu ljudi djela. Napeto se očekivao novi roman »Otci i djeca« (godine 1861.). Proces brzoga razvoja, koji se dogodi u družtvu, živo je odstranio predjašnje ideale, družtvene forme i pojmovi podvrgli su se strogoj kritici i pokazali se nezgodnima; no u isti mah podrovano je i svako štovanje autoriteta, koji se je osnivao na tradiciji; sve kulturno nasljedje predjašnjega doba priznato je za predsudu i počelo se progoniti. Bazarov, junak potonjega romana, sam se izdaje za »nihilista«. Ovaj naziv postade devizom mladeži, koja se povodila za Bazarovom po tendencioznom tumačenju kritika Pisareva i nadilazila svoga heroja u rezkosti, a ipak nemajući njegova znanja.

U podpunu očaju napisa Turgenjev godine 1867. »Dim«, gdje iznosi porugljiv i porazan prigovor otcima i djeci, svim strankama i slojevima naobraženih ljudi, te u svim tendencijama ruskoga družtva vidi samo maglu, dim. Litvinov, glavni junak ovoga romana, odlučuje se na to, da se razstane sa svim širokim pitanjima i »obćom stvari« i da se podade skromnoj privatnoj djelatnosti. Istom godine 1876., pošto je Turgenjev imao opet priliku lično zagledati u ruski život, izdade svoj zadnji roman »Nov«, u kojem iznova izlazi svjetlije stanje.

U isto vrieme i uporedo s Turgenjevom prikazivao je u svojim djelima suvremeno družtvo Ivan Aleksandrović Gončarov (od god. 1812.—1891.), koga neki drže dubljim mislitelјem čak od Turgenjeva. Gončarov je risao laganije nego Turgenjev, duže je izradjivao svoje tipe, pa dok je Turgenjev podao čitateljstvu nekoliko djela, Gončarov je još sjedio nad jednim. Tri su njegova glavna djela: »Obyknovennaja istorija« (javila se u »Suvremeniku« god. 1847.), »Oblomov« (u »Oteč. Zap.« godine 1858.) i »Obryv« (u »Vjestniku Evrope« godine 1868.), a razstavljena su desetgodišnjim razmakom po svojem postanju. U prvom romanu prikazuje nam zanesena mlada čovjeka, koji dolazi iz pokrajine u priestolnicu, i poslije nekoga protesta ulazi u uzke granice povriedjena činovničkoga života. U »Oblomovu« sastajemo lice, puno raznolikih interesa, s najčistijim i najplemenitijim čuvstvima; no u njega nema razvite volje, on ne umije živjeti i raditi, pa dolazi do pune apatije, do gubitka svake energije. To je dovršetak tipa »ljenivca«, kojega je prikazao Gogolj u Tentetnikovu. Oljga, tip paralelan Turgenjevljevoj Jeleni u »Predvečerju«, uzalud se trudi dozvati Oblomova k poslenosti, pa ga izmjenjuje energičnijom naturom Niemca Stolza (kao što i Jelena ujedinjuje svoju sudbu sa sudbinom Bugarina Insarova), Stolz daleko ustupa Oblomovu po razvoju i težnjama. Nad »Obryvom« (Odvala) radio je Gončarov duže nego nad drugim romanima, no nagli tečaj družtvenoga razvoja protekao je njegovo djelo, pa se je metoda Gončarovljeva u ovom slučaju pokazala nedostatnom. Prva čest romana ne odgovara kasnijim. Djelo je

znatno samo od momenta, kad se junak Rajski susreće s licima iz pokrajine — Markom Volohovom, nihilistom, rek bi, učenikom Bazarovljevim, s bakom Berežkovom i s Vjerom, silnom i samostalnom ženskom naturom, koja smjelo ide u susret novim strujama. Ona se ipak ne odkida od temelja moralnoga bivstva i probija se kroz mrak pogrješakâ i s njima spojenih stradanja do svjetla, podavajući ruku novomu radniku, i to Tušinu (ovaj je tip paralelan Litvinovu u »Dimu« i Solominu u »Novi« Ivana Turgenjeva). Roman nije bio u svoje vrieme dosta ocienjen kritikom.

Medju nasljednicima Bjelinskoga na polju kritike i publicistike valja napomenuti Valerijana Nik. Majkova (od g. 1823. do g. 1847.), Vladimira Aleks. Miljutina (od g. 1826.—1855.), Apolona Aleks. Grigorjeva (od god. 1822.—1864.), pjesnika i filozofijski naobraženoga mislitelja, Nikolaja Aleksandrovića Dobroljubova (od godine 1836.—1861.), već napomenutoga Dmitrija Ivanovića Pisareva (od god. 1840.—1868.) i Nikolaja Gavrilovića Černyševskoga (od g. 1827.—1889), koji je svoju publicističnu djelatnost prekinuo s tendencioznim romanom »Čto dêlatь?« (god. 1863.). Ovaj roman neprijatno poraža svojim nihilističnim tonom, a kolorit mu je čisto socijalističan. No s vremenom će se strasti utišati i bit će moguća objektivnija kritika, pa ćemo ovaj roman kao sliku novih družtvenih prilika, koje se iznose u sanjama glavne junakinje i koje su osnovane na mnogostranom izučavanju novijih ekonomijskih i socijalističnih knjiga, moći da ubrojimo medju najvrednija djela u načinu »Utopije« Tome Morusa. No na mladež je zlo utjecala najslabija čest romana, gdje pisac nastoji teoretične fantazije spojiti sa zbiljskim životom. Černyševskoga, temeljita učenjaka, nevino je proglasila nihilistična nedoučad za svoga učitelja, te on bude poslan u Sibir, no kasnije se povrati u zavičaj, u Saratov, gdje je i umro usred naučnih i književnih nastojanja.

Tendenciozni smjer novije književnosti našlo je i svoga pjesnika — Nikolaja Aleksejevića Nekrasova (od god. 1822. do god. 1877.). Hrpa manje nadarenih pjesnika povlačila se

za njim na tom putu. Nekrasov se proslavi pjesmama lirsko-satiričnoga sadržaja. Njegova najgolemija pjesma »Komu je liepo živjeti u Rusiji?« (Komu na Rusi žitь horošo?) već samim nadpisom kazuje očitu tendenciju.

Zajedno s Nekrasovom i u istim žurnalima (u »Suvremeniku« i u »Oteč. Zap.«) radio je znameniti ruski satirik u prozi Mihajlo Evgrafović Saltykov (od god. 1826.—1889.) pod pseudonimom« Ščedrin«. On je udario temelj svojoj slavi »Gubernijskimi nacrti«, pa se je gotovo trideset godina neumorno borio za svoja načela. Najčuvenija su njegova djela: »Gospoda Golovljevi«, »Pošehonijska Starina«, »Historija jednoga grada«, »Pompaduri i Pompadurke«.

Veoma snažan talenat nahodimo i u Alekseja Teofilaktovića Pisemskoga (od god. 1820.—1881.), koji je podao ruskoj knjizi znatna djela, kakova su »Tjufakъ« (Matraca), »Tisuća duša«, »Uzburkano more«, »U vrtlogu« i drama »Gorka sudbina«. Pisemski je jedan od najsilnijih predstavnika realizma i humora u ruskoj knjizi.

Od predstavnikâ tendencioznoga romana šestdesetih godina ističu se Aleksandar Konst. Šeller (A. Mihajlov), rodjen godine 1838, koji je stekao glas romanom »Gnjila blata«, i Mihajlo Vas. Andjejev (od god. 1821.—1876.), koji je napisao »Tamarina« i romane »Podvodni kamen« i »Izmedju dva ognja«. Posljednja su dva romana bili osobito popularni, jer se tiču obiteljskoga pitanja.

Uz tendenciozne pisce valja prisloniti i Nikolaja Geras. Pomjalovskoga (od god. 1835.—1863.), koji se proslavi »Nacrtima burze« i romanima: »Gradjanska sreća« i »Molotov«; on ovdje nastoji prikazati novoga junaka vremena — demokrata, koji ostavlja pučki sloj i zadobiva gradjansku, buržuaznu sreću.

Nikolaj Sem. Ljeskov (pseud. Stebnicki), rodjen g. 1831., veoma je plodan pisac bez oštro izražene individualnosti, a stekao je ime svojim romanom »Nigdje«, naperenim proti nihilističnim težnjama. Svakako mu je bolje djelo »Soborjane« (Crkvenjaci), amo idu i »Sitnice iz arhijerejskoga života«.

Autor je pokazao, da obširno poznaje duhovnički stalež. Neki su mu od ovih sastavaka veoma sretno pošli za rukom i obiluju neodoljivim humorom.

Dmitrij Vasiljević Grigorović (rodjen godine 1822.) znatan je po tom, što je prvi uzeo prikazivati prostonarodni život. Njegove pripoviesti iz pučkoga svieta »Selo« i »Antun Goremyka« bile su u svoje vrieme znamenitim književnim pojavom. Za njima su došli romani »Rybaki« (Ribari) i »Pereselency« (Preseljenici), takodjer iz narodnoga života, ali nisu više tako uspjeli. Jedno od najljepših djela Grigorovićevih u zadnje je vrieme »Gutaperčevyj malьčikъ«.

Konac petdesetih godina označuje se pojavom nove književne škole »narodnikâ«, koji su posvetili svoje ile izučavanju i prikazivanju narodnoga života.

U početku je ova škola prema narodu stajala negativno, njezini su predstavnici Nikolaj Vasiljević Uspenski (od god. 1837. do 1889.) i Vas. Aleksejević Sljepcov (od god. 1836.—1878.). No negaciju do skora zamieni ozbiljnije i dublje izučavanje.

Nadalje su predstavnici ove škole bili Aleksandar Iv. Levitov (od g. 1842.—1877.), znamenit umjetnik, Fedor Mih. Rješetnikov (od g. 1842.—1871.), silan realist, i Pavao Ivanović Jakuškin (od g. 1820.—1872.), koji je zalazio u narod i sakupljao narodne pjesme.

Najznatnijim prikazivačima prostonarodnoga svieta u naše doba valja smatrati Gljeba Ivanovića Uspenskoga (rodj. god. 1840.) i Nikolaja Nik. Zlatovratskoga (rodj. godine 1845.). Dok Zlatovratski iznosi poimence svietle strane seljačkoga života i s osobitom ljubavlju riše visoka svojstva ruskoga naroda, Uspenski — veoma dubok realist, zahvaćen realizmom i poricanjem, prikazuje s najvećom objektivnošću narod i njegov život, te dostizava gotovo naučnu točnost i naučnu metodu. Najbolja su mu djela: »Vlast zemlje«, »Moral Rasterjajeve ulice«, »Razorenje«, a Zlatovratskoga je najljepše djelo »Ustoji«.

Veoma darovite slike narodnoga života i ruske prirode predstavio je Pavao Iv. Meljnikov (od g. 1819.—1883.), njegov je pseudonim Andrija Pečerski. On je ponajvećma izučavao

»razkolnike« i prikazao ih u dva romana »U šumama« i »U gorama«.

Kao znameniti pisci historijskoga romana vriede u novo vrieme grof Evg. Andr. Salias de Turnemir (rodjen g. 1841., glavno mu je djelo »Pugačevci«), Danilo Lukić Mordovcev (rodjen g. 1830.) i Grig. Petr. Danilevski (od g. 1829.—1892.).

Jednim od najvećih suvremenih pisaca ne samo ruske, nego i svjetske književnosti valja svakako priznati grofa Lava Nik. Tolstoga (rodj. g. 1828.). On se je javio sa slikama »Dêtstvo i otročestvo« (Djetinjstvo i mladost), premda je ovo djelo maleno po svojem obsegu, ipak je znatno po dubokoj analizi djetinje duše, te stoji u tom rodu gotovo osamljeno. U svojem historijsko-životnom romanu »Vojna i mir« riše nam vrieme napoleonskih vojna, važno u povjesti ruske civilizacije, kad se u prvih predstavnika ruskoga družtva budi narodna samosviest, te se ili izmiruje ili bori sa širokim idejama zapadne civilizacije, koje su bile izdjelane i dovedene do krajnjih granicâ u epohi francuzke revolucije, i koje su Napoleonove vojske razniele po svim stranama evropskoga kontinenta. Nastavkom ovoga romana trebalo je da bude djelo, koje je pisac zamislio o »dekabristima«, kao resultat onoga utjecaja, što ga je napomenuta epoha izvela na rusku mladež. No djelo ostade nedovršeno, jer se Tolstoj stao zanimati oko etičnih pitanja u suvremenom kulturnom ustroju; pod utjecajem ovih pitanja napisao je roman »Anu Karenjinu«, pripoviest iz velikosvjetskoga života, djelo zanimljivo po psihologijskoj analizi iznesenih tipova. Za to vrieme stao se u Tolstoga dogadjati prelom, te mislitelj, ne sasma izvoran, pobiedi u njega genijalna umjetnika, a to se moglo već i prije zamjećivati u njegovoj osobitoj ljubavi prema ljudima, kakovi su Bezuhov u »Vojni i miru«, a Levin romana »Ane Karenjine«. Njegova daljna djela ili ne pripadaju više u oblast liepe knjige ili nose na sebi biljegu genija, koji je na koncu zapao u sasvim čudne tendencije.

Zadaća družtvenoga nastavnika i propovjednika (na primjer u »Smrti Ivana Iljića«) prirasla je Tolstomu k srcu više nego čisto umjetnička, pjesnička djelatnost. On je bio objelodanio

niz spisa, koja rješavaju obširna religiozno-moralna pitanja (»U čemu stoji moja vjera«, »Evangjelje« i dr.). Neka njegova djela posljednjega doba (»Vlast tmine«, »Plodovi prosvjete«) vraćaju se opet na realno tlo, premda ga pisac promatra na svoje naočari, ili se pak gube u labirintu nejasnih maštanja, kao što pokazuje »Kreutzerova sonata«. Predjašnja njegova velika djela pribavila su mu ogromnu popularnost na Zapadu. Tolstoj je za života postao svjetskim piscem, a to je sudba, koja je riedko zapala ruskoga pisca. Očevidno, — da nije Tolstoj došao do golema auktoriteta kao umjetnik, za cielo bi njegov glas ostao nečuven, i na njega kao moralista ne bi se sviet toliko ni osvrtao, da je s ovim radom započeo svoju književnu djelatnost.

Ne manjim psihologom, doduše na osobitu području psihopatologije, na ime psihologom ludila i zločinstva, pokazao se je Fedor Mih. Dostojevski (od g. 1821.—1881.). On je počeo sa znamenitom pripoviešću »Biedni ljudi«, napisanom u duhu Gogoljevu; junak pripoviesti Makar Djevuškin i nije drugo nego razvoj Akakija Akakijevića u Gogoljevoj »Mantiji«. Poradi svoga drugovanja sa članovima kruga Petraševskoga godine 1848., kad su i u Rusiji tražili »revoluciju«, Dostojevski bi osudjen na smrtnu kaznu, ali pomilovan i poslan na robiju. Ova je kazna za vazda porušila zdravlje piščevo, zamračila njegov duh i podala mu napokon religiozno-mistični smjer, no ovdje je pribrao najbogatije psihologijske opazke o različnim prestupnicima. Resultatom ovih opažanja bijahu »Zapisci iz Mrtvoga doma«, koji su osnovali slavu piščevu. Sila je romana u analizi, koja se ovdje javlja u podpunosti umjetničke i realne istine. U drugim djelima autor često tjera značaj ljudî i dogadjajâ pod jaram predpostavljene svoje zadaće i cilja. Gorući zastupnik »Biednih ljudi«, »Poniženih i povriedjenih« (tako se zovu njegovi romani), jedan od najuzvišenijih humanista našega vieka, Dostojevski želi družtvenu reformu postići na taj način, da uzvisi unutrašnje dostojanstvo čovjeka. Njegova neka djela svezana su sa suvremenim dogadjajima, i zato bez komentara postaju sve manje i manje razumljiva. No u drugim velikim djelima njegovim, kao što su »Zločin i kazna«, »Idiot«,

»Braća Karamazovi«, obće ljudski interes olakoćuje shvaćanje dapače i inozemcu, pa su upravo ova djela proslavila ime Dostojevskoga po svemu Zapadu. Dostojevski je jedan od najpopularnijih pripovjedača ruskih za granicom, pa je osobito u Francuzkoj stvorio cielu školu posljedovateljâ. No u obće veliki ruski pisac pronikao je u rusku naturu, bio je »narodnik« i »počvennik« (čovjek rodjene grude), te je priznavao, da je obće ljudski razvoj možan samo na osnovu narodnoga razvoja. Dostojevski je silan ne samo u prikazivanju mračnih zločinaca i ludjaka, nego je ujedno predstavio takova čudna djetinjska lica, kakova su Kolja Krasotkin, Iljuša u »Karamazovima«, Nelly u »Poniženima i uvriedjenima« i »Idiot« s djetinjski prostom i čistom dušom.

Medju ruskim dramaturzima novijega doba zauzima prvo mjesto bez sumnje Aleksandar Nikolajević Ostrovski (od godine 1824.—1886.), koji započe svoj rad s dramama iz trgovačkoga svieta; on je dao bogat repertoir ruskoj pozornici, pa ga mnogi drže za osnivača samostalnoga ruskoga teatra. Od njegovih djela u stihu ističe se u dramatsko ruho odjevena priča »Snêguročka«. Medju njegovim posljedovateljima odlikuje se Nikolaj Jak. Solovjev (rodjen godine 1845.).

Osobitu školu privrženikâ čiste umjetnosti tvore neki ruski lirici, izmedju kojih ide prvo mjesto Afanasija Afanasjevića Šenšina (Feta) (od g. 1820.—1892.) i Apolona Nikolajevića Majkova (rodjena god. 1821.). Fet je u svojoj lirici slobodan od svake tendencije, pa ga je zato publika slabo cienila u doba, kad su u književnosti gospodovali gradjanski motivi. On pripada u obitelj čistih lirika — pjesnikâ ljubavi i prirode. U posljednje vrieme steče Fet slavu kao prevoditelj djela Schopenhauerovih, a slave ga i s njegovih prievoda staroklasičnih pjesnika. Jedan od najčistijih njegovih posljedovatelja u oblasti lirike svakako je pjesnik, koji se krije pod inicijalima K. R. (knez Konstantin Romanov, rodjen g. 1858.). Majkov se odlikuje dražešću stiha i čistotom jezika. Motivi su njegove poezije raznolikiji nego u Feta, jer uvodi u svoje pjesme i slavenski i staroruski i starinski sviet. Njegova lirska drama »Dva svieta« majstorska je

tvorevina, puna pjesničke i historijsko-psihologijske istine, koja bi mogla biti na ukras kojoj mu drago zapadnoj književnosti; ona razmatra onaj momenat, kad kršćanstvo dolazi u sukob sa rimskim družtvom, koje umire.

Amo pripadaju donekle Jakov Petrović Polonski (rodjen godine 1820.) i grof Aleksjej Konstantinović Tolstoj (od godine 1817.—1875.), koji se već više odazivlju zlobi dana. Prvi, autor mnogobrojnih dražestnih lirskih pjesama, počeo se u posljednje doba zamjerno podavati romanu u prozi. Drugi, znamenit sa svojih preradba ruskih bylina, i sa svojih pjesama u narodnom duhu, napisao je prekrasan historijski roman »Knjazь Serebrjanyj«; njemu pripada takodjer »Dramatična trilogija«, koja se započinje sa »Smrću Ivana Groznoga«.

U ovu školu može se nadalje pribrojiti Nikolaj Fed. Ščerbina (od god. 1821.—1869.), pjesnik Helade, i Lav Aleksand. Mej (od g. 1822.—1862.), koji se je iztakao razkošnim stihom prevodeći iz starinskih i većine evropskih jezika. Ujedno je on napisao divnu, historijsku dramu u stihovima, kojoj je nadpis »Pskovitjanka«.

Od pjesnika-prevoditeljâ vriedi iztaknuti Mihajla Larionovića Mihajlova (od god. 1826.—1865.) i Aleksjeja Nikolajevića Pleščejeva (rodjena godine 1825.).

Ima u Rusiji takodjer spisateljica i pjesnikinja, medju njima se iztiče opisivateljica ruske pokrajine Nadežda Dmitrijevna Hvoščinska (po mužu, Zajončkovska, književni joj je pseudonim: V. Krestovski, od g. 1825.—1890.), nadalje Julija Valerijanovna Žadovska (od g. 1825.—1884.) i Nadežda Stepanovna Sohanska (od g. 1825.—1889., pseudonim joj je bio Kohanovska).

Od najmladjih spisatelja uživaju osobitu slavu Vsevolod Mih. Garšin (od god. 1855.—1878.), pisac malih pripoviesti, punih psihologije i humanosti, i lirik Semen Jakovlj. Nadson (od god. 1862.—1887.). Težko bi bilo već sada govoriti ovdje o drugim mladim suvremenim piscima, koji još nisu dovršili svoje književne djelatnosti, a gdješto još nisu pokazali ili dotjerali svoje osobine s dovoljnom jasnoćom.

Velike reforme za carevanja Aleksandra II. u svim područjima državnoga života, kao što su: dokinuće kmetstva i tjelesne kazne, uvodjenja prisežničkih sudova i sudbene javnosti, obća vojna dužnost i dr., podale su ruskomu družtvenomu životu nov pravac, te dopuštaju raditi i djelovati direktno na praktičnom polju samoga živovanja, dok su se prije glavna pitanja družtvenoga razvoja izradjivala samo s pomoću književnosti. Ali to književnosti nije naudilo. Ako svrnemo okom nazad, na njenu prošlost, moramo se samo diviti moćnomu razcvatu i rastu njezinu za ovo poldrugo stoljeće, kad u Rusiji ne samo što nije bilo narodne književnosti, nego u obće književnosti u užem smislu. Rusija je u to kratko vrieme izradila znamenitu beletristiku, visoku ne samo po sadržaju i idejama, nego i po umjetnosti, — beletristiku krasnu u estetičnom pogledu. Odličnom joj je crtom poimence to, što ujedinjuje zahtjeve etične i estetične. Pa je već nadošlo vrieme, da se Zapad klanja ruskoj književnosti, isti onaj Zapad, koji je do nedavna gledao na Ruse kao na kakove barbare; pa je književnost ruska dapače u prievodima, ne uviek točnima, izvojevala sebi priznanje zapadne kritike i čitateljstva, dapače ih zadivila. Čudno je samo, što se na Zapadu i u samoj Rusiji često čuje pohvala književnosti, a u isti mah se opaža protivnost ili nebrižnost prema ruskoj civilizaciji i njenim težnjama, kao da književnost nije izraz višega intelektualnog života u narodu i kao da ona najvjernije ne odrazuje smjera i zadataka narodnoga razvoja i onih elemenata, koji preko narodnosti ulaze u obću riznicu razvoja svega čovječanstva.

O ruskom romanu.

I.

Uspjeh ruskoga romana na Zapadu u ovo dvadesetak godina može se nazvati pravim triumfom. Dok u Rusiji ima ljudi, koji rusku obrazovanost i književnost prekoravaju, da su služkinje Evrope, u samoj Evropi čuju se drugačiji sudovi. Tek što se je Zapad upoznao s prvim važnijim djelom ruske beletristike, odmah je pocurila ciela kiša prievodâ iz ruske književnosti, koji obuhvaćaju sva znamenita imena novijega doba ruskoga počevši od Gogolja. Usred množine simpatičnih odziva francuzke, njemačke i englezke kritike čujemo složno uvjeravanje, da ova književnost podaje evropskomu čitatelju nešto novo, nešto izvorno, nezavisno, neriedko silno, te da u toj struji realizma, koja je obladala evropskom književnošću, ruski pisci zapremaju ne samo podpuno samostalno mjesto, nego da im u mnogim slučajevima valja upravo dati prvenstvo.

Evropa je najprije upoznala Turgenjeva; njegove pripoviesti već su odavna prevedene u evropske književnosti, no dugo su ostale jedini primjer ruske književnosti. Ljudi su držali, da su to osamljeni prosjevi silna talenta, poslije kojih ne vriedi zaviriti u književnost ogradjenu takovim zidom, kakav je za Zapad — ruski jezik. Evropa je istina poznavala i ne-

koliko drugih sjajnih prosjeva, na primjer neka djela pjesnika Lermontova, koja je s ljubavlju prekrasno preveo na njemački Bodenstedt, a znala je Evropa po malo i za Gogolja. No to je bilo sve. Nitko nije vjerovao ni slutio, da bi moglo biti što zanimljivo u književnosti naroda, koji su svi držali za polubarbarski, koji u slaboći svojoj traži prosvjetu na Zapadu i nema slobodna družtveno-političnoga života.

No za prvim pripoviestima Turgenjevljevim došla su njegova nova djela, javili se rek bi slučajno prievodi djela Dostojevskoga, Gončarova i Lava Tolstoga. Čitatelji su se zapanjili; pa kad se je pomolio cieli niz pripovjedačâ ruskih, evropska je kritika uvidjela pred sobom pojav, vriedan potanjega zanimanja. Pred njom se odkrio nov, neslućen sviet umjetnosti, — sviet sasvim drugačiji, nego je slutila. Ako je kritika mogla u prvim djelima Turgenjeva naći poznate crte umjetničkoga stvaranja, u ovom cielom sloju nove književnosti ruske nije više mogla da nadje tragove svoga učiteljstva. Naprotiv: i misao i oblik bili su joj posve novi, neobično osebujni, podpuno samostalni. Zato je i rekla evropska kritika, da ruska književnost poput Shakespearea odkriva nova područja umjetnosti. Na svoje čudo opazio je Zapad, da ruska književnost ne živi od jučer, nego da se je u njoj dovršio velik i dugačak razvoj.

I utjecaj ruskoga romana postade vidan. Turgenjev, koji je imao prijateljâ medju prvacima francuzke beletristike, postaje u Njemačkoj učiteljem posebne pripovjedačke škole, a u Oxfordu ga sveučilište nudja doktorskom diplomom.

Osobito je obilan niz prievodâ u Francuzkoj i Njemačkoj. Uz prievode javljaju se i posebna djela, od kojih su osobito znatna: Dupuy, Les grands maîtres de la littérature russe au dix-neuvième siècle, 1885, i Vogüé, Le Roman Russe, 1886. U Njemačkoj je izišlo valjano djelo A. Reinholdta, koje i ruski kritici hvale poradi dobra poznavanja predmeta i samostalnih sudova. Englezka je književnost u tom siromašnija. Ostali narodi imadu samo pojedina djela u prievodu. Sustavnih zdanja još ne poznaju. U Hrvatskoj je prvi svratio pozornost

*

na Turgenjeva Josip Miškatović, njegovi su prievodi udešeni iz izvornika, te su svojom stilističnom dotjeranošću ugodili hrvatskomu čitatelju, ali na samu književnost nisu djelovali sve do osamdesetih godina. U šestdesetim i sedamdesetim godinama hrvatska se je novela u obće povodila još za romantičnim načelima, premda se amo tamo već vidi, da probija težnja za realizmom.

Sustavnu povjest novije ruske književnosti napisao je godine 1891. u Petrogradu A. M. Skabičevski: »Istorija novějšej russkoj literatury, od godine 1848.—1890«, pa je ovo djelo pored sviju nedostataka, koje mu je kritika ruska izniela, svakako najizcrpnija radnja o tom predmetu, pa će namirivati onu potrebu, koju bi trebalo da zadovolji neizdani do sada konac »Historije slavenskih literatura« u Pypina i Spasovića.

Medju zapadnim knjigama o ruskom romanu najvećma se je iztaklo djelo akademika M. de Vogüé-a. Pisac je mnogo godina boravio u Rusiji, imao je prilike, da upoznade ruski život i knjigu, dapače znao je u glavu najznatnije ruske pripovjedače, kao što su Turgenjev, Dostojevski, Lav Tolstoj. Po tom je on bio jedan od najkompetentnijih sudaca o tom predmetu, pa je doista njegova knjiga — nešto cielo i dovršeno. Ima dakako nedostataka, koji su mu se kao inozemcu podkrali. Ali to ne otima vriednosti djelu. Vogüé je potanko proučio svoje pisce, t. j. osobito Gogolja, Turgenjeva, Dostojevskoga i Lava Tolstoga. Za njega je ruski roman osobit sviet, neobično izvoran i duboko narodan. Ovaj pojav sasvim pravo nastoji Vogüé spojiti sa samom dubinom narodnoga značaja i sa povjestnim podatcima. Zato počinje iz daleka — od prvih koraka ruske narodnosti; zatim hitro prolazi glavne činjenice ruske književnosti novijega doba do Puškina. U jednom periodu vidi pisac samo slabe početke prosvjete pod utjecajem Bizanta, a u drugom — odviše vidno posljedovanje, lišeno interesa za one, koji poznaju izvore.

Ruska književnost, samostalna i zanimljiva, počinje se istom u ovom stoljeću. Prije nego prelazi na samu ocjenu pojedinih pisaca Vogüé u predgovoru živo izlaže svoje misli

o samom značenju modernoga realizma, i to u Francuzâ s jedne strane, a u Englezâ i Rusâ s druge. Vriedi ovdje napomenuti najglavnije misli njegove o tom predmetu.

II.

Klasična književnost prikazuje čovjeka kao »junaka«, njegov rad odgovara skupu načela religioznih, vladarskih, družtvenih i moralnih. Uznoseći svoga junaka u dobru ili zlu, klasična je književnost prikazivala uzor onoga, što bi trebalo da bude ili ne bi smjelo da bude, a nije marila za ono, što je zbilja.

Vremena su se izmienila, pa su se preinačili i nazori u književnosti. Moderna umjetnost ne stoji u maštanju, nego u opažanju; ona iznosi na vidik život onakav, kakav je, u njegovoj skupnosti. Zato moderni pjesnik uzimlje čovjeka iz njegove svakidašnjosti, pa se u tom drži više znanstvenih sistema, jer hoće više da nas pouči analizom čuvstava i čina, nego da nas zabavi spletkama ili strastima. Klasična književnost postupaše rek bi kao kralj, koji vlada, kazni, nagradjuje, skuplja svoje miljenike iz kruga aristokratskih odabranika, pa im nameće neku konvencionalnu uljudnost i moralnost, neki odmjereni način govora.

Nova umjetnost hoće da posljeduje prirodu u njezinoj moralnoj nebrižnosti, u njenu nemaru za izbor; nova umjetnost pokazuje pobjedu skupine nad pojedincem, svjetine nad junakom, relativnosti nad absolutnošću. Ovu su umjetnost nazvali realističnom i naturalističnom, ali su ju mogli okrstiti i demokratičnom, jer i ona prikazuje u svojoj struci onaj neumorni napor za svestranim izjednačivanjem životnih prilika, koji najživlje obilježuje naše demokratično vrieme, praćeno u svemu načelom jednakosti.

Ova je umjetnost posljedica ogromnoga preobražaja, koji se je zbio u čovječanstvu. To se vidi u cielom djelovanju ljudskoga duha u našem stoljeću. Čovjek razstavlja svemir u njegove nebrojene prave čimbenike, uvidja, da sve na ovom svietu — biće i zlo i dobro — potječe od neprestana rada

neizmjerno sitnih faktora. S jedne strane političke institucije oteše upravu družtva iz ruku pojedincima i predadoše ju množtvu, a s druge strane dokazuju znanosti, da svietom vladaju atomi. Svuda, u analizi fizičkih i moralnih pojava, čovjek uništuje stare uzroke; mjesto silovitih faktora, koji su prije prevraćali svietom, nadošla je evolucija malih bića.

Moderna znanost na nov način tumači postanak i razvoj svieta i čovječjega organizma. A i u moralnim naukama opaža se isti prekret. Kraljevi, ministri i vojvode nisu više jedini svjedoci povjesti; historici više se osvrću danas na ciele narodne skupine. Danas se izpituje duh pasmine, strasti i pritajene boli, iznalazi se sveza sitnih zgoda, ako se želi sastaviti cjelokupna slika prošlosti. Isto tako rade i psiholozi, videći u osobnosti čovječjoj skupan učinak nebrojenih faktora.

Ova se tendencija opaža i u praktičnom životu, staleži se izravnavaju, imanja se diele, širi se pravo općega glasovanja, sluge su jednaki sa gospodarima na sudu, pred fiskom, u vojarni i školi. Sve se to zbija u rieč: demokracija, to je lozinka našega vieka!

Utroba zemlje i organizam čovjeka, radionica učenjaka i kabinet upravitelja potvrdjuje nove teorije. A s njima uporedo ide i — nova književnost.

S početka je književnost po prirodnom nagonu, a kasnije po tvrdom uvjerenju ustalila svoju metodu i svoj ideal prema modernom duhu. Prvi pokušaj reformacije bio je nestalan, nespretan: romanticizam, valja danas priznati, nije bio prirodan plod; odisao je odviše bunom, a to nije najbolji uvjet za umjetnost, koja hoće da bude mirna i jaka kao i priroda.

Romanticizam, protivan do skrajnosti klasičnomu junaku, tražio je svoje osobe u nizkim družtvenim slojevima, ali je bio obuzet klasičnim duhom, i ne znajući za to. Uznici, bludnici, prosjaci, koje su izmislili romantični pisci, bili su nadutiji i prazniji nego kraljevi i kraljice starih pisaca. Način se je deklamacije promienio, ali je ostala — deklamacija. Svietu su brzo dodijala i ta nova književna lica.

Počelo se zahtievati od pisaca, da život prikazuju iskre-

nije, vjernije, prema načelima modernih znanosti, htjelo se naći u njihovim djelima osjećanje o komplektnosti života, bićâ, idejâ i onaj duh relativnosti, koji u naše doba sve to više razganja duh absolutnosti. Tako nastade realizam, koji danas vlada u svim evropskim književnostima, jer najbolje odgovara zahtjevima današnjega družtva, proučavajući život sa strogom točnošću, iztražujući potanko tajne uzroke sviju čina ljudskih.

Najbujnije se razplodio realizam u Francuzkoj, Englezkoj i Rusiji.

Vogüé drži, da Francuzka nije bila zgodna zemlja za realizam. Intelektualne predaje Francuzâ protive se neodoljivoj estetici realizma. Francuzki genij ne trpi nikakove polaganosti; njemu se hoće efekata, sjajnih, nenadanih efekata. Umjetnost pak, koja posljeduje prirodu, valja da se razvija polagano, ona ide za riedkim, ali moćnim efektima; ona sabira najsitnije potankosti, da nam sastavi lice ili sliku. Francuzi hoće, da im umjetnik malobrojnim crtama naslika cielu osobu ili prizor. Sva sila realizma stoji u njegovoj jednostavnosti, u njegovoj prostodušnosti; ali ta jednostavna, prostodušna umjetnost slabo zadovoljava ukus plemena ostarjela, duhovita, opojena retorikom, kakovi su Francuzi.

Vogüé se protivi tomu, da se Stendhal nazove otcem francuzkoga realizma. Ima u Stendhala, što ne dopušta, da ga nazovemo realistom: on je odviše duhovit, prečesto posreduje izmedju osobâ svoga romana šaljivim tonom. Podpuna hladnokrvnost, olimpska mirnoća piščeva pred činom, koji se u romanu razvija, to je jedna od glavnih dogma realistične škole.

Ni Balzac nije Vogüé-u podpun realist. Uza sve realistične crte svojih romana Balzac je sanjar, koji živi u neprestanoj obmami milijonâ, absolutne moći i čiste ljubavi.

Flaubert je pravi pokretač današnjega realizma u Francuzkoj, nakon njega iztančala se je metoda, ali je sustav u jezgri ostao isti. Zolu drže nekim reformatorom realistične škole, drugi ga pak proglašuju za otca novoga sustava u pripoviedanju. No on je sâm odrješito, dapače sa zlovoljom odbio

ovu slavu, pa se priznaje nastavljačem Balzacovim i Flaubertovim, kako se vidi u njegovu djelu »Le roman experimental«.

U Zole osvaja čitatelja, veli Vogüé, najviše neka veličanstvena epičnost, ali je u njega realistični dio prilično slab. I Brandes ne drži Zole pravim i podpunim realistom. Vogüé (kao i Brandes) misli, da Zola često osvaja čitaoce starim romantičnim sredstvima stvarajući neka sintetična čudovišta, kao što su u raznim njegovim romanima perivoj, tržište, rakijašnica, rudokop, željeznica i dr.

Flaubert je s početka bio vruć pristaša romanticizma, i njega je zanosilo sve, što je bilo veličanstveno i zvučno. Kasnije prevagnu k realizmu. No u njega nema ni Stendhalove duhovitosti ni Balzacova veličanstvenoga sna: on je hladnokrvan slikar života — i ništa drugo.

Jedno prigovara Vogüe Flaubertu: prejaki pesimizam. Otevši se čaru predjašnjih romantičnih ideala Flaubert se je uhvatio neugodne, turobne, ružne strane životnih prizora. Čovjek bi čitajući njegova djela rekao, da u svietu nema nego glupaka i zlotvora. Flaubert ne maže toga tužnoga družtva melemom milosrdne sućuti; on se samo srdi na te ljude, dapače ih prezire. Ovaj je realizam, po sudu piščevu, bez vjere, bez ganuća, bez milosrdja, pa zato nepodpun, dapače Vogüé drži, da nije daleko od — karikature.

Zato treba francuzka umjetnost da se osvježi i oživi novim duhom, duhom savjestna, prirodna, jednostavna, sućutna proučavanja života. Vogüé ju upućuje, da se upozna s englezkim i ruskim realizmom.

U Englezkoj i Rusiji nije se realizam tako mučno razvio, kao u Francuzkoj. Zemljište je u ovim krajevima bilo kao pripravljeno za nj. Francuzi, kao u obće romanski narodi, nasliedili su od svojih latinskih predja genij absolutnosti; sjeverna plemena, kako slavenska, tako anglogermanska, imadu genij relativnosti. Radilo se o religioznim idejama, ili o pravnim načelima, ili o književnim pitanjima, ova se duboko usječena razlika u evropskoj obitelji opaža svuda, uviek u tečaju povjesti.

Duh latinski, miran i bistar, teži svedjer za tim, da što

više ograniči polje svojih proučavanja; duh slavenski i anglogermanski širok je i nemiran, jer vidi mnogo stvari u jedan mah. U Slavena i Anglogermana nema one klasične naobrazbe, koja romanskim narodima dopušta, da osame jedan čin, jedan karakter, a u tom karakteru jednu strast, da nadomjeste hiljadom konvencionalizama sve, što im se ne pokazuje; Slaveni i Anglogermani drže, da prikazivanje svieta mora biti kompleksno i protuslovno kao i sviet sâm. Zato u Englezkoj, Njemačkoj i Rusiji čitalački sviet ne zazire kao u romanskim zemljama od debelih romana, punih filozofije i ideja, koji mu zadaju gotovo toliko muke, kao kakovo naučno djelo.

Glavnu razliku francuzkoga i sjevernog realizma nalazi Vogüé više u izvoru moralnoga nadahnuća, nego u opreci estetičnih načela. U tom se slažu s Vogüéom i drugi francuzki učenjaci. Taine poredjuje Stendhala i Balzaca s Dickensom, pa veli: Oni ljube više umjetnost nego ljude, oni ne pišu iz sućuti prema nesretnicima, nego iz ljubavi k ljepoti. Brunetière pišući o slavnoj englezkoj spisateljici Elliotovoj kaže: Opažanje na neki način neprijazno, ironično, porugljivo u francuzkih naturalista ne prodire preko površine stvari, koje proučavaju; naprotiv nema nijednoga skrovita kreta čovječje duše, do kojega nije dopro naturalizam englezki. Zašto? Čega nema u pisaca francuzkih, a što podaje toliko sile englezkima? Simpatija, i to ne obična konvencionalna simpatija, nego uzvišena sućut uma, obasjana ljubavlju, koja se tiho ponizuje i salazi na isti stupanj s onima, koje želi shvatiti: to je sada, to je bilo uviek, i to će biti pravo orudje psihologijske analize.

Englezka se može ponositi, što je prva pokrenula i usavršila onaj umjetnički oblik, koji odgovara novim duševnim potrebama čitave moderne Evrope. Realizam, počevši sa Richardsonom, postigao je svoje triumfe u Englezkoj s Dickensom, Thackerayem i Elliotovom.

U englezkim romanima čin se razvija veoma polagano, ova sporost dodijava čitatelju, koji se privikao načinu francuzkomu. Dojam, što ga pobudjuje čitanje englezkih romana, mogao bi se ovako opisati: Čitaocu se čini, kao da lagano,

neosjetno roni u duboku vodu, ova voda nema ništa osobita, ona je nalik na sve ostale vode. Iznenada čitatelj ćuti, da mu kao srsi prolaze tielom, i dosjeća se, da pliva u oceanu, da je duboko zaronio u vodu oceansku. Ako uzmeš čitati Elliotičine romane: Adam Bede ili Silas Marner, prolaziš silu stranicâ i svud nalaziš jednostavne rieči, kojima se opisuju još jednostavniji predmeti. Svakomu se čini, da bi i on umio napisati ove stranice, pa pita sâm sebe: što će mu sve te stvari, što li sva ta čeljad? Ne prodje mnogo časova, a neko živo, neodoljivo ganuće zaokuplja čitaocu svu dušu, najedanput, ne znajući sâm za što, bez ikakova tragična iznenadjenja vrelo suzâ pada iz očiju na knjigu. Što je pobudilo ovo ganuće i što je nagnalo suzu na oči? Dojam one nevidovne veličine, koja se malo po malo u uru čitanja sabrala, pa iznenada uhvatila čitatelja i potresla mu čitavim bićem. Sva ova umjetnička snaga englezkih pripovjedača potječe od one duboke, plemenite sućuti, s kojom oni život promatraju i na vidjelo iznose.

Oni svi, više ili manje, prihvaćaju kao lozinku milosrdne rieči, u koje Dinah Morris skuplja jezgru svojih misli: »Čini mi se, da se moja duša ne može i ne umije uznemiriti poradi mene same, tako je ona obilato puna milosrdja prema patnjama nevoljnikâ, koji joj pripadaju!«

Ovako misle ponajviše i Rusi, koji se s Englezima takme o prvenstvo na polju realističnoga romana. Više je decenija, što se je realizam počeo razvijati u Rusiji. Oko godine 1840. radila je ovdje svojski književna škola, koja se zvala »prirodnom«. Ova se škola podala romanu i izniela je na svjetlo znamenitih djela, jer su u njoj bili skupljeni svi književnički geniji ciele Rusije. »Prirodna« nas škola mnogo podsjeća na englezke pisce u isto doba; treba mnogo da zahvali Dickensu, koga je poznavala, a premalo Balzacu, za koga se za onda još nije znalo izvan medjâ francuzkih.

U ruskih pripovjedača ovoga doba realizam je već dotjeran do onoga stupnja, do kojega ga je kasnije doveo istom Flaubert. U svojim romanima pokazaše Rusi u prvi mah onu

turobnost i očajnost u zamišljaju, onu smionost i grubost u izrazu, do kojih su Francuzi došli po malo, s velikim trudom. Rusi su Francuze u tom za mnogo vremena pretekli.

Ipak svi ruski pripovjedači nisu zapali u ove skrajnosti; ima ih medju njima mnogo, koji su u svojim djelima postigli neobičnu ljepotu, kao i Englezi, jer ih je žarilo isto moralno nadahnuće: uzvišeno milosrdje, duboka sućut prema stvarima i ljudima, o kojima pišu.

U Rusa valjda nema one intelektualne čvrstoće i one muževne sile, kojom se odlikuju Englezi, to žuljasto pleme, koje umije samo sobom vladati s istom snagom, s kojom vlada nad sinjim oceanom. Ruska se duša koleba nestalna kroz najraznije filozofije i zablude; ona je sad popostala na pesimizmu i nihilizmu. Ali ovo pesimistično i nihilistično čuvstvo nije u Rusa onakovo, kakovo je na Zapadu. Rusi se bore s pesimizmom i nihilizmom, pa mu se podvrgavaju istom onda, kad im ponestane sile, da mu se nadalje opiru. Ali i pobiedjeni, pa i u očaju, oni su nemirni, dižu se, da se opet bore, jecaju, uzdišu, traže i napokon nalaze utjehe i spasenja u milosrdju, u sućuti, u ljubavi prema čovječanstvu. Oni prihvaćaju sve nauke, koje izvana prodiru u zemlju njihovu: oni su skeptici, fatalisti, pozitivisti, ali neznalice i nehoticę u najskrovitijim žilicama svoga srca oni ostaju uviek milosrdni u proučavanju i prikazivanju života.

Osim milosrdja, jedno je od glavnih obilježja ruskih pripovjedača — duboko shvaćanje svega, što se u životu krije, svega, što život obkoljuje. Oni motre i iztražuju realnost tako iz bliza, tako potanko, kako se to nikad nije učinilo prije njih, pa bi čovjek gotovo rekao, da oni okom ne prelaze preko granice onoga, što gledaju. Ipak uza sve to podrobno, marljivo promatranje realnih, vidljivih, odredjenih predmeta oni pogledaju u neizmjernost, oni razmišljaju o nevidovnom svietu. S onu stranu predmetâ, koje tako točno opisuju, oni potajice upiru okom u nepoznate stvari, koje nagadjaju. Njihovim junacima zadaje brigu svemirska tajna; ma koliko bili zabavljeni u dramatičnom prizoru, u kojem vrše svoju zadaću, oni osluškuju

žamor abstraktnih ideja: tih je ideja prepun zrak, u kojem dišu osobe u Turgenjeva, Tolstoga, Dostojevskoga. Krajevi, kojim najradije putuju ovi pisci, nalik su na obalne predjele: imade ovdje brda, stabala, cvieća u obilju, ali su svi vidici omedjašeni živim, pomičnim zaledjem mora, pri kojem se ne samo ćuti dražest prirodnih slika, nego se takodjer osjeća bezgraničnost svieta, vidi se kao uviek nazočno svjedočanstvo neizmjernosti!

Kako u nadahnuću, idu Rusi s Englezima uporedo i u načinu pisanja. I za čitanje njihovih djela hoće se mnogo strpljivosti, da dodješ do prave zabave i pravoga ganuća. Čitajući njihove romane čovjek se izprvice nadje u neprilici, jer mu se čini, da tu nema nikakove kompozicije, nikakova čina; pa se i brzo umori, jer mu valja uz čitanje mnogo paziti i pamtiti. Spori, reflektivni pisci ruski zaustavljaju se na svakom koračaju, vraćaju se često onim putem, koji su već prošli, pa tako pobudjuju slike, koje su izrazite u pojedinostima, ali su pomućene u skupnosti, nejasne u obrisima. Pored svega toga oni začaravaju čitaoca svojstvima, koja se rek bi izmedju sebe izključuju, a to su: najnaivnija jednostavnost i najskrajnija tančina u psihologijskoj analizi; oni zadivljuju čitaoca svestranim shvaćanjem čovječje unutrašnjosti, kakova još nije nigdje bilo, podpunom prirodnošću i istinitošću osjećaja i govora u sviju prikazivanih osoba. Ma iz kojega staleža bile te osobe, one su u ruskom romanu uviek prirodne; kod otmenijih naći ćeš običaje i ton odličnoga družtva bez ikakove krive note; kod prostih seljaka opaža se jednostavnost, njima prirodjena. Tom svojom jednostavnošću umije Tolstoj kao i Elliotova stvoriti iz najjednostavnijega dogadjaja tihu i ganutljivu epopeju, pa smo prisiljeni, da u njemu pozdravimo najvećega pobudjivaoca života, najvećega slikara životnih prizora, koji se je pojavio u književnom svietu poslije Goethea.

Za francuzku beletristiku, veli Vogüé, vratili su se dani glada i anemije: Rusi joj dolaze u dobar čas sa svojom hranom; književnost je organizam, kojemu se hoće hrane i koji od nje živi; ona je dužna bez prekida asimilovati tudje

elemente, da ih prekuha u svoju bit. Ako je želudac zdrav, asimilacija će se svršiti bez pogibelji; ako li je pokvaren, ostaje joj, samo da bira: hoće li poginuti — od glada ili neprobavljanja. Zato preporučuje Vogüé francuzkoj književnosti, da popravi svoju krv na račun Rusa.

Ako tako smije govoriti Francuz o svojoj beletristici, koliko više vriedi njegova preporuka manjim književnostima, medju koje ide i hrvatska! Nema sumnje, da se u novijoj pripovjedačkoj knjizi hrvatskoj opažaju neki tragovi ruskoga utjecaja, ali bi trebalo, da se hrvatska pripoviest sva prekali onim tonom iskrenosti i simpatije, koji nas kriepi i uznosi, dok čitamo ruske pripovjedače. I narodnim svojim duhom ruski roman može nam biti izgledom, jer se žica narodnoga duha previja ne samo u pisaca, koji idu za slavjanofilskom tendencijom, nego takodjer u pripovjedača, koji kao »zapadnici« ili nisu marili za slavjanofilstvo ili su mu se čak otvoreno protivili. Proučavanje ruskoga romana može biti našoj pripovjedačkoj književnosti topla, blagoslovna kiša!

III.

Veliko poštovanje, koje nahodimo u Vogüéa prema ruskomu romanu, izražava mnienje Zapada. Ali ta visoka ocjena ne bijaše za samu Rusiju — novost. Uza sve to, što je u Rusiji bilo i što još ima ljudi, koji se tuže na nedostatnu »samoniklost« ruske književnosti, na njeno »robstvo« pred Evropom, u obće je družtvo rusko umjelo već odavna visoko ocieniti vriednost modernoga svoga romana, uvidjeti veličinu ovoga stvaranja, razabrati u njemu jamstvo ruskoga razvoja i dobro orudje družtvene prosvjete.

Kako uvjerava Pypin, Rusi se nisu brinuli za to, znade li ili ne znade Evropa za ovo ili ono ime njihove književnosti, nego su postavili imena svoje književnosti tako visoko, da nisu mogla do njih imena sadašnje zapadne pripoviesti.

Ovaj veliki uspjeh romana ruskoga samo potvrdjuje ono, o čemu su Rusi bili davno uvjereni. Može biti, da je ta ocjena

i pretjerana, kakova se nahodi u Vogüéa, ili da bar nadilazi očekivanje samih Rusa. No Vogüé predobro poznaje ruski život, on je u svojoj knjizi dokazao, da je pronikao u tančine ruskoga života i jezika; on je prvi od zapadnih pisaca zašao u osobine ruskoga sadržaja i stila.

Njegovu osvrtu na historijski razvoj ruske književnosti domaća kritika dosta prigovara. Starijih perioda dotiče se pisac samo pripadom, pa i ne uviek točno; njegovu pozornost zapremaju najviše novi pisci — Puškin, donekle Lermontov i osobito Gogolj s ostalim drugovima modernoga romana.

Vogüé se ne slaže s općenitim u Rusa mišljenjem o Puškinu. Rusi drže Puškina pravim osnivačem novoga realizma ruskoga. Vogüéa naprotiv smućuje njegov pretiesni dodir sa književnostima Zapada: Puškin je izrastao na ruskom tlu, ali se je razvio o tudjoj hrani, pa stoji prema ruskomu životu sa strane. Njegov je romanticizam — tudj; bez Byrona ne bi bila možna mnoga proslavljena djela Puškinova, dočim Puškinova proza nosi na sebi neizgladivu biljegu francuzke škole, poimenca Voltaireova pisanja. Ako izključimo, veli Vogüé, posljednja pjevanja »Onjegina«, u kojima se nalazi dražestni lik Tatjanin, i nekoliko drugih djela (kao što su »Zimnaja doroga«, »Rusalka«, »Medvêdiha«), tad valja priznati, da u Puškinovim djelima u obće nema nikakova plemenskoga značaja. On je — romantik, proniknut istim duhom, koji je u ono doba oduševljavao njegovu braću u Njemačkoj, Englezkoj i Francuzkoj; on izražava obća čuvstva i primjenjuje ih na ruske teme; no on gleda na narodni život sa strane, kao i svi ljudi njegova kruga, kao umjetnik slobodan od sviju utjecaja pasmine.

Izporedite njegov opis Kaukaza s opisima Lava Tolstoga u »Kozacima«; pjesnik 1820. godine vidi prirodu i ljude Iztoka istim očima, kao kakav Byron ili Lamartine, to je za njega — blistava dekoracija, naseljena pjesničkim bićima, koja ljube, stradaju i misle po evropejskom uzoru onoga vremena.

Naprotiv za promatrača godine 1850. ovaj je ugao zemlje nanovo nadjena stara domovina; on se sili upoznati ovu svoju

polubraću; on nam ih prikazuje realnima, kakovi su, s njihovim poimanjem života, koje se toliko razlikuje od zapadnoga, no koje je donekle njegovo poimanje.

Drugi primjer navodi Vogüé u Puškinovoj pjesmi »Braća razbojnici«: ovi razbojnici mogu liepo biti Katalonci ili Sicilijanci; no robijaši Dostojevskoga — to su pravi seljaci s Dnjepra ili Volge, pa se osjeća, da bi sâm prikazivač počinio ubistvo i kajao svoj zločin isto onako, kao i oni, — da ga je na to navela nesretna zviezda.

Napokon pisac ne nahodi u Puškina nijedne od onih sposobnosti, koje imadu njegovi nasljednici, — ni sjene misticizma, ni filozofskoga nemira; pa se piscu sve čini, da je i religiozno čuvstvo za Puškina samo pjesničko sredstvo. Ovaj Slaven imade o svim stvarima jasne pojmove starinskoga Atenjanina. Njegova melankolija ne proizlazi u njega iz ruske potištenosti, niti iz mračnoga straha pod olovnim nebom, koji s pečalju vidi na zemlji samo biedu; ona proiztječe u njega iz »boli vieka« i sviju viekova, odatle, što život nekoč krasan, na žalost prerano prolazi, a ljubav prestaje. Pa uza to, on imade sva književnička svojstva, kakovih više ne nahodimo u spisateljâ njegove otačbine: on je tako kratak, kako su oni mnogorjeki, on je tako jasan, kako su oni tamni; njegov je stil otmen i zvuk njegov čist, kao grčka mjed; u kratko: u njega je ukus — granica, do koje više ne dolazi ruska književnost.

Znači li to ponizivati Puškina, ako ga pisac otimlje narodu, a predaje čovječanstvu? Za cielo ne znači. Recimo, ako hoćete, Puškin predstavlja malu klasu one velike stranke, kosmopolitsku aristokraciju, kojoj je pripadao, i sposobnost, koja vlada u toj klasi, onu nevjerojatnu gibkost, da se možeš otresti od sebe samoga i prilagoditi svakomu uzorku. Takav sud rekao bi dio istine, ali nije sva istina. Slučaj, koji mu dade Rusiju za domovinu, bio bi ga mogao baciti na svaku drugu zemlju; tim se ne bi ništa promienilo, on bi ostao, što je, na ime — prostim i vjernim zrcalom, u kojem se odražavaju sva čovječja čuvstva pod onom nošnjom, koju je prihvatilo obrazovano družtvo Evrope oko godine 1830. Sami ti stihovi, koji slave

rusku prirodu, rusku ljubav, ruski patriotizam, vriedili bi za Engleza, Francuza ili Talijana, samo promienite nekoliko rieči. Zato misle, plaču i smiju se s Puškinom ljudi svagdje, gdje ih ima. On je divno poslužio zemlji, na koju je tako malo nalik, on ju je više nego ikoji drugi pisac probudio na intelektualni život, pa ga zato možemo bez pretjerivanja nazvati Petrom Velikim u literaturi ruskoj.

Vogüé osobito cieni Gribojedova, njegovu komediju po širini sadržaja, po tankoći oštroumlja postavlja iznad komedije Gogoljeve. On se divi pjesničkoj snazi Lermontovljevoj, premda je i on odraz evropskoga romanticizma; po ljepoti opisâ i sili čuvstva, kako se vidi u »Demonu«, valja Lermontova staviti o bok Miltonu. Malo je stihova napisanih ljepše, nego što su oni, gdje pali angjeo salazi na zemlju i izkazuje svoju ljubav Gruzinci djevojci..... Kad bi od sve poezije našega vieka trebalo da ostane samo antologija od nekoliko stranica, u njoj bi se morale sačuvati nekolike kitice od Lermontova, koje u Rusiji svatko znade naizust.

Potanje govori Vogüé o Gogolju: to je prvi pravi početnik suvremene realistične književnosti, pa Vogüé razpravlja o »Revizoru«, »Mrtvim dušama« i dr. Ruska mu se komedija čini težka, ova se veselost ne prima — bar stranca. Mržnja izbija na površinu, a ne uklanja je ona lakoća i krasni oblik, koja krate »Tartuffu«, da postane mračnom dramom. Izučavajući ruski teatar, lako ćeš pogoditi, po čemu se ova umjetna forma slabije razvila nego ostale. U zemlji, razdieljenoj u dvie kategorije sasma nejednake civilizacije, poezija i roman hitrije su uspjeli s toga, što su se obratili k obrazovanomu družtvu; naprotiv teatar, obvezan zabavljati masu, ostao je djetetom kao i masa. Njegova prostodušna publika traži puste lakrdije. Dapače u prvostepenim djelima (a to su samo dva: »Gore отъ uma« i »Revizor«), komična je žica više gruba nego tanka. Ova sjeverna komika ne znade sredine izmedju grube farse i gorčine; mi ne nahodimo ovdje onoga tona, koji se svidja na Zapadu, onih lakih i tankih crta, koje diraju, ali ne vriedjaju. U nje nema rieči, koja sjaje i izazivlje smiešak, nego ima

samo rieč žestoka, koja nalaže, da se zamisliš. Gogolj nahodi takove rieči, i one podavaju mračan kolorit cielomu družtvenomu stanju . . . Napokon čuvstvo smiešnosti valjalo bi u Rusa prije nazvati — čuvstvom lakrdije; ono je čisto narodno; ono se drži vanjštine, mjestnih čudnovatosti više, nego unutrašnjega ustroja; to nije smiešnost čovječje prirode, kao u Molièrea. Često sam vidio »Revizora« na pozornici, veli Vogüé: publika je zalazila u zanos od skrajnjih karikatura, koje su nas ostavljale dosta hladnima i koje su ti nepomljive, ako ne poznaješ života ruskoga. Naprotiv bolni dojam, o kojem govori sâm Gogolj, prevladavao je u inostranca, osobito u inostranca; meni se nije ukazalo, da bi on ogorčavao samu tu publiku. Očevidno je, da se još i danas u Rusiji, očištenoj i osvježenoj reformama, narodna dobrodušnost ne smućuje poradi administrativne podmitljivosti, kako bi se moglo misliti . . . Medjutim tko bi naprečac osudjivao Rusiju po »Revizoru« i »Mrtvim dušama«, neka se ogleda na slične činjenice u svojoj zemlji, neka se sjeti, kako se oko njega mnogi kandidat za sabor ulaguje suverenomu narodu!

Djela Gogoljeva izvor su novijega ruskoga realizma. To je sahranište suvremene književnosti . . . Gogolj je izradio za svoje nasljednike sve: i formu i sadržaj. Njegova je forma — realizam, instinktivan u prvim djelima, a sviestan u »Mrtvim dušama«. Gogolj je prigotovio za svoje nasljednike takodjer zalihu sadržaja, odakle su oni mogli crpsti; veći dio obćih tipova, koje je prikazao ruski roman, imadu svoju kolievku u »Mrtvim dušama«. Veliki potoci, koji po tom oplodjuju ruski duh, izlaze iz ove rukovoditeljice knjige. Iztaknimo samo nešto, što slavenskoj književnosti podaje osobitu fizionomiju i visoku moralnu cienu. Na mnogim mjestima »Mrtvih duša«, prociedjenima sarkazmom piščevim, nahodimo ona čuvstva evangjeoskoga bratstva, ljubavi k malima i sućuti k patnicima, koja prodahnjuju sva djela Dostojevskoga. U Gogolja to još nije neodredjeni plemenski instinkt, kao u nekih pjesnika prije njega; pisac je zamietio narodnu vrlinu dobročinstva, on ju analizuje i hvali s podpunim znanjem.

Nekoliko paralelâ uvjerava pisca, da ima sklada medju tipovima i idejama u Gogolja, pa onda u Turgenjeva, Tolstoga i Dostojevskoga.

Osim toga upozoruje Vogüé i na drugu crtu u realizmu Gogoljevu pored onoga duha o evangjeoskom bratstvu. On zamjećuje, da po ideji Gogoljevoj Čičikov imade što manje ličnoga s toga, što u njemu nije htio prikazati ovoga ili onoga čovjeka poimence, nego kolektivno biće; to je Rus, neodgovoran za svoj pad. Kako glavni junak, tako i većina neliepih statista, što no ga okružuju, u jezgri nisu rdjavi ljudi, nego su to produkti nuždni i nekrivi: produkti povjesti, družtvenoga morala, smjera, sviju slučajnosti, koje naružuju ruskoga čovjeka po tom, što je Rus biće prekrasno, tek izkvareno družtvenim stanjem, u kojem živi. To je teorija, koja se razumieva u »Mrtvim dušama« i u »Revizoru«; Turgenjev ju poprima iz nova u »Lovčevim zapiscima«. U svih realista ovoga vremena vidjet ćete osnovni sofizam J. J. Rousseau-a, koji je otrovao evropejski razum.

Vogüé je silno pretjerao, kad je pripisao Gogolju ovu prednost ruskoga čovjeka, tobože samo pokvarena družtvenim poredkom. U svoje prvo vrieme Gogolj nije imao takove specijalizovane misli, a u posljednje je vrieme naprotiv držao, da je rusko družtveno stanje najbolje i da je krivnja Rusâ, što ga ne umiju pojmiti i njemu se bez uvjeta pokoriti.

Ima i drugih netočnosti u izlaganju Gogoljeve djelatnosti. U povodu rieči, koje je Gogolj rekao o porietlu sadržaja »Mrtvih duša«, dobivena od Puškina, veli Vogüé: »Ne gledajući na točnost ovoga svjedočanstva, jednako častna po oba druga, ja ostajem uvjeren, da je pravi otac »Mrtvih duša« — isti Cervantes, koga tom zgodom napominje Gogolj. Ostavivši Rusiju putnik je prije svega otišao u Hispaniju, on je pomno proučio književnost ove zemlje (?) i osobito Don Quijote-a, koji mu je bio jedna od najomiljelijih knjiga. Španjolski mu je humorist dao temu, koja je divno išla u prilog njegovoj nakani: putovanja junaka, koga njegova manija povlači u sva područja i slojeve družtva, prilika su piscu, da

gledatelju u nizu slikâ pokaže magičnu laternu čovječanstva. Sve podaje ovim dvama djelima izraz srodnosti: sardonična i zamišljena dispozicija, bol, sakrivena pod smiehom, sama nemogućnost naći za njih ime sred odredjenih rodova literature. Gogolj je prosvjedovao proti nazivu »roman«, koji su pridievali njegovoj knjizi; on ju je nazvao »poemom« i razdielio ju na pjevanja, a ne na poglavlja. Recimo, da ovi samoljubivi termini nemaju svoga sadašnjeg značenja, no recite, kakav naziv dajete »Don Quijote-u«, pa ćete naći ono, što pripada »Mrtvim dušama«.

No Gogolj u istinu nije osjećao nikakove sklonosti prema Hispaniji, niti je izbliže proučavao književnosti španjolske, niti je nazivao poglavlja svoje knjige — pjevanjima. Pa i iz pripoviedanja Gogoljeva o razgovoru s Puškinom ne može se izvoditi, što misli Vogüé. Puškin je svjetovao Gogolja, da se lati oveće radnje, pa mu je naveo za primjer Cervantesa, koji je takodjer napisao nekoliko izvrstnih novela, ali je slavu postigao samo većim djelom »Don Quijote-om«.

Priepor o tom, je li Gogolj bio mistikom u posljednje doba, dosta je bezkoristan. Vogüé poriče »misticizam« Gogoljev i drži, da su njegove misli bliže onomu, što se u Francuzkoj nazivalo Jansenizmom, da njegovo odreknuće od književne djelatnosti nije ništa neobično. Pitanje ne stoji u nazivima; činjenica ostaje nepobitna, da se je Gogolj odrekao svega svoga djela, dapače onoga djela, koje mu je prinielo ne samo slavu, nego i veliko historijsko značenje i pravu zaslugu za družtvo, pa da se je podao pasivnoj primirbi i bezplodnomu pijetizmu.

Turgenjev je osobito mio Vogüéu. On podaje najprije njegovu književnu biografiju i sadržaj glavnijih djela; brižno izstavlja osobitosti njegova pjesničkoga sloga, kojemu ne nahodi više primjera u ruskoj književnosti. On podaje Turgenjevu značajku Neždanova, junaka u »Novi«, da je bio »romantik realizma«. Po strogoj vjernosti ukusa, po nježnosti, po nekoj drhtavoj graciji, upravo razlitoj na svakoj stranici, i naličnoj na jutarnju rosu Turgenjev nema suparnika. Njemu se

*

mogu primieniti rieči nekoga lica u Elliotičinu »Adamu Bede-u«: »Rieči su mi navirale, kako naviru suze, kad je naše srce puno, pa ih ne možemo suzdržati«.

Nitko nije osjećao i imao takove odvratnosti od sentimentalnosti, nitko nije umio bolje jednom rieči izraziti cieli položaj, cielu krizu srca. Ova je uzdržljivost uzrok, da je Turgenjev osamljen pojav u ruskoj književnosti, koja mnogo govori . . . U manjim pripoviestima njegovim naslućujemo, kako se je usiljeno starao oko kratkoće, vidimo toliku brigu oko umjetnosti, kako su ju shvaćali klasični majstori.

Ova svojstva, povećana još čarobnim slogom, svagda točnim i neriedko predivnim jezikom osiguravaju Turgenjevu visoko mjesto u svoj suvremenoj književnosti. Hipolit Taine drži, da je Turgenjev jedan od najsavršenijih umjetnika, koje je imao sviet poslije starogrčkih umjetnikâ. Neki englezki kritik u »Ateneju« (1885.), koji promatra hladno i nije pod sumnjom, da preuveličava, podaje Turgenjevu upravo prvo mjesto. Vogüé bi podpisao ovaj sud, ali se koleba, kad pomisli na orijaša — Tolstoga. Tako valja ostaviti budućnosti, da se rieši, komu će dati paomu prvenstva.

Vogüé u obće nalazi dosta tragova, gdje se vidi utjecaj francuzki na roman ruski, pa ga tako nahodi i ovdje. Turgenjev uvjerava, da nije ljubio Balzaca. To može biti, — oni su bili dva savršeno različna značaja, pa i učenici ne ljube uviek svojih učitelja; no Vogüé misli, da je učenik Gogolja, privrženik »prirodne škole«, poslije toga školovanja ipak pošao poslušati nekoliko lekcija u velikoga francuzkoga pisca. Ruski pisac takodjer se laća toga, da napiše čovječju komediju svoje zemlje; u ovu golemu zadaću unio je on manje strpljivosti, manje cjelovitosti i metode, nego francuzki romanist, no više srca, više vjere i dar stila, pronicavu rječitost, koje nema više ni u koga. Ako je istina u Francuzkoj, da nijedan povjestnik ne će moći prikazati život otacâ sadašnjega naraštaja, ne čitajući i ne pročitavši Balzaca: to je još istinitije za Rusiju prema Turgenjevu!

Povjest književnoga razvoja Turgenjevljeva još nije objašnjena. Napokon, nisu samo Gogolj i prirodna škola uzgojili njegova genijalnoga dara, niti je dopunio svoju naobrazbu Turgenjev samo u Balzaca. Turgenjev je bio čovjek veoma široke književničke i umjetničke naobrazbe, pa mu možda nema premca medju ruskim pripovjedačima, a bez sumnje riedka je naobraženost u takovu stupnju i u takovoj mnogostranosti i u pisaca zapadne Evrope. Svoju naobrazbu, koju mu je podao Gogoljem prouzročeni preobrat u ruskom svietu, nadopunio je Turgenjev obilnom zalihom ideja, koju mu podavaše poznavanje sviju glavnih evropskih književnosti, a ne samo francuzke.

No gle dolazi Skit, pravi Skit, koji će prevrnuti sve naše umne navike — tako počinje Vogüé o Dostojevskom. S njim ulazimo u srce Moskve, u onaj čudesni hram sv. Vasilija, koji je udešen kao kitajska pagoda, izveden tatarskim (!) arhitektima, a ipak služi kršćanskomu Bogu. Turgenjev i Dostojevski izišli su iz iste škole, počeli su iste godine pisati, pa nam ipak prikazuju dva oštra kontrasta; u njih je jedna crta srodna, neizgladivi znak četrdesetih godina — čovječja sućut. U Dostojevskoga prevršuje ova sućut u očajno milosrdje prema biednicima, i ovo milosrdje dalo mu je gospodstvo nad tim narodom, koji mu se je povjerio.

U Francuzkoj se mnogo i sa zadovoljstvom čitaju njegova djela, no mučno je razabrati njegova djela, ako ne znaš života čovjeka, koji ih je napisao, ili pravije: prepatio. Jedno se drugim popunjuje.

Baveći se njegovim djelima i vjekopisom izlazimo u šetnju, vazda pečalnu, često strašnu, gdjekad pogrebnu. Neka je se okani, tko se boji pohadjati bolnice, dvorane, sudišta, tamnice, komu je strašno ići na groblje noću. Ovo se putovanje ne može učiniti veselim, kad su ga sudbina i značaj učinili mračnim.

Vogüé podaje glavne podatke pjesnikova života i pregledava glavna djela. On je sabrao sve znatne crte njegove biografije, nastojao je odrediti urodjene osobine značaja, koje su

se još većma pomračile pod utjecajem težkih izkustava. Razumljivo je, što Vogüé u Dostojevskoga, kao pisca, popostaje kod poznate njegove teorije o spasonosnosti patnje i kazne i kod neobične psihologijske analize, s kojom prikazuje unutrašnji život ljudi biednih, bolestnih, zlotvornih i gotovo ludih.

Ljudi nauke, koji se bave oko promatranja čovječje duše, sa zanimanjem će pročitati roman »Zločin i kaznu« kao najdublju studiju psihologije o zločinu, koja je napisana poslije Shakespeareova »Macbetha«. Ljubitelji grozotâ naći će u ovoj knjizi hrane po svojem ukusu, no nema sumnje, mnoge će knjiga zastrašivati, pa je ne će dočitati. Ljudi u obće traže u romanu udovoljstva, a ne boli; a čitanje »Zločina i kazne« bol je, koju sebi zadaješ dobre volje, od nje ostaje moralno opadanje silâ. Ovo je čitanje dapače veoma težko za žene i za osjetljivije prirode; svaka je knjiga dvoboj medju piscem, koji hoće da nametne istinu, fantaziju ili užas, i medju čitateljem, koji se zaštićuje svojom ravnodušnošću ili svojim razborom; u ovom slučaju moć straha, kojom razpolaže pisac, odviše je velika prema živčanoj snazi prosječne organizacije; prosječni je čitatelj odmah pobiedjen, smjesta osvojen neizkazanim nemirom. Možda je slavenski temperament sa svojom ćutljivošću jači od drugih, da podnese ona čuvstva. No Hofmann, Poe, Baudelaire, sve sami klasici u zastrašivanju, kakove smo do sada poznavali, — prosti su mistifikatori prema Dostojevskomu; u njihovim fantazijama vidimo izmišljaje književničke; u »Zločinu i kazni« osjećaš, da je pisac zastrašen, kao i mi, onim licem, koje je izvukao iz sebe.

U ustroju romana Dostojevski je sačuvao običaj zapadnoga romana (čega Vogüé ne vidi u drugih ruskih pripovjedača), osobito — jedinstvo radnje. Pojedinosti su tako tiesno svezane, da odjelito nemaju smisla, a u cjelini podaju porazni učinak ciele drame. Sitna koja rieč, sitna koja činjenica, — s prva kao bez značenja, — imadu svoj odjek u petdeset stranica; treba da ih se sjećaš, da razumiješ prevrate duše, u kojoj su nezamjetno sazreli od slučajno bačena sjemena. Ne možeš razumjeti nastavak, ako izpustiš nekoliko stranica; čitatelja smu-

ćuje plodovitost piščeva, htio bi ga požuriti, ali ga odmah prestaje poimati.

Tendencija je u romanu jasna; Dostojevski se nada odvratiti prestupne čine slikom unutrašnjega života, koji ide za njima; no on nije predvidio, da bi veličanstvena sila njegova stvaranja mogla djelovati u protivnom smjeru, da bi mogla izkušavati onoga demona posljedovanja, koji živi u nerazumnim oblastima mozga. Zato je Vogüé-u težko reći sud o moralnoj cieni ovoga djela. Francuzki pisci ne dopuštaju, da se u umjetnosti primjenuje ovo načelo moralne vriednosti. Ruski pisci ne idu tako visoko; oni žele hraniti duše, i ne bi ih mogao življe ožalostiti, nego kad bi im rekao, da su napisali nešto, što ne služi nikakovoj ideji! Roman Dostojevskoga oni će držati koristnim ili štetnim prema tomu, je li nije li u prilog moralnosti javnih kazna i procesa.

Dostojevskoga valja promatrati kao pojav drugoga svieta kao nepodpuno i moćno čudovište, osamljeno po originalnosti i sili. Po onom drhtu, koji nas podilazi u dodiru s nekim njegovim osobama, pomislio bi: nemaš li pred sobom genija? no skoro ćeš se dosjetiti, da nema genija u književnosti bez dva viša dara — bez mjere i univerzalnosti; mjera je vještina sebi podčinjati svoje misli, izabirati izmedju njih, sažimati u nekoliko munja sav sviet, koji obuhvaćaju; a univerzalnost je sposobnost vidjeti život u svoj njegovoj cjelini, predstavljati ga u svim njegovim skladnim pojavima. Sviet ne sastoji samo od tmine i suza; dapače i u Rusiji imade svjetla, veselja, cvieća i radosti. Dostojevski je vidio samo polovinu svieta, jer je pisao knjige samo dvojake vrsti: knjige pečalne i knjige strašne. To je putnik, koji je prošao svemir i divno opisao sve, što je vidio, no putovao je samo ob noć. On je neizporediv psiholog, kad izučava duše crne i ranjene, vješt dramaturg, ali ograničen na prizore žalosti i straha.

Jednu crtu Dostojevskoga razširuje Vogüé na sve ruske idealiste. Spisatelj se neprestano povraća k svojoj osnovnoj ideji — k prednosti prostakâ i patnikâ. Vriedilo bi znati, gdje je korien tomu uvjerenju, odkuda u sviju ruskih pisaca ova srčba

na misao, na punoću života. Tajnim i nesviestnim uzrokom bit će ovoj predsudi okolnost, što je u njih instinkt ove osnovne ideje, da živjeti, djelovati, misliti znači raditi djelo, u kojem se ne smije razstavljati dobro i zlo; svak, tko djeluje — u isti par gradi i ruši, otima sebi mjesto na račun drugoga koga ili čega. Pa tako nemisliti — znači uništiti ovu fatalnost, da je zlo opravdano uporedo sa dobrim, pa kako ih zlo porazuje više nego dobro, nemišljenje im je zatočištem za nerad; oni se dive i slave idiota, čovjeka neutralna, neradina: on istina ne radi dobra, ali ne gradi ni zla, a to je po njihovu pesimističnom shvaćanju svieta ipak bolje.

Sve je bilo narodom u tom čovjeku s neizraženom smjesom surovosti, lukavosti i krotkosti, kakova se često nahodi u velikoruskoga seljaka, i neka rek bi bezpokojna sabranost misli na toj maski proletaračkoj. Pri prvom susretu Dostojevski je odbijao prije, nego je strani njegov magnetizam počeo djelovati na vas. Obično je bio mučaljiv, pa kad bi zaustio, govorio je tiho, lagano i ljubezno, postupice se razgrievajući, a branio je svoja mnienja, ne popuštajući nikomu. Dokazujući svoju omiljelu temu o prvenstvu ruskoga naroda, desilo mu se kadšto govoriti o ženama svjetskih krugova, koji su ga prizivali: »vi niste vriedne posljednjega mužika«. Književne je prepirke brzo dovršivao. Jednom reče Vogüé-u: »Mi Rusi imademo genij sviju naroda, a osim toga, ruski genij; zato mi možemo pojmiti vas, ali vi nas ne možete.«

Kolikogod se Vogüé divio neobičnomu, i ako strašno jednostranomu talentu Dostojevskoga, u mnienju o njegovoj filozofiji ni malo se ne koleba. Vogüé ne ljubi slavjanofilâ, pa kako je Dostojevski stajao bliže slavjanofilima nego liberalima, sudi i njemu oštro. Biedni metafizik, veli on, imao je nesretnu strast, da radi i u žurnalistici. Lozinkom Dostojevskoga bili su slavjanofilski stihovi Tjutčevljevi. To je veoma poštena patriotska religija, no ova religija sastojeći od tajnâ, bez točnih dogma otima se polemici i diskusiji: ovdje valja vjerovati ili nevjerovati, to je sve.

O »Dnevniku« pjesnikovu isto tako oštro sudi Vogüé:

Kad bi u Delfima postojao časopis, obvezan zapisivati proročanstva Pitijina, to bi bilo nešto slično. U toj enciklopediji, koja sastavlja važno djelo pjesnikovih posljednjih godina, Dostojevski je izlio sve svoje ideje političke, socijalne i literarne, koje su ga mučile, izpripovjedio anekdote i uspomene iz svoga života . . . Njegova je politika bila — postojan akt vjere u Rusiju, proslavljanje dobrote i uma u ruskoga naroda. Ove tamne himne ne podaju se analizi ni oprovrgavanju.

O Zapadu je Dostojevski sudio rdjavo, ili kako veli Vogüé, sa smiešnom naivnošću. O Parizu je govorio Dostojevski, kako bi govorio Jona o Ninivi, s ognjem biblijske srčbe; pa je i sanjao o propasti njegovoj.

Najveću čast medju ruskim pripovjedačima podaje Vogüé Lavu Tolstomu. Pisac želi objasniti Tolstoga u svim fazama njegova književničkoga rada, u njegovu umjetničkom stvaranju i u najnovijoj filozofiji njegovoj. Osnovna se misao izražava u poglavlju: »Misticizam i nihilizam.« Tolstoj je Vogüé-u pravi izrazitelj i predstavnik ruskoga narodnoga duha, a taj se duh — po Vogüéovu sudu, a na čudo ruske nauke — pokazuje u nihilizmu, u budističnom smislu.

Prije svega pisac izporedjuje Turgenjeva i Tolstoga; obojica su veliki umjetnici, no ipak imade medju njima dubok jaz. Jedan se je još držao predajâ prošlosti i evropejske škole, drugi je prekinuo s prošlošću i tudjim robstvom; to je nova Rusija, koja se spremila u mraku, da potraži svoje putove, koja zabacuje pravila zapadnoga ukusa. Nemojte tražiti od nje, da bi se ograničila — zato je najmanje sposobna, — da bi svoj trud ujedinila u jednoj točki, da bi svoje shvaćanje života podčinila kakovoj doktrini; ona želi književne izradbe, koje bi bile slikom ovoga moralnoga kaosa, u kojem ona pati: Tolstoj joj daje takove radnje. Prije svakoga drugoga i više nego itko drugi on je u isti mah tumač i propagandist ovoga stanja ruske duše, koje su nazvali nihilizmom.

Tolstoj izpunjava ovu dvojaku zadaću zrcala, koje prima svjetlo i povraća ga podeseterostručeno u snazi, goruće. Vogüé navodi rieči Tolstoga iz »Izpoviedi«, gdje veli, da je trideset

i pet godina svoga sviestnog života proveo kao nihilist, t. j. kao čovjek, lišen svake vjere; pa onda dodaje: Ovoga naknadnog priznanja nije nam trebalo; sva djela piščeva viču o tom, premda strašna rieč nije nijedanput izuštena . . . Turgenjev je odkrio ovu bolest i objektivno ju proučio; Tolstoj je patio od nje od prvoga dana, ne znajući u početku za nju; njegova zaražena duša vapije na svakoj stranici njegovih djela ovim nemirom, koji pritiska tolike duše ovoga plemena... Ako su najzanimljivije one knjige, koje vjerno predaju bit kojega mu drago diela čovječanstva u stalni historijski čas, onda naš viek nije stvorio ništa interesnijega nego što su djela Tolstoga, nije sazdao ništa znatnijega po književnim svojstvima. Tolstoj kad hoće da bude samo umjetnik, onda je opet jedan od najvećih umjetnika, jedan od onih, koji imenom svojim obilježavaju stoljeće.

No smije li se tako govoriti o suvremeniku, koji još živi? Kako ćeš govoriti o veličanstvu prije, nego se čovjek prevrati u prah, prije nego mu se je ime preobrazilo u nabranom poštovanju pokoljenjâ? S tim gore, veli Vogüé: ja ga vidim tako velikim, da mu se čini prosto već mrtvim, pa se rado pridružujem k uzkliku Flauberta, koji je od Turgenjeva dobio prievod njegova djela, pročitao ga i svojim gromovnim glasom i lupajući nogama povikao: To — je Shakespeare, to je — Shakespeare!

Po čudnom i neriedkom protuslovlju ovaj smućeni, pokolebivi duh, koji se gubi u oblacima nihilizma, nadaren je neizporedivom jasnoćom i pronicavošću pogleda u naučnom izučavanju životnih pojava .... To je rek bi um englezkoga kemika u duši indijanskoga budista; neka objasni, tko može, ovaj čudni ujedinjaj; komu to podje za rukom, objasnit će svu Rusiju. Tolstoj prolazi po čovječjem družtvu s takovom prostotom i prirodnjačtvom, kakovi su gotovo zabranjeni zapadnim piscima; on promatra, sluša — i riše sliku, i učvršćuje jeku onoga, što je vidio i čuo, a pri tom svagda s tolikom točnošću, da nas nehotice sili na pljesak. Ne zadovoljavajući se tim, da sabere razasute crte družtva, on ih razčinja do najzadnjih počela s nekim nedostižnim gnjevom i tankošću; za-

brinut vazda time, da bi znao, kako je i po čemu je čin proizišao, on za vidljivim aktom uhodi početnu misao i ne prestaje pretraživati prije, nego je ne razkrije sasvim, izrovavši ju iz srca sa njezinim tajnim i razmršenim korienjem.

Na nesreću njegova se ljubopitnost ne zadovoljava time. On hoće da znade obćenite odnošaje ovih pojava, koji mu predstavljaju takovo čvrsto tlo, kad ih izučava u odjelitosti; on bi htio doprieti do zakonâ, koji upravljaju ovim odnošajima, proniknuti u nepristupne uzroke. Tad se njegov jasni pogled pomračuje, neustrašivi izpitivač gubi tlo i pada u propast filozofijskih protuslovlja; u sebi samom, oko sebe osjeća samo ništa i noć; da bi napunio ovo ništa i osvietlio ovu noć, osobe — kojim nalaže govoriti — iznose jadne metafizične objašnjaje, pa iznenada razdraženi ovim školskim glupostima one se same skrivaju od svih objašnjavanja.

Ove potrage grofa Tolstoga dovodi Vogüé u svezu sa cielim pojavom ruskoga života i narodnoga značaja. To i jest, u bitnosti, glavna činjenica i dokaz za teoriju piščevu, kad govori o budističnom značaju svega ruskoga naroda.

Napokon — veli Vogüé — umorivši se sumnjom, umorivši se potragom, budući uvjeren, da se svi računi razuma dovršuju sa sramotnim neuspjehom, budući začaran nihilizmom, koji je odavna vrebao na njegovu bezpokojnu dušu, nihilist se iznenada preklanja pred Bogom . . . to je originalna faza, u koju je stupila misao pisca Tolstoga. Možda nema ništa interesnijega, nego što je sadašnje dokazivanje grofa Tolstoga o unutrašnjem životu duše njegove; to je ciela kriza, koju sada prolazi ruska spoznaja . . . Ovaj je mislitelj — dovršen tip, moćan rukovoditelj mase umovâ; on nastoji reći ono, što nejasno osjećaju one hrpe.

Govoreći o najglavnijim djelima Tolstoga, pisac pokazuje čitateljima njegovo divno poznavanje družtva i prirode čovječje, vještinu vanjske dogadjaje pripoviedati s veličanstvenom jednostavnošću i plastičnošću, te razkrivati duboku naslagu činâ; on se divi onoj sili, s kojom se ruski pisac odvažava na prikazivanje svjetskih dogadjaja i velikih povjestnih lica, kojano u

njegovu slikanju čuvaju sve svoje historijsko porietlo, no koja s pomoću dviju triju realnih crta iz preuzete historijske fraze prelaze u pravu zbilju životnu.

O »Vojni i miru« veli prosudjivač francuzki: Pokušajte pomisliti »Jadnike« Viktora Huga, da ih je predjelao Dickens sa svojim mravinjim trudom, pa da ih je s nova prerovalo hladno i ljubopitno pero Stendhalovo, — pa ćete može biti postići ideju o općem planu knjige, o tom jedincatom savezu medju velikim epskim ustrojem i bezkonačno malim crtama u analizi. Kad bi Meissonier zamislio naslikati panoramu, ne znam, kako bi mu pošao za rukom sličan pokušaj, ali bi ova panorama mogla objasniti dvojaki značaj u veličanstvenom djelu grofa Tolstoga.

Naslada je ovdje, kao kad uzlazimo na visoke gore, put je često neprijatan i težak, mi zalutavamo, treba truda i napora, no kad dostignemo vrhunac i ogledamo se, bit će nam nagrada prekrasna: golema čest zemlje odkriva se pred nama; tko se ne podhvati puta u ovu visinu, nikad ne će saznati točni reljef zemlje, tok riekâ i razmještaj gradovâ. Na takav način inostranac, koji ne pročita Tolstoga, uzalud će misliti, da znade Rusiju XIX. stoljeća; pa tko bude htio pisati povjest ove zemlje, može se zakopati koliko ga volja u arhive, — no stvorit će samo mrtvo djelo, ako se ne bude svrnuo k ovomu neizcrpnomu vrelu narodnoga života.

Vogüé je pravo zamietio, da najnovija moralistična djela Tolstoga u svojoj jezgri ne prikazuju ništa nova u ličnoj dispoziciji piščevoj. Osobitu izradbu misli, koju Tolstoj iznosi u posljednjim svojim teoretičnim djelima, nahodimo već u prvim radnjama: »Dêtstvo«, »Otročestvo« i »Junostь« imadu bez sumnje autobiografijski značaj, pa proces misli, koji se ovdje započeo, zbilja se dovršuje u »Izpoviedi« i u kasnijim odkrivenjima L. N. Tolstoga. No kolikogod su znatne slike ovoga psihičnog života, koje se provlače i u »Kozacima« i »Vojni i miru« i u »Ani Karenjini«, Vogüé ipak ne pristaje uz ova filozofijska odkrića, koja po sudu Tolstoga prikazuju upravo najviši i jedini dostojni resultat njegova životnoga rada. Pri-

kazivač podaje sadržaj nekih novijih djela piščevih, ali o njihovim mislima sumnja ili ih poriče, kako sa teologijske strane, tako i sa socijalne i lične. Tolstoj nalazi jedino sredstvo proti svim nepravilnostima našega družtvenoga reda u povratku u seoski život, koji svakomu trudbeniku osigurava, što mu treba za oskrbu. Tolstoj ne vidi, da njegov princip logično povodi za sobom stroži posljedak — na ime povratak k životinjskomu životu, tegotno potraživanje krova i pliena, što će uroditi za svakoga metodskim naporima industrije; no ipak i u tom družtvu bit će vuci i jaganjci. Tolstoj ne zamjećuje, da je jedna samo strana Boga — pravosudje, on zaboravlja drugu stranu — razum, potrebu, da se razvija misao, a to predpostavlja podjelu posla.

Sve to, veli prikazivač, može nas slabo privlačiti i uzalud ćeš tražiti originalnu ideju u odkrivenju, koje nam predlaže Tuljski apostol; mi ćemo ovdje naći samo prvi lepet racionalizma u religioznoj česti nauke, a komunizma u česti socijalnoj — to je staro maštanje o tisućgodišnjem carstvu, predaja, koju neprestano ponavljaju od početka srednjega vieka Valdensi, Lollardi, Anabaptisti. Sretna Rusija, gdje su još nove ove prekrasne himere! Zapadu je samo za čudo to, što takovu nauku susreće pod perom velika pisca, neporediva promatrača srca čovječjega! Od svih rječitih obtužba filozofovih proti »nevriednosti« razuma, nijedna ne uvjerava bolje nego primjer, koji nam on sam pokazuje. A tomu bi se divio samo taj, koji nije nikada razmišljao o filijaciji stalnih ideja. Čovječji um još više, nego priroda, boji se pustoši, on se ne bi mogao dugo održati u ravnoteži u praznini. U duši Tolstoga možeš naći četiri točke fatalne krivulje: panteizam, nihilizam, pesimizam, misticizam. Rus, koji sve radi brzo, jednim je skokom došao do zadnje točke.

»Misticizam! Govorili su mi — veli Vogüé —, da Tolstoj dobro osjeća, gdje se nahodi pogibelj, i da se odrješito brani proti ovoj rieči, ne dopuštajući ju za čovjeka, koji je carstvo nebesko smjestio na zemlju. No francuzki jezik nema druge rieči za taj pojam. Znameniti pripovjedač za cielo će mi opro-

stiti. Znam, on bi volio, da hvalim njegovo »Evangjelje«, a da ponizim njegove romane: ali ja to ne mogu.«

Na koncu u povodu ratarskih i rukotvoračkih nastojanja grofovih veli Vogüé: Rukotvorče majstorskih djela umjetničkih, nije to vaše orudje! Dobro ili zlo, možda za kaznu, mi smo dobili od neba ovo nuždno i dragocjeno zlo — misao; kažu, da su neki od nas upravo odsudjeni stradati od toga zla za utjehu drugih ljudi. Sbaciti ovaj križ bila bi nedostojna samovolja. Naše orudje nastojanja, to je pero; naša njiva, to je — čovječja duša, kojoj takodjer treba dati krov i hranu. — Pisac na koncu napominje rieči staroga Rusa, prvoga tiskara moskovskoga, koga su silili, da ore zemlju, a on reče: Nije moja sijati hljeb, moje je djelo — širiti po svietu duševno sjemenje. Zato Vogüé i dozivlje Tolstomu u pamet posljednje rieči Turgenjeva, koji je svjetovao »velikoga pisca naše ruske zemlje«, neka se povrati k predjašnjoj svojoj djelatnosti!

IV.

Takova je u jezgri knjiga Vogüéova. Ona nam svjedoči, do kolikoga je značenja doprla ruska knjiga na Zapadu; zanosne rieči njezine pokazuju, kako je dubok dojam ruskoga romana u zapadnim zemljama, ne samo u Francuzkoj nego i po ostaloj Evropi. Prikazujući sliku suvremene ruske književnosti nastojao je Vogüé pokazati u tom najvišem resultatu njena historijskoga razvoja i u najvišem izrazu ruske narodnosti takodjer najdublji živac ovoga naroda i njegove umjetničke spoznaje. Svakako je veoma čudna misao, da je jezgra ruske narodnosti nešto nalik na najnoviji budizam. Vogüé shvaća ovaj budizam sasvim ozbiljno, on redom govori o osobito arijskom značaju ruskoga plemena i poziva se na neke ruske filozofe za potvrdu misli, da se Rusi osjećaju najupravnijim potomcima i nasljednicima starih Arijaca; on se dapače daje i na filologijska dokazivanja. No da je i doista ovo srodstvo tako blizko, kako se čini prikazivaču: zar bi se moglo ovakovo moralno nasljedje očuvati diljem predhistorijskih viekova,

pa onda u doba slavenske zajednice i ruskoga odjelitog života? Nema li bližih uzroka, koji će nam objasniti pojav suvremenoga života ruskoga i po tom djela ruske moderne pripoviesti? Vogüé je u svojem osvrtu tako brzo prošao povjest ruskoga plemena od Rurika do četrdesetih godina našega stoljeća, da je očito mimoišao proste činjenice ruskoga historijskog razvoja, kod kojih mu ne bi trebalo prizivati u pomoć arijski budizam.

Vogüé bi se, kako pravo veli Pypin, više približio istini, da je za objašnjaj sudbine ruskoga naroda mjesto udaljene točke arijske odabrao bližu izhodnu točku — u evropskom značaju slavenskoga plemena i ruskoga naroda, i da se je potrudio u toj sferi razumjeti, što je Rusiju udaljilo od Evrope; onda bi mu postalo jasnije i ono, što ih tiesno zbližava. Kod općega evropskoga izvora život ruskoga naroda, družtva, pa zatim i književnosti razvio se ipak u nekim drugim unutrašnjim i spoljašnjim uvjetima, nego život zapadne Evrope. Njegovi su zadatci su bili obće-evropski; pored nekih općih uredaba svjedoče neki odjeliti pojavi, da staroruski život od svrgnuća tatarskoga iga neuzdržívo teži za evropskim obćenjem, pa se ta težnja nastavlja do danas. Ipak je razlika prema evropskomu pokretu golema. U Rusiji nije bilo neposrednoga nasljedja starinskoga svieta, pa se zato nije mogla ranije i šire razviti kultura ruska; po svojem pravoslavlju oteli su se Rusi utjecaju papâ, ali su ujedno ostali tudji onomu jedinstvu, koje je zapadnoj Evropi podala rimska crkva, latinska škola i književnost. U Rusiji nije bilo feudalizma, koji je, pored sve tegotnosti po narode, ipak stvorio neke elemente s družtvenom nezavisnošću, kao što se u Rusiji nisu razvile ni gradske obćine, u kojima bi se stvorila srednja klasa, postavši malo po malo nositeljicom družtvene autonomije; napokon po osobitim sudbama ruskoga života u Rusiji do sedamnaestoga vieka nije bilo ni početaka one učene škole, koja je u zapadnoj Evropi već od dvanaestoga stoljeća postala odjelitom družtvenom uredbom; dapače i kasnije, gotovo do danas, ruska visoka škola prema bogatomu razvoju više nauke u Evropi prikazuje nam nešto

dosta tužno i po stupnju autonomije ovih zavoda i po statističnom razmjeru prema gromadnomu pučanstvu carstva.

Poslije prvih pokušaja slobodnoga političnoga bića život se je ruski podvrgao vanjskoj slučajnoj biedi, koja je kobno djelovala na historijski razvoj Rusije. Neposredno poslije tatarskoga iga pao je ruski narod pod moskovsko ujedinjenje, koje je poradi tegotnih historijskih prilika bilo surovo i poznijim vremenima od svoje strane utisnulo mračan pečat političnoga i družtvenoga robstva.

Pred ruskim družtvom ipak su u bitnosti stajale iste zadaće, koje je sebi postavilo družtvo evropejsko: prije svega cilj, da se osigura politična cjelovitost plemena, da se uredi unutrašnje biće u svezi sa geografijskim i ekonomijskim prilikama narodne mase, te da se prisvoji prosvjeta. No opet je razlika u tom, što su u Rusiji bili za te ciljeve drugi uvjeti nego na Zapadu. Narod je bio razasut riedkim naseljima po ogromnom prostranstvu, koje je od svrgnuća tudjega iga sve više i više raslo — i to samo donekle na zapad, a sve više na jug i na iztok; pa kolikogod je moskovsko vladanje tlačilo državni život i družtvenu autonomiju, očito je samo njegova težka ruka bila moćna na okupu održati daleko razkinute krajeve, koji su bili naseljeni ruskim narodom, i ona inorodna plemena, za asimilaciju kojih se je trošilo mnogo narodne sile.

Napokon kako je moskovska vlast učinila sama sebe svrhom, i autonomija družtva morala je duge viekove upotrebiti na to, da koliko toliko osigura svoje pravo.

Uz ovakove prilike sasma je prirodno, što je u Rusiji u ekonomijskom poredku uvedeno pravo kmetstva, kojega nije poznavala starodavna Rusija, pa je i cieli ustroj unutrašnjega života zadobio značaj kmetstva; sve je bilo podčinjeno državi.

Narodna masa, od koje se nije odjeljivao nikakov obrazovani stalež, ostajala je viekovima u duševnom mraku, jedinom moralnom poukom bijaše joj crkvena propovied i legenda. Odatle je narod izradio svoju ideju kršćanskoga družtvenog bratstva, kojoj se divi Vogüé, a to nam svjedoči značaj evropski, a ne azijatsko-budistični u naroda ruskoga.

No od ono doba, kad su se preživjele državne pogibelji i kad se je počevši od Petra Velikoga ruska država povratila u krug svojih evropejskih drugarica, kojima pripadaše i po plemenu i po vjeri, — započela se i prirodna težnja u ruskom narodu, da prisvoji evropsku kulturu, s kojom se bez svoje krivnje nije mogao ranije upoznati. U to doba prviput se javlja u ruskom narodu duševni pokret — onakav, kakav nahodimo na Zapadu od početka srednjega vieka. Prije svega pomalja se klasa obrazovanih ljudi, u kojoj neprekidno kipe ideje, duševni rad, gdje se s prvoga kraja opažaju težnje za narodnom samosviešću i misao o narodnoj masi.

Neki su vični govoriti, da je rusko družtvo osamnaestoga vieka bilo odkinuto od naroda; Vogüé nazivlje ovaj viek u Rusiji — bezplodnim, savršeno imitatorskim i nezanimljivim, — ali je to nepravo. Valjalo se od stanja gotovo primitivnoga podignuti do visine evropskoga znanja, pa ako s toga gledišta promotrimo osamnaesti viek u Rusiji, prije ćemo se diviti resultatu, koji je stvorio. Bilo je mnogo slabo, dapače djetinje u prvim koracima ruske književnosti, posljedovanja je bilo bez sumnje, no uporedo s time javile su se široke misli, u kojima već do skora nahodi mjesto i misao o zaboravljenom narodu.

Ako želimo naći izvore ovoga »narodničkoga« nastojanja, koje u raznim oblicima napunja naš sadašnji viek, tad nam prve tragove valja tražiti u boljim umovima prošloga stoljeća. Govore o posljedovanju, ali to posljedovanje nije se ograničilo samo na spoljašnji oblik, — ovi su pisci bili često veći umovi i talenti od zapadnoga družtva, te su njihove ideje mogle prodirati do srca, pa su i prodirale. Osamnaesti viek bijaše uzgoj ruske misli za sviestan rad, — inače bi bilo nepojmljivo, kako za viekom »bezplodnoga« posljedovanja odmah dolazi ovaj bogati pojav moralnoga i pjesničkog sadržaja, kojemu se sada dive evropski kritici.

Ne treba nikakova budizma, da se objasni značaj nove književnosti ruske. Vogüé tvrdi, da je ruski narod uviek nekoliko viekova kasnije proživio srodne pojave, koji su se ranije dovršili na Zapadu; tako da je u sedamnaestom stoljeću pro-

živio evropski viek trinaesti, a u osamnaestom stoljeću šestnaesti i dr. To je živa istina, pa ako pri tom strastni rad boljih umova u obrazovanom sloju ruskom opriečimo sa sudbom narodne mase, onda će nam se objasniti mnogi pojavi, koji su zapadnoj kritici tamni.

Ruska je književnost preko svojih boljih predstavnika primala ono, što je najuzvišenije bilo u težnjama evropske nauke i poezije, pa taj prisvojeni sadržaj, ako se i nije svagda odrazio u knjizi, živio je u duhovima pojedinaca i služio njihovoj plemenitoj težnji oko napredka družtvenoga i narodnoga.

Ova misao, podržavana i prirodjenom ljubavlju k domovini i evropejskom naobrazbom, morala se je odraziti na sudbi naroda, i doista ona se je često obraćala k narodu, put je njenoj djelatnosti bio već gotov. Ovo prirodno čuvstvo, sjedinjeno sa filozofijskim sadržajem evropskoga života, stvorilo je onaj smjer, koji je — ili kao praktični racionalizam prošloga vieka ili kao noviji romanticizam ili kao slavjanofilstvo, zapadničtvo, narodničtvo, radikalizam — postavio za cilj svojih moralnih želja — oslobodjenje naroda, njegovu moralnu samostalnost i materijalno blagostanje, bilo s ovoga ili onoga gledišta.

Lako je razumjeti, zašto se ovo nastojanje moralo u Rusiji izraziti sasvim drugačije nego na Zapadu; u Rusiji nije bilo i nema onoga političnо-družtvenoga života, u kojem se odavna kreću družtva zapadna; u Rusiji nema odredjenih oblika za izražaj onih unutrašnjih procesa i zahtjeva, kakovi niču u družtvenom razvoju, te je misao u Rusiji nahodila jedini izlazak u poeziji i u književnosti. Nije čudno, što je seljačko pitanje već davno prije riešeno družtvenom spoznajom, nije čudno ni to, što je književnost s takovim dubokim interesom uhodila narodni život, izrazila u njemu sve, što je bilo uzvišeno i pjesničko, što ga je idealizovala i napokon u njemu našla i moralnu i praktičnu pouku za cielo družtvo. Doista, na česti naroda od davnih je vremena ležao težak jaram pritiska, a književnost pod utjecajem velikodušnih savjeta poezije

i naučnoga znanja starala se tupu surovost, koja je pritiskala mase, odštetiti čuvstvom družtvene pravednosti, te je napokon u ugnjetenom narodu vidjela sve najbolje vrline.

Srodnih pojava vidimo i u književnosti zapadnoj, no opet bijahu okolnosti ine, zapadno »narodničtvo« lako je poprimalo oblik otvorena političnoga pokreta, prevraćalo se u radničko pitanje i socijalizam, prelazilo na pojedine praktične zadatke ili se izmienilo u sitnu političnu frazu. U Rusiji je cilj još napried, ideal nije izcrpen, zato, jer još ni iz daleka prešao u praktični život, a po svoj prilici i ne će još dugo.

Isto tako nije za čudo, što se je u ruskoj književnosti razvila skeptična dispozicija, koju Vogüé krsti budističnim nihilizmom. Ako naprosto izporedimo oblike života, razumjet ćemo porietlo toga pojava.

Zapadni se je život naslagao dugim viekovima, razne struje već su se davno izradile u razne točne oblike, koji su mogli predaju očuvati netaknutu; naprotiv u Rusâ bio je proces razvoja još u stanju vrenja, a medjutim je kritična misao bila već toliko razvita, da su jednostranosti zapadne predaje udarale u oči, kao što su bili jasni i nedostatci socijalnih odnošaja, koji bi očevidno morali biti već odstranjeni kod one visoke naobrazbe, kojom se je Zapad ponosio. Narodni instinkt nikada nije ruskoga narodnog značaja postavio niže od ma kojega drugog naroda; to nam dokazuju najsnažniji umovi ruske književnosti bez razlike stranaka (na primjer Juraj Samarin i Hercen), koji su umjeli kritički shvaćati i ocjenjivati zapadni život. Ovaj nestadak predaje, koji bez sumnje ostaje velikom zaprekom za daljni napredak ruske prosvjete, u isti mah oslobadja Ruse od uvjetnoga konservatizma i jednostranosti, pa se kao najoštriji pojav kritičnih zahtjeva javlja tako zvani nihilizam, ali u njegovoj dubokoj osnovi nalazi se poricanje svega ne u smislu budistične Nirvane, nego u smislu ideala!

I Vogüé priznaje, da su se pored historijskih okolnosti i »arijske« predaje dojmili ruske književnosti takodjer noviji uzroci. Tako je novija filozofija grofa Tolstoga nastala takodjer pod utjecajem tudjih uzroka. Da je njegova filozofija

*

doista podpun izraz ruske narodnosti u smislu mističnoga nihilizma, morali bi Rusi pljeskati njegovoj nauci; ali vidimo baš protivno: osim osobite hrpe štovateljâ, novije teorije grofa Tolstoga ne nalaze nikakova priznanja u ruskom družtvu i književnosti ruskoj. Posljednju želju Ivana Turgenjeva ponavljaju gotovo svi naobraženi Rusi i dandanas. Po tom zar nije opravdano tumačiti novija djela L. N. Tolstoga upravo odatle, što se je razišao s narodnim duhom, i zar nije potrebno tražiti njihovo porietlo u odjelitijim i ličnim motivima?

Treba priznati istinu, pored sviju svojih vrlina ruski roman, kako veli Pypin, ne izcrpljuje svih stranâ ruskoga družtvenoga sadržaja: romanticizam i misticizam nahode svoju znatnu protutežu u drugim smjerovima, pa ako proučimo i ove druge strane ruske poezije i književnosti, onda ćemo i bolje i lakše objasniti mnoge pojave narodnoga duha ruskog i njegova izražaja u književnosti . . .

Knjiga Vogüéova podsjeća nas davnoga pitanja: — gdje se nalazi pravi izraz narodnoga duha ruskoga? Slavjanofilski smjer prisvaja ovu slavu samo sebi. Inostrani promatrači većinom vide u tom smjeru samo frakciju i traže pravi narodni izraz u pisacâ, koji se u svojim djelima nisu izriekom povodili za slavjanofilskom tendencijom — ne izključujući ni Dostojevskoga, a od kojih su joj neki, kao Turgenjev, bili kategorični protivnici. Inostran prosudjivač ne vidi, da bi narodnomu značaju djelâ u ovih pisaca u obće škodila raznolikost njihovih teoretičnih gledišta; bio pisac slavjanofil ili zapadnik, važno je u prosudjivanju samo jedno, — sila umjetničkoga stvaranja, oduševljavana dubokim čuvstvom prema narodu.

V.

U Francuzkoj je pisao o ruskom romanu i Dupuy (g. 1891.), on u svojoj knjizi opisuje tri prvaka ruske pripoviesti: Nikolaja Gogolja, Ivana Turgenjeva i Lava grofa Tolstoga. Knjigu je posvetio uspomeni Ivana Turgenjeva.

Ovdje ćemo medjutim dodati samo još predavanje čuve-

noga književnoga historika danskoga Gjure Brandesa o ruskom romanu, koje je čitao u Rusiji zimi godine 1886/7. Pred zborom najodličnijih ljudi u Petrogradu i Moskvi pročitao je Brandes četiri javna predavanja, i to o Zoli, o modernoj kritici, o danskoj književnosti u devetnaestom stoljeću i napokon o ruskom romanu.

Već prije toga iztakao se je Brandes, pisac glasovite »Književnosti XIX. vieka u njenim glavnim strujama«, svojom studijom o Ivanu Turgenjevu, napisanom g. 1883., a štampanom ponovno godine 1887. u njegovu djelu: »Moderni duhovi.« U svojoj pak zbirci »Ljudi i djela« (godine 1894.) priobćio je svoj essay o Dostojevskom, napisan godine 1890., i razpravicu o Lavu Tolstom, objelodanjenu prvi put godine 1888.

Sve ove razprave u neku su ruku ujedinjene u predavanju, koje je Brandes čitao u Rusiji, pa zato njegovo predavanje navodimo ovdje u cjelini, jer je vriedno čuti sud o ruskom romanu od čovjeka, koji je svojim glavnim djelom posvjedočio, da je pozvan govoriti i o ruskom romanu, najveličanstvenijem pojavu evropske književnosti u devetnaestom stoljeću.

Brandes u početku svoga govora priznaje, da njegovi slušatelji za cielo bolje poznaju predmet, o kojemu će razpravljati, nego on sâm; ali opet drži, da ne će biti slušateljima bez interesa upoznati se sa mišljenjem inostranca o ruskoj književnosti.

U posljednjih deset godina, veli Brandes, evropska je beletristika, može se reći, bila obnovljena proizvodima ruske literature. U današnje doba ruski pripovjedači broje u Evropi ako ne najobširniji, a ono za cielo najizabraniji krug čitateljâ.

U prvoj polovini ovoga stoljeća Puškin je proizveo najsilniji dojam izvan medjâ Rusije. U njega su sve čitatelje poražale sila i krasota, i u čudo zagonio njegov sasvim evropski sklad uma. No istina je, da su njemački prievodi u stihu i francuzki prievodi u prozi slabo predavali duboku originalnost pjesnikovu i razkošnu krasotu njegova sloga.

Prievodi su razmjerno manje nakazili originalnost znamenitoga romana Lermontovljeva »Geroj (junak) našego vremeni«. Proza nije toliko proigrala od prievoda, koliko stihovi u »Evgeniju Onêginu«, i ja mogu, veli Brandes, osobnim izkustvom posvjedočiti o silnom, dapače nezaboravnom dojmu, što ga je proizveo na me ovaj roman Lermontovljev. Prvi put sam ga pročitao, kad mi je bilo 17 godina, i nijedna knjiga, koja mi je od tada dopala ruku, nije me tako bezuvjetno presvojila: ona je odgovarala rek bi onomu, što mi se činilo, da sam sâm proživio, a osobito onomu, što sam doista proživio u maštanju. Pečorin je možda najsavršeniji od tipova, koji su stvoreni izvan Englezke pod umnim poglavarstvom pjesnika Byrona.

Ton svjetskoga čovjeka, koji se nalazi u ovom romanu, sasma je stvoren za to, da se dojmi mlada čovjeka, a muževnost, prostota, hladnost i skepticizam herojev izveli su ga u mojim očima u to vrieme na stupanj melankoličnoga i zavodničkog ideala.

Ne mnogo iza toga, mi inostranci upoznasmo se sa Gogoljem, ponajviše zaslugom Mériméeovom. S njime je došla k nama nova struja, on nam je podao prvi moćni dojam narodne originalnosti ruskih gradiva i pisaca. U njega pjesnik ne opisuje više sebe i on se podpunoma združuje sa svojim proizvodom.

No nevelike fantastične pripoviesti u Hoffmannovoj maniri, upravo kao i znameniti roman »Taras Buljba«, — ne gledajući na upoznaju realne zbilje, s kojom nam je pisac u njemu naslikao sliku divlje i izčezle prošlosti, — nisu nam još pokazali, kako visoko mjesto zauzima Gogolj kao suvremeni pjesnik.

Tek krvava satira i gruba, no veličanstvena vjernost prirode u »Mrtvim dušama« i u »Revizoru« odkrile su nam, da se ruska literatura priprema probiti sebi sasvim nov put, — put, za koji se u tu epohu htjelo koliko muževnosti toliko originalnosti. Ona je na taj put neznalice pokazivala različitim

stranama, koje su zalutale u romanticizmu, kao na jedini put, koji izvodi iz svieta sanjarijâ.

Udivljenja dostojna satira »Mrtvih duša«, ta komična epopeja, osnovana je na takovim osobitim faktima, da se inostranomu čitatelju prikazuje kao pripoviest iz druge česti svieta i iz drugoga vieka. Naprotiv »Revizor« je sasvim jasan, i jezik mu tako živ, kako mu je plan — prost.

Za skandinavsku književnost htjelo se je četrdeset godina, da u osobi Henrika Ibsena dostigne visinu Gogoljevu, njemačka pak drama nije dorasla do njega ni do dana današnjega.

Ne gledajući na razliku u umjetničkoj formi, ova dva golema djela Gogoljeva »Mrtve duše« i »Revizor« u svojim bitnim crtama čine mi se da su ustrojena na jednak način.

Osnovne mane različnih klasa i različnih tipova cieloga družtva razokrivaju se u njima s pomoću izpitivanja, kojemu se podvrgavaju svi ovi ljudi prema jednoj osobi. Ova je osoba prosječan no drzovit čovjek, i javlja im se kao tajanstven neznanik, koga oni ne mogu nikako pronići.

U komediji ova osoba direktno ili indirektno iznosi neobične zahtjeve, i svi vide u njemu revizora, koga je poslalo ministarstvo. U poemi on predlaže pogodbu nečuvene vrste. U oba slučaja pisac sili družtvo, da razkrije svoj istinski značaj i da vida slabe strane.

Poema u tom nadilazi komediju, što se u poemi slikanje prostote i prevarljivosti od vremena do vremena prepleće divnim, lirskim izljevima. Pjesnik, koji je napisao »Tarasa Buljbu« i koga sasvim ne vidimo u »Revizoru«, slobodno se izražava u »Mrtvim dušama« i daje, da ga u njima upoznamo.

Ova knjiga nije samo neumoljiva satira, — u njoj zvuči pečal poradi pokvarenosti ljudî i strastno smilovanje za nesretnike, kojima je život puko bezkrajno robstvo i koji dapače poslije svoje smrti ostaju predmetom trgovine.

Ova samilost, indirektno izražena — to je ono, sa čime se kasnije susrećemo u »Lovčevim zapiscima« Ivana Turgenjeva. I u drugim svojim pripoviestima, više ganutljivim nego komičnim, kao na primjer što je »Šinelj«, Gogolj je po svojoj

umjetničkoj formi prielaz do novijih pripovjedača ruskih. Proizvodi Dostojevskoga po direktnoj liniji proizlaze od Gogoljeve »Šinelji« (Mantije).

Obširnost i dubina ruske originalnosti, na koliko se izražavaju u književnosti, odkrile su se Evropi u tri glavna pripovjedača: u Turgenjeva, Dostojevskoga i Tolstoga. Što se tiče Gončarova, njihova u mnogom pogledu premca, poznajem, veli Brandes, samo njegov veliki roman »Oblomova«, te zato ne mogu govoriti o njemu.

Turgenjev je prvi za nas obširnu rusku zemlju naselio suvremenim ljudima. Premda je on ostavio Rusiju već u 35. godini života, navraćajući se kasnije u nju samo na kratko vrieme, ipak je on opisivao uviek samo zemljake svoje; Niemci i Francuzi u njegovim romanima porušeni su na pola, i javljaju se samo u odnošaju prema Rusima. On je htio prikazivati samo ljude, kojima je originalnost poznavao iz djetinjstva.

Inostranac ne može suditi, je li dugi boravak u tudjini oslabio njegovo poznavanje domovine. O tom neka prosudjuju njegovi zemljaci. No inostranac može pouzdano tvrditi, da Turgenjev ne bi bio nikada tako duboko pronikao u vas civilizovani sviet, kad bi bio za ciglo jota manje zapadnikom.

On je razširio pred nama sliku šumâ i stepâ, proljeća i jeseni, svih klasa družtvenih i svih stupanja umnoga razvoja u Rusiji. On nam je podao bogatu psihologiju ciele rase ljudî, i obradio ju s duboko proniknutom dušom, premda njegovo čuvstvo nije nikada zasjenilo jasnosti u pripoviedanju.

Pripoviedanje u Turgenjeva nije objektivno, premda gotovo nikada ne pripovieda o svojoj osobi, njegovi romani, kao i sva njegova djela proizvode lirski dojam. U njima je toliko čuvstva! A to je čuvstvo svagda čuvstvo tihe tuge, sasvim osobite i bez svake primjese sentimentalnosti.

Veliki melankolici latinske rase, kao na primjer Leopardi i Flaubert, iznose odredjene i rezke crte u svojem slogu; njemačka je tuga čisto humoristična ili sentimentalna. Melankolija Turgenjevljeva (taj široki i duboki potok tuge, koji se razlieva po njegovim proizvodima) u svojoj biti javlja se kao

melankolija slavenske rase. Ona direktno iztječe iz tužnih narodnih pjesama slavenskih.

Svi su noviji znamenitiji spisatelji ruski — melankolici. No melankolija Ivana Turgenjeva — melankolija je mislitelja, koji je uvidio, da je svaki ideal humanosti i pravednosti, razuma, dobrote i općega blaga bezrazličan za prirodu i da se ne prikazuje onom božanstvenom silom, koja se nalazi u njemu.

U »Senilijama« (Pjesme u prozi) Turgenjev nam podaje sliku prirode, koja zamišlja sredstva, da razširi silu mišicama buhe. Na pitanje, koje upravlja prirodi: nisu li ljudi njezina omiljela djeca? priroda odgovara: sve su životinje moja djeca; ja se o svima njima jednako brinem i sve na jednak način iztrebljavam.

Ovdje se očituje značaj njegove melankolije. Ako je Gogolj pečalan, to je s toga, što je zlovoljan; ako se Dostojevski žalosti, biva zato, jer je on sav jedna samilost; melankoliji je Tolstoga korien u njegovu religioznom fatalizmu. Jedini je Turgenjev — filozof.

Treba pripomenuti, da se u životu sviju drugih velikih pjesnika javlja kritičan moment, kad se svi oni zanesu religioznim pokretom, pa taj pokret podaje njihovu bivstvu nov sviet i novu važnost, no uporedo s time slabi njihove proizvodne sile i prije ili kasnije ih potiče, da se iznevjere poeziji. Jedared ova kriza nastupa u takovu momentu, kad oni proživljuju čisto religiozno osjećanje, a drugi put u takovoj epohi, kad ih zahvati narodni misticizam. Čini se, da je u našem vieku sklonost k takovoj vrsti misticizma — jedna od crtâ, općih svima Slavenima. Godine 1840. ona je zavladala poljskom književnošću, osvojivši Mickiewicza, Slowackoga, Krasińskoga i druge pisce u onaj moment, kad su ih se dojmili Towiański i neki drugi maštaoci. U ruskoj je književnosti ona podložila sebi u raznoj formi takove velike umove, kakovi su Gogolj (godine 1846.), Dostojevski (na koncu godine 1860.) i napokon u posljednjem desetljeću — Tolstoj.

Turgenjev, sa svojom mirnom, promatračkom prirodom,

jedini je medju njima, za koga je religiozni zanos — takav sujet, kao i svaki drugi. On ga razpravlja, ne gubeći svojega ravnovjesja: sjetimo se junakinje u »Čudnoj povjesti«.

Po tom je njegova melankolija manje religioznoga, nego filozofijskoga značaja, no u isti mah ona je melankolija rodoljuba, koji je postao pesimistom.

Ne gledajući na njegov prividni kozmopolitizam, Turgenjev je bio patriot, no patriot, koji je posumnjao o svojoj otačbini. To ga je podvrglo velikim napadajima. Dostojevski se je trudio pokazati njegove smiešne strane u licu Karmanzinovu u »Biesima«. Turgenjev nije izgubio vjere u budućnost svoje zemlje; on se je tako zanosio njezinim jezikom i književnošću, da je očekivao velika djela od naroda, koji ih je stvorio. No on je vidio toliko neuspjelih pokušaja i početaka u Rusiji, da je mogao pripoviedati samo dogadjaje sa pečalnim i tužnim izlazkom.

Za njega ljubavna povjest nije sasvim ruska, ako se ne dovršuje s neskladom, koji izazivlje hladnoća u žene ili nepostojanost u mužkarca. Njemu se nastojanje ne čini ruskim, ako ne nadilazi sile onoga, koji ga se laća, i ako se ne razbija o ravnodušnosti onih, kojima se u prilog pokreće. I Turgenjev se ne može uzdržati, da ne bi opisivao nepostojane ljubavi i bezplodnih nastojanja u Rusiji.

Osnovno je čuvstvo u Turgenjeva — čuvstvo pečalnoga pokreta, veoma sastavljeno čuvstvo gledaoca, koji je nazočan kod brodoloma, a prisiljen je veliki dio krivnje svaliti na same stradaoce. To je čuvstvo mirno i silno, postojano umjereno u svojim izrazima. Nikada još nije bio koji velik i plodan pisac tako malo bučan, kao on.

Ima nešto aristokratično u tom jednostavnom i plemenitom odnošaju; umna krasota bila mu je prirodjena. On je svjetski čovjek, te u njega nahodimo onaj tip svježega čovjeka, koji nedostajaše njemačkim pjesnicima. No ovo izkustvo nije ga učinilo ni hladnim ni ciničnim, kao neke francuzke spisatelje, ni moralistom, kao tolike englezke pisce. Premda se on nikada u svojim pripoviestima ne iznevjeruje liepomu tonu, njegov

ton ipak nije — svjetski. Dapače njegov priezir nije — hladan priezir. Njegov je ton vazda srdačan.

Težko je u kratko izreći uzroke, koji su Turgenjeva učinili umjetnikom prvoga reda. Možda to valja iznajprije pripisati velikoj istinitosti njegovih slika. No i ova rieč treba da se objasni. Njega ne postavlja u prvi red jedino ovo svojstvo istinita pjesnika i sposobnost prikazivati žive ljude, kojom Turgenjev obiluje u višem stupnju. U očima čitateljâ uvjetom je njegove umjetničke vrline ona harmonija, koja se nalazi medju onim načinom, kako pjesnik gleda na opisivanu osobu, i onim utjecajem, koji proizvodi na čitatelja; pa kako u ovoj jednoj točki, tako poimence u odnošaju spisatelja kojega prema vlastitim junacima upravo se nuždno javljaju sve njegove slabosti kao čovjeka i umjetnika.

Pjesnik može imati mnogo riedkih svojstava; no ako on zahtieva, da se uzhićujemo čimegod, to je nedostatak; ako pjesnik hoće da nas potakne, da povladjujemo mužkarcu, da se smilujemo ženi, da nas zanese čin, dok mi sami ne osjećamo volje pokoriti se njegovoj želji, onda on oslabljuje dojam svojega proizvoda i škodi samomu sebi.

Kad se pripovjedač, za kojim smo neko vrieme rado išli, iznenada počne manje kritično i više sentimentalno držati prema svomu djelu nego mi, njegov nam se proizvod pričinja neuspjelim. Ako on hoće da neodoljivom prikaže osobu, koje mi ne držimo zanimljivom, — ako koga opisuje darovitijim, nego nama što se prikazuje, — ako njegove postupke objašnjava kao velikodušnost, koje mi ne vidimo i u koju ne vjerujemo, — ako nam dosadjuje samovoljnim sudovima, — ako nas dovodi do negodovanja svojom hladnošću ili srdi svojim moralom: tad čitatelj (veoma često ili kadikad) osjeća takovo čuvstvo, kao da umjetnost ostavlja pisca. To na nas djeluje kao neprava nota, i dapače ako se kasnije uzpostavi vjernost tona, ipak ostaje u nas nezadovoljstvo kao neugodna uspomena.

Gdje ima čitatelj Balzaca, Dickensa, Auerbacha — ne govoreći više o velikim klasicima, — koji ne bi bio izkusio takova nezadovoljstva?

Kad se Balzac gubi u dubokom zanosu, kad je Dickens na djetinju čuvstven, a Auerbach na izliku naivan, čitatelja hvata strava i trza se kao pred nečim neiskrenim i neuspjelim.

U Turgenjeva ne ćeš se nikada susresti sa neuspjelim efektom. Ništavi i slabi, nepostojani, neradini i zapušteni ljudi — to je glavna sfera njegovih spisateljskih promatranja. On ne opisuje, kao Dostojevski, spoljašnje i vidne nesreće: biede, grubosti okoliša, razvrata, zločina, u kratko njega ne zanima nesreća, koja je vidna iz daleka. On odkriva pred nama nesreću, koja se taji pred očima; on je prije svega pjesnik ljudî, podložnih sudbini. On opisuje unutrašnji život sakrivene nesreće, bezrječno i gorko njeno bivstvo. Opomenimo se »Dopisâ«, »Dnevnika suvišnoga čovjeka« i »Živoga kostura«.

Kao u spisatelja, u njega je više krasote, nego sile. No ipak se je podigao do grandioznosti slikajući tipove Rudjina i Bazarova.

Rudjin — to je nestadak uztrajnosti u njenoj odjelitoj, čisto ruskoj formi, a napisan je moćnim jezikom.

Prikazujući najznamenitije značajeve Turgenjev je, hvala prirodi predmeta, bio prinudjen svoju radnju obkoliti osobitim potežkoćama. Pjesnik je u obće obvezan — izdržati značaj svoga junaka i ukloniti se protuslovljima. No u Turgenjeva većina značajeva sastoji od protuslovljâ. On je umio prikazati nedosljednost kao osnovnu crtu značaja, ne narušivši uza to njegove cjeline.

U Rudjina je izražaj slabosti tako dubok, tako pun, da nam se slabost ovoga uvelog značaja odkriva kao slaboznačajnost u njenoj specijalnoj formi ruskoj.

Mi ne nalazimo ljudî s nepokolebivim duhom, sa silnom voljom u prvim pokušajima Turgenjevljevim. Ako on opisuje pravoga mužkarca, onda izabira, kao u »Predvečerju«, inostranca — Bugarina. U ostalom ljudi, kojima se zanosi sâm pisac, ocrtani su samo pripadom i služe tek za kontrast ili su lica drugoga reda, na primjer Pokorski u »Rudjinu«.

Premda je Turgenjev u Bazarovu htio prije svega razkriti idolopoklonstvo pred utilitarizmom, ipak je umio u njemu pri-

kazati čovjeka, koji sa svojom postojanošću, muževnošću i isključivim gledištem stoji visoko u suvremenoj evropskoj književnosti, ne baš osobito bogatoj u istinu muževnim tipovima.

Svi su junaci naših romanâ ništavi i nemuževni, dapače suviše ništavi i suviše nemuževni. Izčezao je pojam muževnosti. Mužkarac, sposoban do kraja dovesti svoje djelo, umijući izpuniti zamisao svoju, biti vjeran svojoj ideji, ostati vjeran ženi, kazniti i iztriebiti svoje protivnike, mužkarac, umijući se gnjeviti i razmahati se oružjem gnjeva — takav se mužkarac sada nahodi samo kao karikatura, naivno prikazana u nekim romanima, koje su napisale žene.

S neizkazanom finoćom risao je Turgenjev mlade djevojke, kao što su Jelena i Gjemma, koje uživaju podpunu njegovu simpatiju. Svaka rieč, rečena o njima, odredjena je i reliefna. Gjemma — podpunoma je Talijanka po svojemu smiehu, osjećajima, ljubavi i karakteru mišljenja; a druga se utiskuje u pamet čitateljâ i ostaje u njoj, kao najdivnija prikaza ruske žene.

Kult ljepote, koji se ovdje izražava, nimalo nije naudio izučavanju prirode. To nisu idealne figure, nego étude, izvedene s tankim shvaćanjem istine. One se s tim silnije doimlju inostranoga čitatelja, što se ne javljaju (poput znamenitih ženskih figura u Tolstoga) u svima i veoma različitim položajima, nego se pokazuju samo u nekolikim glavnim. Značajeve je Turgenjevljeve lakše odmah shvatiti, nego značajeve sviju ruskih pripovjedača našega vremena.

Narodni optimizam Dostojevskoga prikazuje se žestokim kontrastom prema narodnomu pesimizmu Ivana Turgenjeva. Veliki skeptik Turgenjev, koji je vjerovao u veoma malo, bio je na toliko dobar i dogmatičan, što je vjerovao u kulturu zapadne Evrope. Dostojevski nije mario za Zapad i vjerovaše u Rusiju, zanemario je nauku i vjerovaše u religiju.

Ako su se Turgenjevljeva djela prikazivala sama po sebi u neku ruku kao književnost nekoga emigranta, sa Dostojevskim stojimo na čisto ruskom tlu. On je bio domorodan pisac.

Od sviju inostranih pripovjedača on nas u slabom stupnju podsjeća samo jednoga — Dickensa.

Strastna vjera u moć i budućnost naroda ruskoga, upravo kao i njegova ljubav k prostomu narodu osigurale su mu popularnost dapače medju onima, koji mu podpuno ne priznavahu velika pjesničkoga talenta. On je filantrop medju ruskim piscima, pjesnik neznatnih.

Nijedan od ruskih pripovjedača nije tako poznavao i shvaćao proletarijata svoje zemlje, inteligentnoga upravo kao i neukoga proletarijata. On na toliko ljubi istinu, da ne poljepšava ovoga proletarijata, no uza sve to, na toliko je maštatelj, da vjeruje u iskru božju, dapače u čovjeka, koji je veoma nizko pao.

Dostojevski je pjesnik u višem stupnju, a u znatno nižem — umjetnik. On je štampao svoje proizvode onako, kako bi ih napisao, ne preradjujući ih nikada, dapače i ne izpravljajući.

On se nije nagonio za tim, da bi im s pomoću izrezaka i pokrata podao što veći stupanj savršenstva.

Ne osvrćući se na svoj pjesnički talent, Dostojevski je pisao kao običan novinar; s toga su njegovi proizvodi veoma raztegnuti.

Njegovom glavnom vrlinom javlja se neke vrste psihologijska jasnovidnost, kojoj su sila i značenje vidni ondje, gdje zdravo stanje duše graniči sa oblašću ludila. Na stanje ljudske duše on je gledao upravo kao liečnik psihijatar; no s njime se dogodi, što kadikad biva sa psihijatrima: navika, da imade uviek pred očima duševne anomalije, potiče Dostojevskoga, da vazda vidi abnormalnosti i da malo po malo narušava ravnovjesje u vlastitom umu.

Dostojevski se rado zanima onom tankom demarkacionom linijom, koja logično razsudjivanje dieli od eksaltacije, zločin od zakonitoga postupka. S ove uzke i neznatne linije on upravlja poglede na obje strane, te nikada ne zaboravlja zanimanje čitatelja svoga svraćati na uzkost i neznatnost ove linije, koja u istinu razstavlja zdravlje od bolesti, a dobro od zla.

On s neobičnom virtuoznošću opisuje ono duševno ludilo, koje potiče ljude, da se dadu u mrežu zločina ili samoodvrgnuća. Nitko nije bolje od njega poznavao privlačne sile ovoga ludila.

U djelima Dostojevskoga nahodimo tragove njegova bolestnoga stanja, njegovih halucinacija i njegove epileptične prirode. No ova krajnja čuvstvenost ujedno tvori njegovu silu.

Kao znalac duševnoga života — on je pravi patolog. Zato su njegovi najznamenitiji proizvodi »Zločin i kazna« (Prestupljenije i nakazanije) i »Zapisci iz Mrtvoga doma« — posvećeni opisivanju zločinaca.

U »Zločinu i kazni« nahodimo najtipniji primjer za vrlinu njegove psihologijske analize. U njemu nam pisac pokazuje zločin u svim fazama njegova razvijanja, počinjući od prve klice i završujući s onim momentom, kad zločin urodi prvim plodom.

Ovo je prva zadaća, koja zanima pisca i njegova junaka: ima li čovječji život absolutnu cienu? On je uvidio, da suvremeno družtvo odgovara na to pitanje — protuslovno. Družtvo onu mater, koja ubije svoje novorodjenče, strogo kazni, ne pazeći na to, da ta mati, ponukana strahom od ljudî i ništetnosti, često sebi samoj uzrokuje silniji jad i štetu, nego što su oni, koje ona nanosi družtvu. Dapače i u tom slučaju, ako je materi bila svrha spasiti svoje diete od siromaštva, koje ga čeka, družtvo zahtieva, da se sva čaša ljudskih bieda prolije na glavu djeteta.

Uzmimo drugi primjer. U nekom mjestu osnuju fabriku i to ne koristnih stvari, nego predmetâ za razkoš, fabriku ustrojenu tako, da radnici u njoj obolievaju, i kako pokazuje izkustvo, umiru za mladih godina. Daje li društvo sada istu cienu čovječjemu životu? Ne daje, ono s veličanstvenom hladnokrvnošću konstatuje, da po srednjem broju radnici u ovoj ili onoj grani obrta umiru u 25. godini svoga života. Ali još više: družtvo drži dobrotvorom onoga, koji ustroji takovu fabriku u kraju, gdje nema industrije; ovdje direktno udara u oči, da se u ovom slučaju priznaje samo relativna ciena čovječjega života i da se prekorava poradi glupe sentimentalnosti onaj, tko bi zahtievao, da se fabrika izprazni.

Ovdje smo se načelno dotakli protuslovlja u pogledu družtva na stvari, no u knjizi Dostojevskoga izvodi se kritika sa gledišta odjelite osobe.

Priroda je Razkoljnikova sazdala melankolikom mračnim i razpaljivim, koji se ubija poradi biedâ ljudskih i koji je proniknut strastnom žedjom, da bude spasitelj roda čovječjega. Budući već po prirodi svojoj melankolik, on po biednosti upada u usiljenu melankoliju i podaje se maštama, neprekidnim maštama . . .

On razmišlja o staroj, bogatoj i odvratnoj lihvarici. S jedne strane vidi nevriedno i zlo stvorenje, koje nikomu ne tvori dobra, te razširuje oko sebe zlo i siromaštvo; a s druge strane titra mu pred očima sve dobro, koje bi bilo možno uraditi njezinim novcima. Njegova starica majka u udaljenom pokrajinskom gradu oslješljuje nad radnjom; njegova jedina sestra, čista i krasna djevojka, gotova je sebe prinieti za žrtvu, polazeći za mrzka čovjeka, samo da bi pomogla bratu dokončati naobrazbu i osigurala staricu mater, — a on dapače nema prava, da joj zabrani ovu užasnu žrtvu.

Od ranih dana on je stvorio sebi vlastitu teoriju o zločinu i došao do zaključka, da čovjek, izišavši iz reda napolje, imade pravo prekoračiti onu crtu, koja uzdržava druge ljude. Izkustvo ga i povjest uče, da su gotovi svi reformatori čovječjega roda bili zločinci, po tomu, što su gradili nove zakone i rušili stare, koje je družtvo držalo za svete. On vidi, da se oni nisu uklanjali potrebi proljevati krv, veoma često dapače nevinu krv, koja se je prinosila za žrtvu u zaštitu starih zakona. Nije li on sâm jedan od ovih neobičnih ljudi?

Istina, sva se njegova priroda smućuje proti zločinu, koji mu se pričinja odvratnim: sve, što je u njemu plemenita i izvrstna, odvraća se od takova postupka. No malo po malo privikava se on ovoj ideji, te se postupak svršuje, ne donoseći koristi ni njemu ni komu drugomu.

On nije bio na visini svoga zločina, ili je pak u njega odviše plemenita priroda, da ga izvede. Ubistvo, koje počini, ne izaziva u njega razkajanja, no uništuje ga, odjeljuje ga od drugih ljudi, osudjuje na vječni mûk, na vječni strah, da će mu se zločin dokazati, na vječnu samoosudu u zagonetnim izrazima i napokon na mržnju na sve i na sva.

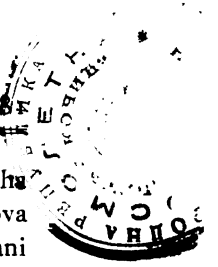

Raskoljnikovu je bio izhodištem osnovni aksiom: svrha posvećuje sredstva. To nije izrečeno u knjizi, ali je to osnova njegovu djelovanju. Ova fraza, kojoj su smisao izvratili glupani i koju su mnogi ljudi zlo upotrebljavali, istinita je u svojem sadašnjem značenju. Rieč »posvećuje« pokazuje, da se radi o zakonitoj svrsi sa gledišta moralnosti. Samo onaj čovjek, koji želi ljudima blagodat, ide za takovim ciljem. Pomislimo sada, da mu bude nemoguće dostići ga, ne uzrokovavši stradanja, no da je to stradanje manje, nego ono, kakovo će proizaći, ako se on uzdrži od toga sredstva. Njegov je postupak, to će reći, pohvalan u toliko, što od dva zla on izabira manje. Prigovori, kojih on ne može predvidjeti, posljedice njegova postupka — ne znače ništa poradi toga, što je za moralnost važna namjera, a ne — resultat.

U svakidašnjem životu nitko ne pobija istinitosti ove fraze; svi su se davno privikli misli, da nema absolutnih obveza. Družtvo nam govori: Ne ubij! no dodaje: izuzevši one slučajeve, kad to zahtieva otačbina (to jest: dobar cilj). U tom slučaju dug se sastoji odmah u tom, da se ubije što moguće više neprijateljâ. Družtvo nas uči, da je odurno djelo — odrezati ruku ili nogu čovjeku, no dodaje, ako liečnik odkine koje udo želeći spasiti život bolniku ili ranjeniku, da njegov cilj posvećuje sredstvo. Zato, da bi ova fraza bila valjana, nuždno je, da se izpune ovi uvjeti: 1. cilj mora biti dobar; 2. potrebno je, da ga je nemoguće postići drugim neškodljivim ili bar samo manje škodljivim sredstvima; 3. uzrokovano zlo mora biti manje nego ono, koje bi proizišlo, kad se ne bi upotrebilo ono sredstvo.

A po čemu se Raskoljnikov ne osjeća mirnim poslije svoga postupka? Ovdje je pjesnik pokazao veliku psihologijsku tančinu. Raskoljnikov nije uvjeren o svojem cilju: on nije uvjeren o tom, da je taj cilj liep. Mjesec dana poslije ubistva on govori s očajem, da nije nikada bio uvjeren. Razabirajući sebe, dolazi do uvjerenja, da je u biti počinio ubistvo ne sa ciljem, da drugima bude za blagodat, nego da bi saznao, je li on sâm doista neobičan čovjek i može li prekoračiti crtu.

S toga nije uvjeren o cilju, ne zna, ima li pravo ići za tim netočnim ciljem onako, kako po njegovoj vlastitoj teoriji imaju samo izabranici pravo stati iznad zakona.

Evo zašto je on sasvim poništen posljedicama svoga postupka. Ne hvata njega samo strah, da će biti odkrit, njega više od svega trza sistem obsjene i laži, u koji se je zapleo. Dotle, dok on sam pokazuje na se, Raskoljnikov se nahodi na granici sa ludilom.

Raskoljnikov se očišćava odnošajima prema Sonji, mladoj djevojci, koja je iz ljubavi k maloj braći i sestrama postala prostitutkom. Smilovanje ga približava k njoj; uvažavanje i uzhit sa čistote i plemenitosti njezina moralnoga bića, — tako kao da nije nijedna kaplja prave razvraćenosti pronikla u njeno srce, — nukaju ga, da traži njeno družtvo. On uvažava onu, koju sviet prezire. Ona je takodjer »prekoračila crtu« i podigla ruku na čovječje biće, na samu sebe. Ona se je podala za žrtvu, a bez ikakove koristi. No Sonja je nešto više za njega. Malo po malo ova djevojka postaje njegovom savješću. Jedared, poslije toga, što je dugo i mučaljivo gledao na njeno zaplakano lice, spusti se pred njom na koljena i stane joj cjelivati noge.

— Što to radite? što to radite? — klikne ona: — kako? na koljenima? preda mnom! . . . A on joj odvrati: — Ja se nisam poklonio tebi, ja sam se poklonio svemu stradanju čovječjemu!

Ovaj prizor bit će od svega nešto najkarakterističnije u Dostojevskoga. Supatnja, smilovanje — to je muza ovoga pjesnika.

Sonja postojano zahtieva, da bi se Raskoljnjkov sâm žrtvovao, da bi »postradao«. U tom ona vidi jedino spasenje za njega.

Izražavajući takovu ideju, ona postaje glasom samoga pisca. U Dostojevskoga ima čestica narodnoga misticizma, koji u stradanju vidi blagodat. Istu ideju nahodimo u riečima, koje kaže druga djelatna osoba u Dostojevskoga: — »ja se bojim, da ne budem nedostojan svoga stradanja«. Stradanje se priznaje nekim odlikovanjem. Ono uviek izkupljuje kogagod ili štogod.

Okviri prirode nemaju gotovo nikakove važnosti u ovoga pjesnika. U poslu okoliša (pejsaža) on se zadovoljava onim, što može podati predgradje velika grada ili uglić horizonta, komadić sinjega neba. U njega sve prolazi u replikama i razgovorima, u dramatičnoj radnji, u živoj psihologiji. Njegova strastna sklonost prema nenormalnim značajevima i položajima uzrokuje, da ova psihologija nije svagda dostojna vjere. Sonja, pala djevojka, koja se podaje prvomu, koga sretne, ali uza sve to sjajući čistotom duše — to je prije antiteza po naravi Victora Huga, nego pravi čovjek. No talent Dostojevskoga imade toliku snagu uvjeravanja, da čitatelj dapače vjeruje u takova stanja duševna, sa kakovima se nije nikada susreo.

Od sviju pjesnika Rusije Dostojevski je — najveći dijalektik. Njegova se sila u jezgri i sastoji u ovoj čudesnoj dijalektici. Njegov razgovor često biva neke vrste inkvizicija, neprekidna borba medju ljudima, koji nastoje jedan drugomu uzajmice proniknuti u tajne. U svojim monolozima (a on ljubi bezkonačne monologe) Dostojevski analizuje stvar sa sviju strana i u najsitnijim malenkostima.

Kao poznavalac bolestnih stanja duše, kao pjesnik moralne vrućice, Dostojevski nema premca; no njegov pogled na život manje je izvoran i manje subjektivan, nego njegova psihologija. Po vremenu se njegova religiozna uvjerenja prikazuju doktrinarnima i tradicionalnima. Od vremena do vremena čini se, da osobe, koje je stvorio, dublje motre na stvari nego sam autor.

Posljednji je veliki realist Rusije — Tolstoj, silniji od Turgenjeva, a zdraviji od Dostojevskoga. Njegov pesimizam zbližava ga sa Turgenjevom, a vjera u ruskoga prostonarodnog čovjeka — sa Dostojevskim. Ima u njega još jedna crta, zajednička sa Dostojevskim: njegovo nevjerovanje u kulturu zapadne Evrope, jedino s tom razlikom, što Tolstoj svoje nevjerovanje proteže na svu civilizaciju u obće.

Predstava je u njega svemirska, epska. Za njega se mogu upotrebiti rieči, da je roman novija epopeja. Tolstoj ne prikazuje, poput mnogih drugih, samo nekoga stupnja kulture i

*

života, koji provodi u prestolnicama Rusije i izvan njih cielo ono družtvo, koje se zove svietom. On nam podaje u svojem glavnom proizvodu sliku ciele epohe, armade, historijske i svjetske vojne.

Ova činjenica, da je Tolstoj započeo književni rad s razmatranjem nad sobom i s autobiografijom, veoma je značajna po njega, budući da odredjuje njegov realizam. Turgenjev se bezuvjetno zatajuje u svojim djelima. U Dostojevskoga pjesnik se nemirno izdaje u osobama, satkanim od samoodreknuća i predanosti prema drugima, koji im za to uzvraćaju nehajem s toga, što u njih nema onih čarobnih svojstava, koja potiču blistanje drugih, više prosječnih ljudi. Takav je Ivan Petrović, o kojem se pripovieda u »Poniženima i uvriedjenima«. Istu crtu nahodimo u starca u »Biednim ljudima«.

Pjesnikov opis samoga sebe u »Mrtvom domu« ganutljiv je po svojoj skromnosti, dapače poniznosti, premda nam on daje i razumjeti, da drugi gledaju na njega kao na osobito biće. No svaki put, kad nam Dostojevski podaje opis samoga sebe, riše biće izključive dobrote. On je sebe prikazao u junaku romana »Idiot«. On je — odrastao čovjek po svojem velikom umu, a diete — po prostoti i čistoti svojega srca. Njegovo bolestno stanje — epilepsija, od koje je stradao sam pjesnik — iztrglo je u njega sve one strane uma, u kojima se koriene naši nedostatci: ironija, nadimanje, egoizam, požuda, — i razvilo je samo plemenite strane.

Ako Tolstoj počinje s opisivanjem samoga sebe, biva zato, jer hoće da opisuje samo ono, što znade. On nam pripovieda svoje djetinjstvo i mladenačtvo, zatim pripadom ali ipak prozirno svoj oficirski život na Kaukazu (u »Kozacima«), svoje uspomene o Sebastopolju i mnogo drugo. Ironično i kritično držanje prema samomu sebi vazda je očito, kad riše samoga sebe. Tolstoj odkriva svoje slabosti i pokazuje svoje pogrješke. Nikada ne izvodi dojma idealne figure. A Tolstoj je tako istinoljubiv, kad opisuje obični život i drugih djelatnih osoba. Uzmimo na primjer prekrasnu pripoviest »Obiteljsku sreću« (Semejnoje sčastije). Ona proizvodi silan dojam slike o porodjenju, razvoju i gubitku životnih iluzija. Autor

nam prikazuje s početka probudjenje ljubavi i njezin procvat, zatim lagano prevraćanje, koje ljubav bračnih drugova spušta na stupanj drugovanja, i napokon ljubav k djeci, koja izmjenjuje sve druge strasti.

Uporedo s realizmom, Tolstoj još vlada darom znamenitoga predvidjanja. On je nadaren ovom historijskom uobrazbom, koja se nahodi tako riedko. Tolstoj je najzad u toliko suvremen čovjek, da ne kuša uzkršavati udaljenih vremena. On ne zahodi dalje od onih epoha, o kojima se može oslanjati na naustične predaje. U svakom slučaju, divna je slika, koju je razkrio pred nama — viek Aleksandra I. Historijski portreti proizvode takav dojam, kao da su naslikani na osnovu osobnih uspomena. Napoleon i Kutuzov mogu biti za primjere. Prizor audijencije, koju daje Napoleon ruskomu diplomatu, tako je napisan, kao da je pisac bio nazočan kod nje. Kako je rječit, na primjer, ovaj sitni fakt: »Njegov bieli i tusti vrat rezko se je dielio na crnom ovratniku mundira, od koga se je točio silan zadah kolonjske vodice!« Kako je očevidan parvenu u ovoj maloj sitnici, — u previše silnom mirisu!

Portret pak Kutuzovljev tako je divan, kao i Napoleonov; on je prožet životnom istinom, premda čitatelj ostaje uvjeren, da je pisac previše uzvisio Kutuzova, a Napoleona previše ponizio. Mi ni u čemu ne vidimo Napoleonova genija, nego samo njegovo nadimanje i bezumlje, koje ga je neposredno strovalilo u pogibao.

Naprotiv u Kutuzova uznosi pisac njegovu nedjelatnost, dapače apatiju s toga, što mu to dokazuje, kao da on shvaća, do kakova se stupnja redom izmjenjuju dogadjaji s pravilnom dosljednošću i da pojedina osobnost ne može u njima ništa ni oduzeti ni dodati.

Ova je pristrana sklonost osnovana na sasvim osobitom pogledu piščevu na život. Daleko od nervoznosti i eksaltacije Dostojevskoga, Tolstoj ipak isto tako malo, kao i Dostojevski, uvažava um, isto se tako malo preklanja pred ljudskim veličanstvom.

U Germaniji pisci vjeruju u razum i u kulturu, u Skandinaviji i u Englezkoj u nezavisnu silu osobnosti; Tolstoj i

u obće Rusi osjećaju samo jedinu ništetnost čovjeka pred vasionom.

On uvažava vasionu, sudbu, pa nikoga više — ni nauke, ni umjetnosti, ni kulture.

Za nj nisu važne umjetnost i nauka, nego život i smrt — dvie ozbiljne, nedokučne stvari. Velika zadaća, koju svaki dan podaje pjesniku život i smrt, zaglušuje mu vas šum zemaljskoga života. Razum čovječji čini mu se tako slab prema tajni života, te drži, da je u tom odnošaju najskromniji um na istoj ravnini sa najvećim. A osobna je volja ništava pred neodoljivim potokom historijskih dogadjaja. U istinu ne vodi vojske vodja, nego ju sudbina goni napried. Ne upravlja tečajem sukoba glavni zapovjednik. Boj se dobiva ili gubi bez njegova sudjelovanja, silom tajanstvenih impulza.

Značajan je po Tolstoga prizor onaj, kad knez Andrej leži ranjen na bojnom polju i nalazi dapače Napoleona neznatnim i ništavim prema onomu, što proizlazi u njegovoj duši pod neobuhvatnim podnebesjem.

Znatno je takodjer, što nijedan pisac nije tako često prikazivao smrti s takovom istinom i s takovom raznolikošću. On isto tako dobro poznaje čuvstvo, koje dolazi prije samoubistva (kako u mužkaraca, tako u žena), kao i čuvstva, s kakovim muževne ili slabe prirode vide približavanje smrti u vrieme bolesti, te užas ili oslobodjenje, kakovo smrt sa sobom donosi na bojnom polju.

Ideal, koji se je stvorio u Tolstoga o povratku k prirodnomu stanju, proizhodi iz njegova nevjerovanja u čovječji um. Ovaj se ideal ne podudara sa idealom J. J. Rousseau-a s toga, što imade religiozni značaj, kojega nimalo nema u francuzkoga filozofa, — premda nas u obće podsjeća Rousseauvljeva ideala.

Karatajev, u »Vojni i miru«, proizvodi tako silan dojam na Bezuhova ne samo zato, što je on prvobitno biće, nego i s toga, što u njemu vidi onu poniznost i onu kršćansku ljubav, kakovih je lišen civilizovani čovjek.

Tolstoj je čist romantik u tom smislu, što ište ideal —

ne u budućnosti, nego u prošlosti. On nije čist pesimist s toga, što se ne samo ne odriče težnje k tomu idealu, nego postojano kuša, da ga oživotvori, i što drugima propovieda, da ga oživotvaraju.

Ovom se stranom njegov pesimizam razlikuje od pesimizma, koji je stekao svoju apogeju (najviši sloj) u francuzkoj suvremenoj književnosti. Za francuzke je pesimiste život — stvar, do koje ništa ne stoji, i ne vriedi razmišljavati o njenoj tajni. Jedino je, što oni ljube i ciene, — umjetnost. I sve, na što oni mrze i što preziru u zbilji, ciene u umjetnosti. Kad umjetničko djelo predstavlja tek ono, što je sámo po sebi gadno i prostačko, tada možemo biti uvjereni, da u umjetničkom djelu ljubimo tek samu umjetnost. Da bi se podpunoma nasladjivao umjetnošću, aristokrat umjetnosti dapače zahtieva, da blato i nizkoća sastavljaju njezino biće.

Naprotiv za Tolstoga je život — stvar tako ozbiljna i tako neizcrpna, da se njegov interes k umjetnosti gubi pred onim, čim ga prožima tajna života. Umjetnost za nj nema nezavisna interesa. Jedno je očevidno u svim njegovim djelima: on pridaje umjetnosti značenje samo kao orudju istinskoga upoznavanja života i samo onda, kad ona predaje predmete, dostojne upoznavanja, ne baveći se na dugo oko onih, koji su toga nedostojni.

Možno je sumnjati o valjanosti njegova pogleda na umjetnost. Što se mene tiče — veli Brandes, — ja ne mogu odobriti umjetnosti, koja prezire formu, slog, to jest onaj živalj, koji i sačinja umjetnost. No slažem se s Tolstim, što uviek gleda na umjetnost kao na orudje ideje.

Škola spisateljâ, koja se ograničuje na ono, što proizvodi život, kako ga ona vidi oko sebe, — koja ne misli, je li možno i na kakav je način možno popraviti život, — pisac — naturalist, koji napada na moral George-Sandičin zato, jer drži za nemoralno ono, što svi nazivaju nemoralnim, — takova škola imade silu samo sa formalne strane umjetnosti. No jedino tamo, gdje imade velikih nada i velikih ideja, velikih misli o budućnosti, jedino tamo i jest u umovina onaj

princip literaturnoga života, koji ih uzdržava od toga, da se okamene, i koji ne dopušta literaturi, da dodje do presahnuća.

U naše je vrieme moda — uklanjati radost iz sviju pripoviesti. Naše je vrieme pečalno, a spisatelji izražavaju čuvstva izabranikâ. No to ne će dugo potrajati: na svaki način, to nije posljednja rieč čovječanstva na polju poezije i umjetnosti poradi toga, jer se to kosi sa psihologijskim zakonom, po kojem se pamćenje uklanja pečalnim uspomenama i tako često, koliko samo može, povraća se k sretnim momentima. Doći će doba, kad budu stali u poeziju unositi neocienjene momente radosti, časove sreće. Kad mine sadašnja moda, rodit će se umjetnost, koja će biti okvirom za ove momente, kao za briljante, i tada će oni iz daleka, ali žarko sjati, kako u knjigama, tako i u životu.

Ja nipošto ne osudjujem, veli Brandes, toga, što je poezija prestala prikazivati idealne figure. No posljedicom je toga postalo, da se je čovječji stupanj ponizio u suvremenim romanima. Suviše često značajevi su tako neznatni, da ih i najbolji opis ne može učiniti zanimljivima.

U sadašnje doba gotovo se svi podudaraju u tom, da je u umjetničkom pogledu umno značenje prikazivanih osoba podpuno bezrazlično. To je istina samo do stalnoga stupnja, poradi toga, što će više umove vazda privlačiti uzvišenije i veće zadaće.

A svojina je pjesničkoga talenta osjećati cielo značenje i sve pokrete suvremene duše, kako vidimo na primjer u Shakespearea i Goethea.

Velik se pjesnik ne će odreći toga, da se uzpne na koju mu drago visinu, do koje su se podigli njegovi suvremenici. On će zahvatiti u svoju mrežu sva skrovišta duše i uma.

U sadašnje doba u književnosti ženstvo prelazi u uzdahe i plač za čovjekom, a muževnost prikazuje ili ono, što je grubo, ili ono, što je žalostno.

S novim razvojem evropske književnosti, sila i veličanstvo, od kojih nam je romanticizam prikazao samo prividjenja, iznova će svečano uljezti u književnost, vjernu zbiljskomu životu.

Razvoj realizma u Rusiji.

I.

Epoha vojničke države, neograničenoga absolutizma pod Nikolajem I., pod tim gvozdenim čovjekom, koga su zgodno nazvali »la façade d'un grand homme«, ostat će u povjesti ruskoga duha i književnosti za uviek označena slavnim imenima duševnih boraca i pjesničkih talenata, kakovi su Bjelinski, Hercen, Lermontov i Gogolj. Ova su nam imena s tim draža, jer su se sasvim razilazila s cielim službenim sustavom i načelima tadašnjega družtva, te ne mogavši se oni osloniti ni na kakovu moralnu podporu, napokon su propali, jedan prije, a drugi kasnije.

Kakav je značaj onoga vremena? Poslije političke uzbudjenosti dvadesetih godina naleglo je doba družtvene letargije. Činilo se, da je posljednja iskra političkoga nagona utrnula, pa gdje je još slabo tinjala, strogo su na nju pazili. Ali sam vladavinski sustav bio je takav, da je izazivao smjer idejâ, koje su se kritično ili dapače skeptično okrenule proti tomu sustavu. Sustav je na ime proglasio kao svoje osnovno načelo — narodnost. Gvozdeni militarizam i despocija htjeli su se prikazati narodnima, kao da odgovaraju predajama ruskoga puka, onim predajama, koje je, kako rekoše, Petar Veliki oskvrnio.

Nikolajev simbol, koji pripada u podpunoj redakciji ministru

prosvjete grofu Uvarovu, proglasi rusku državu osobitim organizmom, kojemu se ne smiju pricjepljivati državni oblici zapadne Evrope; već treba iz petnih žila nastojati, da se država ruska što bolje očuva od štetnih utjecaja zapadnih; najbolje sredstvo za to podaje stroga policija i cenzura. Većina družtva bila je time zadovoljna, pa se je ova privola takodjer odrazila u tadašnjoj konservativnoj književnosti i novinstvu. Nastojalo se je, da se narodne sile ne maknu iz svoje neradinosti i da se zaprieči njihov duševni razvoj, pa je to doista uzrokovalo, da se je ogroman dio družtva pretvorio u zastajalu baru. Javno mnienje nije imalo prava živjeti, budući da se nije smjelo nijedno djelo vladino ni hvaliti ni koriti. Odatle se rodi politički i moralni indiferentizam.

Književnost se je uklanjala svemu, što bi se ticalo vlade ili uprave. Korifeji književnosti podali su se kultu čiste umjetnosti ili su živjeli za abstraktne filozofijske interese. Pravoga novinstva i nije bilo. Dapače bilo je zabranjeno predavati noviju političku povjest i narodnu ekonomiju. Novinstvo se ograniči izključivo na čiste literarne predmete. Izuzevši »Moskovski Telegraf« Polevojev, Nadeždinov »Teleskop« i kratkovjekoga »Evropejca« J. Kirjejevskoga, žurnalistika je sastojala od samih skandalnih listova bez načela, dok se nije pojavio Bjelinski (g. 1834.). Zastupnici ovih listova bili su književni noćobdije ili servilni hvalitelji vladinih čina, kao Bulgarin i Greč, ili glupo šaljivi ili drzko nemoralni klovni kao Senkovski, neukusni samodopadni pedanti kao Ševyrev, i bizarni frazeri romantici, kao Bestužev, koji se je u beletristici povodio za Hoffmannom.

Renegat Tadija Bulgarin (od god. 1789.—1859.) bio je prava policajska duša, on je pod krinkom lojalnosti zatomljivao svaku zdraviju struju u družtvu i razglasivao ju za otrov, donesen sa Zapada. Iz glupe nenavisti blatom se nabacivaše na svako znatnije djelo književno, na primjer na Puškinova djela. On je zajedno sa Grečem izdavao »Sjevernu Pčelu«, punu filistroznoga morala i duševne nemoći. O kakovim idejama u djelima triumvirâ Bulgarina, Greča i Senkovskoga, koje su svi

pošteni ljudi prezirali, ne može biti govora. Još najpristojniji bijaše izmedju njih Greč, ali u isti mah i najslabije glave.

Ova konservativna žurnalistika vodila je kolo u Petrogradu, naprotiv Moskva bijaše zborište mladjih, više opozicionalnih duhova. Opozicija je dakako bila dosta nedužna, jer joj je rad stajao samo u tom, da proti Bulgarinu i Greču brani francuzke i ruske romantike i da lomi koplje za Puškina.

Već je beletrist A. Bestužev (od god. 1795.—1837.), koji je pisao pod pseudonimom »Marlinski«, izišao kao branitelj romanticizma, te postao osnivačem tako zvane romantične kritike. Stup klasicizma bijaše u ono doba profesor povjesti u moskovskom sveučilištu Mihajlo T. Kačenovski (od g. 1775. do g. 1842.), koji je Karamzina nasliedio u redakciji »Vjestnika Evrope«. Kačenovski je bio sasvim valjan značaj s ozbiljnim načelima. On je bio u načelu protivnik romanticizma, pa nije priznavao vriednosti Puškinu i Lermontovu.

Proti njemu podigne glas strastveni Nikolaj A. Polevoj (od god. 1796.—1846.), čudnovat samouk, koji je od trgovca postao književnikom i 1825. godine pokrenuo časopis »Moskovski Telegraf«. On je najpače pobijao privržene francuzkoga i ruskoga pseudoklasicizma, protivnike Shakespeareove, Byronove, Puškinove. Vatreno i okretno navaljivaše na Kačenovskoga, pa je razvio veliku, ali dakako diletantsku svestranost, jer je u isti mah bio kritik, novelist, dramatik, historik i prevoditelj. Njegov je časopis ugodio ukusu množine i silno se razširio. Donosio je mnogo neobradjene gradje iz svjetske književnosti, dakako bez stroge kritike. Glavna je snaga Polevojeva u opoziciji proti predajama i zastarjelim autoritetima: on je svježom strujom skepticizma potisnuo t. zv. estetičnu kritiku. Medjutim je skepticizam njegov pošao predaleko, jer je svako strogo znanstveno proučavanje držao odmah za pedanteriju. Njegov »Nacrt ruske književnosti« bio je za ono doba znamenit. Kasnije on promieni svoje nazore o Puškinu na gore i osu prva djela Gogoljeva pogrdama. To ga osami. U službenim su krugovima već odavna budno vrebali na njega kao na rdjava rodoljuba i liberala, pa kad je g. 1834. pokudio

neku dramu Kukoljnikovu, bi »Moskovski Telegraf« — zabranjen. Kasnije on priedje sasvim u protivnički tabor Bulgarinov i Grečev, pa je do smrti (g. 1846.) uredjivao »Sina otačbine«.

Uporedo s Polevojem počeo je na polju kritike raditi profesor ruske književnosti u Moskvi Stjepan P. Ševyrev (od godine 1806.—1864.), silan pedant. Budući nesposoban razlikovati, što je pravo, što li krivo, tesao je visoke filozofijsko-estetične teorije.

Medju mladje kritike u Moskvi pripadaše takodjer profesor umjetničke povjesti Nikolaj J. Nadeždin (od god. 1804. do g. 1856.). U tudjini upoznao se on s filozofijom Okenovom i Schellingovom. Godine 1831. pokrene list »Teleskop«. Nadeždin bijaše u načelu skeptik: on nije bio ni privrženik klasicizma ni romanticizma, pa je poricao oba pravca u Rusiji, jer je u obće sumnjao o narodnoruskoj kulturi i književnosti. On je držao, da se ruska književnost nalazi u stadiju posljedovanja, pa da je goli otisak zapadne knjige. I Bjelinski je pošao s ovoga izhodišta. Ipak je Nadeždin u kritikama postupao metodski i uviek po instinktu razlikovao dobro od zla. G. 1836. poradi »filozofijskoga lista«, koji je Čajadajev priobćio u njegovu organu, bi »Teleskop« zabranjen, a urednik prognan.

Tako se je odrazio utjecaj »narodnoga« sustava. U poeziji razvila se u to doba romantika. To se vidi u lirici i u pripoviesti, kojoj su glavni zastupnici A. Bestužev, N. Pavlov, knez V. F. Odojevski i N. Kukoljnik. Na sreću ruske poezije probudio se genij Puškinov u Lermontovu, koji se visoko podiže nad svoje suvremenike.

Mihajlo Jurjević Lermontov (od god. 1814.—1841.) skroz je romantičan skeptik i pesimist poput Byrona, značaj je njegova rada »opozicionalna romantika«. Sve njegovo nastojanje u knjizi opozicija je sistemu vlade i idealima tadašnjega družtva. On je zato kao i Byron podpuno subjektivan pjesnik. Ali je ipak u bližem dodiru sa životom i družtvom nego Puškin. Puškinovi su junaci nemoćni naprema struji, koja ih okružava, odriču se boja i padaju u apatiju. Naprotiv Lermontovljevi junaci svi brode proti obćoj struji, oni su nezadovoljni,

pa zalaze u borbu sa životom i družtvom, ali ne mogu doći na kraj sa vlastitim strastima, te napokon zalutaju bez cilja kao lagana ladjica na pučini morskoj.

Najznamenitije je njegovo djelo u prozi »Junak našega doba«, u kojem pjesnik prikazuje prirodu u opreci sa tako zvanim »obrazovanim družtvom«. Slikovito zaledje podaju ovoj drami iz velikoga svieta omiljele gore Kaukazke. Opisi prirode i običaja, tipi divljih Kaukazaca Azamata i Kazbiča, značajka Pečorinova i Maksima Maksimića sjajne su točke u cjelini. Posljednji simpatični značaj tvori ujedno vezu izmedju jednostavnih izraza čuvstva u prirodne djece i prezasićene blaziranosti obrazovanih uživalaca i blesanâ. Takovo je nepokvareno čedo prirode dražestna, nježna Kaukazkinja Bela, koju puteni Pečorin zavodi, da ju poslije kratkih naslada kao uvelu ružu odbaci i tako upropasti. I Maksimić je takova čista priroda, puna ljubavi i sućuti k čovjeku. Naprotiv junak vremena Pečorin prikazuje nam nestašno šuplje elemente ruskoga byronizma i nije toliko simpatičan. Taj junak salona imućan je plemić, koji se je zasitio užitaka otmenoga svieta. Obuzet dosadom i mržnjom na život nastoji se osvježiti »neobičnim putem«. Zato Pečorina privlači — jahanje na divljem konju po stepi i ratna buka. Pečorin, kao i Onjegin, vjeran je odraz svoga vremena. I druga su lica u romanu tipna.

II.

Genijalni Aleksandar Hercen kaže, da je bila velika sreća po rusku književnost, što je ona produkt aristokratskih talenata, što su svi znatniji pisci potekli iz viših slojeva; ova je okolnost očuvala književnost od prostačkih elemenata i podala joj vanjski i nutarnji comme il faut, koji se ogleda u eleganciji oblika i u unutrašnjem čuvstvu za mjeru i takt. Istina je, da do XIX. vieka inteligenciju rusku tvori plemstvo. No počevši od ovoga stoljeća čuje se u književnosti sve češće glas srednjega staleža, dapače srednji stalež zahvaća u nju epohalno.

Odkako su sveučilišta, otvorena svim staležima, postala

ognjište Schellingove i Hegelove filozofije, ne može se više govoriti o monopolu aristokracije u književnosti. Poslije Puškina i njegovih aristokratskih prijatelja naglo se javljaju književnici srednjega i nizkoga staleža i pripremaju misaoni prevrat: Polevoj, Nadeždin, Bjelinski, Gogolj i pučki lirik Koljcov .... Treba li drugih dokaza, da je bilo upravo potrebno, da se u aristokratsku rieku privede demokratska struja? Bez trgovca Polevoja možda ne bi bio moguć sin okružnoga liečnika Bjelinski, koji je postao Lessingom ruske književnosti. Trgovac marvom i drvima Koljcov i ukrajinski kozak Gogolj priredili su onaj demokratski, narodu prijatni smjer, na kojem je osnovana i realistična pjesnička škola sadašnjosti i družtvena kritika Bjelinskoga i njegovih nastavljača.

Realist ne mora prikazivati samo niže slojeve, a da visoki sviet kao »romantičan« pušta s oka. No u Rusiji je kinezki zid dielio interese i stupanj naobrazbe višega i nižega sloja, pa je realizam nuždno započeo s prikazivanjem svjetine i pučkih običaja. U doba političke reakcije i gospodstva bizarne romantike, koja se kretaše izključivo u salonu ili — na Iztoku, bila je velika smionost risati puk. Ta ondje nema nego surovost i prostota! U drugu ruku ne poznavajući dobro puka pisci su romantike zapadali u šablonu. Takove su pripoviesti M. P. Pogodina, koji se kasnije proslavio kao historik i slavjanofil, to su prvi nezreli pokušaji demokratskoga realizma, koji je još pod presilnim dojmom sentimentalne romantike Karamzinove. Istom geniju Gogoljevu podje za rukom osnovati realističnu školu u Rusiji.

U prvim novelama Gogolj je još romantik, premda je već sasvim narodan. Gogolj idealizuje Ukrajinu, njegova mašta živi u slavnoj prošlosti Ukrajine. Već se tu vidi čovjekoljubiv pjesnik, ljubezan humorist Dickensova roda, koji se dobrodušno ruga i lukavo podsmieva, ali bez žuči. Istom kasnije, poimence u »Mrtvim dušama« i u »Revizoru« postaje njegov humor sve više i više žučljiv.

Godine 1836. izadje njegov »Revizor«, koji ojadi sve službene krugove, premda je car Nikolaj nakon neke otege

ipak pristao na predstavu i srdačno joj se smijao. S nečuvenom smjelošću, gotovo drzkošću izvrgao je ovdje pisac ruglu cieli Nikolajev sustav. On je u blato bacio dva kumira, kojima se klanjaše družtvo kao svetinjama: autoritet i subordinaciju. To je i bilo jedino načelo Nikolajeve vladavine. Mjesto subordinacije postavi pisac publicitet, javno mnienje. Javno se mnienje doista probudi i — osudi vladin sustav. U tom stoji politična važnost djela, kako su ju upoznali Bjelinski i Hercen. Sâm pisac nije jê našao.

Godine 1842. objelodani Gogolj »Mrtve duše«. Neopisiv je dojam ove komično-satirične slike vremena. Lica su u njoj pravi biseri fine, realistične karakteristike. No u djelu nema odredjena ideala. Elementarnom silom svoje komike dao je Gogolj signal za književni rat naprednjačkih ideja s rutinom i reakcijom, najprije samo na estetičnoj i moralističnoj podlozi. Njegovi divni realistični tipovi bili su izhodišta, a shvaćanje njegova humora mjerilo za liberalnu ili reakcionarnu kritiku.

Tako je dao Gogolj moćnu pobudu opozicionalnoj i progresivnoj književnosti, kojoj je glavnim zastupnikom Bjelinski. No sâm Gogolj ostade daleko od filozofijskoga kriticizma Bjelinskoga i slavjanofilâ. Gogoljevi politički nazori ne odgovaraju modernomu liberalizmu. U njegovim djelima ne javlja se patriotski fanatizam, nego fanatizam ironije nad samim sobom. »Što se smijete? Ta vi se smijete sami sebi!« govori nam svaki njegov redak. A Gogolj se je smijao svemu, pa i samomu sebi — izprva iz šale, kasnije iz bolestne potrebe autosekcije. Gogolj je sanjar i fantast, on je pjesnik, ali nije mislitelj.

Tako je kasnije i oborio svoj gnjev na zapadnu prosvjetu, pogazio ideju slobode i humaniteta, išao čak pisati apologiju kmetstva. Napokon se zakopa u teologijske tančine i misterije pravoslavne crkve. On je postao žrtvom, koju traži svaka prelazna epoha, kad se u koštac uhvate dva protivna nazora o svietu.

Ako je Gogolj s pomoću pjesničkoga genija došao do poricanja službenoga sustava u Rusiji i dao moćnu pobudu

progresivnomu pokretu četrdesetih godina, bilo je u Rusjji takodjer takovih misaonih ljudi, koji su do istoga, dapače još odlučnijega resultata došli — drugim putem. U onom uzkom krugu mladih Schellingovaca, u kojem su u tridesetim godinama elementi zapadničtva i slavjanofilstva još nerazdieljeno driemali, a kojemu su pripadali Venevitinov, Pavlov, Odojevski, Hercen, Nadeždin i J. Kirjejevski, — počele su se Schellingove ideje primjenjivati na ruski život i prema tomu preradjivati. Ovdje se je počeo cieli historijski razvoj Rusije proučavati s gledišta Schellingove filozofije, a kulturni ciljevi i budući problemi ruskoga naroda udešavati na ovom abstraktnom temelju. Ovdje su već bile klice onoj teoriji o propadanju zapadne prosvjete i o potrebi novih, svježih struja; tu su već elementi za kasnije slavjanofilstvo kao filozofijsku opoziciju; ovdje su se napokon razvile mistično-katoličke tendencije, koje su upored s negacijom ruskoga stanja, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti našle izraz u glasovitom »Filozofijskom pismu« P. Čajadajeva.

Iste godine kad i »Revizor«, izadje i ovo pismo pukovnika P. J. Čajadajeva (od godine 1793.—1855.). On je u kulturi Zapada našao svoj ideal.

U tom pismu veli Čajadajev: »... Mi Rusi ne pripadamo ni Zapadu ni Iztoku, te nemamo predajâ ni jednoga ni drugoga ... Što je drugim narodima već u krv prešlo, to je u nas gola teorija ... Svi narodi imaju periode krepke radinosti, imadu izvor povjesti ... Mi toga nemamo ... U našoj pameti nema zanosnih uspomena, nema velikih, posljedovanja vriednih primjera. Mi živimo ravnodušno prema svemu, okruženi najužim horizontom, bez prošlosti i budućnosti ... Mi ne dolazimo u dodir s drugim narodima ... Došli smo na sviet kao nezakonita djeca, bez sveze s drugim ljudima ... Mi rastemo, ali ne sazrievamo; napredujemo, ali stranputicom, koja ne vodi do cilja. Svi narodi zapadne Evrope imaju zajedničku fizionomiju, resultat zajedničke povjesti svoje i svoj odjeliti individualni značaj. Njih spajaju ideje dužnosti, zakona, istine, reda. A čim ćemo mi nadoknaditi nestadak ovih

ideja? U nas nema temeljitosti, metode, logike, silogizma zapadnoga. . . . . Prema svomu namještaju izmedju Iztoka i Zapada morali bismo u sebi spajati oba velika početka spoznaje: maštu i razbor. Ali u istinu mogao bi misliti, da obći zakon čovječanstva nije pisan za nas. Putnici života, mi ne dadosmo životu ništa, ne stekosmo ništa od njega, ne pridasmo masi idejâ u čovječanstvu ni jedne svoje ideje . . . « Zatim Čajadajev prelazi na tečaj historijskoga razvoja ruskoga prema zapadnomu, govori o značenju kršćanske vjere u zapadnom svietu i o njezinu razvoju, pa završuje pismo s preporukom preporoda, kojemu se ruski život imade podvrći u duhu zapadne kršćanske, poimence katoličke ideje.

Čajadajev nije pisao iz mržnje ili povriedjene taštine, nego u najtoplijoj ljubavi k domovini. Toga nisu uvidjali, te »patrioti« udri grditi. Čajadajevljev je list poricao, što je Nikolajev sustav tvrdio: narodnost. Službeno stanovište nije trpjelo ovakove propagande, tadašnje prilike štampe nisu dopuštale diskusije. Nedostatci ovoga pisma bili su očiti, ali kritika, znanstven odgovor ne bijaše moguć. Vlada Čajadajeva proglasi — ludom i zatvori ga. Kasnije se on preseli u Pariz. Njegova je krajnost bila prirodna reakcija proti skrajnjemu poljepšavanju Nikolajeva sustava, proti ideji »službene narodnosti«, kako ju zove Pypin. Katoličku crtu njegovu treba da tražimo u istom vrelu, kao i u Schlegela i Stolberga, na ime u onoj potrazi religioznih ideala. Medjutim u njegovoj propagandi nije važna strana pozitivna, nego negativna, skeptična. Kao izjava narodne samospoznaje, kao iskrena kritika sebe i otvorena priznaja nedostataka u ruskoj prosvjeti ona je mnogo dopriniela, da se unište samoobsjene u ruskom družtvu. Osobito je vidan njezin utjecaj na Bjelinskoga i Hercena.

U moskovskom sveučilištu stvorili su se u to doba razni djački krugovi, koji su, zatvoreni za sebe, živjeli za svoje filozofijske interese. Katedra se zamuljila u rutinu, Nadeždin i Pavlov bijahu jedini znameniti učitelji. Glavna je privlačna snaga u pritajenoj propagandi Schellingizma. Poimence su dva kola dolazila u sve oštriju opreku. Jedno se kolo okupljalo

oko slobodoumnoga djaka Stankevića (od god. 1813.—1840.), koji je prijatelje upoznavao sa Schellingom i Hegelom. Schellingov se je sustav svojim skladnim i maštovitim značajem silno doimao mladeži, koja je težila za srećom u idealima. Tako im postade jedini cilj, da budu dostojni nosioci bezkrajne svjetske ideje i da dostignu najviši stupanj moralnoga savršenstva. Svaki doživljaj, svaka misao, svako čuvstvo prolazilo je kroz retortu metafizike, vas život preobrazio se u kult ideje. Ovi su idealisti ostali na okupu i onda, kad su dovršili nauke, a u to kolo idu: M. Bakunjin, Bjelinski, Botkin, M. Katkov, T. Granovski, — u početku takodjer K. Aksakov i Homjakov, koji su se doskora odciepili i sa braćom J. i P. Kirjejevskim osnovali slavjanofiski smjer.

Proti njima stajahu A. Hercen i njegovi prijatelji Ogarev, Satin i dr., koji su doduše počeli sa Schellingom i Hegelom, ali su se skoro dali na studij Hegelovske ljevice (Ruge-a i Feuerbacha) i francuzkih socijalistâ Saint-Simona, Fouriera i Cabeta.

Stankević i drugovi poštovahu Goethea, Hercen i pristaše — Schillera, Huga, Sandicu. Obje se stranke nisu podnosile do svršetka četrdesetih godina, pa su se uzajmice nazivali »metafizici« i »frondeuri«. No kasnije ih život, uz druge prilike, opet zbliži i ujedini, kako se to vidi iz života obojice prvakâ njihovih — Bjelinskoga i Hercena.

Visarion Grigorjević Bjelinski (od godine 1810.—1848.) bio je sin nekoga okružnog liečnika u Čembaru. Ne svršivši gimnazije podje, da se na svoju ruku pripravi za sveučilište. Godine 1830. upiše se u moskovsko sveučilište, ali već godine 1832. bude izpisan poradi »nesposobnosti«. Pravi je uzrok bio, što je Bjelinski napisao dramu, u kojoj su cenzura i rektor njušili »drzovite ideje«. Lišen svega pokuša daroviti mladić, da se protura pišući za »Teleskop« Nadeždinov. Uza to je bio u svezi sa Schellingovcima u sveučilištu, pa je tako razširio svoje filozofijsko, estetično i jezično znanje, obrazovao svoj ukus i tegobom života okušani duh svoj očeličio na idea-

lizmu, koji je bio lanac cieloga saveza. Ovdje se je napokon izvježbao u dijalektici.

U svojoj prvoj anonimnoj raspravi »Književna maštanja, elegija u prozi« (god. 1834.), koja je izišla u Nadeždinovoj »Molvi« (Glasu), podao je u dražestnu obliku i s dubokim osjećanjem divan priegled ciele ruske književnosti počevši od XVIII. vieka i iznio neočekivan paradoks, da do sada još nema ruske književnosti u širem smislu, ali da upravo to i zajamčuje budući procvat narodne knjige. Svojom novošću i dubinom izazvali su ovi članci cielu oluju, anonimni je pisac prvi iz abstrakcija Schellingizma i Hegelizma izveo pitanja moralnoga, umnoga i umjetničkog života i protegao ih na ruske prilike. Demokratska je crta bila u tom, što je pisac tvrdio, da intelektualno težište vremena nije više u aristokraciji, nego u demokraciji. Napokon članci navališe nemilo na glupo štovanje, koje je občinstvo izražavalo krivim književnim »veličinama«. Medju inim izpravio je Bjelinski u jezgri nekritični sud o Deržavinu, Karamzinu i Puškinu.

Ova znamenita razprava pribavi Bjelinskomu nepomirne protivnike ne samo u kolu Bulgarinovu i Senkovskoga, nego donekle i u krugu Puškinovu; oni su ga držali za »drzovita vikača« i »budalasta dječaka«. Naprotiv on osvoji srca sviju, kojim se je zagadila reakcija u književnosti.

Glavna je crta u njegovu talentu, što je umio živo shvaćati umjetnost, što je bio vrstan razlikovati pravo od nepravoga i odkriti, što je u istinu genijalno. Njegovi prvi članci o Gogolju u »Teleskopu« i u »Moskovskom Promatraču«, koji je uredjivao godine 1838.—39., sjajne su apologije humorista Gogolja, genijalne improvizacije o geniju njegovu. Bjelinski je Gogolja njemu samomu protumačio. On je morao Gogolja braniti od njegovih napadača i od njegovih pretjeranih štovatelja. Medju prvima je bila petrogradska štampa, koja je humorista proglasila za cinika i nepatriota, a medju drugima su bili slavjanofili, izmedju kojih je Aksakov tvrdio, da je Gogolj moderni Homer, komu se može o bok postaviti samo Shakespeare.

*

U isto doba sa radom Bjelinskoga javljaju se snažni talenti, kakovi su Puškin, Lermontov, Gogolj, Koljcov, a to pokazuje, da su oba pojava u nuždnoj svezi. To je uvidjao Bjelinski, pa je zato ocjenjivao napomenute velikaše ruskoga Parnasa. Od godine 1843. do 1846. priobćio je u »Otačbinskim zapiscima« svoje slavne članke o Puškinu, njih 11 na broju, koji zapremaju cielu 8. knjigu njegovih skupljenih djela. I Lermontovu je posvetio više kritika, a Koljcova je uveo u književnost i postavio mu poslije smrti njegove krasan biografijski spomenik.

Moskovskomu periodu (do g. 1839.) pripadaju još članak Bjelinskoga proti Ševyrevu i članak, naperen proti Hercenovu radikalizmu. Oba članka pokazuju nam Bjelinskoga na vrhuncu H-gelizma, s kojim se sprijateljio na ponuku svoga druga Bakunjina i u kojem je tražio i nalazio izlazak iz labirinta životnoga pitanja.

Bakunjin je sav pronikao u najtamnija mjesta Hegelove filozofije. I Bjelinski podje za njim, no kako je bio uza svu strastvenost dosljedan, prirodno je, što nije ostao na stanovištu objektivna optimizma, nego što je izreku o »razboritosti svega, što jest«, učinio principom političkoga života. Tako je u napomenutim člancima Bjelinski postao vatrenim braničem absolutizma, narodna i čovječja prava pri tom su dakako prošla veoma zlo. Bjelinski je tim počinio moralno samoubistvo, pa je preselivši se doskora u Petrograd uvidio svu grozotu njegovu. Zbliživši se sa Hercenom i Granovskim odagnao je s očiju sofističnu maglu, koja mu je duh zamaglila. Majstorska djela Gogoljeva i suvremene družtvene i književne struje znatno su pripomogle, da se Bjelinski prisloni uz realizam i humani demokratizam.

U isto doba, kad su počele prosievati prve iskre političkih teorija u ruskoj periodičnoj štampi i navješćivati kulturnu borbu — u nazorima moskovskih slavjanofila Kirjejevskoga, Aksakova, Homjakova i Samarina: složili su se ruski »ljevičari Hegelovci«, medju koje pripadaše i Bakunjin, pod zastavu francuzke socijalistične škole (Cabet, Proudhon, L. Blanc, Leroux

i njihovi učenici u liepoj knjizi Musset, Hugo, G. Sand), te su sa simpatijom pratili demokratska nastojanja kasnijih februarskih ljudi. Bakunjin, preselivši se u Berlin, postade suradnikom Rugeovim u »Ljetopisu«, a Hercen i Bjelinski preuzeše u »Otačbinskim zapiscima« i kasnije u »Suvremeniku« vodstvo progresivnih književnih ideja. Bjelinskomu bijaše težko. Reakcija, sliepo bjesnilo cenzurne oblasti nije dalo, da se pretresaju dnevna pitanja, izuzevši strogu literarnu sferu nije se moglo ništa kritici podvrgavati. Reakcionarna štampa (Bulgarin, Senkovski, Greč, Polevoj), stojeći pod zakriljem žandarâ, krenu biesnu hajku na časopis Krajevskoga; bila je prava sreća, što se je službenim čuvarima obćega dobra kritična i moralistična propaganda Bjelinskoga pričinjala glupim nesmislom, za koji policija nije trebala ni mariti!

Bjelinski sad više ne stoji u estetici na stanovištu teorije o bezsviestnom stvaranju, kao ono s početka; umjetnost mu nije više bezsviestno lebdjenje umjetnika u višim sferama, nego samo sredstvo za izraz životnih pojava, za objašnjivanje i razumievanje života. Tako je kritika pošla na publicistično tlo, dočim je dotle išla samo za abstrakcijom. Trebao je još samo korak do realistične kritike!

Preselivši se u Petrograd Bjelinski postade glavnim stupom »Otačbinskih zapisaka«, koje je godine 1839. utemeljio Krajevski. On bijaše duša organa, on mu podavaše života, pokreta, boje, te je zastupao njegov »smjer«. Kad se je javio g. 1841. slavjanofilski »Moskvićanin«, zametnu se vatrena polemika izmedju oba lista, načelno protivna. Proti Ševyrevu, koji je Bjelinskoga prekorio s nepatriotizma, napisao je on divan pamflet »Pedant«, koji je upravo porazio protivnika. Istomu vremenu pripadaju oba sjajna članka o Petru Velikom, u kojima je iznio svoje ideje o reformi i o ruskim kulturnim ciljevima, — i njegova razprava o spomenicima prostonarodne poezije ruske, koje Bjelinski nije cienio dosta. Bjelinski nije još shvaćao, koliko može vriediti prostonarodna pjesma za kulturnu povjest, jer je u ono doba izpitivanje narodnoga blaga u Rusiji bilo u povojima. Bjelinski veli: »Umjetna poezija uviek je viša od

prostonarodne, koja nije drugo nego djetinje blebetanje pučko, sviet tamnih slutnja i nejasnih čuvstava; naprotiv umjetna je poezija jasna rieč muževne sviesti, forma skladna sa sadržajem, sviet pozitivne realnosti. Mala pjesma bogodana pjesnika umjetnika vriedi više, nego svi produkti prostonarodne poezije.« Isto je tako bio Bjelinski odviše strog prema narodnim nastojanjima slavenskih folklorista i izpitivača narodne prošlosti. On je odrješito odbijao narodni separatizam, pa je s toga i bio protivnik sveslavenske ideje, premda mu je bila simpatična ideja »narodnosti« (dakako ne u službenom obliku).

Kao privrženik zapadne prosvjete, a uza to pod konac života zaokupljen studijem Mladohegelovaca i francuzkih socijalista, Bjelinski se je opirao slavjanofilstvu, koje se pojavilo na književnom polju u četrdesetim godinama. Ipak je Bjelinski umio u koječem i pohvaliti njihov trud oko pitanja o odnošaju Rusije prema Zapadu i inteligencije prema puku.

U bitnosti može se Bjelinski smatrati glavnim teoretikom »zapadničke« stranke. On nije sliepo precjenjivao zapadne prosvjete, nego je tvrdio, da se od zapadnih pitanja moraju u Rusiji primati i ocjenjivati samo ona pitanja, koja se tiču i ruskih prilika. Drugo bi bilo Don-Quijotstvo. »Kod sebe, oko sebe — treba da tražimo pitanja i njihovo rješavanje.«

Slavjanofili su »Moskvićaninu« god. 1845. dali drugi, mnogo temeljitiji, strogo-filozofijski smjer. Oni su podali još jedanput »zapadnicima« ruku na pomirbu, oni su im priznali, da je zapadna prosvjeta dobro utjecala na Rusiju, no u ostalom su prisvajali ruskomu narodu imanentnu kulturu i odatle izvodili svoje družtvene, vjerske i političke ideale. Bjelinski je dopuštao, da je puk jedan od glavnih čimbenika političnoga života, ali je odbijao misao, da bi ruska narodnost imala tradicionalan autoritet.

Ruska reakcija bijaše u cvatu. Mladi učenjak i prijatelj Bjelinskoga Timofej N. Granovski (od godine 1813.—1855.) vrati se iz tudjine i pročita zimi godine 1843.—44. u Moskvi nekoliko predavanja o srednjem vieku, koja su silno odjeknula u općinstvu. No nisu se svidjala slavjanofilima poradi toga,

jer su mukom prešla preko Rusije i pravoslavlja. Mitropolit moskovski povjeri nekomu profesoru duhovne akademije, da oprovrgne — Hegela, a pjesnik Jazykov navali biesnom pjesmom na »zapadnike«. Godine 1845. prekide Granovski sve sveze s Aksakovom i Samarinom, pa se složi sa Hercenom.

Slavjanofili su sve više potezali pitanja politična i družtvena u okvir svojih razprava, pa su tako u početku petdesetih godina pokrenuli pitanje o ustavu seoskih općina. Hercen se je s njima slagao na tom polju, dok je Bjelinski ostao u području književnom. Bjelinski nije utaman proricao, da će skoro sazreti ruska knjiga, — u sredini četrdesetih godina pomoli se niz mladih književnika na beletrističnom polju, posvećujući svoju pažnju osobito nižim slojevima. Za svoga vodja proglase Gogolja, a publika ih nazove »prirodnom školom«. Bjelinski se počne baviti oko »prirodne škole« i dade se na posao, da čitateljstvu razjasni njeno biće, zadatke i opravdanost njenu. Godine 1846. dovrši svoje članke o Puškinu. Godinu dana zatim prestupi Bjelinski k »Suvremeniku« J. Panajeva i N. Nekrasova, gdje je bilo ognjište prirodne škole. Hercen, koji se dade na roman, grof Sologub, Dostojevski, Gončarov, Grigorović, J. Turgenjev — postaše stupovi ruskoga naturalizma. Uz njih pristaše pjesnik Nekrasov, pravni historik Kavelin, historik Solovjev, izpitivač mitologije Afanasjev, pa se može reći, da su svi iz djelovanja Bjelinskoga dobili pobudu za slobodno, strogo izpitivanje. Bjelinski je probio put humanoj, novoj eri u poeziji i znanosti.

U svojim godišnjim priegledima ocjenjivao je Bjelinski sve pojave prirodne škole i nastojao pokazati njihovu svezu sa vremenom i narodnim stanjem. Poradi prsne boli podje u Salzbrunn, odakle je napisao oštro i slobodno pismo Gogolju poradi njegovih »Dopisa«. Na povratku u domovinu pohodi Pariz, gdje nadje Hercena, g. 1847. za uviek prognana iz domovine, i Bakunjina. Kao da je osjećao skoru smrt, Bjelinski se žurio kući. Od g. 1843. bio je Bjelinski oženjen, te se morao brinuti za obitelj, no premda je radio preko mjere, skapavao je od gladi. Izjele ga brige i poslovi, trpio

je od sušice, a liečenje mu nije koristilo, nego ga dovede do groba. Zadnja mu je znamenita radnja »Osvrt na rusku književnost u godini 1847«, napisana 1848; u njoj je vrstno označio stanje ruske inteligencije. Još u predvečerje februarske revolucije radila je vlada oko reforma, poimence oko toga, da dokine kmetstvo. Statistični odbori, znanstvena izpitivanja ekonomijskih prilika na ladanju, pučki spisi, demokratska beletristika — sve je to navješćivalo novu eru, za koju se je i družtvo zanimalo. Tomu je dao rječita izraza Bjelinski u onoj sjajnoj razpravi, koja je humani demokratizam proglasila za geslo budućnosti i od protivnikâ branila prirodnu školu. Protivnici su se rugali i gradji i estetičnoj vriednosti ove škole. No Bjelinski razčiniv sve napadaje dolazi do zaključka, da su oni nastali što iz preživjelih staležkih predsuda, a što iz predsudâ ukusa. Analizujući prve Turgenjevljeve »Lovčeve zapiske«, Gončarovljevu »Običnu historiju«, Dostojevskoga »Biedne ljude« dokazuje Bjelinski, da ova škola ima na pretek i umjetne ciene. Umjetnost kao svrha sama za sebe — to je zakopana misao, gola fikcija. Umjetnost treba da služi družtvenim problemima. Danas može biti nazvana pravom umjetnošću samo ona, koja odgovara svomu vremenu i idealima svoga družtva. Medjutim to baš nije mačji kašalj, golom kopijom i tendencijom ne može se to postići. Već naprotiv samo onaj pisac vriedi, koji je ujedno umjetnik, koji umije stvarati tipe, a ne tek pojedinačke slučajeve. U tom i stoji vriednost prirodne škole: njezine su osobe — tipne. Ova zadnja razprava posljednji je članak u razvojnom lancu ruskoga estetičnog kriticizma u tridesetim i četrdesetim godinama. Ona je most, koji vodi od naraštaja četrdesetih godina do učenika njegovih u petdesetim i šestdesetim godinama.

Uz fizičke boli napanu na Bjelinskoga razne neugodnosti. Preokret vladinih krugova, nova reakcija, koja je otela sve nade o reformi, otrova zadnje dane Bjelinskomu. »Sjevernoj pčeli« podje za rukom prikazati ga prevratnikom, a bilo je i denuncijacija. Šef »III. odsjeka« (političnoga redarstva) zovne

ga k sebi, no Bjelinski nije više mogao da se odazove, 26. maja 1848. umrie.

Kao kritik i idealna ličnost Bjelinski se dojmio bezprimjerno. Njegova djelatnost označuje novu eru u ruskoj žurnalistici. Njegovi visoki zahtjevi prema književnosti, njegovo mjerilo ljepote, nutarnje istine i moralnoga ideala prema poeziji bijaše nešto sasvim novo u kritici; do njega nije nitko o važnosti umjetnosti govorio s tolikim zanosom, s tako dubokim shvaćanjem i s tolikom stilističnom vještinom. Njegova je pojava organično uvjetovana. S njime, demokratom prestala je kritika biti monopol aristokratâ i učenih pedanta. Njemu nije u kritici nijedan suvremenik bio premac, uza to je sve druge kritike nadilazio plemenitošću i čistoćom svoga bića. Ako je promienio misli, bio je to posljedak nutarnjega rada.

Bjelinski je dao pobudu za metodsko mišljenje; njegova je djelatnost označena idealizmom, koji je prihvatio vas naraštaj. Bjelinski je većinu ruskih književnih prvaka posvetio. On je rusku književnost osamnaestoga vieka i devetnaestog vieka do konca četrdesetih godina ocienio tako, da je tim posao dovršen.

Nasljednici Bjelinskoga živjeli su u drugo vrieme, koje je iznielo na površinu ine književne i družtvene težnje, pa ćemo vidjeti, kako su se oni odužili svojemu zadatku.

III.

Od njemačkih su se filozofâ u Rusiji u početku stoljeća najviše dojmili Schelling i Hegel. Poimence je odziva našao Hegelizam sa svojom novom filozofijom povjesti, koju drži za razvoj narodne ideje. Hegelova je filozofija uniela svjetlo u nejasne teoretične predstave predjašnjega vremena i podala osnovu za pojmove o narodnosti, državi, gradjanskom družtvu. Na istoj su osnovi sagradjeni novi sustavi prava, komparativne filologije i mitologije, povjesti i etnografije, te su oni prodrli i u Rusiju i utvrdili novu učenjačku školu na evropskom temelju.

Bilo je to vrieme, kad se je u svim zemljama Evrope

počela izučavati prostonarodna književnost, kad je nauka s najvećom pomnjom iztraživala povjest, u kojoj će se nepokvarene crte narodnosti najlakše razabrati. Filozofija, literatura, politika — podju u službu nacionalizmu, nacionalnoj ideji. U prilog ove ideje već se je u dvadesetim godinama preko Evrope izpreplela mreža tajnih saveza i već su izbijale revolucije (u Grčkoj i Poljskoj). U Rusiji se već za Napoleonskih vojna čuje prosvjed proti tudjinstvu u knjizi i običaju, te se budi težnja za narodnom samostalnošću. U dvadesetim godinama bijahu svi naprednjaci — donekle slavjanofili. No pod kraj ovoga doba ideja nacionalizma već je osnovana na filozofijskoj spekulaciji — u napomenutoj školi ruskih Schellingovaca. Sve se dade na studij »narodnosti«, te već u doba Aleksandrovo ovaj smjer može se ponositi uspjesima na polju povjesti, arheologije i etnografiije. Kao filozofijsko-historijska teorija javio se ovaj duševni smjer u novom slavjanofilstvu.

U duševnim i javnim prilikama Nikolajeve ere bili su svi uvjeti, da se javi novo slavjanofilstvo. U ovom sustavu slievaju se spekulativni, teologijski i romantični elementi. Spekulativni je arsenal crpen iz Schellinga i Hegela; teologijsku osnovu podavaju crkveni otci i bizantinski pisci, a romantika se nalazi u težnji, da se u prošlosti naroda nadju pravi uvjeti života religioznoga, moralnoga i družtvenoga, koji će ostvariti ideal prave narodnosti u tužnoj sadašnjosti.

Ovaj je arhaizam isto tako romantičan, kao što je mistično-katolička tendencija u Čajadajeva, ili pojavi kod preporoda zapadnih Slavena, na priliku »ilirska« ideja u nas.

Novo slavjanofilstvo tražilo je abstraktno narodno načelo, pa se je zadovoljilo uvjerenjem o etičnoj veličini naroda, o njegovoj umnosti i neobičnoj važnosti za razvoj čistoga čovječtva. U strogo književnoj djelatnosti prisloni se ono direktno uz romantike. Već je Puškin udario u žice Sveslavenstva, a slavjanofili stvore sveslavensku liriku, kojoj su na čelu Jazykov i Homjakov.

Kao opozicija »službene narodnosti« Nikolajeve novo slavjanofilstvo označuje napredak. Slavjanofili su u početku

drugovali sa zapadnicima; Kirjejevski, Homjakov, Aksakov prijateljuju s Hercenom i Granovskim, no kasnije pukne razdor i zametnu se razpre o tom: u kakovu je odnošaju pravoslavna crkva prema rimskoj i protestantskoj, te kako stoji ruska prosvjeta prema zapadnoj?

U početku su se prepirali naustice, prvaci u dijalektici bijahu Homjakov i Hercen. Već prije, u početku četrdesetih godina govorili su Ševyrev i Pogodin o truležu Zapada. Kad su napokon u sredini četrdesetih godina slavjanofili izišli na javni mejdan žurnalistike, te 1845. godine Ševyrev i Pogodin preuzeli redakciju »Moskvićanina« (od god. 1840.—1856.), iznieli su oni svoju nauku u dovršenu obliku. Uz ovaj list pokrenu »Moskovski Zbornik« i »Zbornik« D. Valujeva, koji su donosili bogatu gradju historijsku i etnografijsku. Uza to je u Petrogradu živio »Majak« (Svjetionik) od g. 1840.—45., koji je propoviedao uništaj sve kulture i duševnoga života. Prvi dosljedni list slavjanofilski bijaše »Russkaja Besjeda«, počevši od 1856., u kojoj su izišle najbolje radnje slavjanofilâ: obaju Kirjejevskih, Homjakova i Aksakova. U kasnije doba javiše se i drugi njihovi časopisi.

Osnovne filozofijsko-historijske teze dobi njihova škola od Ivana V. Kirjejevskoga (od god. 1806.—1856.). U svojim djelima tvrdi on, da je zapadna naobrazba dovršila svoj tečaj, te da od sada ne može čovjeku podati ništa drugo nego čuvstvo nezadovoljstva. Skepsa je uništila temelje pozitivnoga bitka. Kao što je morala starina napokon potražiti osvježu u drugih manjih naroda, tako treba Zapad da se preda načelima pravoslavnoga Slavenstva. Zapadna prosvjeta nema više pravih etično-vjerskih načela, ona je spolja savršena, ali je iznutra strunula, jer se je razišao razbor s vjerom. Ovaj sklad razbora i vjere podaje samo pravoslavni Iztok, koji je po tom jedini sposoban shvatiti najvišu istinu.

Dogmatičnu je stranu slavjanofilske teorije obradio daroviti Aleksjej St. Homjakov (od god. 1804.—1860.), koji se proslavi kao sveslavenski lirik.

Historijski su opravdavali slavjanofilstvo D. Valujev, J.

Samarin i Konst. Aksakov. Po Samarinu sva ruska povjest (ne samo prošla, nego i buduća) osniva se na obćini, obćina prikazuje najviši akt slobode i sviesti. Razvoj germanskoga »načela osobnosti« nije nikada mogao uhvatiti koriena u Rusiji; pa i sâm Zapad teži za komunalnom organizacijom družtva, za onim, što već živi u ruskoj — »obćini«. Zapadnici su se toj misli protivili, no ipak Hercen i socijalisti vruće su ju zagovarali. Velika je zasluga slavjanofilâ, što su u svezi s pitanjem o obćini radili oko dokinuća kmetstva. Poimence je sâm Samarin u tom poslu stekao bezsmrtnih zasluga. Isto tako je Samarin i na polju narodno-ekonomijske publicistike mnogo privriedio.

Konstantin S. Aksakov (od god. 1817. – 1860.) pravi je historik slavjanofilske škole. On je bio skroz i skroz idealist i entuziast, bez ikakve afektacije, te je svoju iskrenu ljubav k puku pokazao kao historik, novinar, pjesnik i kritik. On je razvio u raznim djelima misao o opreci grčko-slavenskoga svieta prema germansko-romanskomu od prilike ovako:

Evropejske su države postale osvajanjem, u njima je načelo sile i robstva. Ruska je pak država postala činom dobrovoljna poziva. Rusku je vladu utvrdila privola naroda. Zato je načelo ruske države — sloboda. Od sile dodje Zapad do revolucije, a ruski je Iztok ostao vjeran vladi. Katolicizam je doveo Zapad do crkvene razpre, a Rusija je složna u vjeri pravoga kršćanstva.

Povjest Zapada puna je efektâ i bučnih prizora, ruska povjest nema kako viteštva, tako ni križarskih vojna. Govoreći o unutrašnjem ustroju Rusije tvrdi Aksakov, da se ovdje nalazi podpuna solidarnost izmedju zemlje i države. Ako je došlo do sukoba, radilo se samo o tom, t k o će vladati, a nije se išlo za tim, da se ukloni monarhija. Istina je, što govori Aksakov o jedinstvu vjerskom i družtvenom u staroj Rusiji. S Petrom Velikim počinju se klase otudjivati. Reformu Petrovu nazivlje Aksakov nasiljem i izdajstvom protiv ruske narodnosti. Nova priestolnica nije u svezi s Rusijom . . . Napoleonova provala zabunjuje državu, koja traži pomoć u Moskvi i

u zemlji. Moskva spasava sebe i državu. Samo još više klase čame pod igom Zapada, no Moskva opet počinje oslobadjati. Ruska se ideja počinje emancipovati, njen rad izlazi iz Moskve, te nije daleko preporod prave Rusije.

Aksakov sanja o tom, da bude Moskva opet priestolnicom carevom. On je najradikalniji medju slavjanofilima.

Poslije njegove smrti bio je vodja slavjanofilstva njegov brat Ivan (od god. 1823.—1886.).

Uza neke nedostatke slavjanofilstvo je steklo golemih zasluga za razvoj narodne sviesti. Njegov ideal bijaše — prosti narod. Bila je velika smionost iznieti takovu misao u doba, kad su vlastela i činovnici s priezirom gledali na kmetove, koji živu samo za to, da za njih rabotaju. Uza to su slavjanofili nametnuli historijskoj nauci novu zadaću, da odkrije nutarnje elemente narodnoga značaja, jer oni jedini mogu pravim svjetlom obasjati historijsku važnost puka, te prošlost i sadašnjost države. U tom je znamenita privreda slavjanofilstva. To se mnogo dotiče s novom historijsko-kritičnom naukom, koja ide za studijem pučkoga života, starinâ i prostonarodne poezije.

S dokinućem kmetstva 19. februara g. 1861. ušla je narodna ideja i ruska monarhija u novu fazu. Selo i občina izišli su napried i osvojili sva ostala družtvena i politička područja i interese. Razkmećenje je pojačalo narodnu ideju, pa je novo obrazovanje ladanjskih prilika — osobito poslije poljske bune — postalo središtnom točkom sviju stranaka, glavnim sadržajem sviju političkih misli u Rusiji. Mnoga se je liberalna želja morala odgoditi.

IV.

No da se vratimo u četrdesete godine! Sredina ovih godina bijaše doba družtvenoga vrenja. Filantropske i socijalistične sanjarije Saint-Simonove, Fourierove, Proudhonove razgrijale su se u glavi ruskih idealista, pa kod tadašnje cenzure njihovo se nastojanje moglo odraziti samo u obliku tajnih saveza. Takav je tajni savez g. 1849. odkriven u Petrogradu,

te su njegovi članovi strogo kažnjeni. U kolu ovih »Petraševaca« (vodja im se zvao Petraševski) nalazili su se mnogi korifeji književnosti petdesetih do osamdesetih godina. Spominjemo samo Dostojevskoga i Pleščejeva. To je bila ruska jeka februarske revolucije, koju su predvidjali trezniji ljudi, kao Bjelinski i Hercen. Žalostni svršetak ove »jeke« morao je otriezniti i idealiste.

Poslije visoke plime nadodje u početku petdestih godina silovita osjeka i reakcija. Poslije velikih nadâ banu razočaranje. Mjesto reforme nametnut je družtvu umjetan patriotizam, koji je našao oduška ponajprije u krimskom ratu (od god. 1853.—1856.). Ali na toj klisuri razbile su se i materijalne i moralne sile Rusije. Premda je ruska vojska u ratu izniela slavnih epizoda svoga junačtva, ipak su Rusi poslije rata uvidjeli svoju političku nezrelost, odkrili nutarnje štete. I tako poče družtvo bez pomilovanja koriti samo sebe.

Književnost mu je vjerno zrcalo, u njoj prevlada smjer odkrivanja i obtuživanja, ne uviek realističan u obliku, ali uviek u tendenciji. Pod konac petdesetih godina javlja se opet družtveni pokret, kojemu na čelu stoji čovjekoljubivi car Aleksandar II. Počinje se nova politična era. Od sada vlada i javno mnienje idu uporedo i rade uzajmice. To je nešto novo.

Družtvo iznenada i silovito počne obarati zapreku, koja mu nije dala, da se upoznade s pravom vriednošću sviju uredaba državnoga života. Ljudi se stanu zanositi liberalnim uredbama Zapada i uzmu štovati, što je do jučer vriedilo za prevratničko ludilo, pa tako počnu zabacivati autoritet i predaju. Svi su uvidjeli, da su grozni resultati i ukorienjene štete vladavine Nikolajeve bile u najužoj svezi sa sustavom »viših gledišta« i da je razsulo vojske, uprave, narodnoga blagostanja i financijâ prirodnom posljedicom onoga vladavinskog sustava, komu je bila prva zadaća ugušivati javno mnienje.

Caru Aleksandru II. valjalo je mnogo popraviti, a još više stvoriti. Prvo mu je djelo, što je dao neku slobodu štampi i javnomu mnienju. To se dogodi u doba, kad se je samo javno

mnienje izmienilo. Periodična presa postade ujedared vlašću, na koju se morahu obazirati sve vlade.

Signal borbi nove štampe sa preostatcima staroga sustava dao je prijatelj Bjelinskoga slavni Aleksandar Ivanović Hercen (od god. 1812.—1870.), jedan od najvećih novinara u svietu. Pošto je svršio nauke u moskovskom sveučilištu, te se iza višegodišnjega progona u Vjatki i Vladimiru preselio u Petrograd, dade se na književnost. Pod pseudonimom »Iskander« počeo je u »Otačbinskim zapiscima« sa »Uspomenama mlada čovjeka« (god. 1841.) i s nekim novelama; kasnije napisa niz drugih razprava i godine 1847. roman »Tko je kriv?«, u kojem se pokaza darovitim pripovjedačem.

Hercen bi ponovno prognan — u Novgorod, odakle godine 1847. pobježe u tudjinu, da se nikada više ne vrati u domovinu. U Parizu se združi sa socijalistima i poljskim emigrantima. Njegova brošura »S druge obale« (g. 1850.) vatren je prosvjed proti stanju države ruske i naviesti svietu spasiteljsku snagu ruskoga zemljištnog posjeda, komu je sudjeno, da bude orudje, kojim će se osvojiti panslavistično-demokratsko svjetsko carstvo. Iz Pariza ode Hercen u London, te ovdje ustroji slobodnu rusku tiskarnicu. Počevši od g. 1857. izdavaše tjednik »Zvono« (Kolokol, od 1865. do 1869. u Ženevi), koji je uz mjesečnik »Polarna zviezda« (g. 1855.—62., 8 knjiga, London i Ženeva) imao kolosalan utjecaj na razvoj političkih misli i javnih prilika u Rusiji.

Odmah u prvom broju upravi Hercen otvoreno pismo caru Aleksandru, u kojem s nečuvenom smjelošću ište od njega, da okaje zlo, koje je njegov otac Nikolaj nanio Rusiji, da dokine sustav obćega robstva, da uvede liberalne uredbe, a prije svega da odmah učini kraj kmetovanju, jer inače ne će biti sloge izmedju vlade i puka.

Pismo se je dojmilo kao živi oganj. »Kolokol« je dakako odmah zabranjen u Rusiji, ali je ipak bio u svačijim rukama; iz sviju krajeva Rusije prispievali su mu na taman način dopisi; državne su tajne izlazile u njemu na vidjelo kao najobičnije stvari; imena političkih uhvaćenika i prognanika, razprave u

senatu i državnom vieću, podmićivanja i prestupci policije — sve je to izlazilo pred čitatelje.

Utjecaj Hercenov i njegova lista ostade jak, dok je tražio dokinuće kmetstva i tjelesne kazne i dok je zahtievao, da se uvede javno i naustično pravosudje. No kad su se ove želje u šestdesetim godinama izpunile, listu nestade čara. Hercen počne sada nemilosrdno navaljivati na mane nove vladavine i grditi postupak visoko namještenih ličnosti, ali je u tom djelovao samo destruktivno. Hercen je u to doba bio pod dojmom revolucionarnoga fanatika Mih. Bakunjina (od god. 1814. do g. 1876.), koji je iz sibirskoga progonstva pobjegao, te preko sjeverne Amerike g. 1861. došao u London, pa uz Hercena i Ogareva bio glavnim suradnikom »Kolokola«. On je i unio prevratni, destruktivni element u list, koji se pretvori u organ socijalne revolucije i anarhije.

Hercen je već prije branio poljske zahtjeve, Bakunjin pak podje u svom polonizmu god. 1863., kad je buknula poljska buna, do izdajstva proti Rusiji.

Proti »Kolokolu« ustane sada M. Katkov, izdavač »Ruskoga Vjestnika« i tadašnji vodja narodno-centralistične stranke, koja je sve više i više ugleda dobivala u narodu. »Kolokol« izgubi vas dojam i popularnost, god. 1865. priedje u Ženevu, ali se pretvori u pogrdnički list, dok ga godine 1869. ne nestane. Godinu dana za tim umrie Hercen. On je ne samo jedan od najmoćnijih, nego ujedno jedan od najvještijih i najduhovitijih pisaca novoga vremena. Uz deset ruskih knjiga »Sabranih djela« (Ženeva, g. 1875.—1879.) pridolaze mnoge brošire njegove u drugim jezicima.

Bilo je i drugih ruskih emigranta, koji su književno radili po tudjim stranama, — najglavnije im ognjište bijaše u Londonu.

Već poradi toga, da oslabi prigovore londonskih novinara, morala je ruska vlada podati koncesije časopisima, koji su osobito pod konac petdesetih godina nicali kao gljive iza kiše. Sve se dade na publicistiku. U Petrogradu osnuje bogati grof Kusjelev Bezborodko progresivni časopis »Rusku Rieč« i plaćaše velike honorare. U Moskvi se Katkov odreče profesure i po-

krene list »Ruski Vjestnik« godine 1856. Cenzura bijaše liberalna i blaga. Do skora novinstvo nije poznavalo granica, novine se nadmetahu u radikalnoj smjelosti i polemičnoj skrajnosti. Hercen bijaše uzor, njegov način nadje odziva. Knjige gotovo i ne izlaze. Gradja novinstvu bijaše bezkrajna. Resultati moderne prirodne nauke, ustavno državno pravo, noviji odsjeci povjesti, prevrat g. 1848. i 1849., pozitivna filozofija i narodna ekonomija (u kojoj se iztaknu daroviti Vladimir Miljutin), prievodi socijalnih romana, preradbe i izvadci iz svih znatnijih naučnih i političnih djela evropskih pisaca (kakovi su Mill, Vogt, Moleschott, Buckle, Darwin, Stirner, Ruge, Feuerbach, L. Blanc) — sve to ulazi u ove novine i silno se doimlje ruskih čitateljâ. Budući da se još ne mogahu direktno ocjenjivati ruske državne uredbe, zamatahu se misli o tom u odielo kritičnih razmatranja o ustavnim prilikama, o absolutizmu i o konstitucionalizmu zapadnom. Uza to ide beletristika rugajući se tipovima kmetskoga vremena. Nikolajevska soldateska, podmitljivo činovničtvo, nepoštena policija, surova vlastela — prolaze šibe u beletristici. Satira s denuncijacijom — cvate i gospoduje.

Na čelu radikalnoga novinstva u Petrogradu stoji godine 1847. osnovani »Suvremenik«. U petdesetim godinama lati se njegove redakcije daroviti ekonomist i kritik Nikolaj G. Černyševski, nazvan ruski Robespierre, ali je bliži Millu. On priobći od g. 1853. do g. 1862. u listu svojem velik broj razprava iz narodne ekonomije, filozofije, antiestetike, kritike, historije i književne povjesti. Ovi se članci odlikuju blistavim slogom, te po njima dolazi on kao novinar o bok Bjelinskomu i Hercenu. Kao pripovjedač pobudi veliku senzaciju svojim romanom »Što valja raditi?«, koji je napisao u progonu godine 1862. i 1863. To je dugo vremena bilo evangjelje Mladorusâ. Tendencija mu je socijalna. Jezgra njegove socijalističke i političke propagande stoji u tom, što zahtieva, da se osobno vlastničtvo na zemljištu dokine na korist općinskoga posjeda, da se seljačtvo uvede u podpuno vlastničtvo svojih seoskih

kotara, da se plemstvo dokine, vojska razpusti, a priestol okruži demokratskim uredbama.

Pravu književnu kritiku u »Suvremeniku« vršio je na žalost prerano umrli, daroviti Nikolaj Aleksandrović Dobroljubov (od god. 1836.—1861.), koji nas mnogo podsjeća Bjelinskoga. Budući plemenite i ponosne prirode težko je podnosio Dobroljubov, što mu je raditi u vrieme, koje valjana čovjeka osudjuje ili na neradinost ili na žrtvovanje samoga sebe. Premda je bio po prirodi nježan i mekan, bio je prinudjen u kritici udariti u žice oštra sarkazma. Nepravi položaj puka prema državi, neosjetljivost družtvene mase, vlastita osama, napadaji poradi oštrine njegove i napokon obćenita reakcija — sve ga je to ojadjivalo, kidalo mu zdravlje i srušilo ga u prerani grob.

Bilo mu je jedva dvadeset godina, kad je godine 1856. izišao na književno polje, okusivši već čemer siromaštva poput Bjelinskoga. Ipak je on dobro shvatio zadaću kritike, odrekao se estetike i uzeo za mjerilo realni život i družtvo. U svoja dva članka branio je t. zv. altruizam, teoriju oplemenjena egoizma, koji svoju sreću traži u obćem dobru, a obće dobro u blagostanju svakoga pojedinca. Prirodno je, da prema tomu stanovištu nije bio zadovoljan stanjem Rusije, te je ustao proti njemu. Svaki redak njegovih kritika pisan je rek bi krvlju njegova srca.

Osobito je zanimljiva njegova analiza Gončarovljeva romana »Oblomova«, u njoj je Dobroljubov iznio originalne ideje o trajnosti družtvenih tipovâ, ako ostanu analogne prilike javnoga života. Kritičko su remek-djelo njegove dvie goleme razprave o dramama Ostrovskoga pod nadpisom »Tamno carstvo«, a čitaju se kao roman; one pripadaju medju najbolje, što je evropska kritika u obće stvorila u analizi kojega pisca u svezi s fiziologijom ciele družtvene sfere — u ovom slučaju ruskoga trgovačkoga svieta. Uz drame Ostrovskoga razvija Dobroljubov groznu, mračnu sliku družtvene truleži. Na isti realistični način razpravlja o Turgenjevu i Dostojevskom. Pisao je i o Cavouru, pa i o Owenu.

Dobroljubovu prigovaraju, da je previsoko podigao ne-

gaciju, isto tako mu neki zabavljaju, što je oskvrnio umjetnički ideal, što je uzvisio literarni utilitarizam i ponizio mnoge autoritete (tako u poeziji Puškina, a u pedagogici Pirogova). Tvrdili su, da mu je znanje površno, baš kao i Bjelinskomu. No najviše mu zamjerahu oštrinu u njegovu pisanju. On se je u šaljivom listu, koji je izlazio sa »Suvremenikom«, nemilosrdno rugao samoobsjeni i nadutosti književnikâ, koji su mislili, da je s izvrgavanjem družtvenih rak-ranâ već dovršen posao popravka. Danas se ime Dobroljubovljevo cieni kao i Bjelinskoga. Tko se bori proti tmini, bori se za svjetlo. I doista: duševno svjetlo, humani družtveni odnošaji, osnovani na razboru, prirodi i čovjekoljubivosti, uzgoj mladeži, naobražavanje puka, u kojem je nalazio najzdravije življe za razvoj družtva — to bijahu njegovi ideali. Umro je kao žrtva svoga poštenja usred laži i surovosti.

Dobroljubov preminu znamenite godine 1861., kad se je izpunila najvruća želja sviju dobrih Rusa i njegova: dvadeset i pet miliona kmetova dobilo je s l o b o d u! To je trebalo da bude početak nove ere. Sva je država prekipljivala, radikali bivahu sve smjeliji, liberalno je plemstvo frondiralo, njegove skupštine bijahu kao prevratni klubovi. U to buknu seljački nemiri — Volgi na iztok. Valjalo ih umiriti oružjem. Iza toga stanu se burkati djaci u Petrogradu, Moskvi, Harkovu, Kijevu. Vlada je nesmetano snovala novim načinom urediti državno-pravno mjesto plemstva, oblasti, civilno i kriminalno pravosudje, policiju, domene, nastavu. Bezbroj listova izadje na vidjelo: »Dan« J. Aksakova, M. Dostojevskoga »Vrieme«, »Stoljeće«; reakcionarna »Viest« zastupajući interese velikih posjednika, Poljakâ i baltičkih baruna bijaše osamljena. Razdražljive brošure i napadaji, izgredi i požari podržavahu obćinstvo u neprestanoj vrućici. U mnogih velikih činovnika našli su se papiri i listovi, koji su pobudjivali sumnju o uzkoj njihovoj svezi s londonskim novinarima.

Vlada počne triebiti listove, cenzura se pooštri. Tri opozicionalna lista (medju njima i »Suvremenik«) dokinu, a Černyševskoga god. 1864. protjeraju na robiju u Sibir.

*

Mih. Katkov usudi se god. 1862. u svojem moskovskom listu probiti obći muk, te Hercena, Ogareva i Bakunjina okriviti za nemire petrogradske i nihilistična rovanja. Katkov uzme dokazivati, da se socijalistična utopija londonskih novinarâ ne može izvesti. Magična sila Hercenova »Kolokola« presahnu. Kad je za godinu dana planula poljska buna i kad su liberalni listovi opet mučanjem očitovali svoju simpatiju prema Poljacima, ponovno je Katkov izišao, da revoluciju na Visli proglasi posljedicom rada londonske i parizke emigracije.

Katkov je zahtievao, da se buntovnici pokore, prikazivao je, da su Poljaci protivnici ruske državne ideje, te je tražio, da se Poljska mora sasvim pripojiti k Rusiji, jer je to osnova za sve buduće ruske osnove. Tako je Katkov postao kolovodja narodne stranke, a umio je osvojiti i demokraciju. Rusifikacija, narodnost — to bijaše bojno geslo liberalizma njegova. Katkov postade diktator javnoga mnienja i kritizovaše sve čine vlade, koja je zastrašena pretenzijama plemstva, a još više atentatom Karakozova (god. 1866.) sve odrješitije počela stupati putem reakcije . . .

V.

Učenici Gogoljevi prihvatili su čedno ime »prirodne škole«, a skupljali su se oko Bjelinskoga. To bijahu: Hercen, Turgenjev, Gončarov, Dostojevski, Grigorović i neki drugi. K njima se pridružiše i neki mladji talenti, medju kojima se slavno ističu satirik M. Saltykov-Ščedrin i grof L. Tolstoj.

Svi zajedno stvoriše sadašnju rusku realističnu školu, koja je ures ciele evropske književnosti. U djelima pojedinih pisaca vidi se razvoj ruske beletristike po njenim družtvenim elementima; iz ovih djela može se razabrati, koje su težnje i ideali u ruskom družtvu u razno doba živjeli i družtvom kretali; opaža se, da je ruska realistična škola, kao i literarni kriticizam, uviek punu jezgru svoje epohe i njenih ideja izcrpla i izrazila u radnjama najboljih pisaca.

Koji je obćeniti značaj inteligentnoga ruskog družtva od

četrdesetih godina do šestdesetih, kakov nam se ukazuje u djelima napomenutih pisaca? Četrdesete su godine za naobraženo družtvo rusko bile doba abstraktnoga, idealističnoga kulta, vrieme nutarnje filozofijske radnje i boležljive refleksije. Osjećali su ljudi, da živu u oči velikih dogadjaja, nove ere, pa su nastojali, da se za nju priprave!

Ali nova era ne dodje, i u petdesetim godinama osjećaše naraštaj sav teret vlastite, promašene eksistencije. Suvišni ljudi, mali Hamleti izbili su svagdje na vidik, gotovo u svakom gniezdu. To nije više Lermontovljev Byronizam, nego su to većinom ljudi, koji nisu prokuhali Hegelove filozofije, pa sad od neprobave pate. Ništa nemaju s njima zajedničkoga oni riedki ljudi, u kojih doista gori božanska iskra, ali koji ipak ne mogu naći prave djelatnosti, te propadaju bez traga i glasa. Skeptici, kojim je skepsa lagodna danguba, romantici, koji se nasukavaju u prozi života i napokon ulaze sa životom u dogovore — to su takodjer tipovi četrdesetih i petdesetih godina.

Živa struja idealizma, koja se danas osjeća u mladjem naraštaju rukom, samo je nasljedje četrdesetih godina. U idealizmu četrdesetih godina, kako veli Pypin, pravi je izvor gorućoj težnji sadašnjega mladjega pokoljenja k prosvjeti, vrelo njegovoj želji, da sve svoje sile prinese u službu naroda.

* * *

Prije nego priedjemo na životopise pojedinih ruskih pripovjedača, osvrnut ćemo se na okolišno slikanje u ruskom romanu, koje ovdje kao i u zapadnoj beletristici u devetnaestom vieku zaprema važno mjesto. Svaka književna škola primjenjuje opise prirode na svoj način, svaki pripovjedač unosi u njih osobine svoga smjera i ćudi izuzevši pisce, koji se osvrću samo na unutrašnji sviet kao n. p. Dostojevski. Zato je i zanimljivo pitanje o važnosti pejsaža (okoliša) u razvoju romana. Od ruskih su se pripovjedača kao osobiti pejsažisti iztaknuli Turgenjev i Tolstoj.

I u tom području valja početi s Puškinom, u njegovim djelima nahodimo prve umjetničke opise prirode u ruskoj

književnosti. U prozi im se je dosta ugibao, pa kad opisuje prirodu, drži se velike kratkoće. Ova sažetost podpunoma odgovara općemu tonu njegove proze, koja se kosi s obširnošću tadašnjih modnih pripovjedača. Sav čar pejsaža nahodimo u njegovoj poeziji, gdje daje maha svojemu kistu, no držeći se uviek istinitih boja. Njegovi opisi Krima i Kaukaza, mora i snježnih gora, sjevernih predjela i pješčanih ravnica pravi su biseri svoje vrsti. Ipak u njima odjekuje časovito duševno stanje pjesnika-romantika.

Što je Puškin učinio za poeziju, to je na tom polju za prozu privriedio Gogolj, njegovi opisi južno-ruskih stepa u »Tarasu Buljbi« unose u rusku književnost nov živalj, oni su pokazali, da se i bez ritma i rime mogu postići silni i duboki dojmovi u opisu prirode. Ima u Gogolja detaljnih slika, ali i vještih nacrta, pa jedni i drugi izazivlju naše čudo. Pozoran motrilac opazit će u njegovu pejsažu već tajnu onu mističnu žilicu, koja se je kasnije silno razbujala po cielom biću Gogoljeva talenta, no iz sviju opisa odiše njegova živa ljubav k oskudnoj, jednoličnoj prirodi ruskoj.

Isto je čuvstvo ovladalo i Lermontovom, koga se Kaukaz dojmi još silnije nego Puškina; čarobna snaga ove divlje i razkošne prirode probija i u njegovim pjesmama, kao i u »Junaku našega vremena«. Južno, modro nebo pjesnika je podpuno zbližilo s prirodom. I u Lermontova su opisi prirode bogatiji u stihu, nego u prozi.

Ovakovo nasljedje pejsaža preuzeli su beletristi četrdesetih godina, oni ga ne posljeduju robski, te nalazimo veliku razliku u opisivanju prirode u Gončarova, Tolstoga i Turgenjeva, no uza sve to vidimo i zajedničku crtu, koja ih veže s Puškinom, Lermontovom i Gogoljem u tom području.

Najrjedje opisuje prirodu medju napomenutom trojicom — Gončarov. Njegovo je omiljelo polje — duševni život, i to ne samo u točkama njegove kulminacije, nego i u njegovu postepenom i polaganom razvoju. Gončarov nam više opisuje kuću, sobu, način života u svojih junaka, nego sam prirodni okoliš. Zato je u Gončarova pejsaž samo slučajno zaledje

slike bez nuždne sveze s radnjom i licima. Nije slučajno, što se u »Običnoj historiji« i u »Oblomovu« radnja dogadja — u gradu. Svu zalihu njegovih okolišnih opisa nalazimo u »Obryvu«. Njegove opise možeš izkinuti iz pripoviesti, pa će oni sačuvati svoju vriednost. Gončarov najvoli opisivati prirodne pojave, i to u tečaju njihova razvoja, n. pr. nastajanje svietle ljetne noći. U prirodi su mu po volji osobito mirni pejsaži, pokoj i san prirode.

U Tolstoga u ranijim djelima ima mnogo više pejsaža, nego kasnije. U »Djetinjstvu«, »Dječačtvu« i »Mladosti« osjećaš na svakom koraku, kako je pisac u blizini prirode; on živi zajedno s njom i ona živi s njime, dieleći s njime radost i tugu. U ovim djelima on gleda na prirodu kao diete ili mladić. Nije slučaj, što u »Mladosti« pretežu opisi proljeća i ranoga ljeta, oni označuju etape onoga puta, kojim prolazi srce probudjujući se za nov život. U samom pejsažu ćutiš mladića.

No u prvim djelima Tolstoga vidimo već i takovih pejsaža, koji nisu u tako tiesnoj svezi sa radnjom. To se osobito krasno razabira, kad opisuje padanje podsječena drveta u »Tri smrti«. Nigdje se on ne približuje više k maniri J. Turgenjeva, k tipu čisto umjetničkoga opisivanja.

U kaukazkim pripoviestima prvi put nalazimo novu vrst pejsaža, koji kasnije gotovo jedini preotima mah u njegovim djelima: to je mimogredno opisivanje, umetnuto u radnju, kadkad sipajući na nju uzgrednu zraku svjetla, no svagda je kratko, neumjetno, jednostavno. U sebastopoljskim pripoviedkama ima i takovih opisa malo, strašna ozbiljnost predmeta kao da ne da piscu odahnuti. U »Kozacima« ima pejsaža nešto više, ali je od prilike, kao u kaukazkim pripoviestima.

U »Vojni i miru« pejsaž je mnogo skromniji nego u »Kozacima«, ima ga u obće veoma malo i dolazi samo pripadom. Višeputa su ti opisi nerazdjeljivo spojeni s radnjom. To vriedi poimence za malobrojne opise »Ane Karenjine«, gdje slike proljeća i ljeta služe za okvir seoskih radova i podhvata Levinovih. Samostalni opisi prirode, znameniti sami za

sebe, izčezavaju u Tolstoga od početka šestdesetih godina. Tolstoj počinje osjećati, da se priroda različito doima ljudi, jedne zanosi ljepotom, a druge veličanstvom, jedni ju ljube više sa čuvstvom, a drugi s umom. Tolstoj pripada od sada medju druge. To je prvi znamen one duboke promjene, koja se dogodi u filozofiji piščevoj. Prije nego se Tolstoj iznevjerio umjetnosti u obće, počeo se iznevjerivati jednoj njenoj grani.

Prvi je po vriednosti pejsažist ruski Turgenjev. Ni u koga ne zapada prirodnih opisa tako važna zadaća, ni u koga ne odlikuju se oni tolikom raznolikošću, takovom životnošću, takovim savršenstvom oblika. Sve se je sjedinilo, da Turgenjev postane majstorom opisnoga genre-a. Sljubivši se od mladih dana s velikoruskim ladanjem, on se rano upoznade s prirodom savršenijom, bogatijom i snažnijom; prvo putovanje po Njemačkoj, Švicarskoj i Italiji bilo je za njega, što jug Rusije za Puškina, a Kaukaz za Lermontova. I u tom širem horizontu pejsaža vidi se zapadnik Turgenjev. Ipak iz njegovih djela rječito govori njegova goruća ljubav k rodnoj zemlji, k prirodi zavičajnoj, kako se to najvećma opaža u »Dnevniku suvišnoga čovjeka«. Tu se osjeća »ljubav, vjerna do smrti«. U tom dubokom shvaćanju prirode pomagala ga je njegova ljubav k lovu, ona ga je i zbližila s prirodom. No on gleda na prirodu kao umjetnik i vidi tonove bojâ, kojih svjetina i ne vidi. To svjedoče i njegove pjesme, koje se odlikuju upravo bogatim pejsažem.

U »Lovčevim zapiscima« razlievaju se opisi prirode širokim valom, sad nahodimo nacrt, sad opet akvarel, a drugda pravu uljenu sliku s najdivnijim koloritom. Uz njih se prislanjaju opisi u »Tri susreta« i u »Pohodu u Poljesje«. Potonja pripoviest stoji na medji dvaju perioda u životu i radu J. Turgenjeva, k nasladi prirode ovdje se prvi put pridružuje neugodna upoznaja njezina nemara i ravnodušnosti, kako to s najboljom jasnoćom i silom nalazimo izraženo četvrt vieka kasnije u »Pjesmama u prozi«.

U romanima i u pripoviestima njegovim nahode se opisi prirode razmjerno riedko, a još rjedje su samostalni. Kadikad

su samo uzgredni, a gdješto proniknuti subjektivnim elementom i spojeni sa duševnim stanjem kojega lica. Prvi su opisi vazda kratki. S većom su silom prikazani drugi opisi — subjektivni. Neodredjeno očekivanje, prvo predčuvstvo prve ljubavi, probudjaj dugo spavaćiva srca, težnja k životu, upokoj nemirnih misli, uspomena na propalu sreću — sva čuvstva, sva duševna stanja počevši od nemira do afekta nalaze odjeku u prirodi. Nijedna strana ovoga uzajmičnog sklada nije ostala tudja Turgenjevu. Tko poznaje »Dnevnik suvišnoga čovjeka«, »Dopise«, »Asju«, »Plemićko gniezdo«, »Otce i djecu«, za cielo se je divio ovoj neobičnoj snazi njegova talenta.

No to nije sve. Ima opisâ i druge vrsti. Neki su fantastični, kao u »Prikazama«, neki opet služe za ilustraciju duboke misli, kao u »Dosta«, jedni odišu naivnošću, a drugi opet pedantizmom prema tomu, na čija usta izlaze (na pr. pripovjedačev opis u »Psu« i Klüberov opis u »Proljetnim vodama«).

Na tom polju nadvisuje Turgenjev ne samo svoje ruske drugove, nego i prvake francuzkoga modernog romana Flauberta, Zolu, Goncourta. Dapače može se reći, da u pejsažu ruski roman znatno nadilazi u obće sve francuzke pripovjedače.

Nikolaj Vasiljević Gogolj.

I.

Nikolaj V. Gogolj rodio se 19. marta (po st. k.) 1809. god. u mjestancu Saročicama, na granici poltavskoga i mirogorodskoga okružja. Otac mu bijaše slabo imućan vlastelin, te je Nikolaj proveo najranije djetinjstvo u krugu obitelji na otčevu imanju u selu Vasiljevci. Priroda i život Malorusije, koji su kasnije napunili Gogoljeva djela, okruživahu ga u prve godine njegova vieka.

Otac mu je bio čovjek neobično oštrouman, izkusan i vješt pripoviedanju. U Vasiljevku su dolazili bliži i udaljeniji susjedi, gdje ih je gostoljubivi domaćin gostio jelima maloruske kuhinje i svojim humorom. Sred ovih susjedâ našao je Gogolj prototipe svojih Ivanovića, Nikiforovićâ, Španekâ, Golopuzejâ i dr. Nedaleko od Vasiljevke živio je bivši ministar, bogati D. P. Troščinski, koji je priredio pozornicu u svojem domu. Za tu je pozornicu otac Gogoljev, strastan ljubitelj glumišta, napisao nekoliko komedija iz maloruskoga života.

Od otca nasliedi sin humor, dar pripoviedalački, ljubav k umjetnosti i osobito glumištu, a mati ga napuni vjerskim i čovjekoljubnim čuvstvom. Kad je umro otac, mati se je sva skupila oko uzgoja svojih pet kćeri, dočim je Nikolaj već bio u liceju. Ona je svomu sinu i kasnije neprestano pisala, da

se drži vjere i da se vazda pokorava volji Providnosti. Gogolj je do konca života majku ljubio s najnježnijom ljubavlju, a ona njega obožavala i ponosila se njime nazivljući ga rado genijem u krugu svojih znanaca. Ona mu je u Petrograd pošiljala nazive maloruske nošnje, razne uvjerice i priče, obrede i običaje Malorusâ.

Kad je Gogolju bilo devet godina, odvede ga zajedno s drugim sinom Ivanom otac u Poltavu, da se priprave za gimnaziju. No Ivan se razboli i oba dječaka odu opet doma, gdje Ivan doskora umrie.

Gogolju je bilo dvanaest godina, kad je u Nježinu upisan u licej kneza Bezborodka. Gogolj bijaše boležljiv, pa se je tudjio od svojih drugova. Takovi dječaci obično se djacima ne mile, pa je Gogolj bio žrtvom njihova podsmieha i raznih nadimaka. Da mu bude lakše, roditelji su mu dali svoga lakaja Simona, pa je Simon mnogu noć presjedio uz Gogolja tješeći ga i nukajući, da ne plače. Pomalo se Gogolj privikne školskomu životu, s nekim se druzima sprijatelji, a na podrugivanja drugih odgovarao bi oštrim sarkazmom. Slab i tih od prirode, nije ulazio u šale, dapače ni u igre. Učitelji i drugovi nisu ga držali darovitim, ne shvaćajući njegove fine promatračke snage. U obće Gogolj nije imao pravih drugova, uviek je bio u njegovoj duši po koji kut sakrit svima. Zato su ga u liceju i zvali »otajstvenim Karlom«.

Najveća mu je bila radost, kad se je ljeti mogao povratiti u Vasiljevku, a trebalo je tri dana, dok je dospio doma. U to vrieme s djetinjom bi ljubopitnošću promatrao svaku stvarcu.

U liceju se je predavao bezbroj predmeta, osim religije, ruskoga jezika, matematike, fizike, geografije i historije još: moralka i logika, rimsko pravo, rusko gradjansko i kazneno pravo, narodna ekonomija, kemija, prirodopis, tehnologija, vojne nauke, latinski, grčki, njemački, risanje, glazba, pjevanje, ples, mačevanje, a sve to — u sedam godina! Zapta nije bilo nikakova, pa je Gogolj imao prilike ljenčariti. Gogolj je bio dobre glave, bilo mu dosta malo pregledati lekciju, da ju za-

pamti do konca naukâ. Od svih predmeta zanimao se najviše oko risanja.

U zavodu su se priredjivale i glume, a na čelu im bijaše Gogolj, koji je od kuće donosio maloruske komedije. Diletanti su se po malo usavršili tako, da su i ljudi iz grada polazili njihove predstave. Najbolji su bili Gogolj u komičnim rolama i Kukoljnik u tragičnim.

Uza to je Gogolj mnogo čitao, Žukovski i Puškin bili su mu neprestano u ruku. Gogolj je bio knjižničar djačke knjižnice. Doskora je počeo i pjevati pjesme, napisao je veliku tragediju, te postade urednikom djačkoga lista »Zviezde«. Ciele noći znao bi Gogolj risati naslovne listove i pisati pjesme, a izradio je i oveću pripoviest. Medjutim Gogolj nije cienio svojih »djela« i nije mislio postati književnikom, jer je držao, da će samo kao činovnik biti koristan narodu.

Godine 1828. ode Gogolj put Petrograda, koji mu se činio čarobnim krajem. Sa silnom uzrujanošću putovahu Gogolj i drugovi u priestolnicu; kao djeca neprestano izvirivahu iz ekipaže, ne će li ugledati Petrograd. Gogolju se čak smrznuo nos. Gogolj je držao, da je Petrograd pravi raj, a mjesto toga nadje ondje same neprilike. Imajući preporučna pisma obilazio je svoje »pokrovitelje«, no oni su ga primali suho i samo obećavali ili su mu predlagali najniža mjesta u birokratskoj hijerarhiji, koja nisu odgovarala njegovim ponosnim mislima.

On pokuša izaći na književno polje, napiše romantičnu pjesmu »Italiju« i pošalje ju uredničtvu »Sina otačbine«. Pjesma bi štampana, a to obodri mladoga pisca, te pod pseudonimom V. Alova objelodani u knjižici idilsku pjesmu »Küchelgarten« (povodeći se za Vossovom »Louise-om«). Znanci su prešli mukom preko pjesme, a u »Moskovskom Telegrafu« napiše o njoj jedku bilježku Polevoj. To ujede Gogolja do dna duše, te skupi iz knjižarâ sve primjerke idile i spali ih.

Gogolj odluči poći u glumce, ali ne bude primljen, pa taj neuspjeh još više ojadi mladića. Promjena zraka i materijalna oskudica naude njegovu zdravlju, uza to se nesretno zaljubi u neku krasoticu visoka roda. Poradi toga odluči po-

bjeći iz Petrograda, ali kamo? Da se vrati bez uspjeha doma, u Malorusiju, na to samoljubivi mladić nije mogao ni pomisliti. Još u Nježinu sanjao je Gogolj o tom, da ode za granicu, pa dobivši nešto novca od majke, sjedne u ladju i ode u Lübbeck.

Poslije dva mjeseca vrati se u Petrograd stideći se svoga jogunluka i rieši se, da muževno nastavi borbu za obstanak. Godine 1830. nasmije mu se sreća. U »Oteč. zapiscima« javi se njegova pripoviest »Basavrjukъ«, a do skora dobi skromno mjesto pomoćnika u odsjeku »udjela« (lenâ). Davna mu se želja izpuni, dobio je javno mjesto, ali koliko razlike medju maštom i istinom! On je sanjao, da će koristiti cieloj državi, širiti istinu i dobro, triebiti laž i varku, a kad tamo, morade prepisivati kojekakve dosadne papire. Doskora mu dodijala služba, pa stane izostajati iz ureda. Za godinu dana predlože mu, da ostavi službu, a on ih posluša: zaokupile ga književne osnove. God. 1830. i 1831. objelodani u časopisima nekoliko svojih radova. Usred petrogradskoga života njegove su misli nehotice letjele u rodnu Malorusiju, svake nedjelje sastajali bi se drugovi iz Nježina i govorili o svojoj dragoj Ukrajini, pjevali maloruske pjesme, gostili se maloruskim jelima, sjećali se svojih djačkih pustolovina i svojih boravaka na ladanju.

Škripljiva vrata, glineni podovi, nizke sobe, osvietljene lojanicom u starinskom sviećnjaku, zelenom pliesni pokriti krovovi, visoki dubovi, djevičanske gustare trešanjâ i brekovâ, draguljna mora šljiva, razkošni ljetni dnevi, maštovite večeri, jasne zimske noći — sve te poznate slike iznova uzkrsnuše u njegovoj mašti i preliše se u njegova djela.

U početku godine 1831. upoznade se Gogolj sa Žukovskim, koji ga primi s običnom dobrotom i preporuči Pletnevu. Pletnev ga ponuka, da objelodani svezak svojih pripoviesti, pa da mu pomogne, učini ga za učitelja povjesti u »Patriotskom institutu« i pribavi mu instrukcije u nekih plemićkih obitelji. U kolo književnikâ udje Gogolj god. 1832. izdavši u nekom almanaku svoju glasovitu pripoviest o prepirci Ivana Ivanovića s Ivanom Nikiforovićem.

S Puškinom se upoznao Gogolj godine 1831. Preko njega

i Žukovskoga udje i u dvorsko-plemićke krugove. To se silno dojmi mladoga Gogolja. Uvidjevši, da su Puškin i Žukovski ne samo izvrstni pisci, nego i dobri ljudi, sa svim se srcem privine k njima i prihvati njihove ideje, da ih učini osnovom svojih gledišta. Politika ovoga književničko-aristokratskoga kruga bijaše liberalno-konservativna, medjutim ni Žukovski ni Puškin nisu bili strastni politici, kao svećenici čiste umjetnosti. Svježa poezija i veseli humor prvih Gogoljevih radova privlačili su korifeje tadašnje književnosti, koji nisu slutili, kakovo će družtveno značenje steći u budućnosti nove radnje Gogoljeve.

Ovo poznanstvo nije smetalo, da se Gogolj sastaje sa predjašnjim drugovima iz Nježina. Gogolj je bio duša ovoga kruga, koji se je mnogo zanimao oko književnih pitanja. Čuvši kakvugod anekdotu Gogolj ju je primao u dušu, iz koje će ona izrasti kao podpuna umjetnička pripoviest. Tako se rodila u njega pripoviest »Mantija« i »Zapisci nekoga ludova«. Pa i »Mrtve duše« vuku svoju lozu iz slučajna razgovora. Jedanput je Puškin usred razgovora spomenuo Gogolju nekoga pustolova, koji se je u pskovskoj guberniji bavio kupovanjem »mrtvih duša« (umrlih kmetova) i bio poradi toga uapšen. To bi bila divna gradja za roman, pa ću ju jedared obraditi, primieti na koncu Puškin. Za nekoliko vremena pokaže mu Gogolj prva poglavlja svoga romana. Na to će Puškin svojim domarima: »S ovim Malorusom valja mi biti opreznijim: on me plieni tako, da ne smijem kričati.« No osvojen divotom prikazivanja, kasnije se Puškin primiri i svjetova Gogolja, da roman dovrši.

Od godine 1831. do 1836. boravio je Gogolj u Petrogradu, samo dva puta mogaše nekoliko nedjelja provesti u Malorusiji, skočiti u Moskvu i Kijev. To je doba plodne djelatnosti njegove; pored raznih razprava objelodani dvie česti »Večerî na majuru«, »Starosvjetsku vlastelu«, »Tarasa Buljbu«, »Vij«, »Potret«, »Revizora« i prva poglavlja »Mrtvih duša«.

Gogolj je čedno gledao na svoja djela. Hvale su mu doduše godile, ali ih je držao pretjeranima, očito nije uvidjao, kolika je moralna ciena u smiehu, što su ga izazivale njegove pripoviesti. God. 1834., kad je osnovano kijevsko sveučilište,

pomišljao je, da dobije stolicu povjesti; no steče samo mjesto adjunkta uz stolicu obće povjesti u petrogradskom sveučilištu. On se nije bavio naukom, pa mu se zato i činilo tako lakim poslom predavati.

U svojim pismima ovoga vremena govori Gogolj, da izradjuje povjest Malorusije i osim toga da se sprema izdati povjest srednjega vieka u devet knjiga. Sjajnim posljedkom njegova zanimanja oko maloruske prošlosti javi se roman »Taras Buljba«, a maštanja o povjesti srednjega vieka ostaše — maštanja. Mnogi profesori, drugovi njegovi, priekim su okom gledali na neučenjaka — beletrista. Prvo predavanje njegovo o srednjem vieku zanielo je djake, no kasnije stanu djaci zievati i sumnjati, je li taj g. Gogolj onaj isti — slavni humorist. Samo još jedanput mogao ih je oživiti. Došli su na ime u predavaonicu Žukovski i Puškin. Gogolj je valjda znao, da će doći, pa se valjano pripravi, te pročita sjajnu lekciju... Kad su mu god. 1835. rekli, da se mora podvrći izpitu za doktorat filozofije, ako želi ostati profesorom, on se odreče stolice, koja nije bila za njega.

Nagon umjetnički bio je jači od učenjačke marljivosti. Gogolj se odreče nauke i vrati se k poeziji, te mjesto da sastavlja predavanja, on je pisao »Mirgorod«, »Revizora« i utjecao u književničke poslove tadašnjega doba, kojim su vladali Greč, Senkovski i Bulgarin. Senkovski je pisao u »Biblioteci za čitanje« i njom poplavio Rusiju. Greč i Bulgarin izdavahu »Sjevernu Pčelu« i »Sina otačbine«. Na protivnoj strani bili su »Molva«, »Telegraf« i »Teleskop«, ali najviše poradi cenzure nisu se mogli s uspjehom boriti. God. 1835. izadje proti spomenutomu petrogradskomu triumviratu novi žurnal »Moskovski promatrač«, koji je izdavao Ševyrev, Gogoljev znanac. Gogolj ga podupiraše, ali se doskora razočara, jer je moskovski organ postao blied i bez ideje. Kad su petrogradski triumviri navalili na Gogoljeve neke pripoviesti, moskovski je list bio veoma hladan. Medjutim je u »Teleskopu« napisao Bjelinski razpravu o ruskoj noveli i o radovima Gogoljevim, te proglasio Gogolja velikim piscem. Gogolju je to bilo drago, ali je kritika

izišla u listu, koji se nije svidjao njegovim petrogradskim drugovima poradi oštrine u svojem tonu. Gogoljevi protivnici navaljivahu i na njegovu osobu, osobito odkad je tako »nesposoban« čovjek postao profesorom povjesti. Gogolja je to ljuto peklo.

God. 1835. počeo je Gogolj raditi, da »Revizor« dodje na pozornicu; to je bilo prvo djelo, koje je nešto više cienio. Napokon mu se želja izvrši. Gledalište je bilo puno izabrana občinstva, Gogolj je sjedio blied, uzrujan, nujan. Poslije prvoga čina vidjela se na svim licima sumnja, kadikad bi se razdao smieh, no kasnije sve je rjedje probijao smieh, pljeska gotovo nije ni bilo, sve je bilo u napetoj pozornosti, koja je na koncu prešla u negodovanje većine. »To je — nemoguće, to je — kleveta, to je — farsa!« čulo se sa svih strana. Viši činovnički krugovi nazivali su komediju liberalnom, prevratnom, pa bi drama bila i zabranjena, da je nije osobno podupro car Nikolaj. Petrogradske novine osule su ga svim svojim strjelicama. Gogolj bijaše poražen.

Uza sve to Gogolj i njegovi drugovi, kojim je čitao »Revizora« u stanu Žukovskoga, dobro su znali, da je to živa, vjerna slika pokrajinskoga družtva, jedka satira nad pokvarenošću birokracije, nad sustavom mita.

Petrogradski zrak ubitačno se doimao njegova zdravlja, živci su mu oslabili; bolan, sustao od velike duševne rabote, razočaran u svojim pokušajima odluči odahnuti od svega, što ga je u zadnje vrieme mučilo, daleko od magle i neprijatnosti priestolnice ruske, pod jasnijim nebom, usred tudjih ljudi!

II.

U junu godine 1836. ukrca se Gogolj i odplovi u Lübbeck, s njime podje prijatelj A. Danilevski: pravoga cilja nisu imali. Došavši u Njemačku prijatelji se razidju, Danilevski krene u Pariz, a Gogolj prodje Rajnom i onda zakrene u Švicarsku. Prirodne krasote duboko su se doimale njegove duše, osobito su ga poražali snježni vrhunci Alpa. Ovaj put

obodri i osvježi mračnu dušu pjesnikovu. »Lavlju silu osjećam u duši svojoj«, piše on Žukovskomu.

U jesen boraveći u Ženevi i Veveyu živo se uhvati »Mrtvih duša«, koje je započeo već u Petrogradu. »Sva Rusija javlja se u tom romanu! to će biti prvi moj čestit rad, koji će pronieti moje ime!« javlja on Žukovskomu.

Zimu je proveo Gogolj opet s Danilevskim u Parizu, zajedno su pregledavali sve znamenitosti grada Pariza, galeriju Louvre-a, Jardin des Plantes, Versailles, pohadjali kavane i teatre. No Gogolja je u obće slabo privlačio ovaj grad. Ono, što bi moglo za Rusa biti novo i zanimljivo u priestolnici ustavne monarhije, — borba političkih stranaka, razprave u komori, sloboda govora i štampe — malo ga zanimaše. Na svakom putovanju za njega je bila na prvom mjestu priroda i djela umjetnosti, ljude je promatrao i izučavao kao odjelite ličnosti, sve političke strasti i interesi bjehu mu tudji. Za granicom slabo se je zbližavao s inostrancima, uviek je ulazio u krug svojih zemljaka. U Parizu je većinu večeri provodio u Aleksandre O. Smirnove, bivše »frajline« carice Marije i Aleksandre, na glasu sa svoje ljepote i uma. Preko Pletneva upoznala se ona sa svim pjesnicima tadašnjega doba, Puškin i Lermontov posvetili su joj pjesme, Homjakov, Samarin i Aksakov nju su poštovali, Žukovski ju je zvao »nebeskim djavolkom«. U Petrogradu upoznala je skromnoga Malorusa Gogolja, sama rodjena Maloruskinja. Čini se, da Gogolj nije bio ravnodušan prema čarima oštroumne i koketne svjetske ljepotice, ali je krio svoju ljubav. U Parizu su se našli kao davni znanci, i svi njihovi razgovori kretali su se u uspomenama o Malorusiji.

U Parizu zateče Gogolja viest o Puškinovoj smrti, koja ga porazi poput munje. »Da sam majku izgubio, ne bih bio više ojadjen« veli Danilevskomu. A Pletnevu je pisao iz Rima kasnije o tom: »Sva naslada moga života izčezla je s Puškinom. Ničega se nisam laćao bez njegova savjeta. Nijedan redak nije napisan, da ne bih pomišljao njega pred sobom. Što će reći on, čemu će se nasmijati, čemu će dati svoje

neoborivo i vječno priznanje, — evo to me je samo zanimalo i nadisalo moje sile . . . Nekoliko puta latio sam se opet pera — ali mi pero pade iz ruku!«

Može biti, da je ova žalost uskorila Gogoljev odlazak iz Pariza. U martu god. 1837. bio je već u Rimu. Vječni ga grad obaja, priroda Italije zanosila je pjesnika. Ovdje ga obuhvati svega dražest talijanskoga proljeća, on jê se ne mogaše naužiti, pa u jednom pismu želi, da se sred toga divnoga miomirisa vas pretvori u — nos. Drugi put želi, da se čitav prometne u oči, pa da se sit nagleda ljepotâ rimske okolice, starih zgrada, bezbrojnih umjetnina, modroga neba. »Nema veće sreće nego umrieti u Rimu; za cielu vrstu ovdje je čovjek bliže Bogu!«

Sve se svidjalo Gogolju u Rimu, sve ga je oduševljavalo. Od prirode, od albanskoga i sabinskog gorja prelazio je k umjetninama i nije bilo kraja zanosu. Spomenici staroga života i umjetnine novijih vještaka, kolisej i sv. Petar jednako su ga začaravali. Pregledao je sve galerije slikâ, ciele ure stajao je u crkvama izpred slikâ i kipovâ velikih majstora, pohadjao ateliere sviju živih umjetnika. On se je ponosio svojim poznavanjem Rima. I rimski mu se je puk svidjao sa svoje veselosti, humora i oštroumnosti. Naučivši se dobro talijanski, rado je prisluškivao govor prostih ljudi; promatrao tipe i uzhićivao se njima; no ni ovdje nije dolazio u tješnji dodir s narodom. Poznavao je doduše neke Talijane umjetnike, ali najveći dio vremena probavi ili sam u radu ili u ruskom kolu. Od umjetnika ruskih živio je tada u Rimu Ivanov, pa se je s njim mnogo družio Gogolj, kao i sa kiparom Jordanom.

Ruskih je gostiju mnogo dolazilo u Rim, pored Danilevskoga došli su u to doba Žukovski, Pogodin sa ženom, Panajev, Annenkov, Ševyrev i mnogi drugi. U Rimu je drugovao i s J. Vielgorskim, darovitim mladićem, koji umrie na njegovih ruku. Roditelji su bolna sina preporučili Gogolju, a on se savjestno odazva tomu, te je ciele noći znao sjediti uz njegovu postelju. Njegova smrt silno ga raztuži.

Pod živim zrakama talijanskoga sunca okriepi se zdravlje

Gogoljevo, premda se nikada nije osjećao zdrav. Uviek je tvrdio, da liečnici ne prepoznavaju njegove bolesti, da mu je želudac drugačiji nego u drugih ljudi. Živući za granicom polazio je svake godine kupke, ali ne slušajući liečnika riedko je kad izdržao sav tečaj lječitbe. Put je svakako dobro djelovao na njega, u Rimu je nastavio »Mrtve duše«, napisao »Anuncijatu« i »Mantiju«, sastavio razpravu »Rim«, izradjivao i tragediju iz života Zaporožaca, ali nezadovoljan njom uništi sve, što je napisao.

U jesen god. 1839. vrati se s Pogodinom u Rusiju, pravce u Moskvu, gdje ga je kolo Aksakovâ primilo razkriljenih ruku. S obitelju njihovom bio je već od prije oprijateljen. Aksakovi su sad našli veliku promjenu u Gogolja od god. 1834.

Gogolj iza toga morade u Petrograd, da uzme iz instituta dvie sestre svoje, pa sa Sergejem Aksakovom i njegovom obitelju krene u istoj ekipaži onamo. Za svega puta bijaše Gogolj veseo. U Petrogradu nastani se u Žukovskoga, koji je kao nastavnik carevićev imao velik stan u Zimnjem dvorcu. Dobivši nagradu (2500 r.) za »Revizora« od teatra, mogao je Gogolj krenuti godine 1836. za granicu, ali ga to nije osiguralo od novčanih briga. Godine 1837. pribavi mu Žukovski 5000 r. od cara. No sad su mu došli izvanredni izdatci, valjalo je platiti mnogo novaca institutu za sestre. Majka nije više mogla dati ništa. Gogolj se nije usudjivao napastovati i nadalje Žukovskoga i Pletneva, koji su mu i onako već dosta podali, a s drugima nije bio toliko dobar. Gogolj se stane uznemirivati. S. Aksakov pogodi uzrok Gogoljevoj zlovolji i bez poziva ponudi mu 2000 rub. Gogolj je dobro znao, da su Aksakovi i sami u čestoj novčanoj neprilici, pa ga s tim jače dirnu neočekivana ova pomoć.

Umirivši se malko, Gogolj se dade na književne poslove, pa je svaki dan odredjeno vrieme probavio za pisaćim stolom, zatvorivši se pred pohodnicima. Veći dio prvoga diela »Mrtvih duša« bio je već dogotovljen, pa se Gogolj radovao, što su prijatelji bili silno zadovoljni romanom, koji im je pročitao.

Opraviv posao sa sestrama ode Gogolj s Aksakovom u

*

Moskvu, gdje je umni život mnogo silnije ključao, nego u Petrogradu. Jaz izmedju slavjanofilâ i zapadnikâ još nije pukao, inteligencijom je vladao duh Hegelove filozofije. Zametala su se razna filozofijska pitanja, ali Gogolj nije bio dionikom njihovim. Gogolja su moskovski književnici milovali kao čovjeka, klanjali se njegovu talentu, ljubili ga kao umjetnika. Budući da Gogolj nije iznosio svojega mnienja o filozofijskim sporovima, svaka ga stranka držaše svojim: i K. Aksakov i Stankević i Bjelinski zanosili su se svakim njegovim redkom!

Poslavši jednu sestru k materi, a smjestiv drugu u neke znanice, Gogolj se stane spremati na put u Rim. Drugovi su nastojali, da ga suzdrže, bojeći se pogibelji, da će sred razkošne prirode i pravilnoga života u Italiji zaboraviti Rusiju; no on ih uvjeravaše, da mu valja otići iz Rusije, da ju pravo zaljubi, pa obeća za godinu dana vratiti se u Moskvu s podpuno izradjenim prvim dielom »Mrtvih duša«. I Gogolj ode preko Beča u Rim.

Bilo mu je, kao da se opet vratio u zavičaj, i to u zavičaj svoje duše. Sad se je već Gogolj privikao Rimu, pa se osvježen prihvati posla iz petnih žila. Dopisao je zadnja poglavlja »Mrtvih duša«, preradi »Revizora« i »Mantiju«, prevede talijansku komediju »Ajo nell' Imbarazzo«. No slabi organizam pjesnikov nije podnosio napregnuta rada, Gogolj uhvati malariju, pa ga nemila bolest gotovo dotjera do groba. Botkin, koji ga je s ljubavlju njegovao, pripovieda, da je Gogolj često upadao u halucinacije. »Strah od smrti«, koji je mučio Gogoljeva otca, prešao je na sina. Grobne misli zaokupe njegov duh i ne ostave ga više svega vieka. Oporavivši se od tjelesnih muka prione opet raditi. No nešto pod utjecajem mislî u bolesti, a nešto pod dojmom razpravâ Bjelinskoga razviše se u njega ozbiljnija uvjerenja o umjetničkoj obvezi njegovoj, on napokon uvidje, da je njegovo pravo područje — književnost.

U isto doba počne se jače izražavati u njegovim listovima, razgovorima i gledištima — religioznost, kojom se odlikovaše već od malih nogu. Pod njenim dojmom stane podavati svojemu radu neki mističan značaj, uzme držati, da je

njegova umjetnička snaga dar, koji mu je Bog dao radi dobre svrhe, a njegov književnički rad da je dug, koji mu je nametnula Providnost.

Rusija ga zanima kao i prije najvećma. Ruse, koji dolaze u Rim, propitkuje, što biva u domovini. »On uzima sve punom rukom, što mu treba, a sâm ne daje ništa«, izrazi se o njemu Jordan.

Osim Rusije i Rima ne zanima ga ništa. U doba naporne rabote obično ne čita ništa. »Jedna je dobra knjiga iz stalne epohe dostatna, da napuni vas život čovjeka«, — govorio bi on i ograničavao se na to, da je pročitao Dantea, Ilijadu u Gnjedićevu prievodu i Puškinove pjesme. Za politički život Evrope i ne mari, o Francuzkoj je govorio zlo, jer je kao roditeljica sviju novotarija razorila »poeziju prošlosti«. Tadašnji Rim, Rim papinske vlade i austrijskoga utjecaja, bješe mu po srcu. Nemirna struja evropskoga napredka razbijala se o zidinama Rima, bar na površini talijanskoga života bilo je sve mirno, gladko, dapače veselo. Na trgovima Rima zamnievale su glazbe, po ulicama se kretahu svečane procesije, a biblioteke, muzeji i galerije gostoljubivo otvarahu vrata svakomu, tko je htio da ih pohodi. Umjetnici i učenjaci imali su ovdje sva sredstva za svoj rad i tihan kutić, zaštićen od onih bura, koje su hujale preko ostale Evrope.

Nastanivši se u Via Felice u skromno uredjenoj, no prostranoj i svietloj sobi Gogolj je živio pravilno i jednolično. Ustajao bi obično rano i odmah pristupao k radnji, pijući uza to hladnu vodu, za koju je scienio, da mu koristi. Poslije objeda opet bi radio, ako nije s kojim Rusom otišao u okolicu šetati, a večer bi provodio u krugu prijateljâ umjetnikâ.

God. 1841. prvi dio »Mrtvih duša« bio je gotov za tisak. Gogolj je htio sam rukovoditi izdanje i poradi toga otići u Rusiju. On je sve više uvidjao, da će njegovo djelo biti znamenito. Gogolj doista ode najprije u Petrograd na kratko vrieme, pa onda u Moskvu, gdje ga dočekaju prijatelji sa starim usrdjem. Aksakov nadje veliku promjenu u njega, Gogolj je omršavio, pobliedio, tiha pokornost pred voljom

Božjom čuje mu se u svakoj rieči. Nema više njegove velike veselosti.

Izdavanje prve česti »Mrtvih duša« zadade Gogolju mnogo nemira i muke. Moskovska cenzura nije dopuštala, da se djelo štampa, nju je već sam nadpis smućivao: »Mrtve duše«, ta duša je ipak — bezsmrtna! Gogolj pošlje rukopis petrogradskoj cenzuri, i dugo nije znao, što će biti. Napokon preko prijateljâ podje mu za rukom, da dobije dopuštenje za štampu. No eto nove nevolje! Na sve molbe ne će da pošalju rukopis u Moskvu, nitko mu ne javlja, gdje se rukopis nahodi. Gogolj se strašno uznemirivao, neprestano propitkivao i propitkivao, napokon u aprilu 1842. godine dobije rukopis. Petrogradska je cenzura zahtievala samo promjenu »Pripoviesti o kapetanu Kopjejkinu«. Gogolj se odmah prihvati preradbe i dade, da se djelo štampa u 2500 primjeraka.

Sve ove neprijatnosti zlo su se odrazile na njegovu zdravlju, osobito mu pati glava. Sâm piše, da se često nahodi u pravom sonambulističnom stanju. Uza to mu je život u Moskvi zadavao i duševnih jada. S Pogodinom i osobito s obitelju Aksakova vezalo ga je prijateljstvo i zahvalnost, ali nije mogao biti njihova teoretičnoga mišljenja. Utjecaj petrogradskih krugova, medju kojima je mladovao, sveze sa Pletnevom i Žukovskim, dugi boravak za granicom — sve je to smetalo tomu. Slavjanofili ga držahu podpuno svojim, i doista slagaše se s njima u mnogom, no njihova izključivost bješe mu tudja. On se je sastao i s Bjelinskim, koga su oni držali svojim dušmanom, i predao mu je primjerak »Mrtvih duša«. Uza to je misticizam sve više rastao u njemu, njegova je misao težila k nebu, a razni sporovi o filozofijskim i družtvenim pitanjima na zemlji činjahu mu se ništetnima. Opažajući Gogoljevu skrovitost odvraćahu se prijatelji od njega, poimence se zaoštri njegovo obćenje s Pogodinom, u koga je živio.

Pogodin je mnoga dobra učinio Gogolju, davao mu novaca i primio ga u kuću. Njegov list »Moskvićanin« prolazio je zlo, pa je zato Pogodin htio Gogolja predobiti za list. Gogolj mu odvraćao, da nema ništa dovršeno, a Pogodin

jednako navaljuj i navaljuj. Napokon prekori Gogolja s nezahvalnosti. Gogolj da se ukloni razpri, ode iz njegove kuće pomno šuteći o uzroku, dok je Pogodin postojano ogovarao Gogolja, da je prznica.

Sve to ogorči nervozna pjesnika, te on odluči opet na putovanje. Drugovi ga osipali pitanjima, kuda će, odvraćali ga od nauma, no on im odgovarao neodredjeno. Jedared se začude Aksakovi Gogolju, koji dodje k njima sa slikom Spasiteljevom u ruci, a lica neobično vesela. »Čekao sam, — reče, — da me tko blagoslovi slikom, ali ne učini nitko. Napokon me blagoslovi Inokentij i sad mogu reći, kuda idem: ja ću do groba Gospodnjega!«

Gogolj je sprovodio mitropolita Inokentija, kad je odlazio iz Moskve, pa ga Inokentij na razstanku blagoslovi slikom. U tom vidje Gogolj višu, božju privolu, da izvede svoj naum, o kojem nije nikomu govorio.

Neočekivana njegova namjera izvede silnu sumnju, počeli ga držati ludom. Gogolj je medjutim što više mučao.

Uz štampu »Mrtvih duša« zdravlje se Gogoljevo popravi, te Gogolj ode iz Moskve u Petrograd, odakle je hrlio otići. S početka je htio objelodaniti podpunu zbirku svojih djela zajedno s »Mrtvim dušama«, ali se domisli, da bi predugo ostao u Rusiji, pa povjerivši izdanje svomu prijatelju Prokopoviću ode u maju iz domovine ne čekajući, što će reći štampa o djelu njegovu. Odziv je bio medjutim takav, da bi Gogolj mogao zaboraviti mnoge neprijatnosti posljednjega godišta. Svi tabori susreli su knjigu sa zanosom. Pletnev je napisao pohvalnu kritiku u »Suvremeniku«, K. Aksakov izporedi Gogolja s Homerom, za Bjelinskoga bijaše ovaj roman — početak nove epohe za rusku knjigu.

No Gogolj nije sasvim shvaćao onoga značenja, koje je u to doba zadobila ruska književnost; budući tudj dubokim načelnim pitanjima tadašnjega vremena on je družtveno-političku borbu tadašnjih stranaka u književnosti držao za ličnu strast, te mu se je gadila.

Gogolj jedva dodje do Gasteina, pa već u pismu moli Aksa-

kova, da mu pošalje statističnih djela o Rusiji, htio je da sazna, koliko dohodka daju razna imanja, čim vlastela mogu koristiti kmetovima i dr. Mislio je očito na nastavak »Mrtvih duša«. Ova mu se misao svezala u duši s putovanjem u Jerusolim, on je držao, da može na taj put istom, kad dovrši roman, a maštao je znamenito razširiti medje svojemu romanu, osim drugoga diela napisati još treći, stvoriti nešto važno i veliko, što će nadkriliti cienu prve česti.

»Mrtve duše« trebalo bi da iznesu ne samo negativnu sliku, nego i pozitivnu, htio je pokvarenosti dati naličje u slikama, koje bi ljudima pokazale put po stazi moralne dobrote. Odgovor na ova pozitivna pitanja o moralu čovječjem tražio je Gogolj u evangjelju i u djelima crkvenih otaca.

O ovom prekretu u duši svojoj natucao je Gogolj samo u listovima, koje je pisao rodbini, S. Aksakovu i pjesniku Jazykovu, a podpuno ga je odkrio gotovo izključivo u pismima i razgovorima s Aleksandrom O. Smirnovkom. U Moskvi se pogovaralo o ljubavi Gogoljevoj k Smirnovki, no i ako je ove ljubavi bilo, Gogolj joj je podavao duhovni značaj. Smirnovka je u to doba prolazila veliku krizu. Poslije sjajnih dana svoje slave po salonima ona se uvjeri, da je cielo to blištavilo taština, uza to je nezadovoljno živjela sa svojim dobrim, ali inače glupim mužem. U tom stanju potraži utjehu u vjeri. Zimu god. 1843. provela je u Rimu, gdje je bio i Gogolj, koji ju je pratio po vječnom gradu. Vanjska strana katoličanstva silno je privlačila Smirnovku, no Gogolj ju navraćaše više na obće osnove kršćanske vjere. Ova klica religioznosti razvijala se u njih osobito poslije zime g. 1843.—44., koju su zajedno proveli u Nizzi. Ondje je bila ciela kolonija ruskih aristokrata. No Gogolj i Smirnovka, poslije zabave u družtvu, u osami svojoj čitali su crkvene otce, i razgovarali se o duhovnim pitanjima. Smirnovku je često mučila dosada života, a Gogolj ju nagovori, da uči naizust psalme. On joj je zadavao lekcije i uviek ju izpitivao poslije objeda. Dionicom ove intimnosti bijaše i obitelj Vielgorskih, bili su to veoma pobožni ljudi. Gospodja i dvie kćeri njene okruživale su Gogolja atmo-

sferom iskrene pouzdanosti, a on je u tom krugu ženâ bio drug, savjetnik, propovjednik. Ovaj propovjednički ton izbija sve glasnije i u njegovoj korespondenciji s drugim ličnostima.

Poslije g. 1842. Gogolj je neprestano mienjao prebivalište: bio je u Rimu, Nizzi, Frankfurtu, Parizu, Düsseldorfu, u raznim njemačkim kupalištima, u Ostendu. Ova putovanja udila su mu zdravlju. Uza to, kako još nije bilo po Europi željeznice, putovanje je bilo skupo. Novčane brige zadavahu mu mnogo nemira, pa ne znajući drugud uteče se moskovskim prijateljima — Ševyrevu, Pogodinu i Aksakovu, nek uzmu u svoje ruke izdanje njegovih djela i neka mu u tri godine šalju po 6000 rub. za godište. No nitko nije mogao ući u takovu obvezu, pa Gogolj morade uzajmljivati.

Uza sve te neprilike odluči Gogolj dio novacâ, koje je dobio od prodaje nekih primjeraka romana, upotrebiti za pripomoć bližnjima. Na koncu g. 1844. javi Pletnevu i Aksakovu, neka novac od njegovih knjiga dadu darovitim djacima sveučilišta — ne imenovavši dobrotvora. To zadivi Gogoljeve znance. Smirnovka ga ukori, što zaboravlja za svoju majku i sestre, i što se sâm ubija gladju ili živi o dugu. Medjutim knjige su se prodavale slabo. Smirnovka se zauzme za Gogolja i doista car Nikolaj odredi mu po 1000 godišnjih rubalja u tri godine.

Medjutim Gogolj nije dovršio drugoga diela »Mrtvih duša«, premda je to držao svojim svetim dugom za dobro čovječanstva. Ne zadovoljavajući se pojedinim partijama on bi ih uništavao. Bit će tomu uzrok u religioznoj razdražici pjesnikovoj, ali za cielo i u nekoj sustalosti tvoračkoga nadahnuća. Iz pisma, što ga piše Jazykovu, vidi se, kako mu se sada riedko povraća nadahnuće, koje ga prije često podilazilo i napunjalo mu maštu gotovim, žarkim slikama.

III.

Godina 1845. bijaše za Gogolja veoma tegotna. Na koncu g. 1844. ućuti bolest u Frankfurtu i ode u Pariz, da se po svojem običaju lieči — putovanjem! U početku u Parizu bi

jaše mu dobro, živio je u krugu Vielgorskih i u grofa A. N. Tolstoga, svaki dan polazio bi rusku crkvu, izučavao liturgiju i pisao »Razmišljanja o božanskoj liturgiji«. No navale bolesti prisiliše ga opet, da se vrati u Frankfurt, pa da se ukloni vrevi i buci parizke ulice. Opet ga oblada strah od smrti, on je osjećao, da život izlazi iz njega, da umire, a nije još ništa velika ni koristna uradio! Svoja književna djela on sve manje cieni, dapače piše Smirnovki, da bi htio sve svoje primjerke sažeći, osobito zato, da uništi gluposti u prvom dielu »Mrtvih duša«. Pred njim je bio za malo dogotovljen u rukopisu drugi dio »Mrtvih duša«, pa premda je ovaj dio bio u svakom redku izmoljen u Boga, ipak nije bio njime zadovoljan autor, koji se spremao na istinu, da Bogu dade račun o porabi talenta svoga. S tugom i boli spali rukopis, prinese ga za žrtvu Bogu, i odmah, kako je rukopis izgorio, prikaže se njegovu umu novi sadržaj u očištenu, svietlu obliku kao fenič-ptica iz pepela. Činilo mu se, da sad istom znade, kako valja pisati, da upraviš cielo družtvo k ljepoti. A medjutim je bolest sve jače navaljivala, cielo tielo klonulo, grozna bol odbijala od radnje . . .

U to negdje doba dodje mu na um, da je osim djelâ napisao mnogo pisama, koja su se dobro dojmila adresatâ. Zato smisli izdati ih za obću korist čovječanstva, te zamoli sve prijatelje, da mu povrate njegova pisma. »Izabrana mjesta iz dopisivanja s druzima« bio bi nadpis djelu, koje je povjerio štampati Pletnevu, ali tako da nitko ne sazna imena piščeva. Pletnev se je silno začudio, kad je mjesto nastavka »Mrtvih duša« dobio pismo Gogoljevo sa svezkom »Izabranih mjesta«. Premda se je Pletnev starao, da to ostane tajnom, ipak su za knjigu saznali prije, nego je izišla, — sve se je samo čudilo, sumnjalo, srdilo.

Isto tako su se dojmile i tri sitnije radnje Gogoljeve, koje je odpravio u Rusiju skoro iza »Izabranih mjesta«, na ime »Predgovor k II. izdanju Mrtvih duša«, u kojem veli, da je mnogo napisao neistinito, te moli čitatelje, da mu pošalju izpravke; nadalje: »Odgonetka Revizora«, u kojoj svojemu djelu podaje čudnu alegoriju, i napokon »Predobaviest«, u kojoj

javlja, da se 4. i 5. izdanje »Revizora« prodaju za korist siromahâ.

Negodovanje bijaše obće. I slavjanofili i zapadnici našli su u korespondenciji mislî i izrazâ, koji su vriedjali njihova sveta uvjerenja; ona smjernost, s kojom je govorio o vlastitoj ništetnosti, činjaše se svima krinkom; rezki propovjednički ton vriedjao ih je svojim visokim poletom, dapače religioznost autorova pobudjivala je u njih sumnju o neiskrenosti.

Iz Petrograda i Moskve obori se na Gogolja čitava tuča pisama s pitanjima, s izrazima udivljenja, s grdnjama. Dapače ljudi, kao Žukovski, Pletnev, knez Vjazemski, ustali su proti rezkosti Gogoljeve knjige. Bjelinski je u »Suvremeniku« uzeo pobijati ideje Gogoljeve knjige. Gogolj mu na to napiše pismo smjerno-zanosnim slogom, na koje mu odgovori Bjelinski, na pola već mrtav. Medju inim piše mu Bjelinski: »Ja sam vas ljubio sa svom strašću, kako čovjek, krvlju spojen sa svojom domovinom, može ljubiti njezinu nadu, čast i slavu, jednoga od velikih vodja njezinih na putu sviesti, razvoja i napredka... Ja mislim, da vi duboko poznajete Rusiju samo kao umjetnik, ali ne kao mislitelj, kako to želite biti u svojoj fantastičnoj knjizi; a to nije s toga, što u obće niste mislitelj, nego što već toliko godina promatrate Rusiju iz svoje prekrasne udaljenosti. Zato niste opazili, da Rusija ište svoj spas ne u misticizmu, ne u pijetizmu, nego u uspjesima civilizacije, prosvjete, humanosti, u probudjenju čovječjega dostojanstva, koje je toliko viekova potisnuto u blato. Rusiji se hoće prava i zakonâ, skladnih sa zdravim razumom i pravednošću, pa da se ti zakoni i strogo izpunjavaju... Najživlja su danas narodna pitanja u Rusiji: dokinuće kmetstva i tjelesne kasne... Da ste vi doista pronikli u duh Isukrstova nauka, vi biste pisali vlastelinu, da su kmetovi njegova braća po Isusu, pa da brat ne može biti bratovim robom, nego da kmetu mora dati slobodu... Propovjedniče knuta, apostole neukosti, poborniče obskurantizma, panegiriste tatarskih prava, što radite? Pogledajte pod noge, ta vi stojite nad bezdnom!... Evo moje zadnje rieči: ako ste vi imali nesreću s gordom smjernošću

odreći se svojih u istinu velikih djela, to ste sada dužni s iskrenom smjernošću odreći se svoje posljednje knjige i težki grieh njena izdanja izkupiti novim djelima, koja će nas sjetiti vaših predjašnjih radova.«

Neočekivani dojam knjige porazi Gogolja. Tako nenadano skinuše ga s piedestala njegova — to je bilo užasno! Tješio se, da je tomu kriva cenzura, koja je mnoga mjesta izbacila. No mnogi su pročitali izpuštena mjesta, pa ih to nije odvratilo nimalo od žestokih prigovora. »Nad živim tielom još živa čovjeka izvodila se ta strašna anatomija, od koje probija smrtan znoj i onoga, tko je nadaren krepkim tielom«, žali se pjesnik u »Autorskoj izpoviedi«.

Pismo Bjelinskoga silno se kosnu Gogolja. On mu napisa dva odgovora, od kojih je samo jedan stigao adresu, ali i taj jedan svjedoči, da je duh Gogoljev sustao. »Duša je moja iznemogla, sve je u meni potreseno, mogu reći, da nije ostalo čuvstvene strune, koja ne bi bila zakinuta još prije, nego sam primio Vaše pismo .... Što ću Vam odgovoriti? Možda je čestica istine u Vašem pismu.« Na koncu priznaje, da valjda više ne poznaje Rusije.

Težko ga je boljelo, što su ga prijatelji napustili, mučno mu je bilo podnositi buru, koju je izazvala njegova knjiga, no ona mu je ipak bila na korist. Ona ga prisili, da se strože ogleda po sebi, da sadje s propovjedničke katedre, da s pravom smjernošću priznade, kako je previsoko poletio. U listovima god. 1847. ima mnogo manje didaktičnoga tona, a više srdačnosti. Napokon stade razabirati, da je bilo krivo, što je nastojeći oko moralnoga usavršivanja pojedinacâ sasvim zanemario družtvena pitanja.

Religiozno mu je čuvstvo pomoglo podnieti udarce, no ipak mu je bilo užasno: osudjivali su njegovu osobu, govorili, da mu je talent poginuo, da se je odrekao književničke djelatnosti ... Drugi dio »Mrtvih duša« bijaše spaljen, u glavi mu je prolazila osnova o preradbi, ali nije ga snalazilo nadahnuće, pa mu je i gradje nedostajalo. Zato je molio prijatelje po raznim mjestima, da mu šalju izvještaje, ali bez

uspjeha, jer su mu slali izvješća bez vriednosti. Gogolj uvidje, da mú valja upoznati Rusiju na svoje oči. I već je pomišljao na kakovu službu, ma koliko skromnu. U ovoj krizi vrati se k svomu davnomu planu, da pohodi Jerusolim; činilo mu se, da ne će ništa izvesti, dok ne svrši ovoga puta. Tamo, na grobu Gospodnjem, sići će blagodat u njegovu dušu, očistit će ju, osloboditi od sumnje i kolebanja, pokazati joj put . . . Svoju je majku molio, da ne ostavlja Vasiljevke, nego da se moli Bogu za njega; pače je sastavio i posebnu molitvu za to. A on se sâm vladao tako, da bude dostojan od sv. groba ustati s obnovljenim silama, pa da se bodra i svježa duha vrati k poslu svomu na korist domovine.

God. 1847. prebije se do Napulja, ovdje se ukrca u ladju, koja će ga preko Malte dovesti do Jafe. Strah ga je morio, nitko od znanaca nije išao s njime, pa kako je bio slaba zdravlja, bojao se pogibelji. On je taj nemir držao za dokaz slabosti svoje vjere. Morska ga bolest strašno izmuči i jedva živ izadje na kraj. Na kopnu je putovao sa bivšim drugom iz Nježina, ruskim konzulom u Siriji, ali mu to nije odklonilo neugodnosti putovanja: morao je trpjeti od umora, znoja i žedje. To se odrazi i na njegovu duhu. Pjesnička aureola, kojom je ovio sveta mjesta, mraknula je pred prozom samoga puta, pred masom sitnih neugodnosti, koje je morao podnieti prije, nego je stigao do svetih mjesta. »Nikada nisam bio tako malo zadovoljan stanjem srca svojega, kao u Jerusolimu i poslije Jerusolima, — govori Gogolj. — Na grobu Gospodnjem kao da sam bio za to, da tamo na mjestu oćutim, kako mnogo imade u mojem srcu hlada, kako mnogo svojeljublja i samoljublja.« Zbilja nije odgovorila snu pjesnikove mašte. Čudo, koje je molio u Boga, nije se dogodilo; no nenadano se prekori sa krutosti: »Blista iz daljine neka luč spasenja, — veli u pismu Žukovskomu, — sveta rieč: ljubav. Čini mi se, da su mi sad miliji obrazi ljudî nego ikada prije, da sam sada mnogo vrstniji ljubiti nego ikada do sada.«

Iz Jerusolima vrati se Gogolj preko Carigrada i Odese u Malorusiju, te provede konac proljeća i sve ljeto u Vasiljevci

s majkom i sestrama. To je bilo nemirno ljeto: prevratni valovi u raznim zemljama Evrope odrazili su se u Rusiji nemirom duhova i strogim odredbama vladinim, da se održi poredak. Uza to pritisla kolera, napunivši strahom ljude. O političnim dogadjajima saznavao je Gogolj samo iz novinâ, koje bi slučajno zalutale u Vasiljevku, i iz pisama svojih prijatelja u priestolnici; a koleru je vidio oko sebe i u Poltavi i u okolici Vasiljevke.

U obće ove slike u zavičaju nisu bile utješljive: domac materin vas se već obrušio, gospodarstvo je išlo slabo, prietio glad, svuda bieda i bolest. Nije čudo, što je Gogolj bio zamišljen i nujan.

On se smjesti u malom krilcu, koje je izlazilo na vrt, pa se je ovdje bavio cielo jutro oko književnoga rada. Drugi dio »Mrtvih duša« bio mu je »gradjanskom obvezom«, »službom domovini«, koje se iznova lati osvježiv sile putovanjem. Rad mu je sporo napredovao, silno ga vrućina izjedala, sve, što je vidio i slušao, bolno se doimalo njegovih živaca. Veći dio vremena provodio je u vrtu, na polju, ulazeći u sve sitnice gospodarstva. Risao je plan novoga gospodskog doma u Vasiljevci, sadio drveće u vrtu, sastavljao za majku uzore sagovâ, koje su tkale seljanke njezine, s nasladom slušao, kako sestre pjevaju maloruske pjesme.

U septembru ode u Moskvu. Aksakovi ga dočekaju obje-ručke. Nesporazumak poradi »Izabranih mjesta« već se zaboravio. U to doba ne ostavlja više »Mrtvih duša«. Čini se, da je pod konac zime bio drugi svezak već dogotovljen, pa je amo tamo štogod popravljao. Družtva nije polazio mnogo. U velikim sastancima bio je mučaljiv, razmišljen, nujan. Filozofijska i družtvena pitanja nisu mu bila po ćudi, on je uzdisao za zrakom Puškinova kola. Srdilo ga je, što je občinstvo ostalo hladno prema Odiseji Žukovskoga, to mu se činilo nedostatkom ukusa i umnom nemoći u družtvu, pa se bojao i za nastavak »Mrtvih duša«, gdje ljudi nisu više sposobni za umjetnički mir.

Ljeto god. 1849. provede Gogolj u Smirnovke najprije

na ladanju, a zatim u Kalugi, gdje je Smirnov bio gubernatorom. Tamo je prvi put pročitao nekoliko glava iz drugoga diela »Mrtvih duša«. Prva dva poglavlja Gogolj je kasnije podpuno preradio. Gogolj je marljivo radio u Smirnovke. Očevidno se stvaralačka snaga vratila Gogolju.

U jesen evo opet Gogolja u Aksakovâ u Moskvi. Ovdje pročita prvu glavu novih »Mrtvih duša«. No za godinu dana nisu je više mogli prepoznati. Drugo je poglavlje zanielo Aksakova, on je bio uvjeren, da je bolje od prvoga, i da Gogolj može izpuniti zadaću, o kojoj je sâm govorio. U tečaju zime pročita im treće i četvrto poglavlje. Očevidno je dovršio vas svezak, ali ga nije držao još dotjeranim. U to je vrieme Gogolj mnogo čitao, osobito djela, koja su ma s koje strane opisivala Rusiju.

Zima godine 1849.—1850. nije prošla po zdravlje pjesnikovo tako dobro kao predjašnja. Silno je patio od prehladâ, javilo se propadanje sila, nervoznost, hladnoća, opet ga vuklo k južnomu suncu. No sad je tvrdo odlučio, da ne odlazi iz Rusije, već da će druge zime u Odesu. S proljeća ode sa svojim znancem Maksimovićem, profesorom kijevskoga sveučilišta, u Malorusiju: bila je davna osnova Gogoljeva, da obidje svu Rusiju, da se provere od manastira do manastira, da pohodi vlastelinske dvorce. Od Moskve do Gluhova putovali su dvanaest dana, na putu su se navraćali k znancima i u manastire, gdje se je Gogolj usrdno molio Bogu; po selima su slušali prostonarodne pjesme, u šumama su izlazili iz ekipaže i sabirali trave i cvieće za jednu od Gogoljevih sestara, koja se zanimala oko botanike.

Ljeto je preveo Gogolj opet u Vasiljevci medju svojima, brinući se oko vrta i novoga doma; u jesen je bio u Moskvi, a na zimu ode u Odesu. Zdravlje mu bilo cielo vrieme rdjavo: vrućina ga je oslabila, zima, dapače u Odesi, ne bijaše mu dosta podnosljiva, tužio se na morski vjetar, žalio se na to, da se ne može ugrijati. Medjutim njegova radnja primiče se svršetku.

Provedavši proljeće god. 1851. u Vasiljevci, vrati se sred ljeta u Moskvu, da počne štampati djelo. No što ga je više

popravljao, manje je bio zadovoljan, te u oktobru dapače reče gospodji S. Aksakova, da u obće ne vriedi štampati drugi svezak, da bi ga valjalo s temelja preraditi. Ipak ne prestaje spremati podpuno izdanje svojih djela i raditi oko nastavka »Mrtvih duša«.

Do danas je ostalo tajnom, za čim su išli ti bezkrajni popravci »Mrtvih duša«. Je li mu se činilo, da plemeniti značajevi njegova nastavka nisu živi ljudi, ili je bio premalo zadovoljan onim, što je pozitivna uradio za ideal kreposti i vrline? Svakako preradjivao je mnogo: u njegovoj se duši gonila borba izmedju umjetnika i pijetista, pa je ta borba pod konac slomila njegov od prirode slabi organizam.

U zimu god. 1851.—1852. nije se ćutio zdrav, često se žalio na slabost, na razstrojstvo živaca, na navale tjeskobe, no nitko od znanaca nije za to mario, svi su znali, da je on zamišljene ćudi. U krugu dobrih prijatelja bio je kadikad kao i prije veseo i šaljiv, rado je čitao svoje i tudje sastavke, pjevao svojim jarčjim — kako je sâm govorio — glasom maloruske pjesme i s nasladom ih slušao, kad bi drugi pjevali. U proljeće je htio otići na nekoliko mjeseca u Vasiljevku, da se oporavi, te obeća Danilevskomu, da će svakako sa sobom donieti sasvim dovršen drugi svezak »Mrtvih duša«.

Na koncu januara godine 1852. umrla je žena pjesnika Homjakova, sestra Jazykovljeva, a dobra prijateljica Gogoljeva. Gogolj ju je vazda ljubio i mnogo cienio, nazivljujući ju jednom od najvrednijih žena. Njena nenadana smrt silno potrese njegovom dušom, te ga opet uhvati »strah od smrti«. Njegov duhovnik uzalud je nastojao, da ga primiri. Prvu nedjelju velikoga posta počne Gogolj postiti i prekine književnu radnju; medju znancima je bio miran, samo su svi zamietili, da je omršavio i pobliedio. Sve te dane nije ništa jeo, a u četvrtak izpovjedi se u svoga duhovnika u udaljenoj česti grada i pričesti se. Prije same pričesti Gogolj se molio vas zalit suzama. Svećenik je opazio, da se Gogolj jedva drži na nogu. U to vrieme provodio je Gogolj noći u molitvi, a u noći od petka na subotu čuo je glasove, koji su mu govorili,

da će skoro umrieti. On odmah probudi slugu i pošlje ga po duhovnika, no dok svećenik dodje, on se malo umirio. Misao o skoroj smrti nije ga više ostavljala. Drugi svezak »Mrtvih duša« bio je spreman za štampu, zato zamoli grofa A. P. Tolstoga, u koga je živio, neka uzme rukopis i poslije njegove smrti dade na ocjenu duhovniku, koji će reći, što se može štampati. Drugu noć opet ga snadje užas, a najviše ga žalostilo, što nije izpunio duga, koji mu je nametnuo Gospod. Dugo se molio Bogu, opet u suzama; u tri sata noću probudi slugu, naloži mu, da otvori kamin, pa onda izvadi papire, smota ih i položi na kamin. Sluga pane preda nj na koljena i stane ga moliti, neka ne spali rukopisa, da mu ne bude žao, kad ozdravi. »Nije to tvoj posao«, — odgovori Gogolj i zapali papire. Ugli su svežnja nagorjeli i oganj se stane gasiti. Na to Gogolj zapovjedi razvezati vrpcu, te je sâm okretao papire, krsteći se i moleći, dok se nisu prevratili u pepeo. Sluga zaplače i reče: »Što ste to uradili!«

— Zar ti je mene žao? upita Gogolj, primi slugu, poljubi ga, te sâm zaplače.

On se vrati u spavaonicu, legne na postelju i nastavi ridati. U jutro kad je svjetlo raztjeralo mračne slike, koje su se prikazale njegovoj mašti noću, pričini mu su u drugom vidu užasni autodafé, kojemu je podvrgao svoje najljepše, ljubljeno djelo. S razkajanjem govorio je grofu Tolstomu o tom, uvjeravajući, da je to učinio pod dojmom zloga duha, te je žalio, što grof nije prije uzeo rukopisa.

Od to doba Gogolj se sasvim pokunjio, nije puštao k sebi prijateljâ, ili ako su došli, odpravljao bi ih veleći, da želi spavati; gotovo ništa nije govorio, no često je drhtavom rukom pisao tekst iz evangjelja i kratke religiozne izreke. Svakomu se lieku uporno otimao, veleći, da mu ništa ne će pomoći. Tako je prošla prva nedjelja posta. U ponedjeljak druge nedjelje duhovnik mu predloži, da se pričesti i da primi posljednju pomast. On s radošću pristane, vas se oblio suzama za obreda, držeći slabom rukom svieću. U utorak bude mu

lakše, no u sriedu pane u strašnu vrućicu, te u četvrtak 21. februara (po st. k.) umre.

Viest o smrti Gogoljevoj porazila je sve prijatelje. Njegovo tielo, budući da je on bio počastni član moskovskoga sveučilišta, bilo je preneseno u sveučilištnu crkvu. Iz crkve iznieli su lies profesori, a kasnije su ga na rukama nosili slušatelji sve do Danilova manastira, gdje je sahranjen pored groba pjesnika Jazykova. Na spomeniku su mu uklesane rieči Jeremijine: »Gorьkimъ mojimъ slovamъ posmêjusja«.

Umro je veliki pisac, a s njime je izginulo i djelo, koje je izradjivao tako dugo, s takovom ljubavlju. Je li to djelo bilo plodom podpuno razvite tvorne snage, ili samo skupom idejâ poput »izabranih mjesta«, to je tajna, koju je sa sobom ponio pjesnik u grob.

Nadjeni u pjesnikovoj ostavini odlomci i izdani poslije njegove smrti pripadajú mnogo ranijoj redakciji i ne podaju nam obaviesti o tom, kakovo je djelo bilo u konačnoj preradbi pjesnikovoj.

Kao mislitelj, kao moralist stajaše Gogolj niže od nekih svojih suvremenika, no on je bio od mladih dana zanesen plemenitom težnjom, da radi za obću korist, nadahnut živim milosrdjem prema ljudskim bolima, pa je za njihov izraz nahodio pjesnički jezik, sjajan humor, žive slike. U ovim djelima, u kojim se je podao neposrednomu dojmu stvaranja, njegova promatračka snaga, njegov snažni talent duboko su pronikli u životne pojave, te je on svojim živim i istinitim slikama čovječje pokvarenosti i nizkoće mnogo pripomogao, da se probudi družtvena samosviest u Rusiji.

Ivan Aleksandrović Gončarov.

I.

Na kojega je od svojih junaka nalik Gončarov? Započinjemo zato ovako, jer su junaci njegovih romana tako izraziti, tako se duboko zasiecaju u pamet svakoga čitatelja, te ako se želimo upoznati sa samim piscem, uradit ćemo najzgodnije, ako potražimo, na koga je od junaka svojih pisac nalik.

Je li nalik na Oblomova, na staroga Adujeva, na mladoga Adujeva, ili možda na Rajskoga?

Sam se Gončarov uzporedjuje s Oblomovom. Dosta je, ako se opomenemo epiloga, gdje veli: »Išla su po drvenim pločnicima na Vyborskoj Storoni dva gospodina. Jedan bijaše Stolz, a drugi, prijatelj njegov, književnik apatična lica, zamišljenih, gotovo snenih očiju.« Kako se kasnije razabira, nije taj apatični književnik, što se razgovara sa Stolzem i lieno zieva, — nitko drugi, nego sam pisac romana.

U putopisu »Fregati Palladi« kliče Gončarov: »Očevidno, meni je po rodu sudjeno, da budem lien i da lieno zaražam sve, što mi se primakne.«

U osmoj knjizi »Podpune zbirke djela I. A. Gončarova« imadu »Četyre očerka« piščeve izpoviesti, odakle se čitalac može lako upoznati s nazorima Gončarovljevim, te u obće sa svom duševnom fizionomijom piščevom. Ovdje veli Gon-

čarov, da je lik Oblomovljev ne samo plod vanjskih dojama, nego takodjer plod razmatranja samoga sebe. Tako je shvatio i Angjelo de Gubernatis, koji ga poznade lično, te veli za nj u »Rječniku suvremenih pisaca«: »Srednja rasta, debeo, lagana hoda i u svim kretovima miran, kao što mu je i lice nestrastveno i oko spokojno, prikazuje se bezćutnim za uzaludnu muku biednoga čovječanstva oko sebe.«

No ipak Gončarov nije Oblomov. Za to nije težko naći dokaza u životu njegovu. Ne ćemo ga izporediti s Oblomovom ni onda, kad saznademo, kako je sporo pisao romane svoje. Godine 1847. pojavi se prvi roman njegov »Obyknovennaja istorija«; drugi mu roman »Oblomov« izadje istom za jedanaest godina, i to godine 1858. Istina, medjutim se štampala u raznim novinama Gončarovljeva pisma o plovitbi oko svieta, koja su sabrana u »Fregati Palladi« u dva svezka. Nego je ta radnja od nevolje. Treći mu se roman »Obryv« pomoli za deset godina, na ime g. 1868. S ovim je romanom završio pisac rad, te je iza toga napisao tek četiri crtice polubeletrističkoga i kritičkoga značaja, te g. 1887. i 1888. »Uspomene« i »Sluge staroga vremena«.

Vršnjaci njegovi Turgenjev, Pisemski, Dostojevski živjeli su manje, nego on, a napisali mnogo više. Pa ipak, ako iz bližega promotrimo, što je on uradio i privriedio, ne ćemo ga koriti s »oblomovštine«. Gončarov je napisao samo tri romana, na broju malo. No što nam prikazuju ta tri romana! Mučimo sada, s kolikom je vještinom izvršio zadaću svoju, napomenimo prije samo, kako je širok zahvat njegovih ideja, kako je ogromna beletristička gradja sabrana u ta tri romana. Već je Bjelinski rekao: »Za što drugi trebaju deset pripoviedaka, umije Gončarov reći na jednoj stranici.« Svaki roman njegov obseže ogromne granice, svaki prikazuje čitave periode, čitave struje života ruskoga. U oba Adujeva, u Oblomovu, u Stolzu, napokon u Vjeri i Marku Volohovu izcrpao je Gončarov sve najkrupnije crte iz psihologije posljednjih četrdeset godina ruskoga života. Neobično intenzivnom sintezom sabrao je pisac sve te značajne crte minulih godina u

nekoliko lica tako jasno i podpuno, da se u njima zrcali sav razvoj družtva ruskoga u to doba. Odatle je objam »Sabranih djela« tako malen. No kušajte iz Turgenjevljevih djela izostaviti komedije, »Poručnika Jergunova« i neka djela posljednjega perioda života njegova, koja nisu pribavila novih lovorikâ slavi njegovoj, — izbacite iz Pisemskoga sve one slabije pripoviedke, štono ih je napisao zadnjih dvadeset godina svoga književnoga rada, — a iz Dostojevskoga niz raznih nedotjeranih radnja, pisanih samo radi toga, jer su vjerovnici njegova brata bili veoma dosadljivi, pa će vam izaći »skupna djela« ovih pisaca ne mnogo većima, nego što su Gončarovljeva.

Poznato je, kako je lagano radio francuzki pisac Flaubert. No jedva je s manjom intenzivnošću izradjivao Gončarov veličanstvene slike svoje. Obćinstvo govori, da Gončarov napiše roman, pa deset godina miruje. To je očita zabluda, jer Gončarov nosi i dogotavlja lica romana svojih po deset i po dvadeset godina u duši svojoj. »Oblomov« je štampan 1858. godine, no zamišljen je već g. 1847. Tako je »Obryv« štampan god. 1868., no koncepcija mu seže u godinu 1849. Najprije niču pojedine epizode, koje i prijateljima čita, a još je mnogo puta, dok se raztrgani udovi slože u organizam. Pače je Gončarov jednu od glavnih epizoda »San Oblomova« štampao deset godina prije, nego je izišao čitav roman »Oblomov«. Ulomci »Obryva« izadjoše jedno osam godina prije svega romana. Tad istom poče vezati lica i prizore u jedinstvenu sliku. »Ja čujem — pripovieda Gončarov — ulomke razgovora, i meni se je često pričinilo, prosti, Gospode, kano da to ne umišljam, nego da se to zbilja oko mene zbiva.« Da uzmogneš valjano ocieniti ovu izjavu, valja ti na um uzeti posve mirni, nimalo uzrujani temperament Gončarovljev. U Dostojevskoga bi bile podobne halucinacije jedan od mnogih pojava njegova psihopatičnoga stanja. No u Gončarova su one samo resultat neobično živa i silna zanimanja piščeva s licima, što ih je stvorio njegov duh. Godine i godine smišlja Gončarov romane svoje, a piše ih u nekoliko nedjelja. Sva druga čest »Oblomova« napisana je za pet nedjelja u Marienbadu. Gončarov ju na-

pisa, da nije ustao od stola. U Gončarova imade one čisto njemačke sposobnosti po dvadeset godina truditi se oko jednoga sujeta. A ne nalikuje li po tom staromu Adujevu? On je na oko flegmatičan, ali u istinu budna duha, nije od duševne tromosti tako umjeren u čuvstvima svojim i u radu svome, već je to ono objektivno spokojstvo, kojega ne uzbunjuje odviše ni ružna ni liepa stvar.

Takvim je mirnim, hladnim i objektivnim motriocem sam Gončarov, kakav nam se ukazuje u svojim djelima. Prosudjivati nam je duševnu fizionomiju piščevu po njegovim romanima, a ovdje se on pokazuje posve hladna, rek bi adujevskoga temperamenta, koji ga je učinio korifejem »objektivnoga romana«. Već je Bjelinski, govoreći o Adujevu u »Običnoj historiji«, rekao za Gončarova: »U autora nema ni ljubavi ni mržnje prema licima, koja je stvorio, ona ga niti vesele, niti srde, on ne daje nikakovih moralnih pouka ni njima ni svojim čitateljima, kao da ga se sva priča i ne tiče.«

Kako se razabira iz »Uspomena«, što ih je napisao Gončarov o Bjelinskom, slavni je kritik njega jednako korio: »Vama je sve jedno, vi jednako crtate lopova kao i poštenjaka, ne osjećate ni ljubavi ni mržnje.« S toga je idealist Bjelinski nazivao Gončarova od šale filistrom, Niemcem, činovnikom.

No najboljim nam je izvorom, da proučimo narav Gončarovljevu, njegov spis »Fregata Pallada«, u kojoj crta svoj život za dvie godine dana. Dosta je, da se spomenemo, kako je umno, zanimljivo, blistavo, a mjestimice hladno pisana ova knjiga. Razsijane po knjizi slike i opisi tropskih krajeva, na priliku znameniti opis sunca pod ekvatorom odavaju doista svu razkoš ljepote i divote, no kakove ljepote? Spokojne i svečane, gdje bi drugi pisac izišao iz granicâ epskoga mira, iz medjâ mirna promatranja. Krasota strasti, poezija bure podpunoma je nepoznata kistu Gončarovljevu. Kad je Pallada plovila Indijskim oceanom, obori se na nju oluja sa svom silom. Putnici su znali, tko je Gončarov, i misleći, da bi valjada

htio opisati takav ma i grozan prizor prirode, pozovu ga na palubu. Nu on nije htio uzaći, koliko god ga nukali.

»Kakva slika!« reče kapetan nadajući se, da će Gončarov potvrditi.

»Bezličje, nered!« odgovori Gončarov, koga se taj prizor samo toliko dojmio, što je morao saći »sav mokar u kabinu, pa promieniti obuću i odielo«.

Nije li to adujevska narav? Pa tako nije Gončarov opisao nijedne bure na čitavom putu. Samo na dvadeset stranica opisuje — na putu oko zemlje — krasote prirode, a sve drugo obsežu njegova razmatranja ljudi. Došavši na Rt dobre nade, na Javu, u Japan — opisuje samo tipove. Kad dodje u Englezku, ne opisuje spomenikâ, muzejâ i drugoga, što običnike zanima. Svaki drugi Rus da dodje u Englezku, prije svega bi išao proučavati — bar dva mjeseca — politički sistem onoga naroda. A naš putnik nije ni zavirio u parlament. Baš je pao u London na dan svečanoga sprovoda vojevode Wellingtona, koji je uzbudio svu Englezku. On je nestrpljivo čekao, da ostavi London i da se iz ove nenormalnosti vrati u obični život svoj. Svaki bi drugi baš u taj par želio, da bude u Londonu. No Gončarovu je mrzak svaki »nered«. I naš je putnik pošao za drugima u British Museum, gdje je vidio kolosalnu zbirku riedkih i znamenitih stvari znanosti i umjetnosti, no njega je sve nešto gonilo na ulicu, kako nam pripovieda u svom putopisu. »S neizkazanom slašću«, veli pisac, »razgledavao sam ljude, zalazio sam u kuće i u magazine, protucao se po predgradjima, gledao sam svakoga napose i sve skupa. Više nego sfinge i obeliske promatrao sam na razkršću dva Engleza, kako si stiskaju desnice, kako se povjerljivo razgovaraju o zdravlju; radoznalo sam gledao, kako se srazuju dvie kuharice s košarama o ramenu, kako hrle kočije poput rieke . . . U dućanu, u glumištu — svagdje sam pozorno gledao, kako ljudi postupaju i što rade, kako se raduju, jedu i piju.«

Taj neobični interes za sitnice običnoga života učinio je Gončarova genreistom prvoga reda.

No ne samo u Fregati, nego i u sva tri romana očito se razabira, kakva je ćud Gončarovljeva, vidi se, da mu je polje silnih strasti terra incognita. Značajno je, što su gotovo sva lica njegovih romana bez osobitih strasti, a još značajnije, što u svem Gončarovu nema ni jedne goruće ljubavne scene. Ljubavna intriga mladoga Adujeva i udovice Tifanove donekle je vatrena, ali nam pisac ove ljubavi ne prikazuje u prizorima samih osoba, nego naprosto veli, da ju je vatreno ljubio, a nije baš mučno napisati ili reći: taj ili onaj ljubio je ovu ili onu vatreno i žarko. Teže je to istinski prikazati. Pisci strastna temperamenta, kakva je na priliku George-Sandova, pune detaljem goruće ljubavi čitav niz omašnih romana. Gončarovu dostaju dvie, tri stranice.

Ipak imade u Gončarova jedna prilično »goruća« ljubavna glava, a to je žena Kozlova, koja luduje za Rajskim. No upravo ovaj lik najjasnije svjedoči, da je u tom poslu ruka Gončarovljeva slaba, veoma slaba. Zašav u tudje polje Gončarov se lako zbunio, pa se tako dogodilo, da je mjesto strastne žene naslikao bjesomučnu bakanticu, a mjesto strasti nimfomaniju.

Ako se sjetimo još one: le style c'est l'homme, dobit ćemo i opet dokaz za ono, što smo rekli. Slog je Gončarovljev za čudo miran i ravan, bez nakita i zavoja. Nema u njega melankolijskih tonova kao u Turgenjeva, ni načičkanih nakita kao u Pisemskoga, ni nervozna gomilanja prvih na dohvatu izrazâ kao u Dostojevskoga. U Gončarova su periodi okrugli, gradjeni po svim pravilima sintakse, nema u njega svoje sintakse, svoje gramatike, kao u drugih pisaca življega temperamenta. U njega je uviek jednak tempo, nigda ne udara u patos ni u nemir. U kratko, to je »objektivan« slog, kako je objektivan sav rad njegov, to je bezstrastan slog, kako je bezstrastan umjetnički temperament pisca »Obične historije«; njegova nas krasota sjeća krasote mramorne krasotice Bjelovodove iz »Obryva«.

II.

Ivan Aleksandrović Gončarov rodio se 18. juna g. 1813. u Simbirsku. Mati njegova prosta, ali dobra žena, kojoj je na brizi ostao iza otčeve smrti, nije žalila ni truda ni troška, da dobro uzgoji svoga sina. Na drugoj strani Volge na imanju kneginje Hovanske življaše svećenik malo nalik na seoskoga popa. Bijaše učenik kazanske duhovne akademije, veoma učen i razuman. Još je znatnije za pravoslavnoga popa, što je uzeo za ženu — Francuzkinju. S njom zavede učilište za mladež. Ovamo prispje i mladi Gončarov. Djelo uzgoja napredovaše polagano. Učitelj je pazio ne samo na nauk učenika svojih, nego i na to, što tko čita. Izbor je bio veoma strog. Djeci su davali samo »solidne« i »poučne« knjige; a sve knjige, koje bi mogle mladež pobudjivati na frivolnost ili lakoumnost, bijahu strogo zabranjene. U biografijama drugih pisaca ruskih nalazimo baš protivne prilike: u domu se nahodi očinska ili djedovska knjižnica, snabdjevena — kao u svih ljudi veseloga XVIII. vieka — raznim veselim romanima, do knjižnice može mladić slobodno, te čita, što mu baš pane pod ruku.

Dakako i Gončarovu bi znali za praznikâ dopasti rukû kojekakvi romani, ali su oni svi bili ozbiljni. U dvanaestoj godini budući apologet rada i trieznosti već je pročitao — osim ruskih pisaca Deržavina, Heraskova, Ozerova — dugačak niz učenih djela: Golikova, Krašennikova, Pallasa i mnoge druge. S osobitom je izvjedljivošću čitao mladi Gončarov putovanja. Na to su ga već mamile pripoviedke kuma njegova — staroga pomorca. To se je duboko zasadilo Gončarovu u dušu, te je ovdje prvi uzrok, zašto se riešio, da podje oko zemlje.

Godine 1831., proboraviv prije toga nekoliko godina u nekom moskovskom učilištu, dodje u sveučilište moskovsko. U početku tridesetih godina bijaše moskovsko sveučilište na putu posve nove epohe, kad su se i profesori i djaci znamenito promienili. Pomolio se nov duh u moskovskom sveučilištu. Osvanuše nove profesorske sile: Schellingovac Pavlov,

začetnik nove ruske kritike Nadeždin, učitelj i predšastnik Bjelinskoga u poslu, da se prestanu obožavati Lomonosov, Heraskov i drugi zastarjeli korifeji klasicizma; Ševyrev, onda još mlad snatrilac, koji je upravo došao iz tudjine, te se još nije prometnuo suhoparnim pedantom; Pogodin, tada još svjež i mlad; — svi ti mladi ljudi unieše nov duh medju sveučilištne zidine. Mjesto monotonih čitanjâ sa starih katedra, koja su bila prije pamtivieka sastavljena, te se svake godine bez znatnih promjena recitovala, — zaori se s profesorske stolice živo slovo, u kojem se odrazivala struja vremena i razpravljale nove potrebóće života.

Znatno se promienilo i djačtvo. Djak je od burša postao mladim čovjekom, koji se zanima oko viših ciljeva. Predjašnji patrijarhalni običaji uminuše. Nestade pijanstva i zadirkivanja u prolaznike na ulici, što je bio glavni posao tadašnje zlatne mladeži, nestade i kojekakvih škandala, što su ih znali u predjašnja vremena upriličivati sveučilištni djaci u samoj zgradi sveučilištnoj. Nije se samo jedan put dogodio ovakav dogadjaj, da bi djaci pod kaputom donieli vrabca u dvoranu, pa kad bi profesor zašao u patos, pustili bi ga, — vrabac bi počeo lepršati, a djaci — dakako ljuti — stali bi bučati, ustajati s klupa i naganjati »narušitelja mira«. Ta su vremena počela izčezavati. Osobito u prvoj polovici tridesetih godina stvorilo se u sveučilištu moskovskom više djačkih družtava, gdje su mladići zanosni i marljivi razpravljali prirodna, filozofijska i politička pitanja. Oko Stankevića se skupljahu Satin, Krasov, Ključnikov, Aksakov, Korš, Bjelinski. Ovaj je »kružok« bio najznamenitiji.

Gončarov nije drugovao ni s kojim od njih. Može li se to slučajem zvati? Jedva. Valja napomenuti, da su god. 1834. — dok je Gončarov još djakovao — izišla »Književna maštanja« slavnoga Bjelinskoga, gdje se pobijaju stari korifeji, medju koje je pripadao i Karamzin. A Gončarov je pristajao za Karamzinom, za koga veli Bjelinski: »I sada na mogili nezaboravnoga muža koja će stranka triumfovati? Na jednoj nas strani zovu kao vjerne sinove otačbine, da se molimo na

mogili Karamzinovoj i da šapćemo njegovo sveto ime, a na drugoj strani slušaju taj poziv s posmiehom! Čudna li prizora! To je borba dvaju naraštaja, jedan ne razumije drugoga!« Kao u početku, tako i kasnije stajaše Gončarov postrance od ovih ljudi »napredka«. Gončarov nije bio ni konservativac ni liberalac, nego promatralac sa strane — držeći se zlatne sredine. Još je nešto priečilo, te se Gončarov nije s krugom Stankevićevim sprijateljio. Stankević, Bjelinski i njihovi drugovi proučavali su i razpravljali etičko-filozofijska i politička pitanja, dok je Gončarov mario samo za literaturu. Dok su oni sebi razbijali glavu modernim »prokletim pitanjima«, Gončarov je mirno čitao klasike sviju naroda. To je medjutim urodilo dobrim plodom, jer svi ocjenjivači Gončarovljevih romana priznavaju, da se rad njegov od prvoga pomola odlikuje neobično savršenim oblikom.

God. 1835. svrši Gončarov nauke, te ode u Petrograd za perovodju u ministarstvu financija. Tu je služio sve do godine 1852., kad je krenuo na put oko zemlje.

I u Petrogradu zadje Gončarov u krugove, koji se nisu mnogo brinuli »prokletim pitanjima«, no gdje je vijao duh objektivne umjetnosti i liepe forme.

Gončarov je zalazio u kuću umjetniku Nikolaju Majkovu i bratu njegovu Valerijanu Majkovu.

S krugom kritika Bjelinskoga upozna se Gončarov istom god. 1846., kad je izlazila njegova »Obična historija«, koju je Bjelinski čitao u rukopisu. No kako se očito razabira u Gončarovljevim uspomenama, ovo poznanstvo nije moglo uhvatiti dublji korien, jer ih je dielio čitav jaz oprekâ. Već god. 1846. stade Bjelinski svom vatrenom dušom svojom prisvajati i širiti ideje francuzkih naprednjaka Louisa Blanca i Ledru-Rollina. Protivnik svima krajnostima bijaše Gončarov. Sad lako pojmimo, zašto je Bjelinski priznavao Gončarovu sjajan talenat, ali ga prekoravao, da je Niemac, filistar, činovnik. Ocjenjujuć »Običnu historiju« izporedjuje Bjelinski Gončarova s Hercenom, piscem slavnoga romana »Kto vinovatъ?« (Tko je kriv?), te veli, da Hercen doduše nije savršen umjetnik, ali da ga uzhićuje nje-

gova pronicava misao, dok mu se Gončarov čini »hudožnik i ničego bolêje«. Bjelinski tim jasno veli, da mu je Gončarov kao umjetnik drag, a kao mislilac tudj.

»Obična historija« je uspjela divno. U tinji čas bijaše u rukama svim slojevima čitalačkoga občinstva. Dok je Bjelinskoga i njegove drugove zanosio realizam romana, ne manje su mu se radovali protivnici Bjelinskoga i drugova njegovih, ljudi umjerenosti i akuratnosti, jer su vidjeli, da teoriju njihovu podržava nov, silan talenat. Kamo god je knjiga došla, svagdje je uzhićivala, a zapala je i u najzabitnije kutiće, kamo inače riedko prispieva ruska knjiga. Evo kako piše Bjelinski nekomu prijatelju: »Pripoviest je I. A. Gončarova proizvela u Piteru (Petrogradu) »furor« — nečuven uspjeh. Sve govori samo o njoj. Pače svietli knez V—ski izjavio je Panajevu svoje zadovoljstvo.« Panajev bijaše urednik »Suvremenika«, gdje je pripoviedka prvi put štampana.

Vriedno je iztaknuti, da je skrajnja protivnica »prirodnoj školi« »Sjeverna Pčela«, koja je Gogolju nadjenula ime ruskoga Paul de Kocka, pozdravila Gončarovljev roman sa živim zanosom.

Tako je Gončarov, kad je izdavao prvi svoj roman, po svojoj ćudi izišao ljubimcem sve inteligencije ruske. A bilo je to doista čudo u ono doba preljute borbe. Zvali su ga »sveruskim favoritom«. Silno, strastveno može čitalac ljubiti samo onakvoga pisca, u koga nalazi odzvuk svih svojih duševnih pokreta. No takav pisac ne može biti svima u volju, jer svi nemaju istih težnja, pa on zato mora biti nepoćudan ljudima protivničke struje. S toga uz strastvenu ljubav prema kojemu piscu uporedo se javlja i ljuta mržnja. Gogolja su ljubili i jednako mrzili na nj.

Gončarov u književnom životu svome nije poznao ni silne ljubavi ni ljute mržnje. Njegova je slava obilježena onom ravnošću i mirnoćom, kojom se odlikuje umjetnički njegov temperament. Njega ne salietahu zanesenjaci. Gončarova samo štovahu. Sve je hvalilo njegovu pronicavost, krasotu sloga, vjernost tipova. Uz njegov se roman ne zamišlja mlada dje-

vojka, koja se svaki put duboko zamisli, kad primi u ruke roman Turgenjevljev, kad joj dušu zahvati lagani val Turgenjevljeve poezije, te joj zanosi misli u nevidjenu, ali bajnu daljinu napunjajuć joj srce sladkim tronućem. Ne uznemiruje Gončarov mladiću duše svom silom neriešenih pitanja modernoga svieta. Od njegova romana ne dršće srce čitatelju, nego mu se samo um divi epskomu pokoju piščevu.

God. 1852. podje Gončarov s admiralom Putjatinom u Japan, da se urede medjunarodne prilike na tom otoku, koji je bio prije nepristupan strancima. Gončarovu bi naloženo, da krene s tom ekspedicijom kao tajnik admiralov.

Vrativ se s ovoga velikoga puta Gončarov se uze ozbiljno pripravljati za »Oblomova«, koji je ugledao svjetlo g. 1858. Uspjeh nije bio više onako sjajan i obćenit kao »Običnoj historiji«.

Godine 1858. priedje Gončarov k cenzurnomu sudu, a godine 1862. bi mu takodjer povjereno, da uredjuje službenu »Sjevernu poštu«. Dosluživ do čitave penzije i dostigav generalski čin, podje naš pisac u mir, koji je uživao do svoje smrti god. 1891.

III.

Epoha konca tridesetih i početka četrdesetih godina, ili — da budemo kratki — epoha kritika Bjelinskoga javlja se u naše doba sinonimom idelizma i abstrakcije. No ako ogledamo ovo doba s historijskoga stanovišta, ukazat će nam se slika ovoga doba nešto drugačijom. Glavnom historijskom crtom ove epohe kritika Bjelinskoga — nije tek idealizam, nego baš obratno, povratak k realizmu. Pokazuje se želja, da se umjetnost vrati k životu, da se okani one suvišne retorike, značajne po književnost dvadesetih i tridesetih godina. Vidi se želja, da nas literatura upoznaje sa sadašnjim životom, a ne s fantomima, štono ih je izhitrila mašta romantičkih pisaca. Nama je dašto mučno razabrati ovu težnju. Na priliku pripoviedke Grigorovićeve i dr. pričinjaju nam se danas sentimentalnima.

No ipak je nepobitna istina, da je ovo početak nove struje u literaturi ruskoj, koja je realizmom svojim iznenadila svu Evropu. Turgenjev, Gončarov, Pisemski, Ostrovski, Nekrasov, Lav Tolstoj, Dostojevski — svi su samo duševna djeca kritika Bjelinskoga, koji ih je prvi naučio, kako valja shvaćati i cieniti djela velikoga osnivača ruskoga realizma — Gogolja.

Doista pomolila se nova zora, ali je ta zora svitala samo u srcima i u umovima. Život, realna zbilja ostade još u starim granicama. Odatle onaj tragični nesklad, koji je osnovnom crtom psihologije četrdesetih godina. Suvišni ljudi, Rudjini, Lavrecki, Nekrasovljev junak Saša — sve su to žrtve onoga nesklada izmedju života i ideala. Bilo je to doba, kad su pobornici »treznoće, djelatnosti, muževnosti« zametnuli ljut boj s predsudama prošlih vremena.

Treznoća je podala literaturi ruskoj novu silu i svježost, treznoća je dovela rusku literaturu u hram obće ljudske literature, treznoća je rodila Rusiji velikih umova, najprije Gribojedova, Puškina i Gogolja, a zatim sve redom same sjajne i blistave korifeje četrdesetih, petdesetih i šestdesetih godina. No da ne ostane bezplodnom, mora treznoća ići rukom pod ruku sa strašću, patosom, entuziazmom. Propovied realizma, koji je jezgra kritičkoga rada u Bjelinskoga, po tom je i urodila tako divnim plodovima, što joj je osnovom bila — težnja za idealom. Smieh Gogoljev tvori samo s toga epohu u literaturi ruskoj, jer je bio smieh kroz suze; njegova je treznoća samo zato okupila oko sebe liepu kitu zanesenih posljedovatelja i štovatelja, jer je svakomu bilo jasno, da ova treznoća ide za idealom vječne istine.

I gle, ovu je značajku realizma i njegove treznoće ugledao i prihvatio naš Gončarov, donekle zato, što je živio daleko od središta krugovâ četrdesetih godina, pa je hladnim temperamentom svojim s tim lakše primio samo ono od svega umnoga i duševnoga pokreta ove epohe, što je kao umjetnik želeć biti realistom morao prihvatiti. A to je izrekao u riečima strica Adujeva: »Budući da živemo na zemlji, ne valja nam s nje letjeti na nebo.« Prekrasne genre-slike u »Običnoj historiji«:

polazak mladoga Adujeva s ladanja, služinčad, »blagorodni« Anton Ivanović, ključarica Agrafena, koja umije ljubav svoju izraziti samo udarcima, — sve su to divni plodovi realizma, koji će neprestrano zauzimati dostojno mjesto u krestomaciji. No prevelika treznoća izniela je neželjenih resultata, te je mjesto treznoće izišla radinost, mjesto realizma sukob, mjesto živosti karijerizam, u obće mjesto propagande živoga duha didaktična razprava.

Za dvanaest godina izidje drugi roman Gončarovljev. Mnogo je vode proteklo za toga vremena, mnogo se promienio život družtva ruskoga. Grozna je krimska vojna trgnula čitavo rusko družtvo, da se razgleda prošlošću i sadašnjošću, te da se pobrine, kako će udesiti budućnost svoju. Godina je 1855. medja stare i nove Rusije. Do sad su gospodovali azijsko-bizantinski pojmovi, da se mora zagušiti svaki pojav samostalne misli o gospodarstvu i družtvu. Sad istom počinje se novo doba ruske povjesti, kad se bude družtvena sviest i družtvene sile. Na poprište ruske povjesti prvi put stupa gradjanin, a ne više činovnik, častnik, plemić. To proizvodi dugačak niz reforma, brzo jednu za drugom, koje preobražavaju posvema uvjete družtvenomu i narodnomu životu prema pravomu dostojanstvu čovječjem. Nastupa u kratko nova radostna epoha, puna samih svietlih nada, koju s pravom zovu preporodom (vozroždenije) naroda ruskoga.

Slabo je gdje literatura tako vjerno zrcalo duševnih sila zemlje svoje, kao u Rusiji. S toga se i ovaj novi pokret jasno odsieva u tadašnjoj književnosti. U njoj se pomalja strastvena, grozničava osviest, koja u jednu ruku stvara nove talente, a u drugu opet podaje nove snage talentima, koji su već prije počeli. U pet godina 1855.—1860. dostigla je četa pisaca četrdesetih godina vrhunac svoga razvitka. Turgenjev piše »Rudjina«, »Plemićko gniezdo«, »U predvečerje«, Gončarov »Oblomova«, Ostrovski »Oluju«, Pisemski »Tisuću duša«, Tjutčev, Majkov, Mej, Fet, Polonski pjevaju najvrstnije pjesme svoje.

A što je glavnom značajkom literature ovoga znamenitog razdoblja, ovih pet godina, medenih nedjelja nove ere?

Uzduhom je kružio zadah posve drugačijega doba, drugačijih ljudi, drugačijih ćudi. Bila je potreba obračunati resultate râda prošloga pokoljenja, a osim toga je nestrpljiva misao pobudjivala duh ljudski, da nagovješćuje o budućem pokoljenju.

Ovo je navadjanje dokaza za prošlost i naslućivanje budućnosti krenulo dvjema putima: jedni su prosto prikazivali tipove prošloga pokoljenja, a drugi opet udarili putem t. zv. »obličenija«.

Prvim je putem pošao Turgenjev. Rudjin, Lavrecki, Mihaljević nadgrobni su spomenici prošlih vremena; Jelena, Insarov navješćuju zoru budućnosti.

Sasvim je drugačiji ustroj u »obličiteljne« literature. Slabo se je ona doticala prstima ljutih rana svojega doba, nego je s tim pouzdanije govorila o budućnosti, koja mora niknuti na zemlji dobro zagnojenoj starim pokoljenjem.

Gončarov, stariji nego Turgenjev, za čudo pristade za svježim i bodrim duhom »obličiteljne« literature. On je oblomovštinu prikazivao s takvim veselim čuvstvom, jer je znao pouzdano, da će se »oblomovština« preživjeti i za njom niknuti prekrasna »štolcovština«.

Ova će suvremenost osnovnoga karaktera »Oblomova« biti s tim znatnija, ako se sjetimo, da se je »Oblomov« pojavio godine 1858., no zamišljen bi još godine 1847., te je već godine 1849. štampan znameniti dio romana »San Oblomova«. Moglo bi se pitati: pa kako se može ovdje opaziti sveza medju našim pokoljenjem i djelom zamišljenim u doba, gdje o preporodu nije bilo ni spomena? No sveza je veoma tiesna. U prvom je romanu Gončarov mimoišao najznatnije težnje onoga vremena, a ovdje u djelu, zamišljenu dugo prije novih struja, opaža se sveza s tim strujama. Da to protumačimo. Romani su Gončarovljevi napisani upravo tako, kano da ih je pisao sam Petar Ivanović Adujev stariji.

Adujevi, da za pravo kažemo, nisu zli ljudi, nego brižni

za srednji način života. Njihova umjerenost i akuratnost ne naliči tim svojstvima u Molčalina ili Famusova. Oni su, kao ljudi svjetine, vriedni, da ih poštujemo i volimo.

Adujevi preziru maštanja svake ruke, ne žele biti u jednom kolu s »fantazerima«. S toga je i »Obyknovennaja istorija« tako prezirala nemirne struje vremena svoga, a i odlomci »Oblomova«, pisani za ancien regime-a, ne pripoznaju pretenzije, da roman ide uzporedo s tendencioznim djelima literature.

Ali sad su se vremena izmienila do koriena. Evo ovih pet godina 1855.—1860., koje su upravo medene nedjelje ruskoga napredka, kad su se svi slojevi družtva ruskoga od snježnih vrhunaca do skromna žitelja u kolibici podali iskrenomu liberalizmu! I praktični Adujevi prionuše uz nove ideje, te se uhvatiše u kolo ljudi, koji su odlučili izpitati i izvidati rane i bolesti ruskoga družtva.

No i ovdje nije valjalo napustiti one vriedne opreznosti, koja krasi svakoga čovjeka rada. Našlo se mnogo ljudi, koji su u prvi mah prigrlili nove ideje, ali su kojega prekrasna jutra iznenada osvanuli u protivničkom taboru. Trebalo je dakle pristupati k novomu duhu vremena s nekim oprezom. Bez sumnje se na ime pokazuje, da je svakoj rani družtvenoj korien ne samo u prošlosti, nego i u sadašnjosti; pa je zadaća ozbiljna umnika, da izpita, nije li možda i u novom sustavu, po kojem se proučava družtveni organizam, koješta protiv zdrave higijene družtvene.

Takav je sustav družtvene dijagnoze sjajno proveden u »Oblomovu«. Za ljude, koji ne ljube rezke istine i ne mare za očevidne rane družtvene, može li gdje biti jasnija slika ruskih neporedaka, nego što se prikazuje u »Oblomovu«? Sve je svedeno na početna svojstva ruskoga čovjeka, koji je sam kriv, ako mu nije sasvim dobro. Lienost je, kako znamo, majka svim griesima i nevoljama: odatle — veli Gončarov — sva neurednost i nepravilnost ruskih prilika, koja će prestati istom onda, kad ruski čovjek prestane ljenčariti.

Kako se vidi, formula mu je prosta, da ne može biti

prostija. A da bi nas uvjerio, da je u temeljnim svojstvima ruskoga čovjeka korien svemu zlu, izstavio je za opreku Oblomovu marljiva Niemca Stolza.

U »Običnoj historiji« govorilo se, da čovjek žive na zemlji, a ne na nebesima, s toga mu treba savoir vivre. U »Oblomovu« ide pisac dalje. Ovdje već vidiš, kako se svakomu prigiblju koljena pred čovjekom, u koga sve dostojanstvo stoji u tom, što s neobičnom energijom zgrće glavnicu.

Olga zavoli Oblomova već unapried samo zato, jer će jednom postati takvim, kakav je sada Stolz. Stolzu je po tom smiešno boriti se s Oblomovom, kad začuje, da je Olga prije njega ljubila Oblomova. On se smije, kao vojnik, koji se nadao, da će naći na bojnom polju grozna neprijatelja, a kad tamo, ugleda dječarca od dvie godine s dječinskom sabljicom u ruci. Ako je Adujevu rad i radinost jedno, to je Stolzu rad i stjecanje blaga posve isto. Oblomov ne umije od seljaka svojih izvući mnogo dohodka, jer je lienčina, nemarnjak. A Stolz jede na imanju Oblomovljevu, povećava porez seljacima, i Oblomov počinje dobivati dvostruki dohodak, — pa to je čovjek budućnosti.

U autorskoj izpoviesti svojoj priznaje Gončarov, da Stolz nije posve sretno lice. Gončarov naime veli: »Lik je Stolzov blied, nerealan, neživ, naprosto ideja.« No nuždno je bilo napomenuti, da je ideja, koju zastupa Stolz, ružna. Samo po tom je izišao Stolz nerealnim, što je pisac prevršio u adujevštini, što mu je ovaj tip grub i neprijatan, te svaka iole tankoćutna žena — a takva je jamačno i Olga — ne će ni časka sumnjati, da u ličnosti Oblomovljevoj imade sto puta više duševnih dragulja, dostojnih njezine goruće ljubavi, nego u taštom, sebičnom filistarstvu Niemca Stolza.

»Oblomov« se javio u veoma povoljno vrieme. Godinu dvie li kasnije bio bi mnogo slabije prošao. Napokon slika tipova, prikazanih s onolikim majstorstvom, postigla bi dašto »umjetnički« uspjeh u svako doba, kad god se javila. No je li umjetničko savršenstvo u »Otcima i djeci« manje? Pa ipak se gotovo polovica čitateljstva odvratila od Turgenjeva. A

zašto? Jer se pokazalo, da se tendencija romana ne slaže s predhodnicom mišlju onoga vremena. Godine 1858., kad je izišao »Oblomov«, nisu se još pomolile diferencije ruske družtvene misli, nego je odlučnost bila glavnim svojstvom ruskoga napredka.

Sasvim su drugačije prilike kumovale trećemu i posljednjemu romanu Gončarovljevu »Obryvu«, po kojem se razišao s čitateljstvom. Započe ga godine 1849. hoteći prikazati razvoj umjetničke ćudi u Rajskoga, nego ga kasnije preobrazi u družtveni roman, u kojem je htio naslikati umnu i moralnu fizionomiju mladoga preporodjenog pokoljenja.

Nestalo je one značajne odlučnosti u družtvenom napredku ruskom. Za dvie tri godine preobrazi se pokoljenje. Pomoliše se oštre struje, koje su mnogoga i mnogoga ozlojedile, pače su i blagoga Turgenjeva potakle, te je napisao onaj jedki pamflet, u kojem sav pokret šestdesetih godina izporedjuje s dimom.

Umjetnička djela riedko polaze sretno za rukom, ako se pišu u razdražici, osim prieke i neposredne satire. Za Gončarova to valja s tim više, jer je po ćudi svojoj stvoren samo za stvaranje objektivno, a nimalo subjektivno. Takav mu je umjetnički temperament. S toga su uza sve nedostatke »Obyknovennaja istorija« i »Oblomov« veličanstveni dragulji literature ruske.

No u »Obryvu« krenu Gončarov na polje posve tudje, na polje pamfleta i surove karikature. S toga je i propao. Bilo je veoma smiono prikazati svu epohu ruskoga života šestdesetih godina u obliku cinična razsipnika, koji se ne stidi za svoje lične potrebe uzimati novac na patvoreno pismo.

Ostaviv put objektivnoga stvaranja, posve je razumljivo, što se Gončarov u »Obryvu« ne javlja onakovim, kakav je bio u istinu, kakvim ga poznajemo iz predjašnjih romana. Na koncu romana uvodi pisac Tušina, koga zove »novim čovjekom«, te veli: »Tušini su budućnost nove Rusije.« Gončarov priznaje kao umjetnik, da mu lik Tušina nije dovršen, ali ipak misli,

*

da je Tušin zastupnikom buduće nove sile i novoga rada, s kojim će se dovršiti preporod Rusije.

Tko je taj zastupnik »nove« Rusije? »Nova« se Rusija luči od stare tim, što je princip ličnoga truda i koristi družtvene učinila nuždnim temeljem budućega čovjeka, dostojna poštovanja i simpatije. Pa tko je zastupnik te nove sile? Zar radnik, sudija, učitelj, liečnik, novinar? Gončarov misli, da je to takav glavničar, kao što je Stolz. Tušin nije drugo nego sin Stolzu, kao što je Stolz sin ili stariji brat Adujevu. U žilama sve trojice teče jedna adujevska krv. Kao što Adujev ne poznaje strasti, tako ni Stolz ne čuvstvuje ničega do iskrene simpatije k čovjeku, koji je ljubio njegovu zaručnicu — i to ne bez sreće; tako i Tušin Vjeri odmah, kako je »pala«, pruža ruku i srce.

To su limfatici, ljudi, koji ne poznaju silnih strasti ni dobrih ni zlih, koji ne mare za maštanja. Adujevi, Stolzi i Tušini idu najprije, no pošteno za tim, da sebi namaknu pristao život, pa kad se smire i upokoje, živu zadovoljni sami sobom i prilikama, što su oko njih. Možda bi ih tko okrstio riečju »filistri«, nego izrazita i majstorska slika ovakvih ljudi — tip strica Adujeva u »Običnoj historiji« s pravom nas nuka, da ih zovemo naprosto Adujevima.

Ivan Sergejević Turgenjev.

I.

Ivan S. Turgenjev rodio se 28. oktobra godine 1818. u Orlu, gdje je slučajno bio namještena pukovnija, u kojoj je služio njegov otac. Po porietlu pripadaše starinskoj plemićkoj obitelji.

Otac Turgenjevljev služio je u elisabetgradskoj kirasirskoj pukovniji, a oženio se u Orlu kćerju bogata posjednika Barbarom Petrovnom Lutovinovom. Kad mu se rodilo drugo diete, naš Ivan, otac podje u mir sa činom pukovničkim i preseli se na imanje svoje žene »Spasskoje«, deset vrsta daleko od grada Mcenska u orlovskoj guberniji. Ovdje je Ivan sproveo mlade dane zajedno sa bratom Nikolajem, za dvie godine starijim. God. 1822. roditelji njihovi sa svom obitelju i množinom kmetske čeljadi odu sa svojim konjima, a na dvojim kolima za granicu, — u Njemačku, Švicarsku i Francuzku. Ovo putovanje, koje je u ono vrieme kod tadašnjih cesta bilo osobitim podhvatom, gotovo je stajalo našega Turgenjeva glave: u Bernu promatrajući znamenitu jamu, u kojoj se i sada nahode gradski medvjedi, sruši se s perila i za malo što ne upade k zvierima; na sreću otac na vrieme spasi neoprezna dječaka. Ova blizina smrti nije jedini slučaj u djetinj-

stvu Turgenjevljevu: u četvrtoj godini tako se opasno razboli, da su s njega već snimali mjeru za lies.

Vrativši se iz tudjine, obitelj se na dugo smjesti u Spaskom, pa je tamo živjela obični ladanjski život, plemićki, polagani, široki i neznatni život. Budući veliki pisac rastao je i uzgajao se, kako se pristojalo tada sinu bogata vlastelina, — pod nadzorom gubernatorâ i učiteljâ — Švicarâ i Niemacâ, domaćih sluga i kmetskih dadilja. U uzgoju su bili glavnim predmetima francuzki i njemački jezik, koje je Turgenjev naučio u ranom djetinjstvu; na ruski se slabo pazilo: majka njegova bila je žena, koja se je sasvim podala u formu XVIII. stoljeća i prvih decenija našega vieka; stekavši izobrazbu po francuzkoj maniri ona je samo Puškina u neke priznavala znamenitim piscem, a za književnost poslije njega nije marila. Guvernerâ je bilo u njihovu domu mnogo; prvi učitelj, koji je u dječaka probudio zanimanje za rusku knjigu, bijaše kmet kamerdiner njegove majke, on mu je kradom gdjegod u vrtu ili u udaljenoj sobi čitao »Rossijadu« Heraskova. Nešto kasnije, kad je Turgenjev već bio u Moskvi, silno ga se kosnu jedan od guvernerâ pansiona, u kojem se uzgajaše, neki Rus. Obično bi uzeo mladića k sebi na koljena, a Turgenjev bi ga s velikom pomnjom slušao, te je gotovo od rieči do rieči umio ponoviti, što je čuo. S njemačkom ga knjigom upoznade neki Niemac, koji je veoma slabo govorio ruski, on nije mogao bez suza čitati Schillera, no doskora se pokaza prostim sedlarem, bez ikakove pedagogijske spreme.

Roditelji J. Turgenjeva postupali su poput druge vlastele strogo i sa kmetovima i sa domarima, tako da je u kući sve trepetalo od straha, počevši od djece. Osobito strog bješe otac, čovjek atletskoga tiela i velike snage. Jednoć dodje u sobu, gdje su se djeca učila, baš u čas, kad je guverner Niemac vukao za vlasi starijega sina, razljućen s njegove nepažnje i izgreda. Kad to otac vidi, pograbi jadnoga pedagoga za vrat, podigne ga u vis i baci ga sa stuba drugoga kata, te odmah naloži slugama pobrati sve njegove stvari i izvezti ga iz imanja. Ovaj se dogadjaj našega Ivana duboko dojmi, pa ga se još

dugo živo opominjaše. Bit će, da je Turgenjev morao češće gledati ovakove prizore; pa se tomu nalazi odraz u slikama njegovih »Lovčevih zapisaka«.

U početku god. 1827. preseli se obitelj u Moskvu, gdje su kupili kuću. Djeca su već poodrasla, pa ih je valjalo smjestiti u koji zavod. U početku bio je Ivan predan u privatni pansion Weidenhammerov, a zatim je neko vrieme živio, kao pansioner, u direktora Lazarevskoga instituta Krause-a, koji ga nauči englezki.

Godine 1833. priedje Turgenjev, u šestnaestoj godini, u »slovesni« fakultet moskovskoga sveučilišta. Od profesorâ su se osobito izticali mladi Pogodin i M. G. Pavlov; od g. 1826., kad je dokinuta stolica za filozofiju kao suvišna, Pavlov je predavao fiziku i narodno gospodarstvo. Medjutim je on ipak djacima iznosio nauku Schellingovu i Okenovu s velikom plastičnošću, i tako ih pobudjivao na ozbiljan duševni rad. Uz ovu dvojicu stajaše i Pobjedonoscev, koji je predavao rusku književnost, a bio je predstavnik stare škole iz XVIII. vieka. Turgenjev je ovdje probavio samo godinu dana, pa g. 1834. priedje u petrogradsko sveučilište, jer se je sva obitelj preselila u Petrograd poradi starijega sina, koji je dobio ovdje službu u gardskoj artileriji. Iste godine u jesen umrie otac.

Petrogradsko je sveučilište imalo još manje, nego moskovsko, prava nazvati se razsadnikom naukâ. Djaci su bili slabo pripravljeni; osim dva tri predavača ostali su se zadovoljavali, da im djaci nabubaju »skripte«. Medju bolje profesore išli su samo M. S. Kutorga, učitelj obće povjesti, i P. A. Pletnev, predavač ruske književnosti. Filozofiju je predavao Fischer, doselivši se iz Austrije, ali kako nije umio ruski, predavao je latinski, no u obće sa slabim uspjehom. Zato su mladi ljudi, koji su osjećali potrebu veće naobrazbe, izlazili za granicu, najpače u Berlin, gdje je sveučilište bilo na glasu. Živući u Petrogradu čitao je Turgenjev uz Waltera stare klasike: Horacija, Tacita, Tukidida, Sofokla i druge. On je veoma marljivo polazio lekcije, od kojih ga je mogao odvratiti

samo — lov, koji je od mladosti još mnoge desetke bio njegovom najmilijom zabavom.

God. 1837. podvrže se izpitu i steče stupanj kandidatski. Već god. 1836. napisao je Turgenjev u »Žurnalu ministarstva narodne prosvjete« ocjenu o knjizi A. N. Muravjeva. Liepom knjigom počeo se Turgenjev baviti budući još slušateljem trećega tečaja, pa je prije svega pokušao svoje sile u stihovima. Prvi mu je pokušaj fantastična drama u jambu »Stenio«, u povodu Byronova »Manfreda«. Pletnev obodri mladića, ali ga upozori, neka ne gubi silâ na štogod. Turgenjev dade Pletnevu nekoliko svojih pjesama, a Pletnev odabere dvie i god. 1838. štampa ih bez pjesnikova imena u »Suvremeniku«. Prva mu je ljeposlovna radnja prva od ovih pjesama: »Stari dub«.

Da dovrši nauke, ode Turgenjev g. 1838. u Berlin, i to morskim putem, na kojem dodje u pogibelj života. Dva poljeća slušao je Turgenjev predavanja zajedno sa Granovskim i Stankevićem, a bili su ovdje i J. M. Nevjerov i Frolovi. Ovi su ljudi sastavljali tiesno kolo. U sveučilištu je slušao Turgenjev Hegelovu filozofiju, klasičnu filologiju i povjest u Werdera, Boeckha, Zumpta, Rankea, Rittera i dr. G. 1840. poslije kratka boravka u Rusiji i pohoda u Italiju vrati se u Berlin, gdje je još godinu dana probavio na učeničkoj klupi. U to doba već je bio toliko obrazovan i razvit, da je jasno razabirao tamne strane ruskoga družtva, a osobito onoga sloja, iz kojega je nikao, sloja vlasteoskoga.

God. 1841. vrati se Turgenjev iz tudjine, pa najprije podje u Moskvu, gdje je živjela njegova majka i gdje je htio da postane magistrom filozofije, no na žalost nije bilo profesora filozofije, da ga izpita.

Ovom zgodom upoznade Turgenjev slavjanofile, Aksakove, Kirjejevske, Homjakova, no on se ne može sprijateljiti sa slavjanofilstvom. Boravak u tudjini odlučno je utjecao na smjer njegovih misli, da je postao »zapadnik«. Tako on udje u kolo moskovskih »idealista četrdesetih godina«, kojemu su pripadali Granovski, Bjelinski, Hercen i dr.

Ne ostavljajući se svojih osnova, da postane profesor i

učenjak, ode Turgenjev u Petrograd. Poradi prepirke s majkom, koja mu je veoma malo davala, bude prisiljen god. 1842. ući u službu kao činovnik u ministarstvu unutarnjih poslova. Možda ga je na to ponukao i primjer Puškinov. Berlinski djak Hegelovac pokaže se slabim činovnikom, službu je malo pazio, obično je provodio vrieme čitajući romane francuzke (Sandičine), kojih je bila puna njegova kancelarija. Ovdje je takodjer pisao pjesme.

U službi je Turgenjev izdržao dvie godine (1842.—1845.), no onda ju ostavi za uviek. Po svjedočanstvu P. V. Annenkova, zbijao je Turgenjev u to doba razne šale, s kojih je izišao na glas kao ekscentričan čovjek. Hercen, koji je bio šest godina stariji i već uspio utomiti ovu buru mladosti, nazivao ga je »pozerom« i tvrdio, da ni jesti ne može bez afektacije. No doskora se i Turgenjev promieni i u doba svoga aresta, godine 1852., bio je već davno drugim čovjekom.

U doba, dok je Turgenjev sjedio u uredu, već se je javio u književnosti kao pjesnik. U »Otеč. zapiscima«, počevši od jeseni god. 1841., stale su se javljati njegove sitne pjesme. U početku g. 1843. objelodani u posebnoj knjizi pjesan »Parašu«, podpisanu slovima T. L. (Turgenjev-Lutovinov). Bjelinski napisa o njoj obširnu razpravu, u kojoj se simpatično izrazi o njoj. Turgenjev je bio u to doba romantik, pa ga je srdio sud Bjelinskoga o Benediktovu, no doskora on izmieni svoje misli i zaželi upoznati Bjelinskoga.

Skoro poslije izdanja »Paraše« sastanu se oni, mladi pisac i kritik odmah se zbliže. Turgenjev je prijatno porazio Bjelinskoga izvornošću i nezavisnošću svojih misli, a s druge strane utjecaj Bjelinskoga, o kojem je Turgenjev do smrti zahvalno govorio, odlučno je djelovao na kasniji rad pjesnikov, koji traje četrdeset godina poslije Paraše, od godine 1843. do godine 1883.

Turgenjev se zbliži s cielim krugom Bjelinskoga, u kojem su bili Panajev, Jazykov, Kuljčicki, Annenkov, u tom su kolu prije bili Bakunjin i Katkov, neko vrieme Hercen, a kasnije pridodjoše Kavelin, Nekrasov, Gončarov, Grigorović i dr.

»Otečestvennyja Zapiski«, organ ovoga kola, steku u Turgenjeva vrla suradnika, on je bio u to doba za cielo najnaobraženiji književnik ruski, vas proniknut zapadnom naukom i književnošću.

U proljeće g. 1844. ode Turgenjev na kratko vrieme na imanje, a povrativ se odanle opet se sastane s Bjelinskim ljeti u Ljesnom. Ovdje su se sastajali gotovo svaki dan. Šećući po jelicima, koji okružavaju Ljesni institut, izmjenjujući šalu sa ozbiljnim razmišljanjem, sačinili su pjesan »Popa«, koja se u rukopisima podpisuje samo imenom Iv. Turgenjeva. Od svih svojih pjesama iz četrdesetih godina objelodani Turgenjev osim »Paraše« u posebnoj knjizi samo još »Razgovor« g. 1845. Turgenjev istina kasnije nije htio da se ove pjesme uvrste u njegova sabrana djela, no uza sve to mnoge se od njih odlikuju velikom pjesničkom vrlinom.

Prvo djelo u prozi, koje izadje štampom, bijaše drama u jednom činu sa španjolskim gradivom, »Neopreznost«, smještena u »Oteč. Zap.« g. 1843. U istom žurnalu izadje g. 1844. njegova prva pripoviest »Andrija Kolosov«, u »Petrogr. Zborniku« g. 1846. oveća humoristična pjesma »Vlastelin« i pripoviest »Tri portreta«, a u »Oteč. Zap.« godine 1847. — pripoviest »Brettërъ«. Prva od ovih pripoviesti ne dojmi se obćinstva, no druge dvie pobude obću pažnju. Napokon u »Suvremeniku« god. 1847. na skromnu mjestu izadje »Horь i Kalinyčь«, prva pripoviest »Lovčevih zapisaka« (Zapiski ohotnika). S ovom pripoviešću, proniknutom dubokom simpatijom prema kmetskomu staležu, talent je piščev dobio nov pravac; on se okani stihovâ i stane opisivati kmetove, njihovu biedu, bol i riedku radost.

II.

Za prvom pripoviešću »Lovčevih zapisaka« došle su mnoge druge u »Suvremeniku« od g. 1847.—1851. Sve je govorilo samo o njima, svatko je htio znati, tko je to T. L., i doista ime Ivana Turgenjeva postane poznatim i dragim imenom za

svakoga ruskog čitatelja. Od to doba počinje se silni uspjeh njegovih djela, koji ga postavi na prvo mjesto ruskih pisaca.

Kad se je štampao »Hor i Kalinić«, Turgenjev je bio već za granicom. Nezadovoljan svojom predjašnjom radnjom mislio je Turgenjev sasvim napustiti knjigu, no neočekivani uspjeh prve pripoviesti iz »Lovčevih zapisaka« povrati ga književnosti. Ipak ga ova nagla slava nije mogla izmiriti s Rusijom, i pomisliv na život u domovini bilo mu je tako težko i mučno, da je godine 1848. poslije smrti Bjelinskoga odlučio za uviek ostati za granicom. Ovo tegotno čuvstvo odrazilo se i na većini »Lovčevih zapisaka«, napisanih po-najviše u Parizu; vidi se to osobito u opisu i slikanju rodne prirode, koje se nije više nadao vidjeti. On i sâm veli u svojim uspomenama, da napokon ne bi ni napisao »Lovčevih zapisaka«, kad bi bio ostao u Rusiji.

Na koncu god. 1850. viest o smrti matere, kojoj je bilo oko sedamdeset godina, prisili Turgenjeva, da se vrati u Rusiju. Došavši na imanje, postupao je s kmetovima najplemenitije, pa i god. 1861. za odkupa odstupio im je petinu, te na glavnom imanju ne pridrža ništa zemlje, a to bi dalo veliku svotu.

God. 1851. živio je Turgenjev na imanju, u Moskvi i Petrogradu, nastavljajući »Zapiske«. Godine 1852. skupi sve »Zapiske« i objelodani ih u Moskvi u dvie knjige. Ovo izdanje ugodi u velike čitateljima, ali razdraži službene krugove. »Službena narodnost« u Turgenjeva je vidjela svoga silnog dušmanina. U književničkim se krugovima govorkalo, da je cenzor Lvov odpušten, jer je dopustio štampati »Zapiske lovčeve«. Uza to Turgenjev je g. 1848. živio u Parizu i drugovao s ljudima, koji su već davno bili u crnoj knjizi. Neznatan slučaj, tako rekav, kapljica prepuni posudu službene razdraženosti. Poradi pisma u povodu Gogoljeve smrti u martu godine 1852. bude Turgenjev smješten na mjesec dana u kuću policije. Ovdje bi morao odsjediti cieli rok, koji mu je bio odredjen za »popravak«, da mu nije sudba poslala spasiteljicâ — dviju kćeri njegova nadzornika. One su bile štovateljice

njegove, pa saznavši za slučaj umole otca, da primi Turgenjeva u svoj stan. Ovdje je proveo dvie tri nedjelje i napisao »Mumu«. Družtva se ovaj arest nije silno dojmio, ono ga je držalo zabavnim, dapače mnogi su se šalili na pjesnikov račun. Petrogradsko je družtvo bilo još sasvim ravnodušno prema književnosti. Poslije neugodnosti, koju je Turgenjev izkusio iza Gogolja, dugo su se vremena bojali njegovo ime spominjati u štampi, pa su ga nazivali »poznatim piscem« . . .

Oslobodivši se od aresta, bi Turgenjev poslan na svoje imanje Spasko — »bez prava izlaziti«, ali ga to nije smetalo, da nekoliko puta za progona pohodi Moskvu. Ovaj je progon trajao do konca god. 1852. Nastojanjem grofa A. K. Tolstoga, poznatoga pjesnika, i gospodje Smirnovke dokopa se Turgenjev podpune slobode, koju upotrebi, da što prije ode za granicu.

Za progona na imanju Turgenjev je u onoj samoći prionuo raditi. Bavio se lovom i velikom svojom bibliotekom, punom djelâ o povjesti, filozofiji i književnosti, u starim i novim jezicima. K svojoj knjižnici pridruži i knjige Bjelinskoga, koje je kupio poslije smrti njegove. Boravak na ladanju, kako veli Turgenjev, zbližio ga je s takovim stranama ruskoga života, kojih inače ne bi saznao; nema sumnje, u to se doba njegov talent okriepio i razvio. Na ladanju je napisao »Dva prijatelja« i »Zatišje«, započeo komediju »Mjesec na ladanju« i napisao neke studije (o Aksakovu i Tjutčevu). Ova su djela izišla u »Suvremeniku« od god. 1854.—1855., a u četvrtoj knjizi »Oteč. Zapisaka« godine 1855. javi se nova pripoviest »Jakov Pasynkov«, izadje studija o »Slavuljima«, a u »Suvremeniku« pripoviest »Gostionica« (Postojalyj dvorъ) i »Dvie rieči o Granovskom«.

U »Lovčevim zapiscima« iznosi nam Turgenjev tipe vlastele, koji su ili srodni s Hercenovim Beljtovom ili pripadaju kojoj drugoj originalnijoj vrsti »izlišnih« ljudî. Medju prve idu Karatajev, Radilov i nada sve slavni »Hamlet ščigrovskoga okružja«. Ovaj moderni pokrajinski Hamlet napunio je svoju glavu Hegelovom naukom, ali se nasuka na njenu transcendentalizmu. Absolutnost, život u užem krugu sasvim ga je odvojio od

realnoga života, pa kako je u jezgri sasvim običan čovjek, otela mu je filozofija i ono malo samostalnoga mišljenja, koje se nahodi u svakoga prirodnog čovjeka. Osim strašne megalomanije i bolestne samoljubivosti nema za njega drugih pokretala. Državna mu služba zadaje glavobolju, pa se s njom razstaje. I književničtvo mu ne ide za rukom, pa završuje s tim, da se smuca o stjenama pokrajinskih salona zadovoljan, što je lako došao na glas skeptična domišljana. — Junak pripoviesti »Dva prijatelja« neki je Vjazovnin, čovjek prosječne ruke, koji se užasno dugočasi. Nije puno znatniji ni Veretjev u »Zatišju«: on je ognjevit, darovit, podsjeća nas nešto Pečorina, ali on dovršuje s golim frazama o svojoj neradinosti i nedaći. On začara žensko biće svojom inteligencijom i prividnim bogatstvom duševnih darova, no ona se prevari u njemu — on ju napušta i odlazi. On je preteča Rudjinu.

U poetičnom »Dnevniku suvišnoga čovjeka« (god. 1855.) označen je značajni tip samim općenitim imenom; »Jakov Pasynkov« ide medju značajeve, kojima je snaga u neposrednom moralnom utjecaju čiste, idealne osobnosti: on je »posljednji romantik«, zadnji Mohikanac iz predjašnjega doba.

God. 1855. podje Turgenjev opet u tudjinu. Još g. 1845. upoznao se u Petrogradu sa znamenitom u ono doba umjetnicom Paulinom Viardot-Garcia, pa je od to doba do smrti ostao u najbližoj svezi s njenom obitelju. Turgenjev je ostao neženja, te je s ovom obitelju i za nju proživio polovicu svoga života. Njegova majka pravo je govorila, da je on »jednoljubiv«, t. j. da ide medju ljude, koji mogu samo jedared ljubiti istinski, duboko, požrtvovno, te vas život ostaju vjerni prvoj svojoj ljubavi. S Viardotovom obitelju Turgenjev je prošao svu Evropu, živući najviše u Parizu i u Baden-Badenu, a samo na mahove dolazio bi na kratko vrieme u Petrograd i na svoje imanje. Upoznavši se dobro sa životom različnih razreda ruskoga družtva i sa životom najvećih kulturnih gradova Evrope Turgenjev je u nekoliko godina bio veoma plodan. U drugoj polovini petdesetih godina javili su se biseri njegova stvaranja: god. 1856. »Rudjin« i »Faust«, god. 1858. »Asja«,

god. 1859. »Plemićko gniezdo« (Dvorjanskoje gnêzdo), i napokon g. 1860. »U predvečerje« (Nakanunê) i »Prva ljubav«, — pripoviest, koju je Turgenjev cienio više od svih ostalih djela, a koja po svjedočanstvu J. P. Polonskoga (u »Njivi« god. 1884.) imade autobiografijski značaj. Sva ova djela pronieše slavu pjesnikovu. Prvi kritici razjasnili su književno i družtveno značenje ovih djela, od kojih je svako živ odraz načelâ, štono su rukovodila družtveni razvoj.

Podpunoj suvremenosti, petdesetim godinama pripada zanosni idealist »Rudjin«, koji dieli s družtvom sve visoke nade i podupire ih naprednjačkom propagandom. Čini se, da je u obće to njegov zadatak, da navješćuje družtvu njegove visoke zadatke i da pokazuje put usavršivanja i sreće. On zato na juriš pridobiva srca, jedva procvala Natalija pada mu na grudi, samo cinični Pigasov i praktični Ležnjev ostaju hladni progledavši svu nestašnost svoga prijatelja. I Natalija se prevari u Rudjinu, koji ju u kritičnom momentu života ostavlja na cjedilu i nastupa nemirno lutanje vječnoga Žida. Dovršuje s tim, da ga ustriele na barikadama u Parizu za februarske revolucije. Njegov je kontrast Pokorski, u kojem neki odkrivaju crte Bjelinskoga. — Sasvim je drugoga kova odvjetak staroga plemićkog roda Lavrecki u velikoj noveli »Plemićko gniezdo«: to je čvrst i odmjeren značaj, no njegov ponos i sviestna energija razbijaju se o novom duhu vremena, kojemu on ne može odoljeti i koji ga uči, da je zabasao u tudju, njegovoj predaji suprotivnu struju.

Ovoj će potrebi »novih ljudi« doskočiti nepraktični, prosječni, ali vas odan ideji narodne slobode Bugarin Insarov u noveli »U predvečerje«, kojemu se predaje srodna Jelena. I Jelena traži djelatnost, bar njenu sjenu, pa kako u najbližoj okolini ne nalazi nikakova čovjeka rada, misli, da je Insarov taj ideal. Ali Insarov umire ne opraviv svoje misije, a Jelena kao milosrdna sestra odlazi na prizorište narodnoga pokreta, koji ju oduševljava . . . Nije Turgenjev uzalud nazvao svoju pripoviest »U predvečerje«: i ruskomu je družtvu svitala zora

slobode, povratak gradjanskih i čovječjih prava za onu polovinu naroda, koja državu hrani . . .

Zimu g. 1857.—58. proveo je Turgenjev u Rimu, gdje je u to doba živjelo mnogo Rusâ, medju njima knez Čerkaski, Botkin i Rostovcev. Kad se je pročulo, da ministarstvo namjerava osloboditi kmetove, počeli su oni u Rimu priredjivati sastanke, razsudjivali su sve strane ovoga životnog pitanja, proiznosili govore i napokon zamislili osnovati žurnal, izključivo posvećen ovomu pitanju. Turgenjev je obrazložio u posebnu spisu, da bi ministarstvo moralo u tom poslu pitati za savjet književnost i široku javnost. Čerkaski odnese spis u Petrograd, da ga predoči oblastima, ali su svi ovi projekti proglašeni za »prerane«, pa tako je pala i misao o žurnalu.

U početku šestdesetih godina Turgenjev je zimu provodio obično u Parizu, a ljeto — što na imanju svojem, što u Baden-Badenu. Ovdje zajedno s Louisom Viardotom, francuzkim estetikom i književnim historikom, prevodio je na francuzki drame Puškinove. Ovaj je prievod izišao u Parizu god. 1862. Iste godine izadje u »Ruskom Vjestniku« nov roman Turgenjevljev »Otci i djeca« (Otcy i Dêti), koji je bio važan dogadjaj ne samo u ruskoj književnosti, nego i u piščevu životu.

Šestdesete su godine doba razdražene djelatnosti, trajna napona, grčevita rušenja tradicije u državi, pravu, običaju i nazorima. Truli se stupovi svega narodnoga života ruše, te valja podići nove. Vlada zove družtvo na sudjelovanje, a družtvo se odazivlje zanosno, osjećajući, da je to po nj laskavo. Medju starim i mladim naraštajem puca silan jaz. Stari gube tlo izpod nogu i povlače se u svoje predsude i običaje, a mladi se drže za reformatore, pa bi htjeli ne samo javni život, nego i ljude preobraziti. Sasvim nehotice dolaze opet do izhodišta, s koga su pošli idealisti četrdesetih godina, — k ideji samousavršivanja. Ali su se vremena promienila. Propaganda individualnoga samouzgoja preporučuje kao ideal — egoizam, osnovan na razumnom užitku života bez ikakovih mekaničnih zapreka.

Novele Turgenjevljeve vjerno odrazuju i ovu fazu družtve-

noga života, te zato zaslužuju ime kronike za rusko družtvo. S neobičnom bistrinom okucao je Turgenjev glavno bilo života i dao mu izraza u »Otcima i djeci«. Ova je družtvena novela u isti čas fiziologijska studija o novom smjeru mišljenja, koji je pod utjecajem tadašnjih nazora, pozitivnih znanosti i socijalnih okolnosti u Rusiji preoteo mah: to je poznati, često zlo tumačeni i zlo upotrebljavani nihilizam, pravije realizam. Turgenjev je tipno biće ovoga pojava snimio dosta vjerno i dokazao, da je shvatio njegove strane nazore o životu. Bazarov je bez sumnje simpatičan nihilist, pa je našao priznanja u dosljednih zastupnika mladoruskoga žurnalizma, na pr. u Pisareva. No radikalni dio Mladorusâ obasu Turgenjeva pogrdama: kritik Antonović u »Suvremeniku« izjavi, da je Bazarov uvredljiv pamflet za mladu Rusiju. Medjutim je Turgenjev sasvim dobro shvatio novi smjer u stadiju teorije, filozofijskoga pitanja. Bazarov razvija u svojim disputama s »otcima« svoje misli o raznim abstraktnim i drugim predmetima, no njegovi vlastiti čini nisu u skladu s njegovom teorijom, on u praksi ne može je izvoditi. Po Bazarovu je čuvstvo puki fiziologijski proces, od naukâ su vriedne samo prirodne znanosti, pa i one samo u praktičnoj primjeni, u medicini. Bazarov neprestano ističe svoju i obću korist, razkošnost mu je zlo. Ali dok se ruga ljubavi, sâm ljubi strastveno; osudjuje dvoboj, a ipak se bije; propovieda rad, a trati dragocjeno vrieme s mudrom Odincovom. Podpuno neradin ne može se zvati, jer napokon pada žrtvom svoje revnosti u radu. Bazarov takodjer ljubi i poznaje puk, a i puk njega poštuje.

Uspjeh ovoga romana nadišao je sve, što je doživjela ruska pripoviest. Na Turgenjeva su navalili sa sviju strana — već poradi rieči »nihilist«, kojom je nekoč — g. 1829. — Nadeždin nazvao Puškina i druge romantike ruske, i koju je Turgenjev upotrebio za karakteristiku novoga družtvenog tipa; prekoravali su ga poradi karikaturne slike glavnih licâ; tvrdili su, da za tendenciju romana nisu dovoljni podani portreti, pa da se sam pisac pokazuje privrženikom nihilističnih nauka Bazarovljevih. Urednik »Ruskoga Vjestnika«, gdje je roman

izišao, opet je tvrdio, da je Turgenjev po njegovu savjetu unio u figuru Bazarova sitne crte, bez kojih bi se ona prevratila na korist nihilizma, te bi pusti, zlobni, grubi studiosus medicinae izišao visokim idealom za mlado pokoljenje. Mladež sa svoje strane nemilo udaraše na Turgenjeva, nazivaše ga čovjekom, za koga je držala još nedavno, da je rušitelj kmetskoga prava. Ruski djaci u Heidelbergu zahtievali su od pisca dapače, da se izjavi o smislu i cilju romana. Turgenjev navlaš ode u Heidelberg, te pred hrpom svojih obtužitelja izjavi misli, koje je kasnije i štampao. Ovaj je roman donekle uzrokom, da se je Turgenjev razišao s Hercenom, koji je Turgenjeva ožalostio rezkim odzivom. Turgenjev je zamolio litografa Levickoga, da uništi slike, koje su ga prikazivale zajedno s Hercenom. Tako su se oni zavadili. God. 1863. pobudilo se u senatu pitanje o »prestupnom odnošaju Turgenjeva s Hercenom«. Zastupnici Turgenjeva bili su njegovi petrogradski drugovi, a na čelu im opet grof A. K. Tolstoj. Turgenjev je objasnio, da je u početku zime godine 1862. izmienio nekoliko pisama s Hercenom i s njim se razkrstio.

Još ranije razidje se Turgenjev gotovo za vas život s Nekrasovom, s kojim je prije prijateljevao. Još u prvoj knjizi »Suvremenika« god. 1860. bila je njegova studija »Hamlet i Don Quijote«, no pripoviest »U predvečerje« pojavila se već u »Ruskom Vjestniku«. U »Suvremeniku« mjeseca marta pisao je Dobroljubov, da se ova pripoviest ne doimlje publike, dapače da se gdješto prima neprijatno. U bljedoći junaka Insarova nalazio je Dobroljubov glavnu umjetničku pogrješku novele.

Mnogi su se žalili na list, što je hvalio Turgenjeva, dok je u njemu štampao svoja djela. No na to odvrati »Suvremenik«, da posljednja djela Turgenjevljeva ne odgovaraju njegovim nazorima. Napokon u trećoj knjizi žurnala g. 1862. napiše Antonović oštru kritiku o romanu »Otci i djeca«.

Sve ove i mnoge druge neprijatnosti tako su se težko dojmile Turgenjeva, da je ozbiljno pomišljao odreći se književnoga rada. Tomu je stanju dao izraza u lirskom odlomku »Dosta!« (Dovoljno) god. 1864. Njega je mučilo, što su novi

Rusi prestali razumievati pisca, koji je vazda iskao za njih ideale i slike... No prejaka je bila potreba stvaranja u njega, da bi se za uviek okanio pera.

Godine 1863. zajedno s Viardotovima priedje iz Pariza u Baden-Baden; u to je vrieme politična i moralna atmosfera Napoleonova cezarizma bila već veoma tegotna. U Badenu, u jednoj od najzgodnijih dolinica, u Thiergarten-aleji, nahodila se villa Viardot, usred vrta, koji je izlazio na park, okružena s jedne strane Saderbergom, obraslim u jelovu šumu, a s druge strane — sočnim, baršunastim livadama. Jednu od ovih livada, koje su pripadale parku Viardotovih, kupi Turgenjev i godine 1865. počne na njoj graditi kuću u slogu Ljudevita XIII., s visokim krovom, s mansardama i dugim, strojnim dimnjacima. Iznutra je kuća bila uredjena u istom slogu, a oko nje bio je malen vrt sa starim sjenatim voćnjakom i s raznim novijim ukrasima, — sa sjenicama, kioskima, busenima i fontanom. Ovaj je vrt natapala voda iz vrela, te je bio živicom odieljen od Viardotova parka. Turgenjev se preseli u ovu kuću god. 1866., te je ovdje živio do polovine 1870. god. Ovdje su ga pohadjali berlinski drugovi: Bodenstedt, Ad. Menzel, Paul Heyse, Ernst Dohm, Paul Lindau, Julijan Schmidt, koji je od prvoga časa zavolio Turgenjeva i u svojim ga književnim slikama nazvao najveličanstvenijom pjesničkom silom našega vremena, te Ludwig Pietsch, poznati ilustrator, koji je štampao u to vrieme zanimljive podatke o Turgenjevu.

Ovih godina bio je dom gospodje Viardotovke viša škola pjevanja, kamo su se iz sviju strana sabirale mlade darovite pjevačice, da se okoriste predavanjem znamenite umjetnice. Izkusna predavačica davala je svojim učenicama sviju narodnosti prilike, da pokušaju sile i u dramatičnom prikazivanju. Trebalo je manjih drama, u kojima će gotovo sve role prikazivati mlade djevojke: za tu je svrhu Turgenjev, koji je vazda silno ljubio glazbu, napisao najprije malen vaudevile »L'auberg ou le grand sanglier«, a zatim tri vesele, fantastične glazbene priče »L'Ogre, conte de fée«, »Cracquemiche, le dernier des sorciers« i »Trop de femmes«, pune živa humora,

a gospodja Viardot izradi glazbu za njih, te je kadkad sama izvodila partije kontralta. Sam Turgenjev odabirao bi za se rolu ljudojeda, čarobnika ili paše, koga su nadvladavale i mučile dražestne elfe ili obitavateljice harema. Redateljem je bio kapelnik iz Stuttgarta Eckert, koji je ujedno pratio na fortepijanu. Niži sprat Turgenjevljeve ville bio je priredjen za glumište, pa je amo dolazilo izabrano badensko kozmopolitsko družtvo, pohodio ga je i pokojni pruski kralj Vilim, kasnije car njemački, sa ženom svojom.

U to vrieme, pripovieda Pietsch, Turgenjev je rek bi hotice pokazivao neobičnu lienost. On se kanda vas podao drugovanju s milom obitelju i glazbi, koja je postala najglavnijom potrebom njegova života, a od polovine augusta — lovu, koji je nada sve ljubio. No uza sve to Turgenjev je radio. Svake godine silio se, da podje na zimu ili s proljeća u Rusiju, pa bi u doba ovoga kratkoga dodira s rodjenom grudom kao drevni Antej, sin Zemlje, nabirao novih sila i novih dojmova za radnju. U ovoj epohi (od g. 1866.—1867.) Baden bijaše zbiralište predstavnika najrazličnijih klasa ruskoga kulturnog družtva, koji su mu poslužili za novi roman »Dim«. Ulomke njegove čitao je pisac g. 1867. u februaru u Petrogradu na književno veče pred hrpom občinstva; dočekali su Turgenjeva neobično: sred pljeskanja čuli su se zvižduci ljudî, koji piscu nisu oprostili Bazarova.

U martu g. 1867. izadje »Dim« u »Ruskom Vjestniku«, te poput »Otaca i djece« izazove veliku buru, u kojoj su mnogi prigovori i napadaji zapali pisca. Najviše su mu prebacivali, da ne poznaje ruskoga života. No Turgenjev je ovaj put ostao mnogo mirniji nego poslije »Otaca i djece«, te nije više govorio, da će se odreći knjige, nego je naprotiv radio veoma usrdno.

»Dim« udara već u strože žice, nego »Otci i djeca«. Pjesnik izvabljuje iz njih samo disonancije. Boje su u noveli žarke, pisac odkriva i obtužuje. Novela riše glupi život Rusâ u Baden-Badenu. Ženski slabić Litvinov napunja nas samo antipatijom, da i ne govorimo o dosadnim vikačima s Guba-

revom na čelu. Sve je dakako dim, ali to još nije — Rusija. Duhoviti skeptik Potugin, koji je u politici indiferentan, i zavodna kneginja Irena, kojoj je Litvinov rob, ne mogu nam biti odšteta za izmet ruskoga družtva u kupelji, s kojim nas pisac upoznaje. Sama ljubavna zgoda u dosta je slaboj svezi s kulturnim zaledjem.

III.

Poslije »Dima« razkrsti se Turgenjev s »Ruskim Vjestnikom« ne hoteći pristati na njegove uvjete, te priedje u tada novi »Vjestnik Evrope«, gdje je uztrajao do smrti (od godine 1868.—1883.). Na koncu šestdesetih godina i na početku sedamdesetih napisao je Turgenjev nekoliko pripoviesti, a to su »Brigadir«, »Nesretnica«, »Čudna povjest«, »Stepni kralj Lear«, objelodanio je »Uspomene o Bjelinskom«, i umjetničku sliku posljednjih časova zločinca, osudjena na smrt: »Kaznu Tropmanovu«. Kako uvjerava Pietsch, Turgenjev je navlaš otišao u Pariz, da vidi sam čin. Godine 1871. izadju prekrasne »Proljetne vode«, a god. 1874. »Punjin i Baburin«.

Godine 1870. u početku francuzko-pruske vojne obitelj Viardot i Turgenjev ne hoteći ostati medju »Prusima«, prodadu svoje ville badenske i presele se stalno u Pariz. Do toga vremena Turgenjev nije bio osobito sklon Francuzima, nazivao je sâm sebe »Poluniemcem«, a Germaniju svojom drugom domovinom, njemačku književnost cienio je više nego druge, te obćio s mnogim njemačkim piscima; no patriotizam Viardotovih, posljedak vojne, pad drugoga carstva i žive sveze s piscima i politicima Francuzke, simpatije i obće štovanje, fino osjećanje Francuzâ, osobito Parižanâ za sve, što može ukrasiti i uzvisiti život, — sve to učini, da je zaljubio Francuzku i Pariz. U početku vojne bio je Turgenjev doduše uz N emce. Na francuzku književnost, osobito na roman i glavne mu predstavnike — Huga, Dumasa, Balzaca — gledaše i u šestdesetim godinama neprijatno. No deset godina iza toga već je drug Flaubertu, Augieru, Daudetu i Goncourtima, zaštitnik je Zoli

i Maupassantu, te francuzkoj beletristici daje prvo mjesto. Dapače našao je vremena i volje, bez obzira na česte navale podagre i ljubav k dokolici, prevesti (god. 1877.) dvie pripoviesti Flaubertove. Taj se preobrat u Turgenjeva mora odbiti na to, što je od konca šestdesetih godina prevladao u francuzkom romanu novi, naturalistični smjer, koji je za Turgenjeva bio star, vlastit, ruski, pa je zacielo Turgenjev i riečju i primjerom mnogo pripomogao, da se ovaj smjer odomaći u Francuzkoj. Sami francuzki pisci nove škole priznaju, da su ih se silno dojmile zdrave ideje ruskoga pripovjedača i da su njegovi progresivni nazori o zadaći liepe knjige bili za njih neka vrst odkrivenja. Ovi su nazori bili s tim vredniji, što Turgenjev nije sudio s izključiva i tiesna gledišta, nego na osnovu izporedjivanja ciele svjetske književnosti, koju je dobro poznavao. On je tako razširivao umno obzorje svojih mladih drugova, tvorio vezu izmedju dvie razdaleke književnosti u različnim jezicima. Razgovarajući se s vodjama novijega naturalizma on im je dokazivao potrebu, da se ostave zastarjelih romantičnih forama, romanâ s primišljenim dramatičnim i učenim kombinacijama i pletkama, s lutkama mjesto živih ljudi, — pa je zahtievao, da pisci proizvode život, i ništa nego život. Roman je, govoraše on, najnoviji oblik umjetne književnosti, i danas, kad se književni ukus počinje čistiti, treba zabaciti sve lažne nakite, valja učiniti jednostavnom i uzvisiti onu umjetnost, koja mora biti historijom života. Nije zalud bila njegova ljubimica rieč Goetheova (u Faustu): »Greift nur hinein in's volle Menschenleben! ein jeder lebt's, nicht vielen ist's bekannt, und wo ihr packt, da ist's interessant.« Laž, licemjernost, sentimentalnost i klopotljiva retorika, ti smrtni griesi stare francuzke književnosti, imali su u njega odrješita protivnika; no propoviedajući naturalizam, on nije nikada prelazio stalne granice, za kojom se već počinju skrajnosti ovoga smjera, te je strogo osudjivao ove skrajnosti.

U Parizu je Turgenjev živio u obitelji Viardotovih u skromnu stanu, imajući dvie male sobe u gornjem katu, i ne mareći za udobnosti. Ljeto je provodio obično u vlastitom iz-

najmljenom stanu uporedo sa stanom obitelji Viardotove »les Frênes« u Bougivalu blizu Pariza. Neugodna bolest podagra pojavila mu se još na koncu šestdesete godine, a sad se stala javljati sve češće i češće, pa ga je suzdržavala od puta u daleku Rusiju, ali ga nije priečila, da radi kao i prije, i da točno svake godine podari ruskomu občinstvu bar jednu malu pripoviest. Novi pojavi ruskoga života, koji je uviek pozorno pratio, težnja mladeži u početku sedamdesete godine, da podje »u narod«, te socijalistična propaganda silno zaokupe duh piščev i pobude u njega ideju nova romana, u kojoj bi prikazao »nove ljude«. Gradju je za roman sabirao marljivo u Rusiji i za granicom, još od god. 1874., proučavajući živa lica i izvješća iz raznih strana Rusije. Uz ovu radnju izradio je nekoliko manjih studija u obliku pripoviesti. Napokon g. 1876. bio je roman gotov, te izadje g. 1877. pod nadpisom »Novь« (Novi naraštaj). Ovdje nam pisac prikazuje socijalista Neždanova, koji polazi »u narod«, da ga usreći.

I roman »Nov« izazove oluju u knjizi i u občinstvu. To razsrdi pisca tako, da se je opet riešio okaniti pera. Bit će da u isto doba pada jedna od »Pjesama u prozi«, koja se počinje s riečima Puškinovim: »Čut ćeš sud glupakov . . .«, te pokazuje bolnu dispoziciju piščeve duše.

I doista, Turgenjev tri godine nije ništa priobćio. No u to doba dogodi se u njegovu životu, što ga primiri i uvjeri, da i evropsko i rusko občinstvo umije cieniti zasluge njegove. God. 1878. na književničkom kongresu za obće izložbe u Parizu predstavnici sviju evropskih književnosti per acclamationem izaberu Turgenjeva predsjednikom jednoga odsjeka, a pohodiv godine 1879. London dobio je on od oxfordskoga sveučilišta počastni doktorski diplom (doctor of common law), kao pisac, koji je svojim djelima, osobito »Lovčevim zapiscima«, dokazao podpuno poznavanje morala i običaja ruskoga naroda.

Na koncu februara iste godine dodje Turgenjev u Rusiju, da se — kako reče — »izmiri« s ruskom publikom, a osobito s mladeži. Zanosni doček nadišao je njegova očekivanja, naj-

prije u Moskvi, gdje se je nakon dvanaest godina javio pred ruskim občinstvom u sjednici »Obščestva ljubitelej rossijskoj slovesnosti«, a zatim u Petrogradu, gdje je u nekoliko večeri čitao poimence ulomke iz »Lovčevih zapisaka«. On doživi cieli red svečanih ovacija osobito od mladeži. Sve je to pokazalo, koliko ga ljubi rusko občinstvo. To je bila naknada za propušteni 35-godišnji jubilej književne djelatnosti Turgenjevljeve, svih starih nesporazumaka nestade do kraja.

Ova je slava silno razdražila onu čest štampe, koja je ljubomorno išla za njim, odkako je ostavio »Ruski Vjestnik«, i kojoj se nadala prilika, da baci sjenu na značaj njegove književne djelatnosti. U oktobru g. 1879. izišao je u dnevniku parizkom »Temps« mali članak »En cellule, impression d'un nihiliste«, s pismom I. Turgenjeva uredniku lista. U tom pismu veli Turgenjev, koliko god se on ne slagao s mislima autorovim, to on ipak drži, da ovaj prosti i iskreni članak može poslužiti dokazom, kako je predbježni osamljeni zatvor slabo opravdan s gledišta racionalnoga zakonarstva. Ovo je pismo i podalo povoda zlobnoj navali na samoga Turgenjeva i obtužbi, da on »sramoti svoje sjedine« i da se »pred nihilistima prevraća poradi svoje popularnosti i njihove zabave«. Na to odgovori Turgenjev obširnim pismom »Odgovor inogradskomu stanovniku«, koji se može smatrati znamenitom stranicom njegove autobiografie. Na koncu se pisac poziva na sud občinstva.

Občinstvo je pokazalo, da umije cieniti Turgenjeva. Uz Puškinovu slavu, 6.—8. juna god. 1880. u Moskvi, priredjene su njemu tolike počasti i ovacije, koje su znatno nadkrilile ono priznanje u obje priestolnice prije godinu dana. Moskovsko sveučilište, u svečanoj sjednici na dan, kad je odkriven spomenik Puškinov, izabere Turgenjeva svojim počastnim članom želeći tako spojiti imena dvaju velikih predstavnika ruske književnosti prošle i sadašnje, u skupštini književničkoga Obščestva i u književnim čitanjima susretali su Turgenjeva dugotrajnim pljeskanjem; obće simpatije bijahu na njegovoj strani. U svojoj besjedi o Puškinu spomenuo se Turgenjev toga, kako su pjesnika cienili suvremenici i kako je družtvo

ohladnjelo prema pjesniku u šestdesetim godinama, pa je kazao: »Nekoliko je naraštaja prošlo poslije Puškina, za koje je ime njegovo bilo samo ime, no sad se k pjesniku povraća i mladež, nerazočarana nedaćama, i ljudi zrele dobi. Znamen njegove poezije na neko je vrieme potamnila prašina, ali je sada opet zasjao pobjedni stieg«. Ove se rieči mogu primieniti i samomu Turgenjevu, koji je kao i Puškin izkusio hladnoću, no ipak doživio jednoglasno i zanosno priznanje svojih zasluga. Nema sumnje, da su to bili najljepši dani života njegova. On je to sam priznao, odabravši za čitanje na literarno veče pjesme: »Opet u domovini« i »Posljednji oblak razagnate bure . . .«

Na žalost Turgenjevljev pohod u Rusiju godine 1881. bio je ujedno posljednji, ruskomu občinstvu nije bilo više sudjeno, da vidi živa ljubljenoga pisca, već jedino da se pokloni njegovu prahu. Od konca godine 1881. počeli su se raznositi u ruskoj štampi loši glasovi o njegovu zdravlju. Ovi glasovi bijahu sasvim neodredjeni i gdjekad protuslovni; novine su javljale, čas da mu je bolje, čas da mu je gore; zatim su prolazili mjeseci bez ikakovih viesti i tegotnu sumnju u družtvu izmieni uzkrsla nada s tim više, što su se u isto vrieme u »Vjestniku Europe« počele javljati nove radnje piščeve: »Pjesan slavodobitne ljubavi« (g. 1881.), »Stari portreti« (g. 1881.) i »Očajnik« (g. 1882.). Njegova bolest, koje nisu prepoznavali prvaci medicine u Parizu, razvijaše se polagano, ali neprekidno, te mu zadavaše velike muke, koje je podnosio samo s pomoću atletskog organizma svoga i narkotičnih sredstava, koja je morao sve češće upotrebljavati. On ipak nije klonuo duhom i koliko su sile dale, radio je. Ljeti g. 1882. napisao je »Klaru Milićevu« (u početku ju je nazvao »Poslije smrti«, ali joj promieni nadpis, da mu kritika ne prebacuje spiritizma) i pripravi za štampu već prije napisane »Pjesme u prozi«, koje su izišle u decembarskoj svezci »Vjestnika Evrope«. »Klara Milićeva« izidje u januaru g. 1883. u istom žurnalu, — to je posljednja rieč njegova u štampi.

U početku god. 1883. bolest je Turgenjevljeva napredovala i spojila se sa groznim mukama, koje mu je zadavala

mala neuroma niže života. Francuzki su ju liečnici sretnom operacijom izrezali, i Turgenjevu bude za neko vrieme bolje, te se dade na posao, koji je već prije započeo, na ime da pregleda za štampu svoja djela. Posao je dosta brzo odmicao, koliko su dopuštale sile bolestnika, koji od proljeća nije više mogao pisati sâm, nego je morao diktovati pisma i bilježke. U to je vrieme izdiktovao svoju uspomenu »Požar na moru«, dva mjeseca prije smrti, u junu, a prevedena je na ruski još za njegova života. U augustu okolica je I. Turgenjeva vidjela, da se od dana do dana mora očekivati konac. Izmučen nadčovječnim patnjama, bolestnik je ciele dane ležao nepomično, u nesviesti, a sviest mu se je vraćala samo izriedka i ne na dugo. U predvečerje i na dan smrti Turgenjev nije bio pri sebi, pa je samo disanje svjedočilo, da se još nije utrnula luč života u njega. U ponedjeljak 22. augusta (3. septembra), u dvie ure po podne izdahnu Ivan Turgenjev.

Zagonetna bolest objasnila se je istom poslije smrti pjesnikove. Bio je to rak hrbtenice, koji mu je podpuno uništio tri kralježka.

Dva dana iza smrti prevezli su tielo I. Turgenjeva iz Bougivala u Pariz, gdje su ga u ruskoj crkvi opojali.

U Rusiji se viest o njegovoj smrti duboko kosnu, premda su ju sa strahom već dugo očekivali. Sve obrazovano družtvo poćuti, da se je kao pretrgla nevidovna nit, jedna od posljednjih niti, koje su ga vezale s epohom vjere u obće ljudske ideale prosvjetne. Turgenjeva nestade s vidnoga mjesta u književnosti. Rusko je družtvo istom poslije smrti njegove pravo razabralo, što je izgubilo. No ne samo rusko družtvo, nego vas naobraženi sviet priznade, da je smrt njegova gubitak sviju književnosti. U povodu njegove smrti spominjalo se ime samoga Göthea!

Ne dugo prije smrti govorio je Turgenjev, da bi želio biti pohranjen u »Svjatogorskom Uspenskom manastiru« podno nogu Puškina, koga je uviek nazivao svojim učiteljem, no nije držao sebe dostojnim takove časti, pa je zato ostavio zavjet, da mu zakopaju tielo u Petrogradu na Volkovu groblju upo-

redo s drugom Bjelinskim. Kako nije bilo više mjesta za grob blizu groba Bjelinskoga, bi odlučeno sahraniti Turgenjeva na istom groblju s Bjelinskim, polag crkve, s lieve (sjeverne) strane njezine odmah pri ulazu u crkvu.

Tielo I. Turgenjeva bi odpravljeno iz Pariza u Petrograd tri nedjelje poslije njegove smrti. Na kolostaju sjeverne željeznice u Parizu skupilo se mnogo občinstva i predstavnikâ književnosti i umjetnosti. Govorili su Renan, About, Vygubov i umjetnik Bogoljubov. Lies pokojnikov obasut viencima i cviećem krenu u domovinu velikoga pisca, koju je toliko ljubio, a gdje su ga čekale posljednje zemaljske počasti. 27. septembra stiže lies u Petrograd, glavni grad zajedno s mnogim drugim gradovima odluči osnovati dvie narodne škole s njegovim imenom i utemelji stipendiju pod njegovim imenom u petrogradskom sveučilištu. U sprovodu je bilo sve, što misli i osjeća rodoljubno. Na grobu su govorili rektor petrogradskoga sveučilišta Beketov, profesor moskovskoga sveučilišta Muromcev i pisac Grigorović, a Pleščejev pročita svoju pjesmu.

Tako su se predstavnici ruskoga družtva oprostili sa svojim ljubimcem piscem, koji je četrdeset godina bio vodja književnosti ruske, koji je s takovom divnom finoćom osjećanja pratio sve pojave ruskoga družtvenog života i podigao im bezsmrtan spomen u svojim umjetnički savršenim djelima.

Njegov talenat nije bio titanske snage, njega ne odlikuje strastvena, olujna snaga, nego naprotiv mekoća, čuvstvo mjere i umjetnička harmonija. Plastika i kolorit njegovih okolišnih slika, fina izradba i otmena plemenitost u risanju značajeva, razkošno krasni slog i zanosni jezik podaju njegovim novelama prvo mjesto u svjetskoj književnosti, po njima je Turgenjev i postao »kralj novele«!

IV.

U književnosti, kao i u politici, narod sliedi po nagonu one ljude, koji njemu pripadaju sasvim, koji su sazdani od njegove puti i njegova genija, koji su proniknuti njegovim

vrlinama i njegovim nedostatcima. Turgenjev je ujedinjivao u sebi sve vrline ruskoga naroda: naivnu dobrotu, čistoću srca, prostodušnost, smjernost i pokornost sudbini. Bio je, što vele, duša božja; njegov snažni um spojio se sa nepokvarenim srcem djeteta. Odanost, velikodušnost, milosrdnost, bratska ljubav — sve te vrline bijahu mu prirodjena, organična svojstva. U našem svietu, gdje je inače svak oboružan za borbu sa životom, on je bio kao veliko diete, krotak, razmišljen, ljubezan čuvar svojih ideja kao pastir svojih ovaca. Dapače po vanjštini taj visoki, mirni starac s krupnim, nešto neotmenim crtama lica, s izrazitom plastičnom glavom i dubokim pogledom podsjećaše te ruskoga seljaka, djeda, koji sjedi na pročelju patrijarhalnoga stola, tek oplemenjena i preobražena misaonim radom.

Ruska duša vidi se i u njegovim djelima. Prvo su njegovo slavno djelo »Zapisci lovčevi«. Od g. 1847. do g. 1851. javili su se prvi članci bez svakoga primisalja, pod stiegom poezije. Obćinstvo nije još naslutilo njihova pritajena smisla, ali je oćutjelo, da se javlja silan talenat u književnosti. Nema sumnje utjecaj se je Gogoljev odrazio u slogu mladoga pisca u načinu, kako opisuje prirodu: »Večeri na majuru« bile su mu uzorom. Bila je to ista velika, žalobna simfonija ruske zemlje, samo je umjetnička obradba bila sasvim drugčija. Nema tu više gruboga humora Gogoljeva, ni otvoreno narodnoga značaja njegovih slika, gorućega zanosa prekidana gorkom ironijom. U Turgenjeva nema likovanja ni zanosa, u njega preobladava ton manje rezak, čuvstvo više sakriveno, ljudi i okoliši osvietljeni su bliedim večernjim svjetlom, predstavljeni su kroz idealnu koprenu, nu u ostalom prikazani su savršeno. I jezik je bogatiji, više je gibak i mekan, dotjeran do savršenstva, do kojega nije došao do sada nijedan ruski pisac. To nije više gladka, čista proza Puškina, koji se je načitao Voltairea. Fraza u Turgenjeva teče lagano, nježno, kao vode velikih ruskih rieka po šumama, zaustavljajući se u trstici, nasute plovućim cviećem, uz razasuta po putu gniezda, pune blagovonja, odrazujući u sebi čudesa neba i okoliša i nenadano se opet protiskujući kroz sjenate gustare. Takova je i

njegova rieč: ona se zaustavlja na putu i zahvaća sa sobom — i zuj pčele i krik noćne ptice i tiho zamiranje vjetrica. On je ponovio najprolaznije zvuke velike harmonije prirodne, predao ih je sa svim najsitnijim niansama.

Kad su se javili »Lovčevi zapisci« u jednoj knjizi, shvatilo je obćinstvo ujedared svu važnost njihovu: javio se je čovjek, koji se je drznuo razviti tajni smisao mračne Gogoljeve šale o »mrtvim dušama«. Kako ćeš inače označiti ovu galeriju portreta, koje je lovac sakupio, — malu vlastelu, naivnu egoističnu i strogu, lakome činovnike, koji upravljaju mrko, i pod njihovim željeznim pritiskom zaboravljene helote, kmetove, štono izgubiše čovječje dostojanstvo u svojem siromaštvu i pokornosti? A ipak je Turgenjev umio sve te tamne slike preliti osobitom dražešću i gracijom po nekoj tajnoj sili svoje poezije. Odkuda taj razbiti život u svih junaka na selu? Odakle ova bolest, koja je preklopila ladanje? Ne bi bilo pravo reći, da Turgenjev navaljuje na kmetstvo; ruski pisci poradi cenzure, a i poradi osobitosti svoga genija ne napadaju odkrito: oni ne dokazuju i ne razsudjuju, nego naprosto rišu bez ikakovih izvadjanja. Dvadeset godina iza toga objelodanio je Dostojevski u »Zapiscima iz mrtvoga doma« svoje strašne uspomene na desetgodišnji boravak u Sibiru, ali ne ćeš naći u knjizi ni kaplje žuči. To je narodna crta. No obćinstvo razumije, i ako se govori u pô glasa.

I doista, kmetska Rusija s užasom je pogledala na groznu svoju sliku u tom čistom zrcalu. U Rusiji u zadnjih četrdeset godina socijalni je roman najmilija forma ruskih pisaca, u njemu mogu oni podati svoje filozofijske i političke misli. Turgenjev je otac ove mnogobrojne obitelji pripovjedačâ.

Od g. 1850. do 1860. Rusija je nalik na putnika, koji je ob noć zalutao: već se vide bliedi tragovi osvita, već se razabiraju putovi i visine, svuda se osjeća neki nemir, koji dolazi pred zorom, — jedni su ljudi nestrpljivi, a druge podilazi strah. Trebalo je prikazati u toj hrpi figure, koje izstupaju iz mraka, i one, koje se dobrovoljno skrivaju u tmini i kojih ne će obasjati zora. Turgenjev je uhvatio nekoliko takovih lica.

U prvom od njih, u »Rudjinu« prikazao je pisac temperament, koji pripada svim narodima, ali koji se je na osobit način prilagodio ruskomu zraku. Rudjin je rječit idealist, brz na rieči, a spor na djelu. On začarava sebe i druge svojom rječitošću, baca se u život, no u životu ne uspieva, jer nema značaja. S najboljim načelima, nemajući drugih mana do taštine, ipak čini, što nije dostojno poštena čovjeka. Mogao bi ga nazvati cinikom, kad vidiš, kako živi na račun svojih prevarenih žrtava, kako vara mladu djevojku. A medjutim on je sam svoja žrtva: njegova je duša u dubini odviše poštena. Nemajući muževnosti ni za dobro ni za zlo, on neprestano pada u ništavilo i pustotu; stareći opaža svoju nemoć i završuje vrlo plačno. Proza nadvlada ideal. Pisac je tim rekao, da nije dosta imati ideal, već se hoće i praktičan smisao, hoće se vlast nad sobom.

Iza toga javi se pitanje, do kojega je stupnja vrstan Turgenjev prikazati čuvstva, potresti srcem. Na to odgovori »Plemićko gniezdo«. To je roman bez pogrješke: ekspozicija nije tako sjajna kao u »Rudjina«, ali je djelo inače savršenije. U »Plemićkom gniezdu« živi mlada djevica, koja je s pravom postala prototip sviju junakinja ruskoga romana — duša prosta, poštena, bez blistavih spoljašnjih svojstava, bez osobite duhovitosti, no zato prožeta tankom dražesti i oboružana gvozdenom voljom. Ova čvrsta volja, koju Turgenjev poriče svojim junacima, u njega je obća crta njegovih djevojaka. Liza im je na čelu. Ona se upoznaje s Lavreckim, čovjekom oženjenim, ali koji ne živi s razpuštenom ženom. On je čovjek miran, dobar i nesretan, ozbiljna duha i u godinama. Tajna sila zbliži Lavreckoga i Lizu, pa u sretan čas on sazna, da mu je žena umrla. On je slobodan, i istu večer izlieva se iz njihova srca priznaja kao zreli plod s drveta. Kako je dražestna, istinita i od banalnosti prosta ova scena! No doskora se naruši njihova sreća: dolazi žena Lavreckoga. Divna je nježnost i finoća, s kojom pisac provodi Lizu i Lavreckoga kroz opasnost.

Ni sjenke sentimentalnosti ne ćeš naći u pripoviesti, ni traga traženim efektima. Epilog romana bit će za uviek uzor

u ruskoj knjizi. Možda nije nikada nitko umio tako pronicavo prikazati bolni kontrast izmedju vječnosti prirode i čovječje prolaznosti. Ovaj je roman ustalio reputaciju piščevu. Sva je Rusija prolievala suze na tom knjigom; nesretna Liza postade idealom sviju mladih djevojaka. Nešto slično nahodimo samo u »Pavlu i Virginiji«. Odlučnost volje nahodimo i u Jelene u »Predvečerju«.

U »Plemićkom gniezdu« Turgenjev je izrazio intimnu stranu svojega srca, izlio je tajno vrelo suzâ, koje su se skupile u njegovu srcu u doba mladosti.

Sred velikoga duševnog pokreta u Rusiji u početku šestdesetih godina napisao je Turgenjev »Otce i djecu«, uspjeh romana bio je uspjeh Kolumbov, spojen s uspjehom Ameriga Vespuccija. Pisac je upotrebio svu svoju vještinu, da iznese ličnost dostojnu samilosti, a ne odvratnu. Uništite samo jednu crtu u slici, pa će nam taj priezir svega, što mi poštujemo, taj nestadak čovječnosti biti nesnošljiv. U domaće životinje bila bi to razvraćenost, zaborav naučenih pravila, u divlje je to zvieri instinkt, probudjena neobuzdanost. Pisac vješto razoružava naš moral pred ovom žrtvom sudbine, pred ovim umom, koji se je previše napunio naukom, prosto apopleksijom. Čuvstvenost se pjesnikova pokazuje u izradbi »otaca«, to su dobri ljudi staroga kova, koji plašljivo gledaju, kako se burka novi potok, te nastoje njegovu silu zadržati svojom nježnošću. Nikad još nije Turgenjev umjetničku silu, dar tanka opažanja doveo do tolike visine.

Baveći se oko većih radnja Turgenjev se je ipak od vremena do vremena povraćao k malim crticama, koje su mu pribavile slavu u »Lovčevim zapiscima«. U prvo doba napisao je dražestne povjestice: »Mumu«, »Zatišje«, »Tri susreta«, »Prvu ljubav« i mnogo drugih; to su laki akvareli, obješeni na razmacima medju velikim slikama u bogatoj galeriji. To su priče, satkane gotovo iz ničega, pa se baš u tom vidi silan talenat umjetnički. U toj vrsti ima malo tako savršenih pripoviesti, kakova je »Asja«. To je uspomena iz djačkoga života u Njemačkoj, plašljiva ljubav, koja se jedva sama prepoznaje.

Slavno je vrieme nastupilo u Rusiji poslije dokinuća kmetstva, to je bila zora novim velikim reformama. Odasvud se je novo svjetlo potokom lievalo u tamnu, mahovinom zaraslu mašinu državnu. A Turgenjev živi u tudjini bez pravoga doma. Godine 1868. javlja se s »Dimom«. U njemu se vidi isti talenat, ali već više zreo; nema u njemu više one predjašnje krotke i vjerne duše kao prije, — kao da se prelila žuč u pisca: no to je previše rečeno, u njegovu temperamentu nema žučljivosti. To su gorki podsmiesi i doskočice prevarena idealista, koji je vidio, da njegove zavjetne ideje, primienjene ljudima, nisu urodile plodom. Razdražen s toga razočaranja pisac kadšto pretjerava, neka su lica naslikana odviše mračnim bojama i manje pravedno, nego ljudi predjašnjih djela.

U »Dimu« je prikazan osobit ruski sviet, koji živi u tudjini i donosi sa sobom razna svojstva svoje otačbine: to su velmože, sumnjive žene, djaci i urotnici. Čin biva u Badenu. Ima u toj komičnoj galeriji živih crta, snimljenih po prirodi, no obća slika pati donekle od pretjeranosti. A u neke se promienila i manira piščeva: prije je čitatelj sam sudio u prepirci, sad pisac dolazi na njegovo mjesto i izriče svoj sud! Tako je i u romanu »Nov«. U »Dimu« Potugin izriče misli piščeve, on je zapadnik, koji se osipa na slavjanofile i narodne slabosti, poimence ističe, da najobičnije stvari dobivaju nešto mistično, kad dodju na rusko tlo. Izbacivši vas tobolac strjelicâ razvezuje pisac ljubavnu pletku, te se i ovdje pokazuje, kao i inače, znaocem čovječjega srca. No i ovdje je pisac izmienio maniru. Prije je opisivao djevičanska, čista čuvstva, žena ga zanima samo u liku mlade djevice, a prikazivao je poštenu ljubav, koja ponosne glave ide u život. Prvi put u »Otcima i djeci« uvodi koketnu mladu udovicu, ali još oprezno. No sada u »Dimu« i u »Proljetnim vodama« riše burne strasti, sve njihovo trzanje, laž i bezdane propasti.

Godine 1877. izidje zadnji veliki roman piščev »Nov«. U ovom djelu riešio se pisac stupiti na goruće tlo, na put, koji često vodi u Sibir. Javila se u njega neuzdržana želja opisati podzemni sviet, koji je već počeo pogibelju prietiti

carstvu. Turgenjev je dvadeset pet godina pratio tečaj sviju ideja u Rusiji, sad je trebalo, da nastavi svoju zadaću, pa da nam kaže logički izlazak svih ovih struja. Zadaća je bila veoma mučna, jer je vas taj prevratnički sviet bio još odviše sakrit i u polumraku. To je i uzrok, što se bar u prvoj česti romana nahodi blied kolorit. Autor nas uvodi u krug prevratnikâ u Petrograd. Jedan od njih postaje domaći učitelj u pokrajini. Ovdje Neždanov sastaje mladu djevojku, plemkinju, koja je razdražena s uvreda, štono ih joj nanosi domaćica. Ona uzplamti za ideje većma nego za samu osobu apostolovu. Oni pobjegnu nekoga krasna dana i obrazuju neku vrst komune, gdje ljudi žive kao brat sa sestrom i rade oko velikoga socijalnog djela. Oni »idu u narod« sa svojim jednomišljenicima. No Neždanov nije pripravljen za strašnu borbu, to je slab čovjek, maštatelj, pjesnik, koji kradom provodi noći nad svježnjem stihova. Izmučen nedaćom i sumnjom on uvidja, da je žrtva nesporazumka, on ne ljubi djela, radi kojega žrtvuje sebe, ne umije mu služiti. On slabo ljubi ženu, koja mu se žrtvuje, i osjeća, da njegov ugled u nje pada. Izmoren životom, suviše ponosan, da bi odstupio, toliko plemenit, da želi odbiti od sebe drugaricu prije, nego mu se poda za ljubovcu, Neždanov se lišava života. On pogadja, da njegov drug, vredniji od njega, potajice ljubi Marijanu, te on umirući slaže ruke njihove. Roman se dovršuje s dokazom nemoći i djetinjarije u revolucionarnoj propagandi po narodu. Kolikogod se komu Neždanov činio nevjerojatan na prvi pogled, ipak je on najživlji i najistinitiji značaj u romanu, uhvaćen pravac iz prirode, iz dubine moralnih slabosti ruske mladeži.

Druge su osobe u polumraku, prohode mimo i koješta šapću. Predstavnike viših razreda i službenoga svieta popraćuje pisac žešće nego u »Dimu«, on ih prikazuje u njihovoj nadutosti i smiešnosti. Apostoli nove vjere obasjani su aureolom velikodušnosti i odanosti. Solomin je mlad upravitelj tvornice, on je predstavnik umjerenih ideja, te očevidno govori u ime piščeva. Solomina su uvukli propagandisti, ali ga njegov zdravi razum odvrati od suvišnjega posla. Njemu medjutim nisu po

ćudi ni činovnici, koji upravljaju ruskom zemljom, kako ni mladi maštatelji; on ostavlja mladu četu, te neozliedjen izlazi iz katastrofe na Ural, da osnuje zavod na »kooperativnim načelima«. Turgenjev medjutim nije nikada bio politik od zanata.

Turgenjev iza toga napisao je pet šest pripoviesti, od kojih nas »Stepni kralj Lear« silom čuvstva podsjeća »Lovčevih zapisaka«.

Ako ogledamo sva djela I. Turgenjeva, vidimo, da je u njima prikazao cielo rusko družtvo u glavnim tipima. Prije svega nahodimo seljaka, koji je krotak, pokoran, sanljiv, u svojim patnjama kao diete, koje ne zna, zašto pati, no u ostalom lukav i pametan, kad ga ne opaja rakija, kadšto sposoban i za djela životne jarosti. Zatim dolaze inteligentne i srednje klase, mala vlastela i medju njima predstavnici dvaju naraštaja: stari gospodin je naobražen, sa starim poštovanim predajama i ujedno sa surovim manama, surov s kmetom po staroj navadi, sam robske duše, ali inače dobar čovjek; — sasvim je drugčiji mladi gospodin: on se često daje na nihilizam pokvarivši um prenaglim umnim razvojem; on je ponajviše obrazovan, nujan, bogat idejama, a siromašan djelima, vječno se sprema na rad, ubija se idealom obćega dobra, idealom nemirnim i velikodušnim, — to je ljubimac tip njegova romana. Junak, koga obožavaju mlade djevojke i kojega pobijaju žene, nije blistavi častnik, ni umjetnik, ni krasni aristokrat, nego gotovo svagda buržuazni Hamlet, čestit, obrazovan, s mirnim umom i slabom voljom, koji se iz tudjine vraća s naučnim teorijama o popravku zemlje i seljačke sudbine, želeći svoje teorije primieniti na svojem imanju. Junak romana, koji želi steći obću simpatiju, mora se uviek vraćati na svoje imanje, da popravi stanje zemlje i život seljakâ. Rus naslućuje, da je u tom, samo u tom budućnost, vas uzkrs sile, samo što Rus ujedno priznaje, da ne zna, kako bi se toga latio. U tom plemićkom kolu matere su u Turgenjeva bez izuzetka žene odurne ili smiešne. Sva skrovišta svoje poezije posvećuje pjesnik mladim djevojkama. Za nj je ugalni kamen družtva —

pokrajinska djevojka, slobodno uzgojena u skromnoj okolini, prostodušna, puna ljubavi, ipak ne romantična, manje umna nego mužkarac, ali zato odlučnija: u svakom romanu ženska volja rukovodi neodrješitost mužkaraca. U tom obilju slikâ nema tek viših klasa. Turgenjev ih se dotiče u svojim zadnjim romanima, ali samo pripadom, i to redovito riše ih crnim bojama. Dapače sama mlada djevojka, koju Turgenjev uznosi, odmah se kvari, kad dodje u više krugove, postaje lakomišljena razvratnica, a mužkarac, koji dodje do visokih mjesta u službi, s prirodjenom neodlučnošću spaja hvastavost i glupost. Po sudu Vogüéovu, ove tipove bolje ćeš upoznati u Tolstoga, on je ih uhvatio u svoj cjelini, on je proučio visokoga činovnika, dvorskoga čovjeka, velikosvjetsku damu. Tako je Tolstoj dovršio zgradu, kojoj je Turgenjev udario temelj.

Uzalud bi bilo tražiti u Turgenjeva zamršene pletke, neobične zgode, on slika sam život. Činjenice ga slabo zanimaju, on kroz njih nazrieva tek dušu ljudsku i cieni ih po njihovu utjecaju na moralno biće. Sva je njegova naslada u izučavanju značajeva uzetih iz obične svakidašnjosti, no on — i u tom je sva njegova tajna — gleda na tu svakidašnjost s takovim ličnim čuvstvom, da portreti ne bivaju nigda prozaični, ostajući u isti mah bezuvjetno istiniti.

Poslije romana »Nov« opaža se, da mu se nagiblje život. Talenat je ostao podpuno ciel, ostao je moćni i ljubopitni um, ali kao da je boravio u prostranstvu tražeći izgubljeni put. Boraveći u inozemstvu osjećao se nešto otudjenim prema domovini, u kojoj su ga neki zvali bjeguncem, pa se je to odrazilo i u djelima.

Već pateći od strašne svoje bolesti napisao je Turgenjev još tri pripoviesti: »Pjesan slavodobitne ljubavi« blistava je fantazija po ukusu Boccaccijevu, izdjelana s finom umjetnošću kao firentinska zlatna dragocjenost; u »Klari Milićevoj« prikazuje dobrovoljnu smrt mlade glumice i nastoji pokazati, zašto epidemija samoubistva tako užasno napreduje u ruskoj mladeži. Treća mu je pripoviest »Očajnik«, u njoj spisatelj na nekoliko stranica ujedinjuje svu narodnu skrb, koju je on

izučavao i prikazivao u svojim djelima. On je ovdje razgalio bezsvjestni fatalizam, koji prožima neke slavenske nature i koji podaje ovim moralnim skitalicama neko srodstvo sa žrtvama staroga fatuma u Eshila i Sofokla. Grozna je ironija sudbe, što se posljednje djelo njegovo zove »Očajnik!« To je posljednja rieč njegova o ruskoj duši, koju je četrdeset godina proučavao. Ipak umjetnik preživje čovjeka, u svojim mukama pred smrću, sav opojen morfijem i opijem, predavao je drugovima čudne sanje i žalio, što ih ne može napisati: »Bila bi to zanimljiva knjiga«, govoraše Turgenjev. Svojom zadnjom porukom L. Tolstomu, da nastavi umjetnički svoj rad, on je svoju vlast nad dušama, kao borilac ranjen na smrt, predao u ruke drugomu vodji.

V.

Kad sin zapadnoga naroda uzme u ruke djela I. Turgenjeva, odmah će razabrati, da je u Turgenjeva mnogo kozmopolitizma. Sâm Turgenjev imao je bogatu riznicu uspomenâ sa svojih putovanja po cieloj Evropi, pa su se ova lutanja odrazila i u njegovim romanima. Lavrecki u »Plemićkom gniezdu« probavi prve godine svoga nesretnog braka u Francuzkoj. Eno Pavla Petrovića Kirsanova u Draždjanima (u »Otcima i djeci«). »Proljetne vode« bivaju u Frankfurtu, »Asja« nas vodi na obalu Rajne, a »Dim« u Baden-Baden. Rudjin umire u Parizu na barikadama. Turgenjev je dobro poznavao evropske zemlje i narode, filozofije i književnosti, kako to svjedoči medju inim njegova nedostižna studija o »Hamletu i Don Quijoteu«. Pa ipak je umio Turgenjev sačuvati slavensku dušu, neokaljanu i djevičansku.

U svojem realizmu odlikuje se Turgenjev, što je umio očuvati mjeru, o koju su se ogriešili francuzki naturalisti. Turgenjev je u tom jednako velik, crtao okoliš ili prikazivao fizionomiju kojega čovjeka. To ga po sudu Bourgetovu uzdiže nad sve moderne pisce. U njegovu opisivanju osjećaš svježinu dojmova, koja potječe od rase, od temperamenta piščeva, od

njegova ukusa lovačkoga. U njega su se lica spojila podpuno sa samim piscem, jer mu je imaginacija uza svu kozmopolitsku prirodu primitivna, naivna, direktna.

I sa svojim pesimizmom zaprema Turgenjev osobito mjesto medju zapadnim piscima, a medju njih pripada Turgenjev kao i medju ruske. Njegov pesimizam ne prelazi nikada u mizantropiju, kako to vidimo u njegova prijatelja Flauberta. Srodna je našemu piscu englezka spisateljica Elliotova, i ona je pesimistična, ali u isti mah i nježna.

Napokon zapadnomu čitatelju bije u oči osobita Turgenjevljeva karakteristika mladih njegovih junakinja. U tom je Turgenjev nadkrilio sve moderne pisce realiste. On, je kao nitko drugi, odgonenuo ovu nježnu i krasnu zagonetku. To su divne njegove Antigone, u kojima je Turgenjev ljubio, kao i pjesnik Shelley, ovu božansku priliku milosrdja, odlučnosti i čistoće. Ovomu sjajnomu uspjehu dva su uzroka, jedan je u samoj ruskoj djevojci, koju je Turgenjev slikao, a drugi je u umjetničkoj duši piščevoj.

Turgenjev je možda najviše privriedio, da se podaje čast i slava slavenskomu plemenu, koje istom izlazi na pozornicu povjesti; slavensko je pleme odmah našlo divna predstavnika u takovu umjetniku, kakav je Turgenjev. Nikada tajne narodne sviesti, još tamne i protuslovne, nisu razkrite s takovom divnom pronicavošću. Turgenjev je ćutio i stvarao neposredno i u isto vrieme sebe poznavao, on je u isti mah bio i narodom i izabranikom narodnim. On je bio ćutljiv kao žena, i nepokolebiv kao anatom, prost od predsuda kao filozof, i nježan kao diete. Sretna naroda, koji ga je imao pri prvom koraku svoga sviestnog života! Kad nam bude budućnost htjela pokazati mjerilo za ocjenu onoga, što daje svietu divni slavenski genij sa svojom živom vjerom, s dubokim osjećanjem, s osobitim mislima o životu i smrti, s potrebom mučeničtva, sa žedjom ideala, — tad će slike Turgenjevljeve biti neprocienjeni dokumenti, kao portret genijalna čovjeka za njegova djetinjstva. Turgenjev je osjećao mučnost ove zadaće, da bude izrazitelj jedne od najvećih obitelji čovječanstva. U njegovoj grudi iz-

mirivala su se protuslovlja; što je u drugih stvaralo nesklad, od njega je odjekivalo harmonijom.

Veliko, razkomadano pleme slavensko nahodi u njemu iznova svoje jedinstvo. Genij je vrstan učiniti u jedan dan ono, oko čega se muče viekovi; jer stvara atmosferu višega svieta, u kojem i protivnici vide, da napokon rade za istu svrhu, jer odkriva eru velikoga opraštanja, kad se protivnici na areni napredka primiruju i redom rukuju.

Medjutim Turgenjev je pripadao po čuvstvu i stvaranju jednomu plemenu, no po sili više filozofije pripada cielomu čovječanstvu. Ova filozofija spojila se je u njega s krotkošću, s ljubavlju k životu, s milosrdjem prema živim bićima, osobito prema žrtvama nesreće. On je vruće ljubio to biedno čovječanstvo, često doduše sliepo, ali i često varano od svojih vodja. Njega je privlačila težnja k dobru i istini, njegova je rieč bila — rieč pravednosti, ljubavi i slobode!

Fedor Mihajlović Dostojevski.

I.

Fedor M. Dostojevski rodio se 21. oktobra (po st. k.) g. 1821. u Moskvi u desnom krilcu Marijinske bolnice. Njegov otac, štopski liečnik, živio je s velikom svojom obitelju veoma skromno. Majka njegova, pobožna kućanica, nije se, kao ni otac, ničim izticala. Fedor je bio drugi sin. Ciela se je obitelj stiskala u dvie, tri sobice, te nije znala ni za kakove zabave, dapače ni za teatar. No živjeli su složno i mirno, pa kad su napokon mogli kupiti malo imanje u tuljskoj guberniji, odlazili bi ljeti onamo, a to im je podavalo svježine i života. Tad je Fedor bio kao u vrućici podavajući se sav ladanjskomu uživanju poslije gradske jednoličnosti. U gradu je otac postupao s djecom veoma strogo, ne podnoseći nikakovih šala, neprestano ih je gonio na rad želeći, da se dadu na nauku. U toj strogosti bio je otac veoma pedantan, budući uvjeren, da je život veoma ozbiljan, pa da se djeca moraju od mala privikavati neprijatnostima i oskudievanju. Zato roditelji nisu djece mazili, nego su se starali, da ih što prije uvedu u skroman i strog život. Djeca su se dakako ipak šalila i igrala, ali uviek kradom od otca. No na ladanju, gdje je obitelj živjela obično bez otca, djeca su uživala najveću slobodu. Fedor se rado

igraše s braćom, no milije mu bijaše obćiti sa seljacima, tražiti gljive, »slušati prirodu«. Dostojevski se je još na robiji ugodno sjećao svietlih dana, koje je proveo u ovoj ladanjskoj idili.

Djeca su se rano počela učiti. Sama ih je mati učila čitati i pisati. Neki otac djakon predavao im je religiju, a Mihajla, starijega brata, i Fedora učio je latinski. Zatim su djeca pošla u pansion. Fedor je za rana naučio francuzki, pa je znao razveseliti otca čitajući mu stihove iz »Henrijade«.

Roditelji nisu žalili novaca, da što bolje naobraze svoju djecu, no držahu ih strogo. Do sedamnaeste godine postupali su s njima kao s malom djecom, ne puštali ih nikada samih, ne davali im ni kopjejke. Djeca su rasla u svojoj sobi nemajući drugova i ne znajući, što se zbiva u božjem svietu izvan zidina bolnice. Fedor se nikada i nije privikao živjeti s ljudima. Nešto je kriv i njegov značaj, odviše hirovit, sjetan, težak. Fedor nije imao prilike, da zadje u vrtlog života. Nije čudo, što je kasnije onako nenadano prekinuo svoju svezu sa krugom Bjelinskoga samo poradi razlike u uvjerenjima.

Postojana nepovjerljivost očeva odrazila se i na djeci, ona im je uništila prostodušnost, iskrenost i srdačnost. Osobito Fedor prisvoji nepovjerljivost očevu prema sebi, ljudima i životu u obće. Otac je bio strog do nepodnosljivosti. Tako se počeo Fedor od mlada bojati života, te je s njim valjalo kasnije obćiti veoma oprezno.

Pa ipak je djetinjstvo najsretniji dio u životu našega pripovjedača. Strogost otčevu ublažavala je ljubav materina, jednoličnost gradskoga života kratio je boravak na ladanju, nervozni značaj mališev nije nalazio surovih i žestokih odpora u obitelji. Kolikogodj bio ovaj obiteljski život blied i jednoličan, bio je bar miran i skladan. Fedor se je od sve obitelji najviše zbližio s bratom Mihajlom. Oni su se zajedno igrali i učili, zajedno čitali. Orest Miller doduše tvrdi, da je Dostojevski bio veoma naobražen, ali sama djela njegova ne pokazuju, da je dobro poznavao povjest ruskoga družtva i naroda. On je istina u mladosti mnogo čitao, ali bez sistema, štogod bi mu dopalo ruku, poimence romane i poeziju. Deset

godina privlače njega Schillerovi »Razbojnici«, zatim dolaze Dickens, Walter Scott, Sand, Shakespeare, Hugo, a od Rusa: Karamzin, Žukovski, Puškin. Dostojevski ih medjutim nije izučavao, on je bio načitan, ali premalo izučen za urednika žurnalâ. Dapače psihopatijom i psihijatrijom nije se Dostojevski nikada bavio kao naukama, pa ako je postao jedan od najvećih psihopatologa, zasluga je njegova genija, a ne naobrazbe.

Ovo neuredno čitanje bez historijske perspektive razvijalo je talenat njegov, podavalo mu humanistični smjer, ali ujedno suviše obilnu hranu prinosilo njegovoj maštи, koju bi mogla nauka donekle dovesti do zapta. No nauke nije bilo, te njegov život jedino srcem, jedino imaginacijom izmučio je Dostojevskoga i doveo do duševne krize.

U mladosti je Dostojevski čitao strastno, vatreno, sa zanimanjem ciele noći. Povjest Karamzinovu znao je gotovo svu naizust, ljubio je Puškina više nego Žukovskoga, no najviše ga osvoji George Sand. Sandica je vjerovala u budućnost čovječanstva, vjerovala u napredak sreće, te su njeni romani za Dostojevskoga bili liepom demokratskom školom.

U početku g. 1837. umre Dostojevskomu mati, te otac odluči odpraviti sinove u Petrograd u mjerničku školu. Samo Fedora prime u školu, a brata njegova odbiju na doktorskoj vizitaciji. To se veoma neugodno dojmi Dostojevskoga: bilo mu je težko, da se razstane s milim, jedinim u životu drugom, te da u osami provede ciele godine. S drugovima nije obćio, najvolio je sâm šetati i maštati. Osamljen, bez novaca, uvredljiv, zagrezao u melankoliju, nepovjerljiv prema sebi i drugima provodi Dostojevski ovdje tužan život, koji mu se počinje gaditi, pa nalazi ljepotu samo daleko od njega, od njegove zemaljske sreće, u onom, što je duhovno. Već se javljaju i misli o samoubistvu. Obični mu je život — puteno griešenje, njega se valja otresti i podati visokoj, plemenitoj duhovnosti; samo asketizam, samo patnje mogu očistiti dušu. Zato se i približava drugu svojemu Šidlovskomu, jer je mučenik, jer strada od nesretne ljubavi. »Da nije bilo ove ljubavi, veli on, Šidlovski ne bi bio čist, uzvišen, nesebičan svećenik poezije!«

To nije filozofija, nego jasna klica budućih polumističnih, polufantastičnih paradoksa.

God. 1839. prestavi se Dostojevskomu otac, a g. 1843. svrši on nauke i primi službu. Sad nastade ciganski život njegov, on je dobivao do 5000 rubalja na godinu, ali je bio podpuno nepraktičan, pa su mu novci prolazili kroz prste s nevjerojatnom hitrinom. Tratio je novce ututanj, pa je često bivao u novčanoj neprilici. Kad je g. 1844. ostavio službu, jer mu se nije svidjala, nestadak novca postade kroničan.

Nikad nije umio Dostojevski sastaviti kraja s krajem sve do zadnjih godina, kadno se je oženio i žena uzela gospodariti. Bila je u njega strast, da kupuje, pa je se nije mogao oslobiditi, premda je uvidjao, da to nije pravo. To je samoga Dostojevskoga gonilo u očaj, ali nije imao dosta snage, da se okani luda trošenja. Ovo je čuvstvo opisao sâm pisac prekrasno u »Igraču«, veoma značajnom djelu po samoga pripovjedača. Ostaviv službu dade se Dostojevski vas na pisanje.

Lako je zamisliti, kako se je on u početku na tom novom, gotovo nepoznatom za njega polju prevraćao s boka na bok, podvrgavajući se pobudama svoje nestrpljive, nimalo nezadržane prirode. Razne osnove u isti mah izrastaju u njegovoj glavi, prikazuju mu se s prvoga kraja sjajne i zanimljive, ali za malo vremena dolaze neprilike života, te Dostojevski ohladnjuje za svoje osnove isto tako brzo, kako ih je naglo zamislio. U početku želi prevoditi, najprije ga privlači nedovršeni u ruskom prievodu roman »Matilda«, doskora se laća Schillera, ali ni jednoga ni drugoga ne dovrši.

U to se vrieme već ogleda Dostojevski u izvornoj radnji: on sjedi za prvim romanom »Biedni ljudi«, koji je započeo još u mjerničkoj školi. Osim »Braće Karamazova« to je jedino djelo, uz koje je posjedio i pomnije ga izradjivao. Dostojevski se bojao za uspjeh, no sreća mu se nasmije bolje, nego je očekivao. Dostojevski ode k Nekrasovu, uredniku »Otačb. zapisaka«, Bjelinskoga se je bojao. U večer istoga dana, kad je predao Nekrasovu rukopis, čitao je s nekim drugom »Mrtve duše«, Bog zna, po koji put. Doma se vrati u četiri ure noću,

bila je svietla, biela noć kao dan, prava petrogradska noć. Dostojevski nije legao, nego sjedne k prozoru. U to začuje zvono, i gle prijatelj njegov Grigorović i Nekrasov banu zanosni u sobu njegovu i stanu ga grliti zaplakani. Uzeli su na ime sinoć rukopis i pročitali deset stranica, odlučili pročitati još deset i napokon prosjedili svu noć čitajući do kraja. Oni odmah odluče poći do Dostojevskoga, i u njega probave podrugu uru govoreći o poeziji i istini, o Gogolju, no najviše o Bjelinskom. »Ja ću mu danas odnieti vaš rukopis, i vi ćete vidjeti, kakav je to čovjek. Treba da se s njim upoznate«, govoraše zanosno Nekrasov tresući Dostojevskoga objema rukama za pleća. — »A sada spavajte, spavajte, pa sutra dodjite k nama!« Dostojevski nije mogao više usnuti, zalile ga suze od radosti, što je uspio.

Dostojevski izadje odmah na silan glas. On se upoznaje do mala s knezom Odojevskim, grof Sologub od radosti čupa vlasi, Panajev mu čestita. Svi ga primaju kao čudo. Bjelinski i Turgenjev zaljube ga srdačno.

Pročitavši »Biedne ljude« Bjelinski reče Nekrasovu: »Dovedite mi Dostojevskoga, što skorije!« I oni se sastanu. Bjelinski je očevidno vidio, da »Biedni ljudi« potvrdjuju njegovu miljenicu misao, da nemoralni družtveni uvjeti čovjeka razbijaju, lome, obezčovječuju, dovodeći ga do takova ništavila, u kojem gubi obraz i stid. Talenat Dostojevskoga osvoji ga sasvim, a Dostojevski, otišavši od Bjelinskoga, stade na uglu njegova doma, pogleda na nebo i stidljivo upita sam sebe: »Jesam li ja zbilja tako velik?«, i njime ovlada neki plašljiv zanos: »O ja ću biti dostojan ovih pohvala, pa kakovi ljudi! O kako sam ja lakomišljen, i da samo sazna Bjelinski, kakove su u meni kukavne i postidne stvari! Pa svi govore, da su ti literati gordi, samoljubivi! U ostalom ovi su ljudi u Rusiji — jedini, samo u njih je istina, a istina, dobro i pravda uviek pobjedjuju i likuju nad porokom i zlom . . . Mi ćemo pobiediti; oj, k njima, s njima!«

Dostojevski zadje u ovaj izabrani krug književnički, u krug doista najboljih ljudi onoga vremena, no ne na dugo.

On nije umio vladati sobom, te nije mogao sakriti svoga ponosa pred drugim književnicima. Razdražljiv kako je bio, često se je prepirao ne pazeći nimalo na rieči i na ton. U to mu netko javi, što se u krugu govori o njemu i o »Biednim ljudima«. Dostojevski uzme sumnjati o svima, te se stane zalievati žuči. A drugovi mjesto da ga umire, još su ga više razjarivali. Srdio se na Bjelinskoga, što igra preferans. Kako može uman čovjek tri ure sjediti uz takovu idiotsku zabavu; po čemu je onda književnik bolji od činovnika! Dostojevski je htio da se s njime razgovara o »Biednim ljudima«, a Bjelinski se čuvao od ozbiljnih razgovora, da se ne uzrujava. Dostojevski je to tumačio tako, da je Bjelinski prema njemu ohladnio.

Kad su Bjelinskomu rekli, da se Dostojevski drži genijem, sažme on plećima i rekne: »To je nesreća, Dostojevski je talenat, ali ne će napredovati, ako bude već sada sebe držao genijem, mjesto da svoj talenat usavršuje. On treba prije svega da se lieči, sve to dolazi od strašne razdraženosti živaca. Jamačno ga je jadnika slomio život! Nastalo je težko doba, hoće se volovskih živaca, da izdržiš sve uvjete sadašnjega života!«

Jedared je Turgenjev Dostojevskomu opisivao svoj susretaj u pokrajini s nekom osobom, koja se je smatrala genijalnom, i majstorski je prikazivao smiešne strane njezine. Dostojevski je bio blied kao krpa, vas se tresao i pobjegao prije, nego je Turgenjev dovršio. Turgenjev se je tek smijao, i nitko nije pazio na to, da je Dostojevski otišao. Uza to je Turgenjev stao graditi šaljive stihove o Djevuškinu, junaku »Biednih ljudi«, kao da Djevuškin sam zahvaljuje Dostojevskomu, što je svu Rusiju obaviestio o njegovu životu.

Od toga večera Dostojevski nije više ulazio u ovo kolo, ugibao se drugovima i na ulici, te reče, da se je prevario u njima, da su zavidnici, ljudi ništavi, bez srca. Medjutim je kasnije pisao Dostojevski, da je glavni uzrok razlazu bio u razlici uvjerenja. Za Bjelinskoga je tvrdio u svojoj uvriedjenosti, da je bio pogan pojav i rdjav kritik.

Očevidno je, da se značaj ovih ljudi nije podudarao. Kod svoje boležljivosti i razdraženoga samoljublja Dostojevski nije

pristajao u kolo ovih ljudi. Plemića Turgenjeva, vazda mirnoga, samouvjerenoga, oštroumnoga, nije mogao trpjeti, jer je sâm bio nešto podpuno protivno. No on bi se mogao pokloniti visokoj moralnosti Bjelinskoga. Pa ipak ga zove »poganim pojavom«. To je već bolestna razdražica. Svakako je Dostojevski mnogo izgubio u Bjelinskoga, prije svega nestalo mu je vodje, kojega se je htjelo njegovoj nedisciplinovanoj prirodi.

Uspjeh »Biednih ljudi« nadkrilio je sva očekivanja, pa je Dostojevski u svojoj nervoznosti stao vjerovati, da je viši i od Gogolja. Razočaranja su nadošla skoro. Kriv je sam Dostojevski. On se je zadužio na sve strane, stao je pisati na silu, laćao se deseterih posala i brzo sipao radnje. Htio je napisati u isti mah tuce pripoviestî i feljtonâ. Medju drugim počeo je »Netočku Nezvanovu«, »Proharčina«, i izradio roman »Dvojnik« (Sebevid, Doppelgänger), ali mu ovaj roman ne podje za rukom. Občinstvo je našlo, da se ne može pročitati. No osobito porazi pisca neuspjeh »Domaćice« (g. 1847.). Bjelinski ju nazva nervoznom ludorijom, Dostojevskomu se stanu podsmievati i govoriti, da se je izpisao, pa je sam kadkad na to pomislio. No on odluči napisati što veliko, ali ne dospije. »Ja sam sve« i »ja sam ništa« preskakivalo je u njegovoj glavi od časa do časa.

Bolest je počela postajati sve opasnija. Bijaše to bolest duha: Dostojevski i nije bio toliko bolestan, koliko se smatrao bolestnim. Neprestano se liečio, činilo mu se, da silazi s uma, ili bi držao, da je sušičav. Zato se dade na čitanje medicinskih knjiga i stane izpitivati opasne simptome na sebi. Mučio se i mučio, te sam sebi postajao nepodnosan. Ubijala ga neudovoljena samoljubivost, strašio ga život i grozio mu se strašnim slikama gladne smrti. Vidio je, da ne može ovako i dalje, ali nije znao, kako bi inače. Ubijala ga kao neka težka slutnja: i ona se obistini.

II.

God. 1849. bi obtužen krug Petraševskoga poradi socijalistične propagande, a u tom kolu bijaše i Dostojevski, te on

bude osudjen najprije na smrt, a onda pomilovan na četirigodišnju robiju u Sibir. Najviše ga zaboli, što su iz pometnje zajedno s njim zatvorili i njegova brata Mihajla.

U Omsku se započne stradalački život, a posljedicu njegovih promatranja i doživljaja nahodimo u »Zapiscima iz Mrtvoga doma«, u kojima je sastavio svu grozotu jadnih prilika osudjeničkih u Sibiru.

Prva tri dana nisu ga gonili na robotu i dali, mu da odahne. U kaznioni je već mogao vidjeti sve buduće drugove. Bilo je tu mnogo mračnih duša, i Dostojevskoga uhvati užas, kad pomisli na četiri godine takova života. Bilo je i inteligentnijih ljudi, ali se nije s njima bliže sastajao. Čekao ga život osamljen, robijaški, pun neugodnosti materijalnih, a još puniji težkih misli. Jedan je dan bio jednak drugomu kao dvie kaplje vode, pa je vas život živio u sebi. Najgore mu je bilo, što nije smio čitati ništa, osim svetoga pisma, pa su mu i bibliju ukrali.

Mučno je govoriti o utjecaju robije na značaj i uvjerenja Dostojevskoga. Sam Dostojevski proklinje i blagoslivlje ovaj život. Jedni drže, da je ovaj život koristio talentu Dostojevskoga (O. Miller, Majkov, Jastžemski), a drugi (Mihajlovski) to odrješito poriču.

Robija je Dostojevskoga primirila, no ipak se ne može reći, da se je njegovo gledište poslije robije izmienilo. Mistične misli probijale su u njega i prije, štovanjem kršćanstva bio je obuzet i prije Sibira. Napokon sam temperament ostao je nervozan, histeričan, sklon melankoliji. Dostojevski tvrdi, da se je u robiji bratski zbližio s narodom.

Godine robovanja u kaznioni redom su prohodile i napokon dodje zadnja. S neizkazanom strpljivošću očekivao je Dostojevski slobodu, novi život, uskrsnuće od mrtvih.

God. 1854. dovrši se tamnovanje, te Dostojevski morade kao prost vojnik stupiti u sibirski sedmi linijski bataljun, a 1. oktobra iste godine postade zastavnik u istom bataljunu. Od to doba ponavlja dopisivanja sa svojima i sa drugovima, te nastavlja raditi na književnom polju. U Sibiru je napisao

»Djedov san« i »Selo Stepančikovo«, ovdje zamisli takodjer »Zapiske iz Mrtvoga doma«.

Čim je Dostojevski u Sibiru izišao iz kaznione, zaljubio se u neku M. D. Isajevu. Tko je ona bila, znamo donekle, ali je nepoznato, kakova je bila. Ova ljubav bila je u Dostojevskoga prva prava strast u životu njegovu, te je izazvala u njega mnogu muku ljubomora. Očito i ona nije bila mirna, nego kao i Dostojevski, sumnjive, ljubomorne, mučiteljske prirode. Osobito je bio razdražen, kad se je ona iza jedne od mnogobrojnih prepirka i »razstava« počela zanimati za nekoga drugoga (ne zna se, koga). Kasnije se opet izmire, i napokon se vjenčaju. Ali kako veli u pismu Vrangelju, nikada oni nisu živjeli sretno.

God. 1856. smio je Dostojevski ostaviti Sibir, te se vratiti najprije u Tver, a onda u Petrograd. U Petrograd je stigao u zimu g. 1859. zajedno sa sinom i pastorkom. Usred silnoga družtvenog bibanja u to doba Dostojevski zamisli sa svojim bratom izdavati novine »Vremja«, te ih je objelodanjivao preko dvie godine. Uspjeh je bio povoljan, prve godine imao je žurnal 2000 predplatnika, a druge 4000. Dostojevski je bio urednik i suradnik, radio je neizmjerno mnogo. Osim nevidljive, no bezkonačno trudne radnje uredničke napisao je roman »Ponižene i uvriedjene« i »Zapiske iz Mrtvoga doma«. Raznih književnih kritika, feljtona, bilježaka o zagraničnim stvarima napisao je bezbroj.

Suradnici »Vremena«, a po tom »Epohe« (Strahov, Dostojevski, Grigorjev) imadu osobit nadimak »počvenniki«. Ova »počvennost« (privrženost grudi zemlje) u jezgri je pokušaj izmiriti slavjanofilstvo i zapadničtvo u ruskom smislu, t. j. sa svrhom sazdati samostalno rusko gledište. Ne podajući se sasvim panslavizmu počvenici su zahtievali za Rusiju bezuvjetnu hegemoniju, priznavali su joj kako politično tako i duhovno prvenstvo izmedju drugih slavenskih naroda. U slavjanofilâ su uzeli ideju, da se valja svakako vratiti k narodnomu životu, od kojega nas je odvratilo suvišno posljedovanje, suvišno lakajstvo i robstvo pred Evropom. No kulture evropske nisu poricali,

nego su zahtievali, da se prilagodi ruskoj samobitnosti, da preradjena postane organičnim elementom ruskoga života. Evropska je kultura samo sredstvo, a nije cilj za razvoj ruske samobitnosti. Rusija je velika, osobito u duhovnom, moralnom smjeru. Ona je viša od drugih država kao predstavnica moralnoga načela. Ovo moralno načelo primirit će napokon sva protuslovlja zapadnoga života i osnovana na njemu ruska kultura dovršit će zgradu kulture evropske. Moralno načelo — načelo je ljubavi, koja je viša od svih političnih i ekonomijskih pojava. Zato koristeći se evropskom kulturom kao sredstvom, ne smije se zaboraviti, da cilj Rusâ nije postati Evropejcima, nego da se u Rusâ probudi zasnula, od robovanja pred Evropom zamukla samobitnost.

Radnje samoga Dostojevskoga podavale su »Vremenu« velik uspjeh. Uništila je novine studija, jedna od najčudnijih, koja je izišla u Rusiji, razprava Strahovljeva »Pitanje sudbine«. Nitko je nije pojmio. Mnogi u obćinstvu ostaše nezadovoljni, držeći, da je u njoj izražena antipatija k Poljacima; »Mosk. Vjedomosti« držale su članak za rezak polonofilski »profession de foi«, a petrogradska cenzura zabrani žurnal.

Brat Dostojevskoga pokrene »Epohu« g. 1864., ali nije više bilo odziva kao prije. U to doba umre Dostojevskomu žena od sušice u Moskvi i on ode u Petrograd k bratu, ali za tri mjeseca umre mu i brat. Njegova obitelj ostade bez svega. Dostojevski im je bio jedina nada, te udovica i djeca skupiše se oko njega. Zato Dostojevski umoli staru bogatu tetku u Moskvi, da mu dade 10.000 rubalja, te on nastavi izdavati žurnal u Petrogradu. No trebalo je najprije dobiti ponovnu dozvolu od cenzure za izdavanje. Knjige su izlazile neuredno, pa su se predplatnici tužili. Trebalo je energije. Dostojevski uzme štampati žurnal uporedo u tri štamparije, ne žaleći ni novca ni zdravlja ni silâ; on je sam bio i urednik i korektor, obilazio pisce i cenzuru, popravljao članke, dostavljao novce, sjedio za poslom do 6 sati u jutro, i napokon dovede žurnal u kolotečinu, ali je bilo prekasno. God. 1865. ostade samo 1300 predplatnika. Valjalo je list obustaviti, Dostojevski je već bio dužan 16.000 r. na

mjenice, a 5000 na poštenu rieč. Dostojevski bi bio voljan opet u kaznionu na nekoliko godina, samo da izplati dug i da bude opet slobodan. On odluči pisati roman od nevolje. Bit će efektan. »Ubila me radnja od nevolje, za novce, veli pisac u »Dnevniku«. Odmah za prvi čas trebaju mi 3000 r. Bit ću se po svim uglovima, samo da ih dobijem, inače sam propao! Ćutim, da me samo slučaj može spasiti«.

I tako nastaje epoha njegovih velikih romana, neke groznične djelatnosti.

Ljeti g. 1865., pošto je propala »Epoha«, a umrli mu i brat i prva žena, Dostojevski ode za granicu. Uza svu duševnu muku, bolest, natezanje s dužiteljima, on je s nekom divskom snagom genija napisao u to vrieme svoj golemi roman »Zločin i kaznu«. Uspjeh mu je bio silan, roman su gutali, riedki nezadovoljni glasovi nisu se mogli ni čuti. U njemu je Dostojevski promienio temu i učinio junakom ne više poniženoga i uvriedjenoga, nego svoj kasnije omiljeli tip — razkajana nihilista . . . Dostojevski kazni Razkoljnikova, šalje ga u kaznionu. Duša toga inteligentnoga zločinca treba očištenja, a naći će ga samo u stradanju. Bit života, njena istina stoji u smirenju.

Od sada Dostojevski neprestano ponavlja ovu temu, grdi inteligenciju, koja se udaljila od naroda i kršćanstva. Dostojevski je svojim umjetničkim genijem, nesviestnim procesom stvaranja sâm opravdao sve svoje prestupnike rišući ih kao histerike, epileptike i dr., no kao mislitelj stoji na stanovištu absolutnoga individualizma priznavajući slobodu volje, pa zato i traži za svaki prestupak strogu kaznu, dapače obtužuje i one, koje su s uma sišli. Nigdje nije se Dostojevski iztakao tolikom dubinom analize, tako divnom umjetnošću, tako žestokom nepravednošću kao upravo u najboljem svojem romanu.

Premda je Dostojevski dobio mnogo novaca za roman, ipak je ostao bez groša. Ciele tisuće otišle su na izplatu dugova. Zato prodade pravo za izdavanje svojih djela Stellovskomu za 3000 r. uz obvezu, da će napisati nov roman. Oni ugovore i rok. Dostojevski počne raditi, ali uvidje, da ne će

biti gotov, ako bude sam pisao, pa zato uzme diktovati. Diktovao je budućoj svojoj ženi Ani Grigorjevnoj, koja je za njim pisala stenografijski. To je trajalo tri tjedna. Ali pripoviest ipak ne prispje kraju; no nema nesreće bez sreće, u to vrieme Dostojevski se upoznade sa svojom pisaricom i za nekoliko mjeseci (15. februara 1867.) oženi se njom.

Četiri godine iza toga probavio je Dostojevski u Njemačkoj i Švicarskoj. Deficit je postao kroničan, u Ženevi je na priliku morao u Ogareva pozajmljivati po 5 ili 10 rubalja, često je morao zalagati opravu ili stiskati se u jednu sobicu. God. 1868. napisao je »Idiota«, 1869. »Vječnoga muža«, a 1870. »Biese«. U listovima ovih godina on se postojano tuži na biedu i siromaštvo. U tom očaju piše romane s najvećom mukom. »Ah kad bih ja mogao pisati onako, kako piše Turgenjev!« kliče u nekom pismu. On je nezadovoljan svojim radom, pun je nepovjerljivosti k sebi, boji se za svoju reputaciju, osjeća nedostatke u izradbi, a uza to ga muči bolest i bieda. To je nevidljiva, no užasna tragedija njegova života, pa je ova nenormalnost i prisiljenost ostavila težke, neliepe tragove u divnim djelima ovoga genija. Rob, podanik, literarni proletarac — takav genij! Imao je i zašto očajavati.

Godine u tudjini prolazile su tužno i jednolično. I muž i žena htjeli bi u Rusiju, ali nemaju čim otići, pa i tamo ih čekaju dužitelji. Svjetlost i radost unosila su samo djeca, njihovo tepanje, prvi koraci, no lako je pomisliti, kako ih je bilo težko otcu hraniti.

God. 1871., 8. juna, ne mogući više izdržati u tudjini Dostojevski se vrati u Petrograd. G. 1873. na priedlog kneza Meščerskoga postane on urednikom »Graždanina« dobivajući 200 rub. na mjesec osim nagradâ za članke. G. 1875. napisa roman »Podrostokъ« (Podmladak), a izišao je roman u »Oteč. Zap.« U tom se vidi, do kolike je slave došao Dostojevski, kad se i žurnali protivnoga smjera otimlju za njegova djela. G. 1876. poče objelodanjivati Dostojevski »Dnevnik spisateljev«.

Novčane su se prilike u to doba piscu znatno popravile. Njegova žena lati se izdavanja njegovih predjašnjih djela i

pribavi tako dvie do tri hiljade rubalja na godinu. Mnogo je pomagao honorar za nove romane, na pr. za »Podmladak« dobio je 250 rub. po arku, za »Braću Karamazove« 300 r. po arku, »Dnevnik« je takodjer davao krasan prihod i imao je god. 1876. do 2000 predplatnika, a osim toga se prodalo preko 2000 primjeraka pojedinih brojeva. God. 1877. bilo je već 3000 predplatnika. Broj, u kojem bijaše govor o Puškinu, štampan je u 4000 primjeraka. Jedini broj »Dnevnika« od godine 1881. prodan je u 14.000 primjeraka.

Ovako mi očevidno ulazimo u period, kad je slava našega pripovjedača već sazrela. Ova je slava dostigla svoj vrhunac, kad je u »Ruskom Vjestniku« izlazio posljednji piščev roman »Braća Karamazovi«, divna epopeja ljudske ogavnosti, nepravilnosti i psihopatije. Sam Dostojevski cienio je ovaj roman više od drugih svojih, a radio je oko njega cielih deset godina. Prve mu tragove nalazimo već g. 1869. i g. 1870. u pismima Majkovu.

»Braća Karamazovi« oteli su Dostojevskomu tri godine novinarskoga rada. No on je vazda sanjao o tom, da se povrati k njemu; njegovu je razdraživu prirodu uviek privlačilo k »zlobi dana«. God. 1881. počne opet izdavati »Dnevnik«, no umrie ne dospjev ovršiti posljednje korekture.

U »Dnevniku« ima mnogo protuslovlja i paradoksa, no ipak se jasno vidi osnovna misao. To je predjašnja propovied »počvenikâ«, samo u oštrijem obliku. Ova je »počva« (tlo) — narodni duh, pravoslavno-kršćanski ideali, prihvaćeni narodom. Ovakovo tlo imade Rusija, zato joj pripada hegemonija evropske civilizacije. Demokratizam i moralna načela podat će Rusija Evropi, u kojoj vlada ideja klasâ i historijskoga prava. Zato je Evropa nepomična, mrtva. A Rusiju proniče — živa ljubav.

Ovaj je »Dnevnik« bio veoma popularan, velik dio naroda smatrao je Dostojevskoga svojim prorokom i apostolom. Osobito poslije besjede o Puškinu osjećao je sam pisac, da mu je slava u zenitu; nakon tridesetgodišnjega rabotanja izčezla je napokon njegova nepovjerljivost prema sebi. »Jedno ime moje vriedi milijun«, govori on o sebi samosviestno. U svojem

»Dnevniku« on se je mnogo bavio oko sudbenih razprava, o stanju ruske žene i o vojni za oslobodjivanje Slavenâ. Za rusku je ženu držao, da je ona ogromna nada za budućnost Rusije, pa je zato branio ženska prava. Žena mu je bila u Rusiji čuvarica idealizma, dok je mužkarac u zadnjem deceniju pao u cinizam i materijalizam.

Zato su ga žene osobito poštovale, te je uza vas ogromni rad dospievao, da im daje savjete i da odgovara na njihova bezbrojna pisma. Svi su njegovi odgovori meki, srdačni, iskreni, a zalaze u najsitnije tančine najobičnijih pitanja.

Puškinova slava g. 1880. bijaše ujedno apoteoza Dostojevskoga. S njegove besjede bio je zanos neopisiv. Poslije drugih govora ustane Dostojevski i progovori rieč, koja se sviju silno dojmi. Ljudi ga stali cjelivati i grliti. Aksakov, zastupnik slavjanofilâ, i Turgenjev, zastupnik zapadnikâ, čestitali su mu od srca i zahvaljivali.

Dostojevski se doskora razboli. Posljednjih osam godina bolovao je Dostojevski od emfizema u povodu plućnoga katara. Bolest se smrtno svrši od preloma plućne arterije. Predsmrtna bolest počela se 26. januara 1881. s tim, što je Dostojevskomu uzela curiti krv na nos, ali on na to nije pazio. Istoga dana po podne počne bacati krv, i to tako često i silno, da se je onesviestio. Kad je došao k sebi, zaželi, da se izpovjedi i pričesti. Poslije pričesti bilo mu je lakše. Vas dan 27. januara nije više bacao krvi, pa se je stao brinuti, da »Dnevnik« svakako izadje 31. i. mj. Dne 28. do podneva bilo mu je dobro, no iza toga polije ga opet krv i on silno oslabi. U to vrieme dolazio je k njemu Majkov paziti na bolestnika. U sve odlučne čase svoga života običavao je Dostojevski razkrivati ono evangjelje, koje je s njim bilo u kaznioni, i pročitati prve redke odozgo. Tako učini i sada, te mu žena pročita iz Matijina evangjelja gl. III., st. 11. Rieč »ne zateži« protumači Dostojevski tako, da to znači smrt. Dvie ure prije konca zamoli on, da se evangjelje preda njegovu sinu. U šest i pol u večer baci krv posljednji put, te se odmah

*

započne nesvjestica i agonija. Dok je prispio liečnik, pjesnik je već izdahnuo (u osam i pol sati na večer) 28. januara 1881.

Može se reći, da takova sprovoda još nije bilo do tada u Rusiji, kakov je imao Dostojevski.

III.

U prvim svojim radnjama stoji Dostojevski najbliže otcu prirodne škole. Glavnim tonom Gogoljevskih pripoviesti iz života petrogradskih proletaraca odjekuje takodjer novela u pismima »Biedni ljudi« (g. 1846.) i druge pripoviesti iz ovoga vremena »Dvojnik«, »Gospodin Proharčin«, »Slabo srce«, »Netočka Nezvanova« i roman »Poniženi i uvriedjeni«, samo što u ovim asketskim novelama izbija još razgovietno blagi zvuk čuvstvenoga sentimentalizma dvadesetih i tridesetih godina. Socijalizmu još nema traga. Filantropija ovih pripoviesti stoji u tom, što Dostojevski pod velom smiešnosti, bedastoće, zablude, mane, dapače zvjerstva — traži božansku iskru čovječje duše, te pokazuje, da se biednik i izgubljenik u većini slučajeva može spasiti, samo ako nije u njemu ubita klica štovanja prema samomu sebi, ako se ne ponizi sam pred sobom.

U drugom periodu, poslije Sibira, stupa Dostojevski već na stazu socijalnoga realizma, koji se naših živaca doima kao zvižduk lokomotive, a najbolje se odrazuje u »Zapiscima iz Mrtvoga doma« (g. 1862.) i u »Zločinu i kazni« (g. 1866.).

Umjetnička je vriednost »Zapisaka« u genijalnoj kombinaciji tamnih strana ljudskoga života i svietlih strana čovječje duše, te u divnom realističnom crtanju narodnih tipova zločinačkih. »Zapiske« je pisac napisao krvlju svoga srca, iz njih čujemo glas plemenita čovjeka i pravoga kršćanina, glas neumoljiva srca, koji u isti mah govori rieč oproštaja i ljubavi. Ima neka osobita elementarna snaga i strogost u tim neugodno mračnim i strašnim pučkim likovima, koji su iz sviju strana države zbacani u taj pusti kraj. Svi su pošli putem zločina, pa ipak kolika je razlika izmedju njihovih priroda! Kolik moralni jaz dieli Gazina, Petrova, Sušilova, Aleja, Sirotkina i

starovjerca sektirca! Religiozna tendencija ove divne knjige, koja je ures svjetske književnosti, nahodi se u tom, što pisac sa zanosom traži sakrivenu moralnu snagu u čovjeku, što nepokolebivo vjeruje u moralnu slobodu njegovu i što sa živim i finim osjećanjem odkriva i najsitnije tragove duševne ljepote; sve to iznosi pisac iz »mrtvoga doma« u svjetlo života i slobode, u njega ima samo rieč opraštanja, mira, samo čuvstvo bratstva za ove nesretnike.

U družtvenom romanu »Zločinu i kazni« razvija pisac pred nama veličanstvenu sliku družtvene truleži, potresnu u detalju, a groznu u ideji. To je psihijatričan roman, ali to nije psihijatrija pojedinca čovjeka, nego cieloga sloja. Realizam Dostojevskoga u obće ne stoji u tom, što ističe bolestne duševne procese, individualne anomalije i moralne nakaze (koje pretežu u zadnjem periodu njegove djelatnosti), nego što nas umije uvesti u radionicu ljudskoga mozga i pokazati, kako se iz embriona jedne misli sasma mekanično izvija cieli splet idejâ, koji postaje družtvenom bolešću, te sve više i više oko sebe izjeda. On nam pokazuje sve simptome ove bolesti u njenu tečaju, a u romanu »Braća Karamazovi« upućuje nas i o tom, koje oblike poprimaju ovi simptomi u raznim organizacijama. U kratko, on nam iznosi pred oči gradju, od koje je kolektivno tielo — družtvo — sastavljeno, kako se ova gradja mienja pod dojmom idealne snage, koju opet uvjetuju obćenite prilike i organične individualnosti. Dostojevski rješava najviše zadatke realizma. U tom imade samo jednoga premca u svoj svjetskoj književnosti, a to je opet Rus — grof Lav Tolstoj.

U Razkoljnikova sazrieva misao o potrebi pomoći, on uvidja, da je prema cieloj klasi potišteníkâ obvezan utamaniti »uš«, staru lihvaricu, koja parasitski živi na račun drugih. Ova ideja treba tek ništave pobude, da se pretvori u djelo. Unutrašnji psihologijski motiv već se i onako nalazi u značaju samoga junaka. To je bezkrajno samoljublje, bezdušan egoizam, koji cinički postavlja svoju osobu preko sviju medja, a uza to je Razkoljnikov po uzgoju i životu potišten, ali i ogorčene prirode, koja se silovitom i groznom reakcijom osvećuje.

Razkoljnikov učini zločin, jer želi vidjeti, je li on »Napoleon«. Brandes je dobro iztakao, da je pisac očevidno mislio na političko vrenje, na nihilistični pokret počevši od polovice šestdesetih godina. Dostojevski je doista predvidio nihilistične atentate. Zločin Razkoljnikovljev donekle je srodan s političkim zločinom, jer je u neke nesebičan i jer ga izvodi osoba, koja u času samoga djela ne sumnja o svojem pravu. Kao i politički zločinac polazi Razkoljnikov od načela, da svrha posvećuje sredstva. Ali on ipak nije posve na čistacu o svrsi, je li zbilja dobra. Odatle nastaje razkol u duši njegovoj poslije čina, odatle samookriva, koja ga dovodi do toga, da sve prizna i da se razkaje. I ostala su lica u romanu majstorska.

Poslije ovoga romana počinje se spuštati talenat Dostojevskoga. Kompozicija biva slabija, nacionalistična se teorija sve više tura u pročelje, te se nekadašnji filantrop pretvara u žučljiva publicista, koji u novinarstvu i u romanu nastoji utamaniti »kulturnoga čovjeka«. »Idiot« (god. 1868.), »Biesi« (g. 1873.), »Podmladak« (g. 1874.) više su pamfleti nego romani. Budući da pisac drži Ahilovom petom ruskoga družtva tako zvanu inteligenciju, koju su idealisti četrdesetih godina (osobito Turgenjev) podigli na nezasluženi piedestal, on se trudi, da ovomu kumiru skine masku i izvrgne ga ruglu. No osim pustih slika razpojase mašte on nam ništa drugo ne iznosi na vidjelo dana. Njemu se postupak djetinjskih liberala četrdesetih godina i radikalnih Mladorusa u šestdesetim i sedamdesetim godinama čini kao vrzino kolo vragom obsjednute čeljadi. To je čista psihijatrija i patologija.

Čini se, da se je Dostojevski u svojem posljednjem romanu »Braća Karamazovi« (god. 1879.—80.) htio povratiti na stari put humaniteta. Taj je roman duboko promišljeno djelo, u kojem je pisac priobćio svu svoju misticizmom protkanu filozofiju kršćansku, svoju političku izpovied i svoja najunutarnjija izkustva. Roman nije dovršen; koliko ga ima, ne izlazi iz okvira obiteljske pripoviesti. Pisac je namjeravao u četiri brata različite ćudi i u njihovom otcu personifikovati najglavnija svojstva naroda ruskoga. Drugi, nedovršeni dio bio

bi važniji. Prvi je odjel samo ulomak iz mladosti junaka, najmladjega brata Aljoše. Oko njega bi se skupljali ljudi njegove epohe. Aljoša se odlikuje pobožnošću, oboružan nedostatnom naobrazbom ulazi on u manastir kao novak, gdje ga pridiele nekomu staru, mudru pustinjaku. Ovoga pustinjaka riše Dostojevski s osobitom ljubavi, njemu povjerava, da izriče njegove religiozne, političke i družtvene misli. Ovaj pustinjak ište, da Aljoša prije, nego se konačno posveti monaškomu zvanju, upoznade sviet, da se oženi i istom onda, mnogo kasnije, da potraži pokoja u ćeliji manastirskoj. U tom je program za buduću životnu sudbinu Aljošinu. Želja je piščeva, da Aljoša ne bude mistik ni fanatik, nego filantrop vatrene duše, koji izlaz iz tminâ ljudske zlobe traži u svjetlu čovjekoljubivosti. Glavna je ideja romana u tom, da religiozni čovjek u svojoj samoslobodi traži unutrašnje usavršenje; najviša kulturna težnja ruskoga naroda mora biti u tom, da intelekt, političke forme i praktične uzajmične prilike ljudî budu proniknute čistom, nepokvarenom, u srcu ljudî usadjenom pravjerom Krstovom, unutarnjom, »duhovnom crkvom«. Premda se umjetnička kompozicija ne može mjeriti s idealnom sadržinom, ipak se nahodi u romanu množina krepkih prizora, u kojima se izmjenjuju puste orgije puti, lelek siromaštva, aristokratski salon i monaška ćelija, te se u njemu prikazuju različita lutanja zločina i mane. Neka su lica ocrtana s nedostižnom vještinom.

Dostojevski sjeća nas Rousseau-a, i on je značaj razdražljiv i nepovjerljiv, s pritruhom prostačtva, a ipak sposoban za najviši polet. Premda je potekao iz maloga ruskog plemstva, odakle izlaze u pravilu mali činovnici, bio je ipak, kao i Rousseau, demokratom. S francuzkim je idealistom i u tom jednak, što je bio fanatik idejâ, ali se razlikuje po dubokim crtama: Rousseau je deist, ali uza svu ćutljivost nije kršćanin, protivnik je kršćanske smjernosti i pokornosti pred sudbom. Naprotiv Dostojevski je u cielom čuvstvovanju tip kršćanina. Njegova su djela prava riznica kršćanski zamišljenih značajeva i čuvstvenih stanja. Sve su njegove osobe bolestnici, grješnici

ili svetci obojega spola. Prielaz od grieha k dobru, od tjelesne boli k duševnomu zdravlju zbiva se ili dugotrajnim očišćivanjem ili munjevito kao u Novom zavjetu; kadikad je grješnica u isti mah sveticom, a najveći zločinac gotovo dostojan, da mu se divimo. Fiziologijski i psihologijski svi su tipi ovih biednika i siromaha, naivnih dobričinâ i nježnih ljudi, plemenitih propalica djevojaka, neprestanih halucinanta, darovitih epileptika, sanjarskih mučenika — upravo oni tipi, koje slutimo uz apostole i učenike prvoga kršćanskog doba.

I sâm Dostojevski bijaše jedan od takovih tipova. Tko je ugledao njegovo lice, lako je prepoznao njegov epileptični genij, naslutio dobrotu njegove duše i zapazio njegovu oštroumnost. Osobito njegovo pjesničko čelo, veliko i pravilno, i izrazita usta govorila su rek bi svakomu, da se u tom čovjeku kriju bezdana sjeta i silni duševni nemir.

Što je Wilberforce bio u englezkom parlamentu za crnce, to je u ruskoj književnosti Dostojevski za proletarijat, njegov iskreni branič. On Parijâ ne poljepšava nimalo, jer je umjetnik, ali kao pjesnik umio je i u ovih nesretnika odkrivati božansku iskru. Dapače, moral, koji on propovieda, to je možda najčistiji izraz parijskoga morala, oslobodjen od svih nepravih primjesâ!

Mihajlo Evgrafović Saltykov.

I.

Tko iole poznaje rusku književnost u osamnaestom i devetnaestom stoljeću, jamačno će priznati, da u Rusâ imade znamenita humoristična žica i da su osobito daroviti za satiru. Od Daniela, koji se je rugao ženama, do Saltykova-Ščedrina dugačak je put, na kojem su ruski humor i satira iz bylinâ, pripoviestî i poslovicâ najprije prelazili u novele i drame. Zatim je knez Kantemir udario temelj novoj satiri, koja se je u Sumarokova, u satiričnim časopisima i u veseloj drami osamnaestoga vieka liepo razbujala. Pa onda dodje još sjajniji niz, — to su Gribojedov, Gogolj, humoristi »prirodne škole«, Ostrovski, Saltykov . . . U Saltykova razvija se satira do veličanstvene slike ne samo domovinskih Abdera i Bedlama, nego takodjer sviju »osnovâ i nitî« družtveno-političnoga života u zadnjih trideset godina. U tom dugom razmaku vremena bio je Saltykov neumoran dijagnostik ruskoga družtva, njegovo je uho osluhnulo svaki kucaj narodnoga bila, zato je on i bio vrstan, da i najnezamjetnije simptome družtvenoga lecanja i bolesti odkrije, njihove uzroke protumači i unapried prokaže njihove posljedice; on je bio junačkoga srca, da s bezobzirnom porugom i neizporednom ironijom razkrinka »visokorodjene lopove« i neznatne lupeže, da ih izvrgne ruglu i u obće da

trulež izvuče na vidjelo; tako je on trideset godina stupao na čelu opozicione stranke. Aristofan, Perzije i Juvenal, pisac »Listova tamnih ljudi«, Rabelais, Swift, sastavljač Junijevih pisama i Courier, sve sami prvaci satire, koji su se svojim radom duboko doimali svoga vremena, treba da u svom kolu dadu častno mjesto svojemu ruskomu drugu Saltykovu.

Poslije dviju sitnijih novela napisao je Saltykov pod pseudonimom »N. Ščedrin« svoje glasovite »Gubernijske nacrte« (Gubernskije očerki), koji su izlazili od godine 1856. u tada još opozicionalnom »Ruskom Vjestniku« i izazvale silnu buru. Ime »dvorskoga savjetnika u miru D. N. Ščędrina« bilo je kao središte »obličiteljne« književnosti par excellence, kojoj su valovi sve više i više rasli. Ovu je struju izazvao žalostni svršetak krimskoga rata, uvjerenje vlastite političke nemoći, odkriće duboko uvriježenih nedostataka državnih, koje je autokracija Nikolaja I. tako dugo pritajivala ili poricala . . . Što se je ovaj smjer u obće mogao javiti, treba odbiti na liberalniji postupak vladin sa družtvom i javnim mnienjem, te na relativnu slobodu štampe. Ščedrin postade dušom ove političke tendenciozne beletristike.

»Gubernijski nacrti« (u tri diela) direktan su nastavak Gogoljeve satire i podaju nam majstorski prikazane tipove brutalno biesnih gubernatorâ, kakav je bio na pr. Feyer, prepredenih spekulanta, kakov bijaše Porfirij Petrović, i drugih lupežâ i lopovâ iz činovničke atmosfere. Mi poznajemo ove likove već iz »Revizora«, no Saltykov nam prikazuje kasnije njihove formacije, kako su u obće ovi »nacrti« finale ere prije glasovitih reforma. Tσ vidimo na novijim Hlestakovima: u ovim nacrtima poprimaju ovi šarenjaci oblik žutokljunih administratorâ, koji u svojoj tobožnjoj revnosti težeći za reformom žele prevrnuti svu birokratsku mašinu, samo da se prilagode liberalnomu tonu, koji je preoteo mah. Kao zastupnik »prirodne škole« morao je Saltykov razširiti okvir Gogoljeve satire. Duboko poznavanje života svjetine, idealâ i potrebâ narodnih u zdravim i bolestnim elementima, sve ono, što školi Gogoljevoj podaje dubok, humano-demokratski značaj: na-

hodimo takodjer u Saltykova. U istim »Gubernijskim nacrtima« vodi nas satirik iz pokrajinskoga salona odmah u tamnicu, medju kažnjeničke naseljenike. Kako Dostojevski u »Zapiscima iz Mrtvoga doma«, tako nam i Saltykov pokazuje, kako su mnogi stanovnici tamnice sasma slučajno zapali onamo i kako samo malen korak dieli uztrajnu strpljivost i zastrašenu potištenost od zločina i divljega izgreda. No na drugoj strani čudom se čudimo gledajući, kako su se čovječje crte u stanovnikâ tamnice kud i kamo čistije i nepokvarenije sačuvale nego u neljudî, koji se opasani vanjskom pristojnošću veru po salonima, kao što su Feyer i kukavni varalica Porfirij Petrović i toliki njihovi drugovi, koji nisu ino nego moralni kukavelji. Pisac nas vodi takodjer medju puk izvan zidina tamnicâ, kako po bizantinsko-ruskom, davnom običaju putuje do svetih mjesta. U ovom majstorskom, duboko humanom poglavlju izražena je sva naivna, a ipak divno razsvietljena duša prostoga čovjeka u osobitim likovima odpuštenoga vojnika Pimenova i prosjakinjâputnicâ, prema kojima kao njihovo naličje zlo se prikazuje oholost važne Darje Mihajlovne i bogate Hreptjuginke .... U kasnijem nekom poglavlju iznosi nam Saltykov različite vrsti osobnjakâ, kojima od ironije daje pridjevak »darovitih natura«. Svi ti Luzgini, Korepanovi i Gorehvastovi samo su podvrsti poznatoga onog tipa »suvišnih ljudi«, pokrajinskih Hamleta, jadnih čankoliza i flanera, koji se zaodievaju u kitnjaste fraze, izmišljaju poletne osnove, a doblistavaju ili u neradu ili u griehu.

Usred vrenja političnoga »preporoda« padaju obje zbirke »Satire u prozi« i »Nevine pripoviesti« (g. 1863.). Osnovna je misao njihova, da su političke reforme masu ruskoga družtva zabušile i nepripravnu zatekle. Odatle liberalne laži — posljedica obćenite »konfuzije«. Gospodja Padejkova i vlastelin Kondratij Trifonović njuše svagdje »antagonizam staležâ« i ova im misao ne daje mira ni pokoja. No u načelu »libre iniciative des poméschiks« vide oni naknadu svojih gubitaka, pa se tješe nadom, da će se ovo načelo izmiriti sa sablašću engleskoga Selfgovernmenta. S većom službenom revnošću prihvaćaju

se administratori ideje napredka. General Zubatov, koga »preporod« ne može opametiti, izmišlja osnove o općem blagostanju dotle, dok ne poludi. Drugi opet govore liberalne govore s licem kakova Lafayette-a. Gospodstvo je liberalne »govorne mašine« neograničeno. Medju »Nevinim pripoviestima« valja iztaknuti ganutljivu pripoviest o kmetskim dječacima Miši i Vanji, koji, bojeći se od svojih vlastelinskih mučiteljskih duhova, sami srću u smrt.

U sredini šestdesetih godina počinje se drugi, i to najvažniji period u satiričnoj djelatnosti Saltykova - Ščedrina. »Znakovi vremena« i »Listovi o pokrajini« pripadaju medju njegova najbolja, najjasnija djela, u njima je pisac svoje političke ideale predstavio najtočnije. Sa svim patosom svoga gnjeva obličuje Saltykov ovdje nadute vodje i čuvare državnoga dobra, inače zaklete protivnike seljačke reforme, koju oni naprosto pripisuju nihilističnomu rovarenju . . . Medju ponajbolja poglavlja prve zbirke idu crtice »Laki« (Lagkovjesnyje) i »Tati« (Hiščniki). Biće prvoga družtvenog tipa stoji u tom, što ovi ljudi nemaju ni cigle misli, nego njima upravlja samo »mastni zalogaj«, koji im se iz daljine javlja. Grabežem pak zove satirik nasljedje kmetstva: to su izjave neograničene samovolje, podjarmljivanje tudje volje pod vlastite egoistične nagone. U »Listovima o pokrajini« analizuje satirik s divnom oštrinom i podpunošću prerazličite čuvare općenitoga dobra. Saltykov u obće podaje raznim predstavnicima družtvenih tipova posebne satirične nazive. Tako su ovdje »historiografi« takovi ljudi, koji se naduvaju, kao da su jedini pozvani, da vode i usreće Rusiju, a kojim se počinje ova umišljena povlastica poricati. »Pioniri« su umjereni reformatori, njihovo je glavno načelo zakonitost, no historiografi ih iznose na zao glas, da su nihilisti, komunisti i revolucionarci. »Mrzitelji« su podvrst historiografâ, to su ljudi, koji se u svojoj zlobi usudjuju svaku nepriliku, svaku slučajnu štetu odbiti na reformu, a ne boje se to i javno govoriti. U njihovoj lubanji živi samo jedna misao, — tobožnja povreda, koju im je zadao 19. dan februara 1861. godine.

Uz ove se satire sjajno prislanja »Dnevnik pokrajinca u Petrogradu« (od god. 1872.—1873.), u kojem se s razkošnim ironijskim humorom pripovieda, kako neki malogradjanin dodje u Petrograd i ovdje zapane u cielo pletivo reformnih osnova, koje idu čak za tim, da se preobrazi vas status quo.

— Hoćete li možda, da vas večeras predstavim? zateče smetena malogradjanina pitanje, — na nekom mjestu čitat će se projekt o uništenju.

— A što će se uništiti? upita malogradjanin u čudu.

— Nu kako .... što? Sve, razumije se. Valja ukloniti sudce mirovnike, udaljiti okružni sud, zabaciti zemaljske staleže, — u kratko, ne smije ostati kamen na kamenu.

— Ta, molim vas, to vam je ciela revolucija!

— Pa što ste mislili? Mi nismo Niemci, da bismo se zadovoljili tricom!

Drugu, manje radikalnu osnovu zamišlja odpušteni kornet Petar Tolstolobov (t. j. Glavonja). Njegova osnova radi o potrebi decentralizacije, a to će reći, da valja uvesti takav poredak stvari, da bi svaki gubernator, svaki redarstveni nadzornik i stražar mogao postupati, kako mu se svidi i za dobro nadje. Nekadašnji školnik, počastni savjetnik Filoveritov smislio je projekt: »O potrebi omame u smislu privremenoga uspavljivanja čuvstava«, koje će se postići time, da se mladi ljudi prisile čitati sanovnike ili dnevice gledati djevicu Gandon, poznatu šansonetkinju, ili da se zabave bubanjem alfabeta u primitivnoj formi; »ovakovim će se postupkom odgojiti pospana, a ipak budna generacija, koja se znakovima interpunkcije ne samo ne će opirati, nego će biti spremna, da sa svim marom pristane na njih.«

Konture onoga tipa »lakih« vraćaju se u našega satirika počešće: do svih je tančina prikazan u djelu »Gospoda Taškentci« (od g. 1869.—1872.) i donekle takodjer u djelu »Pompadouri i Pompadourke« (od g. 1863.—1873.). Prvo je djelo svakako znamenitije. »Taškent« je klasična zemlja »mastnih zalogaja«, paradiz industrijalnih podhvatnika; tko podje onamo, ne treba da što znade, — dosta je, ako imade par čvrstih

sobna podkapanja i obćenita uhodjenja, nestadak idealâ i siromaštvo duševnih i moralnih interesa; državni savjetnik Udav, pun otrova kao zmija, svojim nam primjerom podaje dokaz, da su družtvene rak-rane ujedno rak-rane svakoga pojedinca.

Od god. 1877. do 1883. izlazila je »Suvremena idila«, koja nam odbivši lakrdijaške dielove prosipa sjajno svjetlo u tamne zakutke moderne Rusije, gdje kastrati kao i srebroljubac Paramanov i njegova metresa Fainuška vriede za zakonite »stupove družtva«, putnik vojskovodja Polkan Redjedja ci-devant pobjednik Kafarâ, sada maître d'hôtel de Faïna — za nosioca ruske bojne slave, a naprotiv liberalno umjereni ljudi, kao sâm pisac i njegov prijatelj Glumov, za sumnjive »širitelje revolucije«. Zagušljivi zrak poroka, bezkrajne gluposti i izdajstva steže nam grudi.

Posljednjim skupinama svojih satira dao je Saltykov nadpise: »Pripoviesti iz Pošehonije« (Pošehonskije razskazy, od god. 1883.—1884., Pošehonija je ruska Abdera), »Nedovršene besjede« (Nedokončennyja besêdy, od g. 1873—1884.), »Šarena pisma« (Pestryja pisьma od g. 1884.—1886.), »Sitnice života« (Meloči žizni, od g. 1886.—1887.) i napokon »Pošehonijska starina« (od g. 1887.—1889.). U pošehonijskim crticama nalazimo niz satiričnih anekdota i basana, kojim je tendencija zavita u alegoriju; ostale zbirke razpravljaju razna goruća dnevna pitanja i dnevne dogadjaje, čas iznoseći osobite tipe, čas opet govoreći u satirično-novinskoj formi, na pr. o ruskim odvjetnicima, o židovskom pitanju, o dnevnoj presi, o cenzuri i o drugim prilikama ruskoga javnoga i privatnog života.

II.

Malo imade u Rusiji imenâ, koja bi tako mnogo govorila umu i srcu, kao ime Saltykova-Ščedrina; malo je pisacâ, koji bi za života imali takav dojam i ostavili družtvu tako bogato književno nasljedje, široko i raznoliko po sadržaju i po obliku, a osobito po jeziku, koji su već za piščeva života zvali »Saltykovskim«. Malo je napokon ljudi, koji bi se izti-

cali tako podpunom značajnošću i tako častno ostavili pozornicu života, kao on.

On se je rodio 15. januara god. 1826. u selu Spas-Uglu, u Tverskoj guberniji. Njegovi roditelji bijahu dosta imućni vlasteoski posjednici. Majka mu bijaše trgovačka kći. Uzgoj plemićke djece bijaše u ono doba dosta šablonski, djeca su se daleko od roditeljske sobe povjeravala do desete godine najprije pestinjama, a onda domaćim učiteljima, koji su potjecali neriedko iz kmetskih slojeva. Kasnije su djecu pošiljali u kojekakove zavode ili pansione. Ovakav način nije bio racionalan, a najmanje u kući Saltykovâ, domaća vlada bijaše u njih dosta surova poradi kmetskih prilika, otac bijaše bez značaja, te je bio u svemu podvrgnut praktičnoj i radinoj materi, koja je medjutim mislila samo na gospodarstvo. Mali je Saltykov često gledao nepravde i u kući i prema kmetovima, pa je to pritiskivalo njegovu osjetljivu mladu dušu, no uza sve to njegova darovita priroda nije se slomila, nego se naprotiv prekali i osili, da uzmogne kasnije s tim snažnije razkriliti krila nad čovječjom nepravdom u obće. Djetinjstvo pjesnikovo ne obiluje svietlim uspomenama.

»Pošehonijska starina«, imajući nesumnjivo autobiografijsku vriednost, napunjena je najtamnijim bojama i daje nam dosta točnu sliku piščeva života do desete godine. Pjesnik je rastao i učio se odjelito od starije braće, koja su već bila u zavodima, ali se on sjećao i njihova djetinjstva, te je izkusio (i ako u manjoj mjeri) istu uzgojnu metodu, u kojoj su tjelesne kazne bile najglavnijom polugom pedagogičkom. Guvernanti i guvernantke tukli su djecu do nemila, a roditelji bi to gledali ravnodušno, majka je dapače pooštravala kazne; ona je bila najviša instancija. Zato se Saltykov veoma nerado opominjaše djetinjstva, no nikada ne bi nikoga lično poradi toga biedio, već je tvrdio, da je vas poredak prilikâ bio takov. Djeca redovno nisu smjela ulaziti u sobe svietle i prostrane, koje su bile lih za paradu, nego su se tiesnila u uzkoj sobici za školu danju, a noću u maloj izbi, u kojoj je sve postelja bila do postelje. Ljeti bi bar odahnuli u svježem zraku, no

zimi bijaše prava muka obastati u tiesnoj sobi. Ovaj se je postupak osvetio Saltykovu, jer je kasnije vazda pobolievao. Uza to su djeca i slabo jela. Sve se je čuvalo — za goste.

Moralna strana ovoga uzgoja bijaše još gora od fizične. Mati i otac postojano su se prepirali. Znajući, da je slabiji od matere, otac se je tek osipao na nju nemoćnim grožnjama i priekorima. Djeca su bila nehotični svjedoci ovoga natezanja, razumievala nisu ničega, tek opažahu, da je sila u matere. Saltykov je govorio, da se i otac i mati nisu brinuli oko njih, te da nije izkusio roditeljske laske. Svoje su ljubimce izmedju djece na svoj način i mazili, pa je baš to ljutilo ostalu djecu, koja nisu bila sretna, da budu — ljubimci.

Saltykov se je često žalio, što u djetinjstvu nije imao prilike, da dodje u neposrednu i živu svezu s prirodom, s njenom toplinom i svjetlom, što čovjeku daje ugodnu poputnicu za vas život. Samo kad bi djeca putovala u Moskvu ili nakoje drugo imanje, imala su prilike, da zavire u prirodu, inače je oko njih bilo vazda tamno i tiho. Saltykov je zato i poznavao prirodu slabo, pa i nije nikad postao majstorom u pejsažu, kakovi bijahu Turgenjev, Lermontov, Aksakov i dr. Pa i sama okolica njegova imanja, ravna i jednolična, nije mogla bog zna kakovih dojmova podati dječaku. Ljeti je zrak bio vas okužen mijazmima, žive vode bilo je veoma malo.

Ipak su dvie okolnosti došle u prilog Saltykovu: jedno, što je živio odjelito i pod manjim nadzorom, pa je zato više razmišljao i naučio se samostalnosti, počeo vjerovati u se i u svoje sile. U kući je bilo malo knjigâ, pa se držao onih učevnih knjiga, koje su ostale iza starije braće. Osobito ga se dojmi evangjelje. I to je druga okolnost, koja utisnu dubok trag u njegovoj duši: on se sjećaše evangjelja kao životvorne luče, koja mu je nenadano probila u život i osvietlila mu dušu razagnavši okolni mrak. Bilo mu je već oko devet godina, kad se je upoznao s evangjeljem. Ono ga zbliži s patnicima, koje je vidio kraj sebe, sljubi ga s potištenim kmetom.

Prvim njegovim učiteljem bješe kmetski čovjek, slikar Pavao. Bilo mu je tada sedam godina. G. 1834. izadje iz mo-

skovskoga instituta njegova starija sestra Nadežda i daljna obuka njegova bi povjerena njoj i njenoj drugarici iz instituta Avdotji Petr. Vasiljevskoj, guvernantkinji. Pomagao im je svećenik Vasiljević, koji je dječaka učio latinskomu jeziku, a na ferije je dolazio i neki djak duhovne akademije. Učeći se marljivo mogao je Saltykov god. 1836. prieći u treći razred moskovskoga plemićkoga instituta, koji je imao šest razreda. Godine 1838. priedje kao jedan od najboljih učenika u licej.

Već u prvom tečaju liceja osjeti ljubav prema književnosti i stane pisati stihove. Poradi toga je prepatio mnogu muku, osobito jer je mnogo čitao. Učitelji mu nisu priznavali talenta. On je bio prisiljen svoje stihove, ako im sadržaj nije bio sasvim korektan, skrivati u rukave ili cipele, ali ih je budno oko učiteljâ znalo i ovdje ukebati. Poradi toga je dobivao gore bilježke o vladanju.

U drugom tečaju smjeli su djaci na svoj račun čitati novine, pa su u Saltykova bili »Oteč. Zapiski«, »Biblioteka dlja čtenija« (Senkovskoga), »Syn otečestva« (Polevoja), »Majakъ« i »Revue Étrangère«. Osobito ga se doimaše prvi žurnal sa člancima Bjelinskoga. Nenadana smrt Puškinova silno se kosnula djakâ, pa su oni držali, da valja njegovu poeziju nastaviti. Medju njegovim nastavljačima bijaše i Saltykov. Prva mu pjesma »Lira« izadje u »Biblioteci za čitanje« godine 1841. Njegove su pjesme izlazile do godine 1845. što izvorne, što prevedene (Heineove i Byronove). Saltykov je već izišao iz liceja, ali je sve ove stihove napisao još u liceju. Melankolična žica ovih pjesama zvuči odredjeno, iskreno i duboko. Uz sjetu javlja se već prava ljubav, koja ga prati do groba. Stihove je skoro prestao pisati, ali je misaoni smjer ostao isti: izmienio mu se samo oblik.

Već u liceju okanio se težnje, da bude Puškinov nastavljač, pa i kasnije nije volio, da mu tko spominje pjesme. On je dapače jednom zgodom izrekao paradoks, da su svi pjesnici — ludovi. Pomislite, reče, nije li ludost ciele ure lomiti glavu, da živu rieč stisneš u tiesnu košulju metra? Kao da ideš na štakama!

*

Saltykov, »mračni licejist«, zalazio je k Jazykovu, da se upozna s književnicima, očevidno mu se duboko zasjekla misao, da i sâm postane junakom pera. Čitanjem knjigâ radjale su se u glavi mladih licejista nebrojena pitanja o životu. Nije slučajno, što je i Petraševski bio licejist, pa što su ideje njegova kola oduševljavale i Saltykova.

Saltykov izadje iz liceja ne s najboljim uspjehom, dobio je deseti čin, kao djak srednje ruke, te udje u službu u ured vojnoga ministarstva u grofa Černyševa. Same nauke u liceju nije se sjećao rado, ali s tim više mladenačkih nada i vjerovanja, strastne težnje k istini i svjetlu, prijateljâ svojih, s kojima ga vezahu jednaki ideali. Osobito ih je privlačila Francuzka s Parizom. Zato nije čudo, što je prionuo uz zapadnike. U Francuzkoj mu se činilo sve jasno kao dan. Sa silnom burom u duši pratio je s drugovima peripetiju vladanja Louis-Filipova. Saltykov je uza to silno ljubio Rusiju, ljubio njezinu zemlju i narod ne sentimentalno, nego sa živom i djelotvornom ljubavlju, koja ne sakriva očiju od nedostataka i tamnih strana, nego teži, da ih ukloni i milu domovinu privede k svjetlu. Ova se ljubav Saltykovljeva ne razilazi u puste rieči, nego se odkriva u njegovim satirama. Premda je priroda njegova zavičaja bila biedna, on ju je ipak ljubio od srca, jer je — njegova; ona je odnjihala njegovu mladost, bila svjedokinja prvih trepetâ srca. »Prenesite me u Švicarsku, u Indiju, u Germaniju, veli pisac, — okružite me ma kakovom razkošnom prirodom, prepnite nad njom ma kako krasno i modro nebo, — meni će ipak ostati milije sive magle moga zavičaja, jer ih svuda i svagda nosim u srcu, jer ih duša moja čuva kao najljepše blago svoje.«

III.

G. 1844. stupi Saltykov u vojno ministarstvo, a g. 1846. postane ondje tajnički pomoćnik, ne sluteći, da će se morati doskora razstati s Petrogradom i otići u Vjatku u službu. Tomu je bio povodom njegov književni rad. God. 1847. bila

je naštampana u »Oteč. Zap.« njegova prva pripoviest »Protuslovlja«, a god. 1848. u istom žurnalu druga pripoviest »Zamršeno djelo«, poradi koje bijaše premješten u Vjatku. Možda se to i ne bi dogodilo, da nije u Francuzkoj buknula februarska revolucija, a u pripoviesti se izražavalo veliko milosrdje prema biednicima i poniženicima. Osim toga nazirali su neki u pripoviesti neka zbiljska lica, i držali, da je pripoviest napisana pod utjecajem G. Sandovke i drugih francuzkih propovjednika slobode i socijalizma. Šef Černyšev naloži Kukoljniku, da ocieni obje pripoviesti, a Kukoljnik, zakleti protivnik zapadnikâ, napisa takovu ocjenu, da se je Černyšev užasnuo i odmah premjestio »opasnoga« čovjeka.

G. 1848. ode u Vjatku. Do danas je slabo što poznato o njegovu tamošnjem životu, samo se znade, da je mnogo radio u uredu. Gubernatorom je bio Sereda, pa je umio cieniti mladoga činovnika, koji se je rezko razlikovao od pokrajinske birokracije i naobrazbom i stručnom vještinom. Godine 1850. postade Saltykov savjetnikom gubernijskim. Kao činovnik mnogo je dolazio u dodir s pukom, izučavao je njegove potrebe, a postupao je uviek pravedno i čovjekoljubivo s prostim svietom, osobito kad bi se od nevolje pobunio. Ovdje je imao zgode, da pribere nebrojene one tipove pokrajinskoga svieta, koje je kasnije vješto ocrtao.

Ipak ovaj život ne mogaše zadovoljiti Saltykova. U njega je bilo i drugih duševnih potreba, osim službenih, on je čeznuo za družtvom prijatelja, s kojima bi se mogao razgovarati, dočim se je u okolnom družtvu svojem još življe osjećao osamljenim. Službeni sviet petdesetih godina u Vjatki ponajvećma i sastavlja originalnu portretnu galeriju njegovih »Gubernijskih nacrta«, ali se pisac dakako nije mogao s njima složiti. Bilo je i izuzetaka, ali malo, vrlo malo. Inače su ga svi krugovi u velike ljubili i prizivali k sebi. Osobito se oprijatelji sa vicegubernatorom Botkinom, te se kasnije i oženi njegovom kćerkom Elizabetom. Ona pripovieda, da je Saltykov često dolazio u njihovu kuću, dok su ona i sestra bile još neudate, bivao je veseo, ali se ne sjeća, da bi se smijao kao drugi ljudi: »u njega su se smijale

samo oči«. Samo za ove djevojke sastavi »Kratku povjest Rusije«, napisavši ju po raznim vrelima i dovedavši do Petra I.

U isto doba, kako svjedoči rukopisna ostavina, pisao je o Beccariji pobijajući mnoge njegove ideje o pravu. A proučavao je i druge pisce, osobito one, koji su pisali o administraciji. Napokon već ovdje poče izradjivati »Gubernijske nacrte«, koji su mu pribavili u tili čas slavno ime po svoj Rusiji.

U novembru godine 1855. bi dopušteno Saltykovu, da izadje iz Vjatke, te bi pridieljen ministarstvu unutrašnjih poslova u Petrogradu. Tako se svrši gotovo osamgodišnji »izgon«, ali se je on s neveselim srcem povraćao u Petrograd, jer se je bojao raznih pogibelji. Osim toga privikao se udaljenomu kraju, njegovu piesku i njegovim šumama, a nada sve njegovu čovjeku prostodušnomu i smjernomu, nešto poklopljenomu. Uza to kao da se već počeo pribojavati za svoje sile. No već godine 1856. vidimo ga usred radnje, u »Ruskom Vjestniku« javljaju se »Gubernijski nacrti«. Iste se godine oženi, pa je trebalo da uredi dom. U svojoj službi izradio je veliko izvješće o policiji, razpravio pitanja o centralizaciji braneći decentralizaciju i samostalnost »zemstva«, a uz put je iztakao potrebu, da se podpuno preuredi gubernijska i okružna administracija. Bio je to u ono doba silan koračaj.

God. 1858. postade vicegubernatorom za Rjazanj, g. 1860. u istom svojstvu ode u Tver, gdje je često morao vršiti i službu gubernatorsku. Uza vas naporni rad u uredu radio je i na književnom polju. G. 1857. dovrši »Gubernijske nacrte«, te iste godine objelodani još neke radnje, kojih nije uvrstio u podpuno izdanje svojih djela. Godine 1858. i 1859. piše Saltykov u »Suvremeniku«, u »Biblioteci za čitanje«, u »Ateneju« i u »Moskovskom Vjestniku«. Gotovo svi ovi članci uvršteni su kasnije medju »Nevine pripoviesti«. Od g. 1860. postaje on stalan suradnik »Suvremenika«. U drugim izdanjima javljaju se samo neke njegove scene i pripoviesti u »Vremenu« 1862. godine, te nekoliko novinskih studija u »Moskovskim Vjedomostima«. Prvo je preštampano u »Satirama u prozi«, a drugo je ostalo na žalost do danas nepreštampano. One raz-

prave govore o reformi kmetova. Saltykov je dobro osjećao, da se započinje reakcija proti reformi, koju je on vatreno branio.

Književnost ga je sve silnije privlačila, pa je valjda s toga g. 1862. prvi put dao ostavku. U početku se htjede preseliti u Moskvu i osnovati ondje žurnal, koji bi izlazio dva puta na mjesec, no kad mu to nije pošlo za rukom, vrati se u Petrograd i udje u redakciju »Suvremenika« god. 1863.

U to vrieme (g. 1863.—64.) piše on vrlo mnogo: pripoviesti, nacrte, moskovska pisma, odjelite studije, prieglede družtvenoga života, učestvuje u »Svistku« (šaljivom listu pored »Suvremenika«) i piše ocjene knjigâ. Samo neznatan dio ovoga rada primljen je u odjelita izdanja i podpuni zbornik njegovih djela (»Nevine pripoviesti«, »Znakovi vremena«, »Pompaduri i Pompadurke«), a ostalo leži u novinama i ostalo bi zaboravljeno, da nije Pypin točno popisao, što pripada peru njegovu (»Vj. Eur.« g. 1889.). Saltykov je zavisio od novinarske privrede, a »Suvremenik« je mogao samo malo plaćati. Zato je Saltykov stao misliti opet na službu. Dapače je htio da se okani pera, ali Nekrasov poznavajući spisateljsku psihologiju samo se je smiešio. Saltykov doduše ode iznova u službu godine 1864., dvie godine probavi u Tuli, a kasnije dodje u Rjazanj kao član financijalnoga ministarstva. Podčinjeni činovnici slavili su ga kao načelnika svoga poradi osobite dobrote, premda bi se znao koji put grozno razkričati.

U ovoj službi mogao je Saltykov opet zaviriti u tečaj ruskoga javnog života, pošto je dokinuto kmetstvo, mogao je uvidjeti postupak s odkupom, sve sudbeno zatezanje i podmitljivost, nasilje i grubost, birokratsko svesilje, lienost i formalizam. Radeći sâm neprestano, tražio je, da i podčinjeni činovnici budu marljivi. Znao bi on ciele noći presjediti nad aktima. Uviek se je pokazivao odrješitim braničem onih, kojim bi bila nanesena kakova nepravda. Poradi toga stanu ga neki klevetati i koješta mu podmetati, pa je čak morao otići u Tver, ali Saltykov ostade na svojem putu. Siromašne mužike, koje su prikazivali za buntovnike, on je u njihovu pravu svojski podupirao. Njegov humani postupak pročuo se i u Petrogradu.

Posla je bilo u guberniji pune ruke; po desetak godina ležali su neriešeni akti, koje je sada Saltykov uzeo rješavati.

Zato je zahtievao, da manji činovnici sjede u uredu i u veče, pa izadje poradi toga proti Saltykovu dopis u »Moskovskim Vjedomostima« tužeći se, kako jadno živu mali činovnici, pa se toliko još od njih ište. Saltykov saznade ime dopisnikovo, bio je to neki Smirnov, te on kao vicegubernator odmah podje k njemu. Jedva je u Moskvi saznao, da je on dopisnik. Saltykov mu zahvali, što mu je učinio uslugu i upozorio ga na kukavni život malih činovnika. I od onda se iskreno sprijatelji sa Smirnovom, pa ostanu prijatelji do konca života.

U Rjazanju se poradi neke seljačke afere popravda s gubernatorom, čovjekom osornim i krutim. Saltykov nije htio podpisati nešto, što mu je bilo proti savjesti. Gubernator ga stane siliti, da podpiše, i stane se izdirati na mirna Saltykova. Saltykova premjeste u Tver, a u oktobru g. 1867. javi se opet u Rjazanju kao predsjednik financijalne komore, kamo je došao iz Tule. Ovaj tamošnji boravak bio je kraći od prvoga, jer se g. 1868. sasvim odreče službe i podade se vas književnosti.

Od januara g. 1868. počeli su »Oteč. zapiski« izlaziti pod novom redakcijom, te Saltykov postane faktičnim njihovim urednikom zajedno s Nekrasovom i Elisejevom. U doba, što je služio u ministarstvu financijâ (od g. 1865.—1867.), štampao je samo jednu studiju u »Suvremeniku«, koju je kasnije uvrstio u »Znakove vremena«. On se sada vas povrati književnosti. Nekrasov se je s pravom smijao njegovoj negdašnjoj grožnji.

Sad istom postaje Saltykov u istinu slavan i priznat u ovom drugom periodu svoje književne djelatnosti. U ovo doba napisao je »Pompadure i Pompadurke«, dovrši »Znakove vremena«, zatim izradi »Pisma o pokrajini«, »Historiju jednoga grada«, »Gospodu Taškentce«, »Dnevnik pokrajinca u Petrogradu«, »Blagonamjerne govore«, »U sredini umjerenosti i akuratnosti«, »Kulturne ljude«, »Popise«, »Suvremenu idilu«, »Utočište Monrepo«, »Okruglu godinu«, »Za medjašem kamenom«, »Priče«, »Pisma tetici«, »Pošehonijske pripoviesti«, »Šarena pisma«, »Sitnice života«, »Pošehonijsku starinu« i

»Zbornik«, a osim toga ima radova, koji nisu preštampani. Poslije smrti pjesnika Nekrasova od g. 1877. postade odgovornim urednikom žurnala, te ga je uredjivao, dok nije bio list zabranjen (u aprilu g. 1884.), pa se od onda javlja u »Ruskim Vjedomostima«, »Nedjelji« i ponajviše u »Vjestniku Europe«. On je svoje radnje porazdielio u razne odjelite zbornike, uviek pod obćim nadpisom. Pod kraj života pokrenu on podpuno izdanje svojih djela, ali mu ne dočeka konca. Cielo izdanje obuhvaća dvanaest golemih svezaka.

Saltykov se ljudski prihvati posla, i za neko vrieme žurnal je imao preko deset tisuća predbrojnikâ. Saltykov je čitao beletristične rukopise, popravljao ih za štampu, vršio korekturu sviju odjelâ žurnala, dopisivao s inogradskim suradnicima, sâm pisao studije, imao posla s cenzurom, u kratko bio duša žurnala. Radio je mnogo, toliko, koliko može samo vičan i silan rabotnik. Mučno je dapače pojmiti, kako se je to slagalo sa slabošću njegovih fizičkih sila, no može se protumačiti silnom njegovom ljubavlju prema književnosti i onom tiesnom vezom, koja je spajala nju i njegov lični život. Svu dokolicu, sve oduške medju navalama bolesti, sve noćne bezsanice, sve pečali i radosti, sva maštanja i pomisli — sve je posvećivao književnosti. Živjeti značilo mu je pisati ili štogod raditi za književnost. Književnost je bila ono živo vrelo, koje mu je davalo svedjer novih sila.

On je rukopise mnogo dotjerivao i izpravljao, dočim su Nekrasov i Elisejev bili u tom mnogo manje brižni. Kakova je to egipatska rabota, ne zna svatko i ne može pomisliti, tko nije vidio uredničke radionice. Ima uza to i puna pregršt tehničkih poslova. Mihajlovski pripovieda, kako je Saltykov divno skratio neku pripoviest Koteljanskoga, koji se nije mogao sâm načuditi preradbi urednikovoj.

Uza to se htjelo mnogo umjetničkoga takta, umieća i uztrajnosti u radnji. Bilo je dakako i zamjerâ, jer su mnogi pisci osjećali povredu samoljubivosti u njegovim preradbama. Mnogi su se čudili, kako to, da neki pisci dobro pišu u Saltykovljevu žurnalu, a rdjavo u drugim izdanjima. Dakako Saltykov je

izpravljao samo radove drugostepenih pisaca i početnika; u radnje valjanih pisaca nije dirao. Isto tako nije se pačao u studije onih odjela, koji nisu pripadali njegovoj redakciji, nego bi se ograničio na samu korekturu. Njegova je zasluga, što ni u jednom ruskom žurnalu nije bila na okupu tako bogata beletristika, kao u »Oteč. Zap.« pod njegovom redakcijom.

A radio je Saltykov neumorno: i bolestan nije odlagao pera iz ruku; kad bi već bilo spremno, da ode na ladanje, on je još sjedio i radio, a za granicom kadšto bi pisao na malom stoliću, upotrebljavajući ono nekoliko časova medju šetnjom i ručkom. Često je izradjivao po više radnja u isti mah. Primjetbama svojih prijateljâ rado se je pokoravao, budući neobično strog prema samomu sebi. U svoj talenat nije previše vjerovao, samoljublje talenatâ bilo mu je odurno, zato i nije priznavao, da je sâm genijalne prirode, već naprosto radnik.

Književni je posao držao Saltykov za najvažniji i najozbiljniji ljudski rad, u njemu je vidio višu službu družtvu. Književnost mu je bila izraz života, pa je zato prema njoj osjećao odgovornost i gojio nade; ona mu je bila jedna od najmoćnijih poluga za napredak družtva. Pa da nemam toga uvjerenja, — veli pisac, — bila bi mi muka živjeti! Zato u malom predsmrtnom pismu preporučuje sinu, da prije svega ljubi domaću književnost.

Poradi mnogih posala nije mogao mnogo podržavati sveze sa višim družtvom, pa se je s mnogima razišao, s jednima u načelu, s drugima lično kao čovjek strog i protivan kompromisu, a s trećima, jer je opazio, da su ohladnjeli. Klanjao se nije nikomu.

Imao je tek nekoliko znanacâ iz književničkoga kruga, s njima je godinama i godinama drugovao iskreno i otvoreno. No kao bivši činovnik visoka čina imao je pored običnih i književničkih znanaca takodjer prijateljâ i u činovničkom svietu, osobito je mnogo drugovao s grofom Loris-Melikovom.

U domaćem životu bio je Saltykov veoma brižan muž i nježan otac, premda bi često vrčao i na ženu i na djecu.

Sačuvani listovi svjedoče nam sav njegov mar i brigu oko budućega napredka djece i obitelji u obće.

Već u oktobru g. 1887. bolujući od upale pluća počeo je Saltykov osjećati, da mu se približava smrt, pa je napisao pismo V. J. Lihačevu, »kao budućemu skrbniku« njegove nedorasle djece, u kojem ga moli, da ne zapusti njegove obitelji. Bolest je sve više napredovala, te Saltykov spremi sve za slučaj smrti. U testamentu zaželi, da ga zakopaju na Volkovu groblju, ako je moguće, u blizini Turgenjeva i da mu na grob postave njegovo poprsje, koje je izradio Berenštam, te napokon da se prodadu njegova djela, za koja S. nudja 50.000 rubalja. No ne mogavši se sporazumjeti s izdavačima, koji su tražili silne pokrate i postavljali razne nepogodne uvjete, rieši se Saltykov, te stane sâm g. 1889. izdavati svoja djela. Nasljednici su cielo izdanje dotjerali do kraja, pa je u njihovu izdanju Arsenjev u kratko opisao život pripovjedačev.

Saltykov je bolovao dugo, ali nije odložio pera, dok ga nije 30. aprila 1889. usred novih radnja i izdavanja skupnih djela napokon ljuta smrt otela narodu i čovječanstvu.

Talenat njegov pripada medju one riedke, koji ne stare; Saltykov je do zadnjega daha pratio razvoj družtvenih prilika, pa su se sve promjene njihove vjerno zrcalile i u posljednjim njegovim radnjama. S »Pošehonijskom starinom« dostojno se završuje mnogogodišnji râd jednoga od najmarljivijih i najdarovitijih pripovjedača ruskih.

Vsevolod Mihajlović Garšin.

I.

U najmladjem pjesničkom naraštaju ruskoga naroda ističu se kao dvie sjajne zviezde, koje su prerano presjale: Garšin i Nadson, dva najsimpatičnija pojava novije književnosti ruske. Premda je prvi bio pripovjedač, a drugi pjesnik, ipak se njihovi likovi spajaju u cjelinu, jer su im ne samo slične sudbine, nego i njihove duše srodne. Svojim nepodmitnim poštenjem, kristalnom iskrenošću i samotvornošću oni su najveća dika pjesničkomu pokoljenju, sred kojega su se javili.

Garšin se rodio 2. februara g. 1855. u ekaterinoslavskoj guberniji, u bahmutskom okružju, na imanju svoje bake A. S. Akimove. Otac mu bijaše mali posjednik u vojnoj službi. Zato je Garšin od malih nogu mnogo putovao, prebivao u najrazličnijim krajevima Rusije. Ladanje ekaterinoslavske gubernije, Harkov, Starobjeljsk, Petrograd, Petrozavodsk, — svi su ostavili različne uspomene u Garšinovoj duši. Već od prvih godina svoga života pokazivao je mnoga svojstva, koja su ga karakterisala i u zrelo doba: bio je dobar, mekan, krotak, svima mio, i željan putovanja. Naslušavši se u otčevu domu pripoviestî o pohodima i vojnama, kad su mu bile četiri godine, rieši se, da podje na vojnu, pridruži se četi vojnika,

oprosti se s rodjacima gorko plačući, pa je trebalo mnogo truda, dok su ga odvratili od te misli.

Spoljašnji uvjeti Garšinova djetinjstva nisu bili baš najpovoljniji: još djetetom podnese mnogu muku, koja stiže samo riedke. To se duboko dojmi njegova značaja, pa on sam mnoge osobine svoga značaja tumači ovim pečalnim činjenicama svoga djetinjskoga vieka.

Čitati i pisati nauči se u petoj godini, pa uzme čitati sve knjige, koje su mu dopale ruku; tako je u »Suvremeniku« pročitao roman Černiševskoga »Čto dêlatь?« u osmoj godini. Kad je navršio devet godina, na ime god. 1864., odvede ga mati u Petrograd i upiše u prvi razred sedme petrogradske gimnazije (sada I. realke). Učio se krasno i ostavi najprijatnije uspomene u svojih učitelja i drugova. Garšin steče medju drugovima mnogo prijatelja, s kojima je do smrti iskreno prijateljevao. U gimnaziji je Garšin s vremenom pokazao osobitu ljubav k prirodnim znanostima, te bi se poimence ljeti vas predavao ovoj ljubavi hvatajući žabe, gušterice i kukce, pa sabirajući biljke.

I u gimnaziji nije Garšin prijatnije živio nego prije, tako je na pr. god. 1868., kad mu je bilo trinaest godina, morao sâm, bez pratioca otići iz Starobjeljska u Petrograd u gimnaziju. U ostalom od to doba poprave se njegove prilike, jer ga primi k sebi obitelj njegova druga V. N. Afanasjeva. Doskora s pomoću druga Latkina nadje pristanište u obitelji A. J. Gerda, kojoj je, kako je sam govorio, više nego ikomu dugovao svoj umni i moralni razvoj. Prelazeći u šesti razred bi primljen u pansion o državnom trošku.

U višim razredima gimnazije Garšin je sve više prianjao knjizi, dapače je s nekim drugovima osnovao družtvo za stvaranje knjižnice: članskim prinosima i dobrovoljnim poklonima sabirali su svakojake knjige, pa ih i sami uvezivali. Ujedno je Garšin počeo i pisati u djačke rukopisne listove.

Pod kraj godine 1872., kad je Garšin bio već u sedmom razredu, prvi put ga snadje duševna bolest, koja ga je kasnije survala u mogilu, a bolest se već onda pogorša tako, da su

ga rodjaci morali smjestiti u bolnicu sv. Nikole. Bolest je išla crescendo i u početku g. 1873. tako je već bio bolan, da nisu nikoga puštali k njemu u pohode. No malo po malo njegovo zdravlje krene na bolje. Kad je izišao iz bolnice, bolovao je samo od živčanih provala u noći. Smješten u liečionicu dra. Freja sasvim se oporavi ljeti godine 1873.

Svršivši gimnaziju godine 1874. priedje u viši zavod. U to se vrieme upoznade s krugom umjetnikâ, kao što su Rjepin, Jarošenko, Malyšev, pa je s njima drugovao do smrti. Ovo se družtvo duboko dojmilo Garšina, jer je u njega razvilo umjetnički ukus i pobudilo poimanje slikâ, a to mu je dobro došlo, kad je kasnije pisao svoje razprave o umjetničkim izložbama. Oko predmeta kurza bavio se samo toliko, koliko je trebalo, te se vas podao misli, da postane književnik. Pisao je mnogo, ali je sve, što bi napisao, uništavao, ne budući zadovoljan svojim radnjama. No godine 1876. odluči izaći na vidjelo, te naštampa malenu pripoviest, koje kasnije nije cienio, kao ni studijâ o umjetničkim izložbama, štono su izišle iza toga u »Novostima«, te je držao godinu 1877. početkom svojega književnoga rada.

U to se stanu zbivati poznati dogadjaji na Balkanu, započela se srbska vojna, rusko se družtvo silno uzbudilo, javili se zborovi za skupljanje prinosa, najzad se pomolili dobrovoljci. Garšin se jedva suzdržao, da ne podje s dobrovoljcima u pomoć Srbima, ali je bilo na njemu red, da se podvrgne općoj vojnoj službi. Kad se je pojavio manifest o vojni s Turskom, nije mogao duže izdržati: ostavi prielazne izpite iz II. tečaja u III. i podje u vojsku zajedno s drugom Afanasjevom. U Kišenjevu stupi kao prost vojnik u 138. pješačku pukovniju i za jedan dan krene na put u Bugarsku.

Garšinu se desilo dva puta, da se sukobi sa Turcima. Prvi je put bio u nevelikom kreševu, poslije kojega je bila vojska poslana, da sabere i pokopa mrtvace. Tu medju mrtvim tjelesima nadje on živa vojnika svoje pukovnije, koji je četiri dana bio ostavljen na bojnom polju prebitih nogu bez jela i pila. Tim se slučajem poslužio Garšin u prvoj pripovieśti »Četyre

dnja«, koju je započeo pisati već za vremena pohoda. Drugi put je bio Garšin u sukobu kod Ajaslara, koji je opisao u »Novostima«. U službenom izvješću o tom sukobu bilo je rečeno, da je dobrovoljac Garšin pokazao neobičan primjer hrabrosti, te da je ujedno ranjen u nogu.

Prevezen s drugim ranjenicima u Baku, Garšin je zatim 4. septembra bio smješten u Harkov, gdje je proveo vrieme oporavljanja, do konca decembra, u domu svoje majke. Došavši u Harkov, dovrši »Četyre dnja«, koje je započeo u Bugarskoj. Pripoviest izadje u žurnalu »Otečestvennyja Zapiski« u broju 10. godine 1877. i pobudi obću senzaciju ne samo svojim ratnim sadržajem, koji je tada zanimao rusko družtvo, nego i blistavim talentom pisca, kojega je odmah i publika i kritika priznala i ocienila.

Osokoljen ovim uspjehom i došavši u Petrograd dade se Garšin sa svim žarom na dopunu svoje naobrazbe čitajući i polazeći (pola godine) sveučilištna predavanja, a ujedno stane smišljati nova djela. Od god. 1878. do god. 1880. napisao je oviše pripoviesti (Očenь malenьkij romanъ, Proisšestvie, Trusъ, Vstrêča, Hudožniki, Attalea princeps, Nočь). Zdravlje mu je u to doba bilo dosta dobro, samo za ljetnih mjeseca mučile bi ga navale težke melankolije. No godine 1879. ne ostavi ga ni zimi ova melankolija, pa se s proljeća godine 1880. prometne u staru njegovu duševnu bolest. Bolest se pojavi tim, što je Garšin noću došao k grofu Loris-Melikovu, da ga uvjeri o potrebi »primirenja« i »obćenitoga oproštenja«. To je bilo odmah iza atentata na grofa Loris-Melikova. Grof primi Garšina, pa se je dugo razgovarao s njime. Melikov je postupao s njime kao sa bolestnikom i odpustio ga. Garšin ode iz Petrograda u Moskvu, pa se od onda počinju njegova skitanja bez cilja, to pješke to kolima, iz jedne gubernije u drugu, a u toj je prilici pohodio grofa Lava Tolstoga u Jasnoj poljani, i roditelje kritika Pisareva. On je to sve radió u podpunoj suludosti, dok to nisu obaznali njegovi rodjaci, stigli ga i odvezli u Harkov, gdje su ga predali u ludnicu. Probavivši ovdje nekoliko mjeseca, bio je Garšin prevezen u

Petrograd u bolnicu dra. Freja. Ovdje se oporavi od smušenosti, ali je ipak bio podpuno satrt i fizički i duševno. U takovom stanju odvezu ga k rodjacima u Harkov, a odatle ga uzme k sebi djed Akimov na svoje imanje Efimovku u hersonskoj guberniji.

Na ladanju je ovdje proživio Garšin od konca g. 1880. do pramaljeća 1882. godine. Ovo mjesto, sasvim osamljeno, prijalo je Garšinu, jer je mogao uživati podpun mir. Uza to su rodjaci bili Garšinu veoma dobri, pa se on uviek sa zadovoljstvom sjećaše ovih ugodnih dana. Živio je pravilno, uredno se hranio, hodao i jahao po okolici, a zimi se sklizao po zalivu (Dnjeparsko-Bužkom). Uz takove prilike oporavio se u početku g. 1882. već tako, da je mogao napisati svoju divnu priču »To, čego ne bylo« za djecu A. J. Gerda, koja su htjela izdavati rukopisan list.

Proživjevši zatim ljeto godine 1882. na Spaskom imanju Ivana Turgenjeva u družtvu pjesnika J. P. Polonskoga, u jesen ode Garšin u Petrograd. Ne mogući živjeti od književne privrede, stane tražiti drugo zanimanje; najprije udje u upraviteljstvo neke tvornice za pisaći papir, a za godinu dana postigne tajničko mjesto u željezničkom družtvu. G. 1883. 11. februara oženi se slušateljicom medicine Nadeždom Mihajlovnom Zolotilovom.

Od tada se njegov život očevidno vraćao u normalni tečaj i popravljao. U obitelji se Garšin osjećaše presretnim. Pored uzajmične ljubavi i sklada u značajevima znatnija je bila po Garšina činjenica, što mu je žena bila ljekarica. Njemu je trebalo ne samo da bude u pomnom miru, nego i pod razumnom liečničkom pazkom. Materijalne su brige ostavile Garšina, jer mu je njegovo mjesto podavalo dosta, da smiruje skromne svoje potrebe, a opet mu nije previše vremena otimalo. Mogao je sada pisati, kadgod hoće. Sa žarom dade se na rad. U to doba napisao je pripoviesti »Zapiski rjadovogo Ivanova«, »Krasnyj cvêtokъ«. A u isto doba zamišljaše napisati historijski roman iz epohe Petra I., pa je sve do smrti spremao za taj posao gradju i čitao povjest.

No sreća mu nije dugo vremena sjala. Samo jednu godinu poslije bolesti proživje mirno, no već god. 1884. s nova ga počne snalaziti predjašnja melankolija, koja se javi u proljeće i potraja sve do jeseni, a provale su bile svaki put duže i silnije. Uz takve prilike mogao je pisati samo zimi. U posljednje četiri godine svoga života dospio je napisati samo novelu »Nadeždu Nikolajevnu« i dvie crtice »Signalъ« i »Gordyj Aggej«. Godine 1887. javi se bolest dosta pozno, istom sred ljeta, ali ga više ne ostavi; u proljeće god. 1888. pojavili se neki znakovi povraćene suludosti, pa u navali duboke melankolije, Garšin se sunovrati preko stubâ kuće, u kojoj je živio, i 24. marta nije ga više bilo medju živima!

II.

Garšinova je neočekivana smrt prenerazila sve, kojima je do sudbine ruske književnosti. Garšin je bio od sviju pripovjedača ruskih novijega doba ponajbliži majstoru Turgenjevu.

Garšina je od mladih nogu progonila duševna bolest. Prije nego je počeo pisati, već ga je mučila ova nemila bolest, ali nije naudila njegovu talentu. Upravo se bio razcvao, što kažu, njegov književnički talenat, kad ga kruta smrt ote ne samo Rusiji, nego u obće poeziji.

Zgodno je rekao govornik na njegovu grobu: »Mi sahranjujemo danas svoje nade, nade ruske književnosti!« Pa doista, od Garšina si mogao s pravom očekivati mnogo. No ne žalimo ga samo s toga, što je podavao nade. Njegova su djela samo po sebi vriedna, te će ih zapasti u povjesti ruske knjige častno mjesto. Ta nije uzalud već pokojni Turgenjev zamietio u mladoga pisca neobičan talenat. U prvoj zbirci pisama Turgenjevljevih čitamo na dva mjesta, da je Turgenjev Garšina smatrao nesumnjivim i izvornim talentom.

Garšin nije nikada mario, da svojim pripoviestima podade karakter mramora i tuča. Nije želio, da bude ili da se prikaže mirnim i hladnokrvnim; nije krio svojih ideala, svojih sim-

patija ili antipatija. Naprotiv, duševni je nemir — običan, normalan pratilac njegova rada.

Da se primi pera, trebalo je da Garšina štogod duboko potrese. A u takvom stanju ne možeš ni očekivati sistematičku, umjetničku obuzdanost. Novija francuzka škola: Flaubert, Zola, Goncourt nisu se kosnuli Garšina.

I u početku i na koncu svoga rada, u sedamdesetim godinama, kad još nije izgubila sile tradicija predjašnjih decenija, i u osamdesetim godinama, kad se je promienila moda i pojavila nova struja, — bio je i ostao je Garšin pisac tendenciozan. Tendencija ga je presvojila sa svom snagom, prožela mu sve biće. Ova je tendencija bila svagda promišljena.

Garšinove pripoviedke daju bogatu gradju o pitanju tendencije u liepoj knjizi u svezi s pitanjem o razvoju samoga stvaranja.

Garšin govori sâm o tom u »Umjetnicima« (»Hudožniki«). Slikar Rjabinin nije drugi nego sam pisac; kao sam Garšin, Rjabinin je nervozan, užasno ga se prima tudja nevolja, ne može se ostaviti životne zbilje i bježi u carstvo »čiste umjetnosti«. Rjabinin pita, može li se slika koristno doimati ljudi. Ovo ga pitanje neprestano muči. Dok kistom izradjuje sliku, uviek se pita: A čemu to?

Rjabinin je talenat bez stalna temperamenta i bez stalna uvjerenja o svietu; on se razvija i raste uz razne, često protivne uvjete, ali im se nigda sasvim ne predaje.

Takov je i Garšin. I on je nemiran, dok radi, i on unosi u svoj rad gotovu od prije misao, te ga jednako muči pitanje: Čemu se trudimo?

Zanimljiva je pjesma, što ju je mnogo prije drugoga rada napisao Garšin u povodu Vereščaginovih slika godine 1874. Objelodanjena je istom poslije smrti pjesnikove. Gradja joj je crpena iz vojnih epizoda u Turkestanu, prikazanih na slikama slikara Vereščagina. Mladoga pisca — ne bijaše mu tada još ni dvadeset godina — nije porazila tehnika slikâ, nego gradja sáma.

U stihovima ove pjesme ne opaža se budući majstor oblika, ali vidiš pisca »Četiriju dana«, »Kukavice« (Trusъ), »Uspo-

menâ vojnika Ivanova« (»Vospominanija rjadovogo Ivanova«), strastvena protivnika svakomu nasilju. Nije možda slučajno, što je Vereščagin podao Garšinu prvu pobudu; medju njima ima mnogo zajedničko; pa ako se Vereščagina — bar donekle — dojmio književnik grof Lav Tolstoj, Vereščagin se opet svojim slikama kosnuo literature, poimence Garšina i Ščeglova. A nije ni za čudo, što su Vereščaginove slike tako silno potresle Garšinovom dušom. Ta Garšin je sâm doživio slične dogadjaje za Dunavom.

Njegov prvienac »Četyre dnja« izvojštio mu je slavu najpače tim, što opisuje vjerno i vrelo s v o j e doživljaje. Ranjeni, na bojištu ostavljeni junak ove pripoviesti ne žali toliko za sobom i rodom svojim, koliko za neprijateljem, koga je ubio, jer gnjev i neprijateljstvo, nametnuto spolja, izčezava uporedo sa šumom i bukom same bitke. On nije želio nikomu zla, kad je pošao u boj. Nije mislio ubijati, nego samo sebe žrtvovati! Što mu je protivnik skrivio? Ništa. A ipak ga je ubio.

I »Trusъ« (Kukavica) podaje takovu krasnu, rek bi, individualnu psihologiju vojne, prikazuje ratne dojmove u zrcalu ličnoga osjećanja. Glavno lice već u početku vojne nije takvo, kao što su svi drugi vojnici. Kad stigne telegram, kako je malo Rusâ poginulo u nekom kreševu, ne raduje se on kao drugi, nego se prepada. »Petdeset mrtvih, sto osakaćenih — zar je to malo? A zašto se onda toliko smućujemo, ako jave novine smrt nekolikih ljudi!« Razumljivo je, da ga glas o »trećoj Plevni« dogoni do halucinacije. U njega nema druge misli, nego koliko zla i nevolje nanosi vojna. Za operacije svoga bolestnoga druga Kuzmana razmišlja »Kukavica« o drugim ranama, mnogo užasnijim, — o ranama, kojih ne zadaje sliepi slučaj, nego sviestni ljudi . . . A kad umre drug, veli ovako: »Smrt ostaje smrt, ili umro medju svojima, ili se valjao u svojoj krvi i prašini čekajući, da te zgaze kao crva.«

Nije po slučaju, što su svi junaci vojnih pripoviesti Garšinovih — kao i sâm Garšin — pošli u vojnu od dobre volje. Oni nisu mogli zaboraviti, da je »vojna obće zlo, obće stradanje«, kojemu se ne smije uklanjati pojedinac. Čuvstva, koja

*

prožimaju vojnika polazeći u boj, opisana su tako vjerno, tako istinito, da se prosto diviš. Ova je psihologijska analiza bez sumnje tendenciozna.

Upravo je nenadmašan opis liepe neke crte u ratnom životu, na ime onoga općenitoga zanosa u svoj vojsci prije samoga boja. U »Uspomenama vojnika Ivanova« pripovieda se, kako ide pukovnija prije bitke, da prodje pred carem. U početku je Ivanov miran. Tek vidi druga pred sobom. Ne vidi ulicâ, ne vidi svjetine, koja je navrvjela, tek osjeća čuvstvo neke moći u zajednici s ostalim vojničtvom. Osjeća, da ovoj sili nije ništa nemoguće izvršiti, i misli na Gospodara, kao da mu želi reći: Vodi nas, tebi dajemo svoju krv, pogledaj nas, pa budi miran: mi smo gotovi umrieti! . . Ivanov se ne sjeća nikoga do cara. Njegovo mu se lice zasjeklo u pamet. Zagledao se u njegove brižne oči i drhtava usta, koja su nešto govorila. Sve je to za čas minulo, jer do mala zagrmi iz hiljadu grla gromko: hura!

Ova je slika živa, efekt joj je silan, a za čudo je, kako je prosta pomagala upotrebio pisac! Inteligentan se dobrovoljac u času ovakvoga nagonskog čuvstva ne razlikuje od običnoga vojnika: svi se sjedinjuju u cjelinu, svi su mirni i sretni, jer znaju, da je uprava povjerena višoj sili. Ovo je divna ilustracija stare teme: Ave, Caesar, morituri te salutant!

U ovoj pripoviesti opisuje Garšin sa svom iskrenošću takodjer duboko uvjerenje mase, da je nuždno kazniti krivca, začetnika vojne. A u tom se krije strog prigovor samoj vojni, ne manje strog, nego da je inače izrečen »u ime drugih, viših principa« . . .

Mučno je, gotovo nemožno, ruskomu piscu poslije vojničkih tipova Lava Tolstoga narisati vojnika i oficira, koji te ne bi opominjao kojega lica u vojnim romanima i pripoviestima ovoga velikoga pisca. Pa je ipak Garšinu i u tom pošlo za rukom stvoriti novih tipova, novih lica. I drugi su se dali na taj led, ali su se poklizli . . .

Pripoviedka »Hudožniki« prikazuje nam Rjabinina i Djedova, reprezentante dvaju protivnih smjerova umjetničkih.

Rjabinin ne nalazi primirenja medju životom i umjetnošću, pa se najzad odreče kista i podje u učiteljsku seminariju. To je način — »ući u narod« i biti koristan. Ali ni na ovom polju ne izdrži. Vječna je šteta, što nam nije prikazao Garšin daljne sudbine Rjabininove, kako je obećao. Pored svega toga Rjabinin je jedna od najznamenitijih figura suvremene književnosti ruske.

Djedov je opet reprezentant »čiste umjetnosti«. U radu umjetničkom nalazi podpuno udovoljstvo, te je uvjeren, da »ništa ne diže čovjeka toliko, koliko umjetnost«. A ne prezire ni novca. Dok je Rjabinin — vas oganj, to se i u Djedova zakriesi iskra, ali samo na mahove.

Srodna se žica previja i u »Noći«, gdje opisuje čovjeka, koji se je riešio, da se ubije, jer ne može više živjeti samo »za svoju korist i sigurnost«.

Ova potonja misao bijaše karakteristična za samoga pisca. Ne može se nikako odbiti na slučaj, što je ovo uvjerenje proniklo takodjer glavno lice u pripoviesti »Krasnyj cvětokъ« (Crveni cvietak). Od drugih psihijatrijskih studija, kojih ima u potonje doba mnogo u ruskoj književnosti, a i preko granicâ, odlikuje se »Crveni cvietak« osobito time, što se prvi put ne ističe bolest sama, kliničko izučavanje njenih faza i simptoma, nego povjest ideje, koja se rodila u umno zdrava čovjeka, a nastavlja se u njegovu ludilu. Još iz zdrave epohe potječe ona odrješita volja, da se žrtvuje za tu ideju. Odatle onaj duboki dojam, onaj silni efekt, kojega je puna duša svakoga, tko pročita ovu pripoviedku; odatle onaj tragični kontrast medju svietom, u kojem se nalazi volja bolestnikova, i tminom, u koju je zalutao njegov um.

Jedan od najvrstnijih psihijatara ruskih ujamčuje, da je po nesreći sâm Garšin trpio od takve ideje, s toga je pojmljivo, što ju je tako vještački opisao. Najviše se doimlju u pripoviesti oni mutni odjeci predjašnjih čuvstava i težnjâ, koji spajaju prošlost sa sadašnjošću u duši bolestnikovoj.

Bolestnik zamišlja došavši u bolnicu, da mu je dužnost izvršiti gigantsko djelo, na ime utamaniti zlo na svietu. U tom

stanju duševnom obori se bolestnik sa svom snagom na ono, o što mu najprije zapnu oči. Bijaše to — makov crveni cvietak u vrtu. Bolestnik je utuvio u glavu, da mora — puklo kud puklo — uništiti ovaj cvietak, misleći, da će tim izkorieniti zlo na svietu. Ova mu zadaća zaokupi svu dušu. Njemu se čini, da je cvietak u sebe usisao svu nevino prolitu krv, sve suze, svu žuč čovječanstva, — zato je cviet i crven. On mu se pričinja kao biće protivno Bogu, kao Ariman u nevinu obliku. Bolestnik ga se boji, ali ga ipak odkine, pa ga privija k tielu, da ne bi izdišući izlio sve zlo na svieta... Tako odkine drugi i treći cvietak, a kad ubere potonji, — umre sretan i zadovoljan.

U nekoliko se dana započela i svršila sva drama. Tko ne vidi, da je u tom nesretniku prikazano ludilo čovjeka, koji se umno borio, da doskoči svjetskoj nevolji? Ovo je samo nastavak njegove duševne radnje, kao što je sanja nastavak onoga, što smo čuli i vidjeli na javi.

Srodnu misao nahodimo i u pripoviesti »Attalea princeps«, samo što ovdje nije tendencija tako vidna i odkrivena kao inače. Druga mu je priča »O žabi i ruži«. Mnogo je još jasnije izrečena propovied solidarnosti, propovied požrtvovanja samoga sebe u zadnjem plodu Garšinova pera, u divnoj crti »Signal«.

Najveća njegova pripoviedka »Nadežda Nikolajevna« tiesno je svezana s jednom od najranijih njegovih pripoviesti, kojoj je nadpis: »Proissestvie« Porietlo. Glavno je lice isto. U ovoj je drugoj pripoviesti Nadežda Nikolajevna pala na tako nizke svrži, te je premučno vjerovati, da bi se mogla promieniti za tri godine onako, kako to vidimo u nastavku, u »Nadeždi Nikolajevnoj«. A i sama gradja nije presretno odabrana. Rehabilitacija propalih žena već je u svietskoj literaturi dobrano zastariela. Pa ipak se ne može tvrditi, da se u »Nadeždi Nikolajevnoj« vidi nazadak Garšinova talenta. Bliedoću glavnoga junaka Lopatina i junakinje Nadežde nadoknadjuje jarkost, s kojom je Garšin umio prikazati druga lica, kao što su Helfreih, kapetan Grum-Skžebicki i poimence Bezsonov.

Katastrofa je na kraiu pripoviedke sasvim opravdana zna-

čajevima samim. Ljudi, kao što je Bezsonov, ne ugibaju se ni pred kim, a Lopatin se nije mogao dati na zaštitu Nadežde Nikolajevne.

U Garšina bilo je i humora. Taj je humor jedan put mračan — kao u priči »Ono, čega nije bilo«, drugi put dobrodušan — kao u pripoviesti »Soldat i oficir«, ili melankoličan, kao u »Medvjedima«.

Od sviju se radova razlikuje »Vstrêča« (Susret), gdje se vidi, da je pod silu moglo biti u Garšina i umjetničke objektivnosti.

U Garšinovim se radovima nahodi veliko bogatstvo tankih umjetničkih crta. On se ne daje na protokolizam, niti prevršuje u dekorativnim slikama. Svagda je opis tiesno svezan sa razvojem radnje.

A i izporedjivanjâ nema u Garšina više, nego je potrebno. U tom se povodi za dobrim uzorom — za Turgenjevom.

U duševnoj analizi nije Garšin sitničar, već umije izabrati izrazite crte, koje razjašnjavaju živim svjetlom sav organizam značaja i radnje.

Garšin pripovieda dosta jednolično u svojim pripoviestima. Ili su zapisci ili pripovieda u prvom licu. U obće treba priznati, Garšin ne bijaše majstor arhitektonike, nije umio proizvoditi složnih, simetrijskih dielova.

Možda je to uzrokom, što nije napisao ni jednoga romana. Medjutim po veličini se ne mjere književna djela. Nije li »Čengić Aga« malena pjesma? Pa ipak je najvredniji biser u hrvatskoj književnosti.

Moglo bi se pitati: Je li Garšin skeptik ili pesimist? Bez sumnje preko sviju njegovih pripoviedaka lebdi veo duboke tuge. A tomu će biti uzrokom prilike vremena, kad je živio, i još više — boležljivost njegove prirode.

Garšin je vjerovao u čovjeka, kako to svjedoči njegov zadnji rad — »Nadežda Nikolajevna« i »Signal«.

Ali ga je bolest gonila u očaj, kao i mladoga Nadsona, pjesnika neobične genijalnosti, koga je takodjer prerano otela

smrt čovječanstvu. Nadsonu su bile istom dvadeset i četiri godine.

U Garšina je bez sumnje gorjela želja, da se ukloni ne volja i jad sa svieta, koliko se može. Ali tko se može nadati, da će za sva vremena utamaniti onaj »crveni cvietak«. Ubereš jedan, dva, stotinu njih, ali ih ne možeš sasvim utamaniti. Uviek će ostati dosta cvjetova, koji će izdišući sipati na sviet otrov nevolje i patnje.

Garšin je doduše vjerovao, da može biti dobrote u ljudi, ali bismo se jedva usudili uztvrditi, da je vjerovao u konačnu pobjedu dobra. Vidi se iz većine njegovih pripoviedaka, da je u njegovoj duševnoj borbi ipak pretezao pesimizam ili bar skepticizam.

Lav Nikolajević Tolstoj.

I.

Osamljen u svojoj nedostignutoj, pravoj narodnoj veličini umjetničkoj stoji grof Lav Nikolajević Tolstoj, najveći i najplemenitiji od sviju živih realista. Njegove su divne radnje najsavršenija djela, koja je moderna svjetska književnost stvorila na polju pripoviesti. Nema drugoga modernog pripovjedača (izuzevši Dostojevskoga), te bi nam tajne putove čovječje misli i osjećaja, najskrovitija poticala ljudskoga djelovanja odkrivao poput Tolstoga, koji nam proces individualnoga i družtvenog života prikazuje u svim fazama, koji se slobodno kreće u svima sferama modernoga života, koji nikada ne traži idealna ili junačkoga motiva, osim ako se sâm nadaje, bilo da slika biedu svakidašnjega života ili prikazuje kulturno-historijski i politički važan momenat. Njegova djela nisu štampane knjige, nego život sâm. Lav Tolstoj laća se pera samo onda, kad mu je što na srcu. Njemu nije stalo do toga, da što izmišlja i da odatle učini knjigu; on mora sam nešto doživjeti, da uzmogne to ponoviti u umjetničkom obliku. Tolstoj zna, što hoće, a hoće samo dobro. Budući uviek samostalan u mišljenju i u djelovanju, on je ostao podpuno izvoran, te sve ono, što piše, svjedoči, da je duha nezavisna, da su mu ideje promišljene i da piše iz uvjerenja.

Djela ruskih pripovjedača I. Turgenjeva, Dostojevskoga i Tolstoga u najtješnjoj su svezi sa vlastitim duševnim životom i ujedno sa životom svega družtva, s religioznim, družtvenim i moralnim interesima i idealima narodnim, pa to upravo i podaje golemu družtvenu i filozofijsku cienu njihovim radnjama, takovu cienu, kakova je osamljena u svoj svjetskoj književnosti. Poimence Dostojevski i Tolstoj mogu se nazvati predstavnicima modernoga naprezanja, oni u sebi i u djelima s neobičnom silom izražavaju duševne slabosti i moralne patnje današnjega čovjeka i njegove savjesti. Dostojevski je bio čovjek borilačke naravi, politik i tribun, koji je činio propagandu i perom, kao mačem, mahao oko sebe. Zato njegova djela nemaju one umjetničke savršenosti i ljepote, kojima se odlikuju djela Tolstoga. Tolstoj je naravi mirnije. Kao čovjek kontemplativne naravi, kao mislitelj nije Tolstoj htio da stupi na bučnu arenu teoretičnoga nacionalizma, kako to uradi Dostojevski, on je i onako bio od početka demokrat po svojoj duši, premda je po rodu grof, te odavna na praktičan način posvećuje svoje vrieme poglavito brizi oko pučkoga uzgoja i napredka. Tolstomu je uviek djelo vriedilo više od rieči, pak se toga drži i danas. Tolstoj je s pravom mogao u jednoj od svojih sebastopoljskih pripoviesti napisati: »Junak moje pripoviesti, koga ljubim sa svim silama duše, koga sam nastojao u svoj njegovoj ljepoti prikazati, i koji je uviek krasan u prošlosti, u sadašnjosti i u budućnosti, jest — i s t i n a.« Ogledajmo, u kakovim se oblicima u njegovim pripoviestima javlja ovaj junak, najplemenitiji od sviju.

Sva književna djelatnost Lava Tolstoga podaje možda jedini primjer najveće umjetničke harmonije, najstrože dosljednosti, najveće duševne zrelosti. Počevši od prvih novela sve do najnovijih vjerskih i etičkih traktata Tolstoj uviek jednako traži istinu i Boga. Ovaj proces neprestano napreduje, počinje se s očišćavanjem sebe samoga, prelazi u provalu očaja i skepse, a završuje se s pobjedom »čistoga kršćanstva«. Pjesnički zadahnute duševne slike u prvim novelama (u početku petdesetih godina): »Djetinjstvo« (Dêtstvo), »Dječačtvo« (Otro-

čestvo), »Mladost« (Junostь) i u kasnijim epizodama »Jutro nekoga vlastelina« (Utro pomêščika), »Zapisci markerovi« (Zapiski Markera), »Luzern« — pokazuju nam posljedice u načelu promašena, umjetna uzgoja, koji od plemenitih aristokratskih mladića, kakovi su Nikolaj Irtenjev i knez Nehljudov, čini kukavne junake na rieči i nesposobne, upravo nerazborite čudake. Proniknuti najljepšim i najidealnijim namjerama, ovi neradini pregaoci i maštaoci razbijaju se o prvom sukobu sa zbiljom, te se pokazuje, da su jadni muhavci i razvaljene duše. Vrsti Pečorina — takodjer produktu aristokratske sfere u dvadesetim i tridesetim godinama — pripada poručnik Olenin, junak divne novele »Kozaci« (Kazaki). Zasitivši se užitaka i plandovanja »velikoga svieta«, on polazi u divlju prirodu Kaukaza, koji nam pisac majstorski prikazuje u savezu sa kozačkim životom, ali Olenin ne može se odomaćiti u ovom djevičanskom svietu prirodnih čuvstava i pravih strasti, te ostavlja ovu nepoćudnu i tudju sferu, pošto ga odbije divlje strastvena, surova i nepristupna kozačka krasotica Marijanka.

Ovdje, kao i u drugim novelama, iznosi Tolstoj na vidjelo svoju silnu antipatiju proti svemu, što je u čovjeka izhitreno, umjetno, nametnuto, proti svakoj neprirodnosti, neistinitosti i neljepoti u čovječjem životu. Tolstoj traži ideal prirodnosti, ljepote i istine, pa ga ova težnja goni iz salonskoga svieta medju puščano zrnje gorskih naroda i na bedeme sebastopoljske. Već je davno priznato, da Tolstomu nema premca u prikazivanju ratnih dogadjaja i ruskoga ratnika. On je najtočnije proučio rat i vojnika, uočio najfinije razlike junačtva i plašljivosti. U pripoviesti »Navala« (Nabêgъ) nahodimo u kapetana Hlopova sliku i priliku junačtva: za ovoga surovog bojnika nema nikakovih pogibelji, jer on nije u boju gledatelj, nego prvi borilac, jer za strah u obće nema mjesta u njegovoj duši. Naprotiv u »Sječi šume« (Rubka lêsa) susrećemo par kukavica. Veoma točnim promatranjem iztiču se takodjer druge ratne pripoviesti: »Susret u odjelu sa moskovskim znancem« (Vstrêča vъ otrjadê sъ moskovskimъ znakomymъ), »Dva husara« (Dva gusara) i dražestni misaoni capriccio »Mećava«

(Metelь). Veličanstveno je zasnovana trilogija, epopeja u malom: »Sebastopoljske pripoviesti« (Sebastopolj u decembru g. 1854., Sebastopolj u maju 1855. godine i Sebastopolj u augustu 1855. godine). Nema jednostavnije i uza to vjernije slike o junačkoj obrani ove čuvene tvrdjave, nego što su ovi divni nacrti, prema kojima su poznati opisi Engleza Russela, dopisnika »Timesova«, puka igrarija. Glavna je razlika u tom, što su Russel i drugi evropski dopisnici gledajući na teatralnu i slikovitu stranu dogadjaja sasvim zaboravili za pravo značenje velike narodne tragedije sebastopoljske. Budući da je Tolstoj uviek istinit, pokazuje, kako se sićušna taština, samoljublje, zavist, škrtost i plašljivost utiskuju u velike dogadjaje, kako se isti čovjek, koji se je malo prije u boju borio kao pravi junak, pokazuje za kratko vrieme sitnim egoistom. To saznajemo u drugom aktu trilogije, pošto nam je pisac u prvom aktu prikazao svečani zanos i junačko vladanje ruske posade. Ova vojska, ruski puk — pravi je junak sebastopoljske epopeje, kao što je već bio junakom druge, veće medjunarodne drame, koju je Tolstoj odlučio proslaviti u svojoj kolosalnoj radnji »Vojni i miru«.

Tolstoj ovdje iznosi na vidjelo pojave prave duševne veličine, koju je zamietio u prostoga vojnika, ali ga to ipak ne može očuvati od sumnje o onom, što traži; njega muči sumnja, ima li u obće razlika izmedju dobra i zla, je li opažena plemenitost duše doista prava, te ima li u svemirskom poredku prave svrhe. Tako ga presvaja po malo apatija i očaj, a njihove zvukove čujemo u pripoviestima »Luzern«, »Tri smrti«, »Albert«. Istomu periodu pripada i »Polikuška«. Jednostavna poezija velike novele »Obiteljska sreća« (Semejnoje sčastje) predstavlja nam najviši akt mrke resignacije naprema hladnomu usudu, koji neštedice gazi po cvieću ljudskoga čuvstva. Samo na snažni stvaralački talenat piščev valja odbiti, što njegove pripoviesti uza svu piščevu duševnu patnju ipak imadu obilježje divne savršenosti i harmonije. Njegov je talenat u tom periodu dostigao najveći stupanj zrelosti, pa je najdragocjeniji plod njegov veličanstvena epopeja u romanu »Vojna i mir«

(od g. 1865.—1868.), u četiri svezka. Tolstoj je u početku zamišljao napisati roman »Dekabristi«, ali je napustio osnovu i zastao kod godine 1812. Od »Dekabristâ« su izašli samo odlomci: »Ulomci iz zamišljanoga romana« i »Dvie varijante prve glave«.

Ako može biti moderne Ilijade, za cielo je roman »Vojna i mir« ruska Ilijada. Povjestničari, kulturni historici i ratni spisatelji opisali su nam na osnovu autentičnih vrela, dokumentalnih ratnih planova i bojnih dispozicija znamenitu epohu g. 1805.—1812., suvremeno družtvo rusko, operacione osnove Napoleonove i Kutuzovljeve, prikazali nam Napoleona, Murata, Davousta, cara Aleksandra, Bagrationa, Speranskoga, Rostopčina. Poznati su najsitniji detalji francuzke provale u Rusiju i čudnovatoga uzmaka. Povjestnici su samo nešto zaboravili: ovim dogadjajima i značajevima udahnuti *ž i v o t a*. A to je upravo pošlo za rukom Tolstomu. On je smirio najveću zadaću povjesti i poezije, on je činjenicu i maštu slio u najvišu živu *i s t i n u*. Vremena, ljudi, duševne struje, nutarnji život pojedinacâ i masâ, — ono, što je »historijski« veliko, znamenito, i ono, što je »nehistorijsko«, ništavo — sve to živo izlazi pred naše oči, to su likovi s mesom i krvlju; mi vidimo pojedine atome, koji sastavljaju značaj epohe i iz kojih se razvija proces historijskoga života. U kratko, čitatelj saznaje, što »čini historiju« i kako to biva. Na takav je način »Vojna i mir« veličanstvena historijska slika i ujedno roman. Ova slika i roman najtješnje su medju sobom izprepleteni, te tvore harmonijsku, nerazdjelnu cjelinu. Pjesnik je htio nepravoj veličini oprieći pravu, onako, kako ju on shvaća. Ova opreka nije izražena samo u ruskom vrhovnom vojskovodji Kutuzovu i Napoleonu, nego takodjer proniče sve momente narodnoga rata Rusije s Napoleonom. Dobro veli najbolji kritik djela Strahov, da čitatelj ne vidi ni klasičnih zločinaca ni klasičnih junaka; mi vidimo samo ljudsku dušu, podvrgnutu vremenim strastima i okolnostima, ali u masi vodjenu od čistih i plemenitih nastojanja. Usred množine raznolikih osoba i dogadjaja osjećamo, da imade čvrstih, nepokolebivih temelja, na kojima je osnovan

život. Dužnosti obiteljske, družtvene, bračne — svima su jasne. Pojmovi o pravu i nepravu takodjer su očevidni i stalni. Pustomu životu »velikoga svieta« i ratnomu štopu, koji okružava najviše osobe, za opreku izstavlja pisac dvie čvrsto zglobljene i zdrave sfere — obitelji Rostovljevu i Bolkonskoga, pa vojsku. Članovi ovih obitelji jasno i živo osjećaju svoje velike dužnosti prema domovini, pa im je najveća svetinja, da ih izpune. Isto tako postupa vojska. Godina 1812. bijaše momenat, kad je niži sloj ruskoga naroda održao pobjedu nad višim, labavim slojem, pa da nije bilo njegove uztrajnosti, Rusija ne bi odoljela navali Napoleonovoj. Knez Andrija Bolkonski prezire priliku, da služi u štopu, te ulazi medju obične vojnike. »Francuzi su m o j u kuću razorili, veli on, a sad kane razvaliti Moskvu. Oni su mene ojadili i ojadjuju me svaki čas. Svi su oni moji protivnici, svi su oni za me zločinci.« Rat bijaše s ruske strane defenzivan, pa je tako imao značaj svete narodne dužnosti; a s francuzke strane bješe ofenzivan, po tom silovit, nepravedan. U bitci kod Borodina očitovala se je snaga dviju oprečnih ideja, koje su narode vodile. Francuzi bjehu zastupnici kozmopolitske ideje, koji se u ime obćenitosti nisu žacali prolievati krv i činiti silu; a Rusi zastupahu narodnu ideju, te u ime njezino branjahu s ljubavlju svoj osobiti duh i svoju kulturu. Na bojištu kod Borodina Rusi su prvi put riešili pitanje narodâ u prilog narodnosti. Napoleon nije shvatio, što znači Borodino, ili nije mogao da razumije. Zato se čudi, zato ga spopada strava, kad vidi, kako se ruska vojska, silno već proriedjena, još uviek junački drži kao u početku. Ali nije samo u tu uru i na taj dan bio zamračen duh i savjest ovoga čovjeka, koji je više nego itko drugi bio odgovoran za sav pokolj kod Borodina, i kasnije, sve do svoga svršetka — veli Tolstoj — Napoleon nije mogao shvatiti, ni što je dobro, ni što je liepo i pravo, ni što znače njegova djela, koja su se previše protivila dobroti i pravdi, odviše se udaljila od čovječnosti, da bi on mogao razumjeti njihovo značenje. Napoleon nije mogao opozvati svoja djela, kojima je pola svieta pjevalo slavu, pa se je zato morao odreći pravde, dobrote, čovječnosti.

Nema veličine bez jednostavnosti, bez pravednosti i dobrote — veli pisac na nekom mjestu romana, a u tom je osnovna ideja njegove radnje. Ove tri kreposti pribavile su godine 1812. Rusima pobjedu nad silnikom, u koga ovih kreposti ne bijaše. Kao najdublji poznavač čovječje duše Tolstoj drži, da je historijska ličnost jednaka svakomu vojniku. Kao teoretik Tolstoj je privrženik skeptične škole, koja ne štedi nikakvoga piedestala. Tako zvani »veliki ljudi« njemu su samo etikete, koje dogodjaju podaju ime. Da toliki i toliki francuzki vojnici nisu pošli za Napoleonom, veli Tolstoj u dodatku k romanu, Napoleon ne bi mogao ni misliti na ovu vojnu. »Milijarde su se uzrokâ sastale i proizvele ono, što se je dogodilo ... Tečaj svjetskih dogadjaja zavisi o sastanku voljnih izjava sviju ljudi, koji su dionici ovih dogadjaja ... Dostojanstvo čovječje, koje mi kaže, da je svak od nas ako ne više, a to za cielo i ne manje čovjek nego veliki Napoleon, upravo me sili, da ovako riešim pitanje, a historijska mi izpitivanja potvrdjuju ovu predpostavku.« Ovaj fatalizam proteže Tolstoj na ocjenu slavnih vojskovodjâ, kao što su bili Napoleon i Kutužov. On ne pripoznaje strategici onoliko važnosti, kako to čini ratna nauka. »Što može«, umuje ovdje knez Bolkonski: »nauka u stvari, kojoj su okolnosti i uvjeti nepoznati i ne mogu se unapried odrediti; gdje se snaga onih, koji vojuju, može još manje unapried odsjeći? Nitko nije mogao znati i ne može znati, u kakvu će stanju biti sutra naša i neprijateljska vojska, nitko ne može reći, kako je jak ovaj ili onaj zbor. Kadikad ako nema u pročelju kukavice, koji bi zavikao: »Mi smo razkinuti!« i pobjegao, nego ondje kakav veseo momak zaviče »Hurra!«, zbor od pet hiljada ljudi vriedi za njih trideset, kako se dogodi u bitci kod Schöngrabena, a gdješto osam hiljada natjera u bieg vojsku od petdeset hiljada, kako je bilo kod Austerlitza.« Ova teorija zvoni doduše veoma slobodno, i nije osnovana na izkustvu, ali mi slabo marimo za fatalistično-skeptičnu filozofiju Tolstoga, dok pazimo na dojam svega djela. A ovaj dojam stoji u tom, da povjest nije jednolična igra ni bezkrajan lanac uzrokâ i posljedicâ, koji se neprestano ponavljaju, već da ona po-

kazuje posebne dogadjaje, u kojima se javlja djelovanje do tada nepoznatih sila, — u kratko — da se u povjesti očituje nešto tajno i duboko, često sasvim novo. Prikazujući Kutuzova ne cieni u njemu toliko talenta valjana vojskovodje, koliko sposobnosti pravoga ruskoga čovjeka, koji je s prirodnim taktom razabrao svu situaciju, ućutio važnost momenta, i ondje, gdje je njegov kratkovidni i naduti generalni štop odredio svoje dubokoumne dispozicije, naprosto dao maha dogadjajima, nek teku prirodnim putem, te samo nastojao budnim uzdržati duh u vojske. Kutuzov, taj pravi prostonarodni junak, proniknut svima slabostima svoga vremena, pokazuje se, da je vrstan dočekati velike dogadjaje, pa upravo to i podaje svu važnost njegovu vodstvu. On je jedini ćutio, što je osjećao svaki soldat; on je jedini razabrao važnost borodinske bitke; kad su drugi nazrievali poraz, on je to držao odlučnom pobjedom. I doista, ovaj moderni Fabije Cunctator, koji uviek otеže, u ratnom vieću driema, nemarni, ostarjeli, grješni Kutuzov, koji uza to vriedi za lukava dvoranina, — ne vara se u svojoj predpostavci: Borodino ostade odlučnim uspjehom, žrtvovati Moskvu nije još značilo žrtvovati Rusiju (premda mu toga nisu mogli dugo vremena oprostiti); pošto je zauzeta i spaljena Moskva, slomi se Napoleonova sila, te se iz strašne neprijateljske zemlje tek s mukom spasiše jadni ostatci nekoč jake vojske, koja je imala šest stotina hiljada ljudî . . . Ovomu idealu jednostavna, mirna heroizma približavaju se takodjer hrabri kapetan Tušin i generali Dohturov i Konovnicyn; naprotiv poznati zapovjednik Moskve Rostopčin, čijemu se patriotizmu pripisuje požar grada, Barklay de Tolly, Bennigsen, Wolzogen, Miloradović, Jarmolov — to su tipi ljudî, koji su za svoju slavu tako zabrinuti, da još u odlučnom času traže utočište u zvonkih fraza. Glavni su zastupnici ovoga nepravoga, teatralnoga heroizma dakako Napoleon i njegovi generali i častnici, njih kao da je zaokupila samo misao o vlastitoj veličini i nepobjedivosti. Ako Tolstoj ovdje i nije ostao sasma objektivan, valja pridodati, da svagdje pazi na fini, umjereni takt. Likovi Napoleona Velikoga i cara Aleksandra prikazani su doduše u kon-

turama, ali ipak reliefno, a isto tako i figure francuzkih častnika i vojnika.

Suvremenik i svjedok narodnoga rata A. S. Norov u svojoj knjižici »Vojna i mir« veli, da nije zadovoljan načinom, kako je Tolstoj prikazao moskovski i petrogradski život najviših krugova, ali posvjedočuje, da je bitka kod Borodina do najsitnijih tančina prikazana vjerno. Takovih majstorskih ratnih slika podao je Tolstoj više (na pr. bitke kod Schöngrabena i Austerlitza). U obće je pisac mnogobrojne faze i momente rata tako prikazao, da možemo svakomu pojedinomu vojniku zaviriti u dušu, bilo to u vatri, ili u konjaničkom nasrtu, bilo to na biegu, u lazaretu, u taboru ili uz ognjište. Tolstoj je majstorski prikazao ostale historijske osobe mira: nekolikim oštrim potezima umije pjesnik iznieti pred naše oči čovjeka s cielim njegovim osobitim bićem, tako su prikazani Rostopčin, ministar Speranski, diplomat Bilibin, dvorska gospodja Ana Scherer; izmišljen je salon njezin s grofom Kuraginom, groficom Bezuhovkom i njenom kćerkom, s Pierreom Bezuhovom (Bezuhij) i strancima; iz pjesnikove su mašte nikle obitelji Rostovljeva i Bolkonskoga, razuzdana mladež tadašnjih velikih krugova s Kuraginom, Pierreom i Dolohovom na čelu, a na drugoj strani tipni aristokrat staroga kova, pun plemićkoga, djedovskoga ponosa, neograničen gospodar na svojem imanju, nešto mušičav despot svoje okoline i osobito svoje skromne i kršćanski ponizne kćeri Marije — knez Bolkonski, koji prezire Napoleona i cieli sviet i koji se na odlazku svoga sina Andrije u boj pokazuje Rimljaninom veleći: »Pomisli samo na to, — ako te ubiju, to će mene starca boljeti . . . no saznadem li, da se nisi ponio kao pravi sin Nikolaja Bolkonskoga, tada će me biti sram . . .« I doista, knez Andrija, jedna od glavnih osoba u romanu, bori se, ljubi i umire kao plemić ne samo po krvi, nego i po srcu. Stari knez sam umire od srčane kapi, kad dušmanin provali u sredinu zemlje.

Zapravo ovo djelo ima u sebi više suvislih romana, no glavni se interes djela ujedinjuje u procesu nutarnjega »prosvjetljenja« u kneza Andrije i u njegova čudnovatoga prijatelja

Pierrea, te su obojica najznačajniji predstavnici boljega Rustva u početku našega stoljeća. Ovaj se razvoj dogadja u obojice na razan način: u Andrije istom na smrtnom logu, pošto kod Borodina dopane smrtnih rana, a u Pierrea u francuzkom zarobljeničtvu u Moskvi pod utjecajem supatnika, prosta vojnika i seljaka — Platona Karatajeva. I Andrija i Pierre su naleti svoga vremena: u njih izlazi na vidjelo vrenje ruskih duhova poslije revolucije, ni jedan ni drugi ne može se zadovoljiti ni uvriježenim idealima svoga kruga, ni interesima velikoga svieta, ni nadutim tonom salonskoga patriotizma, ni obiteljskim životom, šupljim produktom istoga velikog svieta, ni nejasnim nastojanjima filantropâ i framasonâ, oni ne nalaze nigdje izlazka iz labirinta svoje tamne težnje. To se dogadja u Andrije istom onda, kad užasna slika uzajmičnoga uništavanja, grozno krvoproliće, patnja, smrt, ubistvo hiljadâ i hiljadâ ljudi, prijateljâ i neprijateljâ (medju njima takodjer ličnih), neuspjele nade, nedostojno postupanje samovoljnih zastupnika »narodne volje«, napokon tužni ljubavni roman njega samoga s Natašom Rostovljevom — slome u Andrije taštinu i ponos, te se on prekloni pred silom prilikâ, u kojima vidi Providnost božju, . . . i ako tek na pragu groba . . . Drugačije prolazi grof Pierre, to veliko diete s lako razdraživom snagom lavskom, taj kolos s djetinjom dušom, koja je pristupna svakoj dobroti, a ipak se poput laka čamca na uzbibanu moru koleba amo tamo. Pierre je prošao razne zablude mladenačke lakoumnosti, oženio se na način, kojega sam ne pojmi, sa pokvarenom svjetskom gospodjom, zaokupio ga je suvišni formalizam framasonstva, pa ga sve ove prilike zanesu u vrtlog velikih historijskih dogadjaja, slučaj ga u spaljenoj Moskvi zbliži s ranjenim, zarobljenim vojnikom Platonom Karatajevom: a to mu otvori sasvim nov, neslućen sviet. Karatajev je čovjek jednostavan, svakoga susreće s ljubavlju u svojoj prostodušnosti i vjerskoj smjernosti, te obasipa svakoga zlatnim zrnjem prave čovjekoljubivosti i dubokoga poznavanja životnog iz bogate riznice svoje duše; on i Pierrea nauči pokoravati se sa svom smjernošću Providnosti, koja nam s neba šalje sreću i nesreću. Karatajev je sama ljubav k bliž-

njemu. Poslije »moralnoga preporoda« steče Pierre i najveću zemaljsku sreću: Nataša postaje njegovom ženom i njihovu obiteljsku sreću prikazuje nam Tolstoj u zadnjem dielu romana. Sestra Andrijina patnica Marija polazi za Natašina brata Nikolaja Rostova, čovjeka valjana, ali obična, pa je ova slika obiju mladih obitelji znamenit, miran epilog uzburkanim vremenima rata.

U šestdesetim godinama počelo se u Rusiji mnogo razpravljati o uzgoju, u prvom redu o uzgoju naroda. Grof Lav Tolstoj, koji je veći dio svoga života proživio na svojem imanju Jasnoj Poljani i još danas ondje u osami živi, — poznaje seljaka ne samo u vojničkom ruhu, nego i za plugom. Prilikama seoskoga života, rataru posvetio je Tolstoj sve svoje brige, svu svoju praktičnu djelatnost: on radi za svoga seljaka i s njime, misli za nj, uzgaja ga, živi za njega i s njime. Povrativši se iz tudjine godine 1861. osnova Tolstoj na svojem dobru pučku slobodnu školu, u kojoj je organizovao pučku prosvjetu po načelima novim, prostim od svake rutine, te poče izdavati pedagogijski časopis »Jasnaja Poljana«, ali ne nadje odziva u većini obćinstva. U početku sedamdesetih godina objelodani više pučkih spisa i pobudi senzaciju svojom razpravom »O narodnom obrazovanju« (u »Otačbinskim Zapiscima«). Usred ovih briga i zanimanja stvori on drugi veliki roman — ovaj put iz ruske suvremenosti — »Anu Karenjinu« (počeo ga g. 1875. objelodanjivati, a dovršio ga godine 1878. u tri knjige). Kako nam je Tolstoj u »Vojni i miru« prikazao ljubav u njenu zdravu razvoju, a u epilogu sreću uredjenoga obiteljskog života, tako nam u drugom romanu iznosi na vidjelo ljubav u njenu odrodu, u njenu kažnjivu obliku, riše nam razrovani obiteljski život. Počevši od nenadane, u trenutku rodjene ljubavne strasti, od divljih provala putenosti i prezasićenosti do groznoga ljubomora i strašne očajne strasti, koja povodi za sobom dragovoljnu smrt — svu potresnu ljestvicu ljubavi prikazuje nam ovdje pisac u punom jeku života; nad ovim romanom osjećaš poput široka snažan dah demonski. Možda nije nitko preljubničku ljubav prikazao tako istinito, tako zavodno, s tolikom

umjetničkom mjerom. Ana, žena visoka činovnika, sâm je plamen, sâm žar. Pošla je za muža, koga nije nikada ljubila; pa kad se sretne sa sjajnim, ponosnim, ali hladnim i egoističnim grofom Vronskim, ona mu se sva predaje. Vronski nije lakomišljen Don Juan, koji želi Anu tek zavesti, nimalo, — i on ljubi Anu, ali neugasiva, porazna vatra njezine ljubavi napokon ga otudjuje, te mu bude uz nju neprijatno. Ona mu i onako svojim ljubomorom ogorčava užitak ljubavi svoje, on je slobodan, a ipak se ćuti obvezan. Pa kad mu se zatvore vrata onih krugova, u kojima je običavao sjati, i to zato, jer ne taji svojega nedopuštenog općenja s Anom, tada nestane njegove stalnosti. No Ana ne može podnositi njegove hladnoće i ravnodušnosti, za nju i onako život nema interesa ni svrhe izvan ljubavi k Vronskomu, pa zato ona ovomu uvelomu životu drągovoljno učini kraj tim, što se svali pod kotače lokomotive. Čitatelj osjeća sve demonsko prokletstvo, koje pritiska ljubav Aninu i Vronskoga, premda ne možemo osjećati prave simpatije prema Aninu mužu. To je suhoparan, triezan birokrat, koji, bojeći se javnoga skandala, a donekle i iz ljubavi i smilovanja prema nesretnoj ženi, materi svoga sina, napokon odlučuje, da Anu pridrži u kući i trpi njenu svezu s Vronskim.

No ovo djelo imade u sebi i drugi roman, koji dovodi do čista, nešto prozaična braka. Junak ovoga drugog romana Konstantin Levin zapravo je središte ciele knjige. Levin je imućan vlastelin, koji gospodari na svojim imanjima, ali to ne može zasititi žedju njegove duše, u kojoj prekipljuju mučna čuvstva. Pa taj jednostavni, čestiti, sviestni, valjani Levin, koji uviek mjeri po razumu, dok drugi grabe i uživaju, kod svega bogatstva, mladosti i zdravlja nije sretan. On postigne najveću sreću, nježno biće Kitty, koju odavna ljubi, postane njegovom ženom i majkom njegove djece, — pa ipak njega podilaze misli o samoubistvu usred ove sreće i zatišja. S neobičnom vještinom pokazuje nam pisac, kako se Levin susreće s najrazličitijim sferama družtvenoga života i nigdje ne nalazi, što traži, — na ime poštenje, zdušnost i iskrenost. Kolikogodj su ove slike umjerene i oprezne, ipak se nigdje ne laska ruskomu

družtvu. Samo ladanjskoga, seljačkoga života nije još zarazilo ovo obćenito raztvaranje. Ovomu jednostavnomu životu htio bi se vas podati i Levin, ali i to ne može. Tako mu preostaje samo vlastiti, individualni život. No taj je život igračka slučaja, Levin osjeća, da svaki časak može prekinuti nît njegova života i sreće njegove. Zato on i očajava. Egoistična svrha života čini mu se ništava, nemoguća, pa kad čuje od seljaka jednostavne rieči: »Valja misliti na Boga i živjeti za dušu«, njegova se duša do temelja uzbiba i prekali, te od onda se Levinu u duši započinje preobrat.

Odkako je izišao spis Tolstoga »U čemu je moja vjera?« (Въ чемъ моя вѣра?), znademo, da je u preobratu Levinovu izrečena autobiografska izpovied samoga pisca. Ovaj prekret od predjašnjega racionalizma k neposrednoj korelaciji s prirodom i božanstvom — takova je struja, koju su već prošli mnogi znameniti duhovi (na priliku Niemci Schopenhauer i Hartmann). Ova struja zabacuje kako empirizam, tako i »transcendentalni racionalizam«. U Levinu vidimo duševnu emancipaciju moderna Rusa, koji je dugo i dugo tražio i uvidio, kako je naš razum ograničen, te napokon u neposrednom čuvstvovanju našao put, koji vodi do sreće, nezavisne o svim vremenim i mjestnim oblicima — do sreće kršćanskoga srca, kršćanske čovječnosti. Isto tako je i Tolstoj dugo vremena govorio u skladu sa modernim racionalizmom i individualizmom, ali je po svojem srcu neprekidno obćio s prirodom, pa je iz nje razabrao bezsmrtnost duše i ideju božanstva. Ovaj razkol trajaše dugo, te nam njegova djela prikazuju različite faze njegova duševnoga života. Iz njih jednako probija racionalizmom nezadovoljena težnja naše epohe i javlja se u svojem početku prielaz od nevjerovanja, očaja, nemira i neprijateljstva k vjeri, nadi, izmirenju i ljubavi. To je izvor, iz kojega su potekli svi mnogobrojni teologijski, religiozno-moralni i popularni spisi L. Tolstoga u posljednje vrieme. Djelo »U čemu je moja vjera« ima najprije autobiografijski uvod, zatim dolazi drugi dio, u kojem izpitava vjeru Krstovu po tumačenju crkve, koncilâ i apostolâ. Treći je dio posvećen čistoj religiji Isusovoj. U če-

tvrtom, zadnjem dielu prikazuje pisac posljedice, koje mora imati ovakova, od sviju poznijih izkvarivanja očištena religija za život ljudi. Ova je knjiga takova, da ju u Rusiji Tolstoj nije mogao u cjelini objelodaniti, nego onamo kola samo mali, litografovani izvadak. Istim su kršćanskim duhom prožete duboko humane, alegorijske pripoviesti Tolstoga, napisane za puk, kao što je veličanstveno jednostavna pripoviest »Od čega ljudi živu« (Čêmъ ljudi živy), apoteoza ljubavi prema bližnjemu, pa pripoviesti »Bog ljubi istinu, ali je ne kaže skoro« (Bogъ pravdu ljubitъ, da ne skoro skažetъ), »Dva starca« (Dva starika), »Svjećica« (Svêčka), komedija »Rakijaš« (Vinokurъ) i mnogi drugi sastavci, koje je izdala tvrdka »Posrednikъ«, družtvo za razširivanje jeftinih pučkih knjiga. Ne valja zaboraviti ni druge skupine crtâ iz zadnjega vremena — filantropskoga i gospodarstvenoga smjera: izazvao ih je popis pučanstva i briga piščeva oko moskovskih siromaha. To su »Iz uspomena o popisu« (Izъ vospominanij o perepisi), »Život na selu«, »Život u gradu«. Novi sastavci zovu se »U čemu je sreća?« (Vъ čemъ sčastьe), »Što nam valja raditi?« (Takъ čto-žь namъ dêlatь). U majstorskoj noveli »Smrt Ivana Iljića« (Smertь Ivana Ilьiča) divno je Tolstoj prikazao lagano umiranje čovjeka, koji nije nikada pravo mislio, da bi mogao umrieti. Godine 1887. objelodani mračnu dramu iz narodnoga života »Vlast tmine« (Vlastь tьmy). Silnu je prašinu uzvitlala njegova nova novela »Kreutzerova sonata« i odjeknula po svoj Evropi. »Izpovied« piščeva izišla je u doba, kad je štampana »Ana Karenjina«. U potonje doba objelodani Tolstoj razpravu »O životu«, komediju »Plodovi prosvjete«, pripoviest iz starokršćanskoga svieta »Putujte u svjetlu«, spise »Novac«, »Nerad«, »Kratko tumačenje evangjelja«. Godine 1894. izišlo je djelo »Carstvo božje u vama« i razprava »Patriotizam i kršćanstvo«.

Često se je pitalo: je li Tolstoj optimist ili pesimist, fatalist ili budist? Tolstoj nigda ne prikazuje života, da je kakovo zlo. On vidi u životu samo borbu i boli, koje valja savladati. No uza to traži i svietle strane. Život bi mu bio

paklom, da u njemu govore odlučnim glasom samo mikroskop i teleskop. Glavnu nesreću ljudî nalazi Tolstoj u tom, što ljudi misle, da znadu sve. Budi skroman i strpljiv prema drugima, tako uči Tolstoj, — u kratko: ljubi bližnjega. Pa napokon što je optimizam, pesimizam, fatalizam, budizam prema onomu junaku, kojemu je Tolstoj nastojao uviek ostati vjeran, prema istini, koja je vazda liepa?

II.

Tolstoj pripada medju ljude, koje mnogo hvale i mnogo kude. On je po rodu diete one manjine, koja uživa, a po srcu i umu prijatelj biednikâ i stradalaca. Sve nevolje njegove domovine nalaze jeku u njegovu srcu. Mnogi su resultati njegove najnovije nauke izvrgnuti mnogim navalama, ali kako on propovieda ljubav k bližnjemu, tako i živi. Malo koji od suvremenih ljudi pokazuje tolik sklad izmedju rieči i čina, kao Tolstoj, pa je u tom njegova veličina, kojoj se mora pokloniti i protivnik njegovih filozofijskih teorema. Tolstoj kao pjesnik odavna je već osvojio sviet, kao čovjek nije još doživio priznanja. Njegov je život tiesno izprepleten sa njegovim djelima.

U guberniji tulskoj, petnaest vrsta od glavnoga mjesta Tule, na velikoj cesti, koja ide od Moskve do Kurska, leži imanje Jasna Poljana. Od velikoga druma vodi mala cesta do sela i imanja. Kad se putnik približi, opaža ostatke nekadašnje veličine: dva okrugla, kamena tornja, koji sada tvore vrata Jasne Poljane. Starost ih je već nakrivila i prerasla mahovinom. Gust, sjenovit red krušaka, koji presieca zanemareni voćnjak, dovodi do stana vlastelinova. Umjetni ribnjaci i perivoj dovršuju čedni posjed, koji je nekoč bio čest veće cjeline. U četvrtom deceniju našega stoljeća uništio je požar vlastelinske dvorove. Ostala su samo dva krila visoke gradjevine. U jednom smješta Tolstoj svoje mnogobrojne goste, a u drugom je čedan stan njegov i obitelji njegove. Unutrašnjost je ove jednokatne zgrade jednostavna. U prizemlju je radionica Tolstoga, njegova knjižnica i spavaonica. U prvom je katu stan obitelji i velika

dvorana za muziku. Nigdje nema sjaja, ništa ne odaje bogatstva. Samo nekoliko slika predjâ, koje rese dugačke stiene dvorane, svjedoči, da je sadašnji gospodar sin stare obitelji. Radionica Lava Tolstoga slabo se razlikuje od kakove djačke sobe. Jednostavan stol s nekoliko knjiga, nekoliko stolaca, sofa i malen ormar. U kutu se nahodi poprsje pokojnoga brata Nikolaja Nikolajevića, a na stieni nekoliko slika, medju kojima se ističe lik Schopenhauerov s vlastitim podpisom filozofovim i skupina ruskih književnika iz godine 1856. Biblioteka obuhvaća djela iz sviju područja, najviše ih ima u jeziku ruskom, njemačkom, francuzkom i englezkom, ali ima knjiga i čeških i talijanskih. Najviše su zastupani ruski pjesnici i teologija.

Jasna Poljana bijaše nasljedno dobro kneginje Marije Nikolajevne Volkonske, jedine kćeri Nikolaja Sergejevića Volkonskoga, ugledna generala za Katarine Velike. Volkonski su u rodu sa sv. Mihajlom, knezom Černigovom, koga su 1246. godine Mongoli izmučili do smrti, jer se je kratio vršiti pogansko bogoslužje. Marija Nikolajevna pošla je za Nikolaja I. Tolstoga i priniela svoje nasljedje.

Tolsti su stara porietla. Mnogi članovi obitelji iztakli su se u odličnim službama. Po predaji, koja živi u genealogiji ruskih plemićkih obitelji, potječe ova grofovska obitelj od nekoga njemačkoga plemića, koji se je prije više stoljeća doselio u Rusiju, a zvao se je Dick. U doba Petra Velikoga iztakli su se od ove obitelji Ivan i Petar Andrejević. U tridesetoj godini ostavi Petar obitelj i ode s drugim mladim ljudima u zapadnu Evropu. Postao je poslanikom u Carigradu, i kasnije dopao tamnice u Carigradu, u kojoj je čamio četiri godine. Vrativši se u Moskvu podje s carem godine 1716. u Holandiju i Francuzku. On je također odkrio careva sina u kastelu St. Elmo u Napulju. Car je osudio carevića na smrt (godine 1718.), Tolstomu bijaše težko izvršiti nalog, no za dva dana se pročuje, da je carević umro. Puk je držao, da je osudu izvršio Tolstoj. Godine 1724. dobije grofovstvo. I za Katarine bijaše u ugledu, no Petar II. pošalje ga dan iza smrti Katarinine u manastir blizu Arhangelska, gdje je i umro go-

dine 1729. On je radio i na književnom polju u prilog Petrovim reformama, ostavio je opis putovanja po Zapadu i preveo Ovidijeve »Metamorfoze« u prozi i neko talijansko djelo o upravi turskoga carstva.

Prvi grof Tolstoj imao je sina Ivana Petrovića, koji je s otcem dopanuo zatvora i ondje skoro umro. Unuk ovoga Ivana zvao se Ilija Andrejević, koji je prikazan u »Vojni i miru«, te je imao sina Nikolaja Iljića, koji je otac našega pjesnika.

Nikolaj, otac pjesnikov, bio je u vojni god. 1812. i 1813. kao podpukovnik. Liepi čovjek potrati svoj imutak u igranju, pa se oženi ružnom, ne više mladom, ali bogatom kćerju kneza Volkonskoga — iz računa. Uza sve to bio je ovaj brak neobično sretan. Imali su brojnu obitelj: četiri sina — Nikolaja, Sergeja, Dmitrija, Lava i kćer Mariju, najmladje diete.

Lav Nikolajević rodi se 28. augusta (9. septembra) godine 1828. Majke nije poznavao. Ona umrie, kad mu je bila podruga godina, a otac se prestavi, kad je najmladjemu sinu bilo devet godina. Obitelj se je upravo, godine 1837., sa svom djecom i njemačkim učiteljem Rösselom preselila u Moskvu, kad se je najstariji sin htio pripraviti za sveučilište, i kad je u kuću došao francuzki učitelj Prosper St. Thomas, da poučava mladju djecu. »Svi su mi govorili«, piše kasnije Tolstoj, »da su moji roditelji bili dobri, naobraženi, dobroćudni i pobožni.«

Odmah poslije obiteljske nesreće vrati se troje najmladje djece ljeti g. 1837. na ladanje, pa su ovdje rasli pod pazkom rodjakinje T. A. Jorgolske i očeve sestre grofice A. J. Osten-Sacken. No i tetka umre prije, nego su djeca odrasla, g. 1840., pa tako briga oko njih zapade drugu sestru očevu Pelagiju J. Juškovku, koja je bila udata u Kazanju.

Gospodja Juškovka bijaše dobroćudna i veoma pobožna. No njena pobožnost bijaše spoljašnja; vas svoj život vršila je obrede pravoslavne vjere, ali kad joj je u osamdesetoj godini došao umrli čas, nije htjela da se pričesti; bojala se je smrti i srdila se na sve, jer je morala trpjeti i umrieti. Ona je u srce usadjivala djeci težnju za sjajem i častima. Lavu Nikolajeviću bješe jedanaest godina, kad je došao k teti. Najstariji

brat Nikolaj otišao je iz Petrograda u kazansko sveučilište; Sergej i Dmitrij polazili su godine 1842. matematički fakultet, a Lav godinu dana kasnije udje u fakultet za iztočne jezike.

Lava je za maturu pripremio neki profesor estetike u kazanskom sveučilištu, no Lav ostade samo godinu dana vjeran filologiji. Neuspjeh prelaznoga izpita iz prvoga tečaja u drugi ponuka ga, da odabere drugu nauku. Lav je doista sve učinio, da ne smiri izpita. On je mnogo manje polazio predavanja, nego plesne dvorane bogatoga plemstva; pridružio se je klubu tako zvanih aristokrata, pa je u krugu veselih drugova obilato srkao iz čaše mlade slobode. Razumije se, da ovi aristokrati nisu stekli ljubavi ostalih djaka. Neki drug opisuje Tolstoga, pa veli, da mu se ne svidja njegova afektovana hladnoća, njegova čupava kosa i priezirni pogled. Već u ono doba Tolstoj je slabo cienio »znanost«; rugao se najvećim pjesničkim djelima, jer su pisana u stihovima, koji su tek okovi mislî; povjest je proglasio za zbirku bajka i često glupa sitna detalja. Cielo sveučilište kao »hram znanostî« držao je za zavod bez svrhe i koristi u gradjanskom životu. Zato je slabo učio za izpite, te se je bez uspjeha podvrgao prelaznomu izpitu za pravni odjel. Kazansko je sveučilište imalo samo jednoga profesora, koji se je svidjao Tolstomu, a to bijaše profesor prava Majer. Već za rana počela su Tolstoga zanimati filozofijska pitanja. Poslije naukâ u Kazanu podje Tolstoj na praznike na ladanje, pa je u toj zgodi uzeo proučavati stare i nove filozofe, baviti se oko starinske i moderne književnosti nadajući se, da će tako naći pravac za tečaj svoga života. Može se reći, da su značajne crte Nikolaja Irtenjeva, junaka njegova prvienca, bitna svojstva samoga pisca. »Odkrivanje novih misli« osnovna je crta u značaju Irtenjevljevu i po tom piščevu. Ure i ure znao bi on sjediti i razmišljati, prelazeći od pitanja do odgovora, a od odgovora do pitanja, dok se ne bi sasvim izgubio u guštari idejâ.

Braća ostaviše sveučilište i grad, a Lav ostade sam. On je težko podnosio ovu osamu. Pa kako ga nije privlačila grana nauke, kojoj se je posvetio, i kako ga briga za život nije gonila

na to, da odabere koje zvanje, ostavi Kazan, napusti nauke i ode u Jasnu Poljanu, koja mu je zapala kao nasljedje. Ovdje htjede započeti nov život zajedno s rodjakom Jorgolskom.

S velikom nadom i snažnim zanosom lati se mladi vlastelin posla. Veselilo ga, što je gospodar tolikih ljudî, kojima će biti savjetnik i otac. U ovom svojem carstvu htio je vladati prema svojim idealima. On nadje imanje zapušteno, a uzrok odkrije u nevolji seljakâ i u nepouzdanosti starostâ i upraviteljâ. Tu je bilo prilike raditi za druge. Tolstoj se sa svom dušom dade na zvanje gospodarsko, stade pohadjati svoje seljake na radu i u kući njihovoj, poče ih svjetovati i pomagati sve u misli, da svoju nasliedjenu sreću podieli s dobrim ljudima, koji gotovo kao životinje življahu u duševnoj tmini, jadnosti i nečistoći. Mladi se pregalac nadaše, da će za koju godinu doskočiti svim ovim nevoljama. Ali i najveća volja nije mogla u kratko vrieme popraviti griehe stoljećâ. Seljaci nisu shvaćali svoga mladog dobročinca, pa su se u svojoj zasukanosti opirali njegovim savjetima. I njega presvoji neki stid. Oni, koje je htio usrećiti, pod teretom nasliedjenih mana bili su kao bezćutni, pa se uvjeri, da je istinu rekla njegova tetka: »Lakše je sreću naći, nego ju drugima pribaviti.«

Tolstoga opet presvoji želja za znanjem, i prije nepoznata težnja za kojim zvanjem stane se u njega buditi. Zato se devetnaestgodišnji vlastelin godine 1847. oprosti sa Jasnom Poljanom i tetom, pa podje u Petrograd. Sam nije znao, što želi. Dva su puta bila pred njim: ili će u vojsku i krenuti na Magjare (1848/49.), ili će nastaviti i dovršiti nauke, pa uljezti medju činovnike. Sin grofovske obitelji mogaše lako postići i jedno i drugo. Neko je vrieme snovao, da podje u gardsku kavaleriju, ali u njega iznese pobjedu želja za znanjem, te on opet podje učiti pravo. Zanemareni izpit u Kazanu valjalo je sada u Petrogradu nadoknaditi, i on doista strpljivo izdrži dvie stacije kaznenoga prava, ali ga onda ostavi dobra volja. Došlo proljeće, koje je i onako na sjeveru kratko, pa kako je bio za život bezbrižan, ode opet u Jasnu Poljanu, gdje je sve sjalo u proljetnim bojama.

Lav je iz Petrograda poveo sa sobom nekoga glazbenika Rudolfa, čovjeka zapuštena, i stane sa strašću proučavati glazbu, osobito Beethovena. Rudolf, Lav i brat Sergej živjeli su pusto u Jasnoj Poljani. Sergej je osobito ljubio cigane, pače se kasnije i oženio nekom cigankom, pa malo što nije i Lava zaveo, da to isto učini. Dvie godine proživjeli su oni u igri i lovu, u šumu i buci. U to dodje iz Kaukaza, gdje je služio kao častnik, brat Nikolaj. On stane nagovarati Lava, da potraži mjesto u vojsci, ali Lav ga ne htjede poslušati. Tolstomu se više svidjaše na veselom imanju i uz igraći stol u Moskvi, živući ovako od dana u dan. No jedne večeri proigra Tolstoj više, nego bi smio, pa odluči poći s bratom u Kaukaz, na koji je mladež ruska gledala kao na čaroban sviet, kakvim su ga opjevali Puškin i Lermontov. Nesretna ljubav i opustjela kesa gonila je tisuće mladićâ u onaj kraj, ali je gotovo svatko odlazio odanle — razbitih nada.

S proljeća godine 1851. ostavi Tolstoj zavičaj, u kojem se je nauživao do sita. No na put krene i opet bez prave svrhe; jer Lav nije htio da po bratovoj želji udje u vojsku, već je naprosto namjeravao pobjeći iz dotadašnjih svojih prilika. U početku juna dodje onamo. Dva ljetna mjeseca proživje u Pjatigorsku i kazni se sada sâm za moskovske dane oskudievanjem. U seljačkoj maloj izbi najmi stan, odreče se sviju ugodnosti, samo da bi mogao što prije namiriti dugove, kojih je mnogo ostavio u Moskvi.

I ovdje se približi Tolstoj k seljaku; za druga odabere kozaka Jepišku, koji poznavaše zemlju i ljude, pa se stane skitati po lovu i risati za sebe razna mjesta i glave. Vraćajući se jedared iz lova, sretne rodjaka Iliju Andrejevića Tolstoga, pobočnika generala Barjatinskoga. Ilija zovne mladoga Lava k sebi i nagovori ga, da stupi u vojsku kao dobrovoljac. Lav se sada rieši, samo je bilo spoljašnjih zapreka; zaboravio je na ime svoje spise doma, pa je bilo muke dobaviti ih, a bez spisâ nije se ništa moglo urediti. Trebalo je strpljivosti i spremati se za junkerski izpit. Napokon prispiju potrebni spisi. On se podvrgne izpitu u Tiflisu i u jesen godine 1851. unidje u

laku artileriju kao junker. Njegova (20.) brigada bila je u kozačkom selu Starogladovu na lievoj obali Tereka blizu grada Kizljara. Starogladov leži na proplanku, a stanovnici mu se kozaci bave ribanjem i prodajom vina. Čerkesi stanovahu na drugoj obali, pa i ako nisu bila plemena ovih krajeva najopasnija, opet se nisi mogao pouzdavati u njihovu miroljubivost. Ruska se vojska nije nikada mogla podavati miru, jer je u Kaukazu već desetke godina trajalo neprekidno čarkanje. Tolstoj je s vojskom nebrojeno puta obilazio po predjelu i jedared malo što nije život izgubio u tatarskom zarobljeničtvu. To je Tolstoj kasnije vjerno opisao u »Kaukazkom zarobljeniku«.

Ovdje upoznade Tolstoj prirodu brdjanâ i osobito biće ruskoga vojnika u kaukazkim predjelima. Tolstoj se je oslobodio od stare predaje, da je Kaukaz kao »obećana zemlja za nesretne ljude svake ruke«, ali promjena mjesta, nova okolica i drugovanje s ljubljenim bratom povoljno utjecahu na njegovu dušu. Ovi duboki dojmovi prirode, taborskoga života i seljačkoga svieta izazvali su u mladoga čovjeka želju, da stvara, pa tako izadju njegovi prvienci: »Djetinjstvo«, »Jutro nekoga vlastelina«, »Navala«, »Dječačtvo« i »Mladost«. Sva ta djela više su osnovana na doživljajima, nego na mašti, te pokazuju neobičnu samostalnost. Nijedan ruski pisac ranijih decenija nije slobodniji od velikih romantičnih pjesnika domovine nego Tolstoj. On prekida niti romanticizma, na prirodu gleda drugačije; čovjek mu je manje nosilac vanjskih sudbina, nego sviet za se, te on s ljubavlju prati njegov razvoj i volju. Pjesnika našega na Kaukazu najviše zanima, kako se je brdjanin bez okova evropske naobrazbe razvio u slobodi velike prirode, koje promjene prolazi sin naobražena naroda na ovoj medji Evrope i Azije, kako se podaje novim okolnostima, kako ih ljubi i mrzi, kako napokon otupljuje s jednolična života. Tolstoj gleda na Kaukaz kao realist.

9. jula 1852. godine pošlje Tolstoj »Djetinjstvo« u Petrograd Nekrasovu, da ga uvrsti u »Suvremenik«. Nestrpljivo je Tolstoj očekivao odgovor, a kad stiže, bijaše pun priznanja i nade u budućnost. Samo je žalostilo pjesnika, što mu Nekrasov

nije mogao dati nikakova honorara. Već u prvom djelu odkrila se je piščeva silna — iskrenost. Uz djetinjstvo, dječačtvo i mladost htio je Tolstoj opisati i muževno doba, ali nije ove namjere izpunio. Tolstoj je po gdjekoju crtu u pripoviedanju života Irtenjevljeva dakako prikazao drugačije, nego što su baš bili njegovi vlastiti doživljaji. No prirodjena ćud i nagnuća u Irtenjeva odgovaraju pjesniku samomu. Anatomija duše već u ovom prviencu pokazuje, da ju je napisao velik i snažan pjesnički talenat. Kritika je ova tri djela o dobima ljudskim rado izporedjivala u petdesetim godinama s Lermontovljevim »Junakom našega vremena« i Gončarovljevim »Oblomovom«, no ima razlika u tom, što Tolstoj ide samo za tim, da kaže — istinu, ma stajala života! I u »Jutru nekoga vlastelina« može se reći, da je junak Nehljudov — sam Tolstoj.

Uspjeh prvih djela bio je tako zamašan, da je Tolstoj postao slavan; svi književni tabori divili su mu se radostno, bez zavisti i bez uvjeta. Annenkov izjavi svoju priznaju već onda ovako: Po onom, što do danas imamo od njega, brojimo Tolstoga s podpunim uvjerenjem medju prve naše pripovjedače, stavljamo ga o bok Gončarovu, Grigoroviću, Pisemskomu i Turgenjevu, uz imena, koja će za cielo vjekovati u pameti čitateljâ i u povjestnici ruske književnosti!

Mladi častnik Tolstoj boravio je u Kaukazu samo nešto preko dvie godine, od ljeta 1851. do jeseni 1853., ali se je novi sviet kosnuo njegove pjesničke mašte tako, da je u ovo kratko vrieme stvorio nekoliko liepih djela. Sve mu je u Kaukazu bilo novo, priroda, ljudi, običaji. Ravnicu srednje Rusije zamienio je Tolstoj ovdje visokim planinama, otmeni sviet salona izmienio je krugom ljudî, kojima bijaše kultura nepoznata, iz ukočenih družtvenih pravila zašao je u običaje, u kojima bijaše podpuna sloboda i prirodnost. Godinu dana živio je Tolstoj punim životom svoje vojničke i kozačke okoline: čas na obhodima, čas u lovu, sad uz gozbu, a sad kraj ognjišta proste kozačke kuće.

Tolstoj u prvim djelima nije tek po slučaju za pripoviest odabrao oblik, u kojem govori u prvom licu; ovaj oblik bješe

nuždan, jer on pripovieda samo ono, što je sâm opazio i proživio, pa se već u prviencima vidi nezavisnost i samostalnost. On sve gleda na svoje oči, ne zaveden tudjim predstavama, a promatra s jednakom oštrinom malo i veliko, važno i neznatno, dapače za njega i nema razlike izmedju bitna i nebitna. Njegovo je pjesničko zrcalo baš kao i priroda, koja ne poznaje ljubavi ni mržnje. Četiri su pripoviesti njegove, kojim je sadržaj crpen iz Kaukaza. »Navala« je napisana g. 1852., »Sječu šume« svršio je god. 1855. usred sebastopoljske vojne, »Susret u odjelu s moskovskim znancem« potječe iz g. 1856., a najveća od kaukazkih pripoviesti objelodanjena je istom godine 1863. u »Ruskom Vjestniku« pod nadpisom »Kozaci«. Prve su tri pripoviesti prema četvrtoj kao studije prema dotjeranoj slici. U »Navali« riše pisac više rusko vojničtvo, koje polazi u Kaukaz, da steče odlikovanja. Prosti vojnik ne zna za takove pobude. U »Sječi šume« prikazana je povjest ruskoga prostoga vojnika u Kaukazu. Treća pripoviest »Susret« iznosi na vidik osobit slučaj, kako otmen mladić iz priestolnice dolazi u najniži sloj kaukazke vojske. Tolstoj je kasnije često prikazivao, kako kulturni čovjek propada na najniže svrži. U »Susretu« upoznajemo tip takova čovjeka, dosta običan u ruskom plemstvu. Iz sva tri djela progovara čovjek, za koga je moralno usavršenje zadnja zadaća pojedinca i cjeline. Kulturni sviet, koji je pisac upoznao u Petrogradu, Moskvi i Kazanu, uništava sreća, zatomljuje sve dobre pobude, ubija obće dobro. Ondje, gdje je čovjek bliži prirodi, nalaze se vrela sreće i zadovoljstva. Zastupnici družtva prožeti su težnjom za sjajem, čašću i bogatstvom, vrlina im je samo krinka u prigodi. Naprotiv u puka živi dobrota, puk ne teži za blistavom taštinom, hrabar je, prezire smrt, radi plemenito. Zato nam i valja u puku tražiti priliku, da se usavršimo. Ova dobra svojstva ruskoga puka iznosi nam pred oči pisac u kaukazkim slikama.

»Kozaci« su kruna ovih kaukazkih pripoviesti. Tolstoj veli, da je to pripoviest iz godine 1852. U Oleninu je lako prepoznati pojedine crte samoga pisca. Olenina neprestano muči misao o moralnom usavršivanju. On iskreno izpitava svoju

savjest, pa nastoji ukloniti sve, što je slučajno poprimio od kulturnoga svieta. U puku nalazi uvjete sreće, samo što na žalost osjeća, da je nemoguće povratiti se k jednostavnim vrlinama puka. Sreća je u tom, da živiš za druge. Jedna je misao o potrebi usavršivanja, a njoj je posvećena analiza duševnoga života Oleninova. Druga je misao, da samo puk znade za prave kreposti, a to potvrdjuje u pripoviesti krasna karakteristika ljudi pučanâ, zastavnika Ilije Vasiljevića, njegove žene Ulitke, hrabre kozakinje Lukaške i kozaka Jeroške. Pripoviest teče bez ikakova naduvanja, pisac je ovdje napustio pripoviedanje u prvom licu, te prvi put potiskuje u zaledje vlastite doživljaje i iznosi tudji život. »Kozaci« su svakako najzreliji plod prvoga književnog perioda u Lava Tolstoga.

III.

Nemirna duša goni Tolstoga, da se opet vrati kući. Politički su zamršaji medjutim izazvali vojnu. Na 18. maja 1853. Menšikov, carski poslanik, prekide diplomatijske sveze s Turskom. Već 31. maja javi Rusija sultanu, da će prisvojiti dunavske kneževine, te 2. jula priedju ruske čete Prut i zaposjednu Moldaviju. Omer-paša podje im u susrêt. 28. oktobra priedje on kod Vidina rieku Dunav, pa dok su evropske vlasti razpravljale o tom, kako će se vladati prema caru Nikolaju, 4. novembra 1853. naviesti Turska Rusiji rat. Dogodjaji su se razvijali veoma brzo. Već 30. novembra razbije ruski admiral Nahimov tursko brodovlje kod Sinope. Pobjeda Rusâ potakne zapadne vlasti na odpor, te združeni Francuzi i Englezi navieste Rusima rat. Bio je to krvav rat, komu je povjest po pozorištu dala ime krimskoga rata i koji je začudjenoj Evropi s groznom jasnoćom prikazao, da je Rusija bila u unutrašnjosti slaba. Nikolaj I. umre 19. februara (2. marta) g. 1855. u šestdesetoj godini. Dan prije još je dobio viest, da je Liprandi (18. februara) kod Eupatorije doživio poraz od Turaka. Vas izmučen od boli, preko volje liečnikâ, kod ciče zime car

ovrši smotru, te ga na po mrtva odnesu u zimnji dvorac. Njegov osobni liečnik nazva njegov postupak samoubistvom.

Lav je još prije sukoba molio, da bude premješten k onomu dielu vojske, koja je s Gorčakovom bila na Dunavu. Zimi godine 1853. bio je Tolstoj opet u Jasnoj Poljani, gdje su živjeli tetka, sva braća i prijatelj njihov Perfiljev. Istom poslije kratka boravka u zavičaju podje preko Bukarešta k dunavskoj vojsci. Uspjeh Gorčakovljevih četa bijaše neznatan. U prvim mjesecima godine 1853. uzalud su se trudile, da potisnu Turke iz Kalafata s ove strane Dunava. A 4. novembra podje smjelomu Omer-paši za rukom, da se ustali na sjevernoj obali Dunava i da suzbije Ruse kod Oltenice. Medju ranjenim častnicima bijaše i Tolstoj.

Od konca aprila do jula g. 1854. bijahu ruske čete pod zidinama Silistrije. No hrabri Musa-paša i vješti pruski artilerist Grach odbiju sve navale Rusâ i prisile ruskoga vojskovodju, da uzmakne s vojskom preko Pruta. Od Silistrije dodje Tolstoj u Jassy, a odavle u Krim, u Sebastopolj. Sebastopolj bijaše najbolja pomorska utvrda na obalama Crnoga Mora, pa su se saveznici morali jedanaest mjeseca natezati s ruskom uztrajnošću i hrabrošću, dok su presvojili ova vrata južne Rusije. 5. septembra počnu se saveznici ukrcavati. Ruskom je vojskom upravljao Menšikov. Da osujete navalu s morske strane, Rusi 23. septembra potope sve svoje brodove u luci. Dok su se saveznici borili, da se primaknu, okruži vješti obrstar Totleben tvrdjavu utvrdama i bedemima. Neprijatelji su neprestano pucali na tvrdjavu; pa istom kad su Rusi izgubili mnogo ljudi, bili lišeni hrane i vojska njihova već podpuno sustala, poslije strašna juriša 27. augusta g. 1855. budu Rusi napokon prisiljeni na predaju. Hrabrost i požrtvovnost ruske vojske, pomorske i kopnene, s čudom su priznavali i dušmani. Vojnici su neumorno izvršivali naloge Totlebenove; sve je radilo oko utvrdâ grada, svi stanovnici, zaneseni ljubavlju domovinskom, podpomagali su vojsku; djeca i žene također nisu se izbavile; dapače kažnjenici, oslobodjeni tamnice, natjecali su se u požrtvovnoj pomoći. Nedjelje i mjesece lebdjela je smrt nad uli-

cama grada. Bombe i zrna zviždahu zrakom. Neprekidna pucnjava otimaše stanovnicima mir.

Tolstoj bijaše dionik sviju ovih pogibelji. Njegovo mjesto bijaše najopasnije, na četvrtom bedemu: nije bilo ure bez smrtne pogibelji za posadu. Pa ipak je pjesnik našao zgode za prvu sebastopoljsku pripoviest (Sebastopolj u decembru). Drugovi su ga ljubili i štovali, bio je valjan vojnik i dobar, veseo drug. Dok su se čete najviše patile, čitala je Rusija, sva u zanosu, pjesnički opis njihova junačtva u radnji jednoga od suborilacâ. I cara Nikolaja zanese djelo mladoga častnika, dapače on zapovjedi, da maknu ovoga darovitog vojnika s četvrtoga bedema i da paze na njegov život. Tolstoga u maju premjeste u Belbek i učine ga ondje zapovjednikom gorske baterije. I ovdje je Tolstoj dospio napisati »Sebastopolj u maju« i usred ratne buke dovršiti »Sječu šume« iz kaukazkih uspomena.

Dne 4. (16.) augusta 1855. vodio je svoju bateriju u kreševu kod Černe. Malo prije toga dodje u Krim barun Vrevski, donesavši Gorčakovu od cara poruku, da odmah sazove vieće i onda izvrši njegov zaključak. Bojno vieće odredi, da se pokuša pozicija saveznikâ na jugu i iztoku Sebastopolja razbiti pobočnom navalom. No general Faucher ponovno odbije ruske čete i osvoji obalu rieke Černe zajedno s mostom za ledjima Rusa. Nesretna epizoda u ovoj krvavoj bitci odlučno se dojmi sudbine mladoga Tolstoga. Zaveden krivo razumljenim nalogom vieća pokuša general Read, da učini juriš na Fedjuhinske visove, te je s više vratolomnosti nego uvidjavnosti gonio svoje hrabre pukovnije u sigurnu smrt. Nekoliko dana iza toga pjevale su čete sebastopoljske pjesmu rugalicu o nerazumnom postupku svojih vodja, a po tiho se govorkalo, da ju je spjevao Tolstoj, glasno dakako nije ga smio nitko pomenuti. I doista Tolstoj bijaše sastavitelj. Pjesma nastade u taboru, slučajno, kao ideja cjeline. Častnici su baterije posjedali oko ognja, pa se porodi misao, da svatko štogod zapjeva. Svatko je morao po redu sastaviti po strofu. Ali im ne podje za rukom sklepati valjanu pjesmu, vriednu, da se zapamti. Drugi dan donese Tolstoj drugovima svoj sastavak. On ju pročita uz obće kli-

canje, zbor ju odpjeva veselo, i za čas bijaše u ustima sve posade sebastopoljske.

Počevši od 5. (17.) augusta trajale su navale gotovo bez prekida, tako da Rusi nisu imali vremena, da popravljaju razorene utvrde, pa se je već znatno umanjio i broj braniteljâ. Pošto je 25. augusta (5. septembra) grozan bombardement trajao vas dan i noć, poharao grdnu silu, 5000 Rusa na bedemima i u gradu usmrtio, započne se 28. augusta (8. septembra) upravo o podne glavni juriš. Ob noć se odluči sudbina strašne bitke. Što je još od ruskih utvrda bilo u rukama ruskim, zapovjedi Gorčakov, da se razprska u zrak.

Tolstoj je neprekidno bio kod vojske, pa je prošao sve muke obsade na svojem mjestu kao zapovjednik gorske baterije. Na dan odlučne bitke stajao je medju hrabrim braniteljima utvrdâ, a ob noć ode i Tolstoj s četama, koje su morale ostaviti grad. Zapovjednik artilerije Kryžanovski naloži Tolstomu, da iz izvješćâ artilerijskih častnika sviju bastija sastavi obćenit izvještaj, koji je onda odnio u glavni grad. On je na ime odmah poslije krvavih dogadjaja 28. augusta (8. septembra) kao kurir poslan u Petrograd. No prije nego se je kobna godina dovršila, on se zahvali. Odloži mač, da se prihvati — pera.

Svjetski dogadjaj duboko se dojmi Tolstoga. Ovdje je bilo ratovanje drugačije nego u Kaukazu, ovdje je vriedila inteligencija, koliko i hrabrost, ako ne i više, ovdje je on poslušnost, ljubav prema domovini, zanos našao u prostoga vojnika i u naobraženoga častnika. Pa ako je i ovdje zamietio lakomost, slavičnost i taštinu uz hrabrost i požrtvovnost, — ovdje je opreka, koju je pjesnik našao u Kaukazu, uzmakla pred zajedničkim predmetom zanosa: pred domovinom. Tolstoj opet prikazuje, što je vidio i doživio, na oko bez umjetničkih namjera. Ništa mu nije dobro, ništa zlo; on ne potiče na hrabrost crtajući junačka djela, ne odvraća od zla prikazujući grozotu; ljudi mu ne mogu biti ni zlotvori ni junaci u pripoviesti. Njegov je junak — istina. Tolstoj je odabrao tri momenta: vrieme razvoja — u »Sebastopolju u decembru«, vrieme preo-

*

brata — u »Sebastopolju u maju« i vrieme tragičkoga svršetka — u »Sebastopolju u augustu«.

Veliko umiranje u Sebastopolju poučava pjesnika, kako je ništav život pojedinaca prema cjelini, prema vječnim idejama. On je uvidio, da se narodi ne mrze, nego ih dovode do sukoba zablude njihovih vodja. Za primirja Rus i Francuz obće kao prava braća. Puk trpi s toga, što ljudi ne uvidjaju onih blaga, koja se u njega kriju. Dapače častnik ne cieni hrabrosti u svojih vojnika. Tako se opet povraća Tolstoj k svojoj omiljeloj ideji.

Došavši Tolstoj u Petrograd proveo je prvu noć pod krovom I. Turgenjeva, koji ga je cienio i gostoljubivo mu otvorio svoj dom. Za Tolstoga je poslije ratnih napora imala priestolnica dvostruki čar. Gozbe i karte, cigani i ciganke zadržavahu ga dugo u noć. No ovaj bučni život ne otudji ga knjizi, a Turgenjev bijaše mu najbolja veza s književničkim krugom oko »Suvremenika«. Iz godinâ 1856. i 1857. imademo slike dviju skupina, koje prikazuju Tolstoga usred drugova književnika. Na obje slike nahodimo Grigorovića i Turgenjeva, na prvoj osim toga Gončarova, Družinina, Ostrovskoga, a na drugoj Nekrasova, Sologuba i Panajeva. Najveći je ugled imao Turgenjev. U sastancima bijaše Tolstoj rodjeno protuslovlje. Tako je jednoč dokazivao, da je Shakespeare — mažikarta.

Pored »Mladosti« (g. 1856.) objelodani Tolstoj u ovo doba svoga kratkog boravka u Petrogradu iz pobude gradskoga života »Markerove zapiske«, »Dva husara«, »Mećavu« i »Alberta«. U prvoj pripoviesti prikazuje moralno propadanje mlada čovjeka liepih sposobnosti u vrtlogu priestolničkih bekrija. U »Dva husara« crta opreku dvaju perioda vremena i njihovih ljudi, koji su jednaki u svojoj pokvarenosti. »Mećava« je opis puta, koji pripovjedač za strašne zimske noći prevali od jedne postaje do druge u zemlji donskih Kozaka. »Albert« je (1857.) osnovan na pjesnikovu doživljaju, a junak je pripoviesti — glazbenik Rudolf, koga je Tolstoj poveo sa sobom u Jasnu Poljanu. »Albert« se više, nego »Dva husara«, primiče obliku novele.

IV.

U januaru godine 1857. javi Tolstoj svojim prijateljima, da je odlučio poći u Pariz. Trajalo je još mjesec dana, dok ga je mogao pozdraviti krug Rusâ, koji se je oko Turgenjeva sakupio u francuzkoj priestolnici. U Njemačkoj se je Tolstoj malo zadržavao, već 17. februara nalazimo ga u Parizu, gdje je ostao jedno sedam nedjelja. Ondje je nastojao upoznati život u svim pojavama, pohadjao je Sorbonnu, a nije se bojao gledati smaknuće s pomoću guillotine. U aprilu i maju preleti Italiju. Nigdje u pjesnikovim djelima ne nahodimo svjedočanstva o dojmovima Rima i Italije. Dublje ga se dojmi Švica sa svojim stanovnicima raznih narodnosti. U junu stigne onamo, pohodi sva glavnija mjesta i uzpne se na neke visove Alpa. No svagdje ga najviše zanima čovjek i njegova patnja. Kad je ostavljao Švicu, da se vrati u domovinu, već je nosio u kovčegu rukopis nove radnje »Luzern«. I ovdje se prepleće mašta i istina. Pjesnik nam opisuje, da ga je opet obuhvatila sumnja, dapače očaj poradi svega, što pod imenom civilizacije hini napredak čovječanstva. Govori se o nekom Tirolcu, koji uz guitaru pjeva pred hôtelom, a Tolstoj ga na užas sviju gostiju zovne k stolu u veliku dvoranu na čašu vina. Putujući Zapadom Tolstoj nije našao, što je tražio, nije odkrio odgovora na sva pitanja, koja su ga mučila.

Na koncu ljeta evo Tolstoga opet u Jasnoj Poljani. Oko sredine oktobra preseli se s bratom Nikolajem i sestrom Marijom u Moskvu, gdje je mnogo obćio s pjesnikom Fetom. Tolstoj je mnogo vremena provodio u dobru družtvu uz ples i šampanjac, a u zlu družtvu uz karte, pijanke i ciganice. Uza to se je Tolstoj mnogo bavio gimnastikom, koja je upravo ušla u modu. O podne si ga mogao redovno naći u dvorani za gimnastiku, odjevena od glave do pete u trikot. I inače bijaše Tolstoj uzor modnoga kavalira. Svoj moskovski boravak prekide Tolstoj kratkim putovanjem po tudjini. Novom željeznicom krene preko Varšave u Pariz, a odavle u Dijon. Ovdje iz svojih uspomena napiše crtu »Albert«.

O božiću je Tolstoj opet bio medju svojima doma. Poslije nove godine malo što ne zaglavi u lovu na medvjede. Naletio medvjed na njega, stao ga grizti u čelo i lice, no na viku pogoničevu medvjed se preplaši i ostavi Tolstoga na sreću još živa, ali nemilo izmrcvarena. Godinu 1858. i 1859. provede Tolstoj što u divljoj zabavi, što opet u radu. Samo silna snaga spasi njegov talenat od propasti. U pripremi za odlazak sastavio je zadnji dio »Triju smrti«, smrt drveta. Iz Moskve bi po gdjekad odlazio na imanje i u Petrograd. Pod konac godine 1859. pohodi Turgenjeva na Spaskom imanju. Došavši poslije toga na Jasnu Poljanu, dade se opet na gospodarenje. U isto doba na žalost počela se njegova težka briga oko brata Nikolaja, koji je Lava ljubio kao sina. Nikolaju je prietila sušica, te se sva obitelj ljuto zabrine. Napokon ga braća nagovore, da podje za granicu, a jedan će od braće s njime. Čuvši za to Turgenjev ponuka ih, da dodju u Soden kraj Frankfurta, gdje je sâm boravio. Nikolaj podje sa Sergejem na put u Soden. Sestra i Lav ostadoše doma, ali ne imahu mira, te tako ode i Marija sa troje djece, a doskora čuvstvo osame otjera i Lava.

Lav odluči poći na velik put po Evropi sa znanstvenom svrhom, hoteći na ime da upoznade pučki život po Evropi i metode za pučki uzgoj. Od knjigâ osobito ga zanimahu Auerbachove novele. Dne 5. jula stigne morem u Stettin, a odavle krene u Berlin, gdje ga je čekala sestra Marija. Dočim je Marija otišla u Soden, ostane Lav nekoliko dana u Berlinu, gdje je pohodio galerije i predavanja Droysenova i Du Bois-Reymondova. Odavle podje u Lipsko, a onda u Draždjane, gdje pohodi Auerbacha, zatim ode u Kissingen, gdje se upoznade s Fröbelom, sinovcem čuvenoga osnivača »zabavištâ« za djecu. Ova su dva čovjeka mnogo utjecala na njegovu odluku, da osnuje doma pučku školu. U to doba počeo se Tolstoj takodjer diviti — Lutheru.

Iz Sodena su dolazili crni glasovi, liečnici su svjetovali, da Nikolaj podje u Italiju. U to dodje sâm Nikolaj sa sestrom u Kissingen k Lavu. Odavle krenu braća u Frankfurt, gdje je

sebi po svoj prilici dobavio Lav sliku Schopenhauerovu s njegovim podpisom. Njega su djela Schopenhauerova od prije privlačila.

Za kratko vrieme, za mjesec dana umre Nikolaj u Hyèresu kod Nizze u naručaju Lavovu. Lava se to dojmi upravo užasno, te nije mogao duže izdržati u Nizzi, nego u početku novembra primirivši se malo podje preko Marseillea u Ženevu.

Još punih šest mjeseca proučavao je Lav po gradovima Evrope. Najprije podje u Italiju: Livorno, Firenza, Rim, Napulj bijahu postaje ovoga puta, koji je trajao od decembra 1860. godine do početka januara g. 1861. Iza toga podje u Pariz, gdje je promatrao ljude. Pod konac februara pohodi London, pazeći najviše na škole i na život svjetine. Na povratku se zadrži u Bruselju, gdje nadje Proudhona, braniča demokratske republike, i poljskoga historika Lelewela. U Rusiju se vraćaše opet preko Njemačke. Bio je u Weimaru, pohodi Gothu, Eisenach i Jenu poradi zabavišta. U Berlinu potraži Diesterwega, sina poznatoga pedagoga. Poslije pet mjeseci evo ga opet u domovini. Preko Petrograda i Moskve povrati se 10. maja u Jasnu Poljanu, a već 12. maja predade molbenicu vladi, da smije osnovati školu. U to ga pozove Turgenjev, da dodje u Spasko, pa da će onda pohoditi susjeda Feta na njegovu imanju Stepanovci u orelskoj guberniji. Sastanak prijateljâ svrši se kobno po Tolstoga i Turgenjeva.

Turgenjev i Tolstoj nikada se nisu mogli pravo složiti, premda su obojica težila za prijateljstvom. Turgenjev je držao Tolstoga za najvećega pjesnika Rusije, na smrtnom logu piše mu Turgenjev pismo olovkom i zaklinje ga, da se vrati k umjetnosti. No Tolstoj bijaše odviše samostalan, odviše radikalan. Obćeći s prijateljima bio je nagao i nesmiljen. On je priznavao Turgenjevu veliku naobrazbu, ali je osudjivao njegovu »težnju za efektom«. Do preloma medju njima došlo je u junu 1861. godine na imanju Fetovu, gdje se je slavio rodjeni dan domaćičin.

Gosti su se sakupili u blagovaonici u 8 sati u jutro. Domaćica sjedjaše na pročelju, a pred njom bijaše samovar, naprema njoj bio je domaćin. Uz domaćicu posjedali su Tur-

genjev s desna, a Tolstoj s lieva. Fetovka znajući, kako se Turgenjev ozbiljno zanima uzgojem svoje (nezakonite) kćeri, upita ga, je li zadovoljan svojom englezkom guvernantkinjom. Turgenjev ju stane hvaliti i pripovjedi, kako ga je ona u svojoj englezkoj točnosti zamolila, neka odredi svotu, koju smije kćerka upotrebiti za dobrotvorne svrhe. — Sad zahtieva, reče Turgenjev, da moja kćerka svojim rukama loše odielo biednikâ odnosi kući, sama ga popravi i vrati, komu pripada.

— Pa to držite za dobro? upita Tolstoj.

— Svakako, to dobročinku dovodi u tiesan dodir s pravom biedom.

— A meni se čini, da razmaženo djevojče, koje na koljenima drži mrljave, smrdljive dronje, glumi pravu komediju.

— Moram Vas moliti, da ne govorite tako, zaviče Turgenjev i nozdrve mu zadršću od jeda.

— Zašto ne bih govorio, o čemu sam uvjeren? odvrati Tolstoj.

Još nije domaćin dospio, da im presieče rieč, kad već ustade Turgenjev i okosi se na Tolstoga:

— Onda ću Vas uvredom prisiliti, da šutite.

Na to se Turgenjev uhvati za glavu objema rukama i ode u drugu sobu. Za čas se opet vrati, da se oprosti s domaćinom i domaćicom, te još isti dan ode.

I Tolstoj ostavi toga dana Fetov dom, pa napiše Turgenjevu izazivno pismo. Turgenjev mu odvrati uljudno. Tolstoj se razbjesni i pisa Fetu, da prezire Turgenjeva, dapače uvriedi i Feta. U pismu Annenkovu veli Turgenjev, da nikad nije mogao pravo ljubiti Tolstoga.

I tako malo što se Tolstoj i Turgenjev nisu pobili. No na sreću pisa Tolstoj Turgenjevu, da ne želi dvobojem podati hrane brbljanju, jer nema ni volje ni uzroka, da razveseljuje sviet skandalima.

No razpra se ne svrši. Polazeći doskora u Pariz, dočuje Turgenjev u Petrogradu, da Tolstoj razprostranjuje u Moskvi kopiju lista, koji je pisao njemu. Taj list bijaše prenatrpan surovim uvredama, te ne preostade Turgenjevu ino,

nego da Tolstoga izazove — nakon težke duševne borbe. Tolstoj je medjutim mogao Turgenjeva uvjeriti, da je njegova objeda podpuno neosnovana, da je ona viest sasvim izmišljena. Turgenjevu pane kamen s grudi. Svakako su njihove naravi bile odviše oprečne za prijateljevanje. O književnoj takmi ne može biti govora, jer u Turgenjeva nije bilo zavisti ni za liek. No ni do izražena neprijateljstva nije moglo doći medju njima, Turgenjev je bio odviše plemenit, a Tolstoj previše kršćanin, da bi se to moglo dogoditi.

Godine 1878. ponudi Tolstoj za deset godina starijemu Turgenjevu pismenu pomirbu, a Turgenjev ju iz Pariza objeručke prihvati, te od onda započne se medju njima srdačna korespondencija. Za tri mjeseca poslije onoga pisma pohodi Turgenjev Tolstoga u Jasnoj Poljani. Iza toga Tolstoj više puta potraži Turgenjeva u Spaskom, kako je i Turgenjev češće dolazio u Jasnu Poljanu. Turgenjev je samo žalio, što je Tolstoj ostavio umjetnost, te je njegov preobrat držao za zabludu. Kad je g. 1883. Turgenjev umro, bio je Tolstoj upravo poražen s gubitka čovjeka, koji je bio tako nježan i pun ljubavi kao malo tko.

V.

Kad se je Tolstoj vratio doma, bilo je kmetstvo (g. 1861.) već dokinuto, pa je plemstvo i seljačtvo čekala težka zadaća, da se snadje u novim okolnostima i da uredi putove za budućnost. Plemstvo ponajviše nije pristajalo uz dokinuće kmetstva, samo malen broj vlastele dao je seljacima slobodu već prije zakona, kako je na priliku uradio Tolstoj. Odkupom su upravljali plemići, koje je vieće kao »posrednike mira« odredilo. Posrednikom mira postade i Tolstoj u svojem kotaru, pa se je u tom svojstvu pokazao odanim prijateljem puka. Nakon nekoliko godina (god. 1868.) uvjeri se Tolstoj, da je emancipacija kmetova doniela i zla, jer je prenaglo uvedena, prije nego je kao u zapadnoj Evropi proizišla iz zahtjeva puka i iz nužde. Medjutim kao posrednik mira radio je tri godine

i pol sa svim marom; da doskoči siromaštvu, mogao mu je dostajati zakon, no da ukloni neznanje, valjalo mu misliti na školu. Tako on godine 1861. otvori u Jasnoj Poljani svoju školu. Do g. 1863. bavio se Tolstoj samo oko škole. U kotaru je stao osnivati nove škole, dok ih nije bilo dvanaest, a uviek je tražio nove metode i poučavao sâm u raznim predmetima ne ušteći sebi ni časka za odmor. Razumije se, da je polazak škole bio za djecu bezplatan. U početku su dolazila samo djeca iz Jasne Poljane, no doskora navrvje djece i iz drugih sela. Poučavajući djecu dodje Tolstoj do resultata, da je sav dotadašnji postupak u obuci bio na nevaljalu putu, pa zadrži samo dvie točke od svega, što je po Evropi vidio: na ime metodu parizkoga glazbenika Chereta i što veću upotrebu staroga zavjeta. Ovako zadje Tolstoj na široko polje pedagogijskih teorija, pokrene pedagogijski list »Jasnu Poljanu« godine 1862. List je donosio razprave, školska izvješća i u dodatku pripoviesti za djecu i puk. Osvrnuvši se na rad evropskih pedagoga pita Tolstoj: Što valja raditi Rusima? Njemu je kriterij pedagogike samo — sloboda, jedina je metoda naobrazbe izkustvo; učenik smije naobrazbu i odbiti, ako ga ne zadovoljava. Tolstoj drži, da se učitelj ne može stvoriti školom, kao ni pjesnik ni umjetnik. Čitanje i pisanje nisu osnova naobrazbe, to je samo vještina, dočim je naobrazba znanje činjenicâ i njihovih sveza. Po tom je čitanje i pisanje tek neznatan dio one zadaće, koju ima pučka škola. List Tolstoga iznio je svu silu novih misli o pučkoj naobrazbi. »Suvremenik« prizna de, da je praksa Tolstoga izvrstna, ali za teoriju reče, da je protuslovna. U »Ruskom Vjestniku« napisa članak o tom nastojanju Tolstoga njegov prijatelj, gimnazijski profesor tulski Markov, koji uztvrdi, da je pučka škola u Jasnoj Poljani najbolja od sviju u Rusiji, ali se okosi na teorije Tolstoga. Uz neke nedostatke našao je Markov i velikih vrlina u tom pedagogijskom pokušaju, on hvali nastojanje, da se pučka naobrazba vodi na putu samostalna organična razvoja bez utjecaja vladina, svidja mu se težnja za što većom slobodom u obuci i u uredbi škole, povladjuje prirodnoj metodi, i pristaje na to,

da se pazi na duševne potrebe puka i da se uporedo valjano proučava njegov značaj i život. Ujedno iznese Markov svoje teze, a Tolstoj mu odgovori u obširnu članku, te za uzvrat zabilježi svoje teze, medju kojima se uči: Naobrazba je slobodna, zato je zakonita i opravdana, dočim je uzgoj silovit, pa po tom je nezakonit i neopravdan; uzgoj imade svoje porietlo u obitelji, u vjeri, u religiji i u družtvu; družtveni je uzgoj osnovan na obsjeni ljudskoga razuma. Očito se odavle razabira velika ljubav Tolstoga prema puku, trebalo je samo korak popoći, da rekne: Mi treba da idemo u školu puku! I doista Tolstoj to doskora uztvrdi ne bojeći se nikakovih prigovora. Tako je Tolstoj pošao na put Rousseauvljev. »Čovjek dolazi na sviet savršen«, reče Rousseau, a ova velika rieč nepokolebiva je za Tolstoga. No u zaključcima on je odmakao od Rousseaua. Francuzki filozof ne drži poput Tolstoga, da se čovjek uzornoj harmoniji istine, ljepote i dobrote udaljuje svaki dan i svaku uru, Rousseau ne uči, da bi se razvit, obrazovan, kulturan čovjek morao učiti u nerazvita seljačkoga dječaka, Rousseau ne veli kao Tolstoj: »Uzgoj kvari čovjeka i ne poboljšava ga. Što je koje diete pokvarenije, to ga manje valja uzgajati, to više treba mu dati slobode.« Kako Tolstoj uči, diete treba samo materijala, a podavati mu ga mora odrastao čovjek, učitelj, da se diete skladno i svestrano usavrši po v l a s t i t o m nagonu.

Ni nemir putovanjâ, ni bol za bratom, ni briga oko škole nisu mogli zatomiti u Tolstoga potrebu, da radi na pjesničkom polju. Sve ga je nukalo, da pjesnički obradi probleme, koje je sreo promatrajući život. Odavna je već Tolstoj posumnjao o vriednosti kulture; u prostonarodnom čovjeku, koji je prost od kulture, nahodio je ne samo čistija osjećanja, nego takodjer veće umjetničke sposobnosti. Za sve oblike, u kojima živu ljudi »družtva«, držao je Tolstoj, da su se preživjeli, da su izhitreni, da ubijaju sreću; pa se tako dade na to, da izpita velika pitanja čovječanstva.

U kratkom vremenu od pet godina napisa Tolstoj pet djela: »Tri smrti« (g. 1859.), »Obiteljsku sreću« (g. 1859.),

»Polikušku« (g. 1860.), »Kozake« (g. 1861.) i »Platnomjera« (Holstomêrъ, g. 1863.). U prvoj pripoviesti prikazuje se problem čovječje smrti, u drugoj se iznosi na vidjelo ljubav u braku, »Polikuška« prodire u duševni život jadnoga kmeta, »Kozaci« nam podaju opreku prirodnoga i kulturnoga života, a »Platnomjer« nalazi korien sve ljudske biede u pojmu vlastničtva.

Tolstoj je više puta pokušao odgonenuti tajnu smrti, no dok je prije promatrao smrt pojedince, nastoji ju sada shvatiti u njenoj općenitosti. Kako podnosi smrt gojenac civilizacije, a kako sin prirode dočekuje konac, kako li se svršuje ono, što je neživo u prirodi — drvo? Priroda ne poznaje smrtne borbe ni smrtnoga straha. Pučanin sa svojim prirodnim osjećanjem dočekuje smrt gotovo onako kao drvo u šumi, a njegovi se domari vladaju prema njemu kao drveće prema usječenu drvetu. Drveće s ponosnijom radošću širi svoje nepomične grane u novom prostoru, a jadni poštarski sluga raduje se novim cipelama, kojih mrtvacu više ne treba. Samo čovjek, koji se je udaljio od prirode, pati, kad mu se primiče konac.

Problem braka odavna je zanimao Tolstoga, pa štogod je o tom Tolstoj pisao, u svezi je sa doživljajem. Sve ono doba, dok je živio kao neženja, čeznuo je Tolstoj za drugaricom svoga života, pa su ga usred vrtloga priestolničkih zabava i užitaka mučile sumnje, koje mu je nametala savjest. Sad se je nejasna težnja pretvorila u jasnu želju, da osnuje obitelj. On je već prevalio mlade godine, djevojka njegova izbora cvatući je rasla uza nj. On je bio prijatelj i vršnjak njezine majke, — može li biti sreće medju njezinom kćerkom i njim? Tako se je u duši piščevoj izpreplela općenitost s osobnim osjećanjem, pa je pitanje o bračnoj sreći isto tako zanimalo srce snubokovo, kao i maštu pjesnikovu. Nije slučajno, što se imanje Mašino u pripoviesti zove »Pokrovskoje« po ljetnom boravištu obitelji Behrsove.

No Maša još nije bila njegova, pa je tako »Obiteljska sreća« u neku ruku san o budućnosti, opis onoga, što bi se jednoč moglo dogoditi kod razlike godinâ i značajeva. Poradi

većega kontrasta moraju se u romanu gdjekoje zbiljske okolnosti promieniti. Sergej Mihajlović od materina prijatelja postaje očevim. Dočim je Tolstoj u životu sâm, u pripoviesti svojoj slici pridaje o bok majku. Misao je piščeva jasna u pripoviesti: Sreća ljubavne omame traje samo kratko vrieme, vezana je o mlade godine, pa se s vremenom mienja u čuvstvo zahvalnosti i suvislosti. Da se možeš zadovoljiti ovom promjenom sreće, treba da si prevalio potrese mladosti. Ali promienjena sreća nije zato manja. Ona ljubovnike ujedinjuje iznova u životu njihova djeteta. Obiteljska sreća nije bura prve ljubavi, nego trajna zajednica u brizi oko djeteta, koje drugovanju roditeljâ podaje posvetu.

»Polikuška« nam oprečava vlastelinku i biedni puk, koji je u svojoj gluposti izgubio sviest čovječjega dostojanstva, pa je izvrgnut svim hirima onoga, komu pripada dušom i tielom. Kmetstvom, neznanjem i lienošću puka koriste se upravitelj i starosta još više nego sama gospoštija. Polikuška je ubogac kmet, sluga, koji se je po želji svoje vlastelinke oženio, pa sa ženom i djetetom živi u skromnu stanu. Vlastelinka u svom hiru zaželi, da stvori valjana čovjeka od zanemarena Polikuške, koji ne može što vidjeti, da ne odnese. Vlastelinka ga pošalje jednoč sa 1500 rubalja u grad, ne bi li upravitelju dokazala, da je Polikuška ipak dobar čovjek. Polikuška odoli na putu svim napastima, ali po nesreći izgubi novac, koji je radi veće sigurnosti stavio pod kapu na glavu. Od očaja jadan se čovjek objesi, a žena mu poludi. U to se javi stari Dutlov, da je našao novčani list. Tolstoj ne želi u ovoj pripoviesti prikazati vrline prostih ljudi, nego samo njihovu biedu.

Uzrok pučke biede nahodi pisac u uvriežênom svaćanju vlastničtva. Dok jedan čovjek može za drugoga reći, da pripada njemu, dotle jedna nepravda radja drugom i stvara se poredak, u kojem jedan ništa ne radi i trati, a drugi pod prevelikim teretom stenje i pogiba. Ovu misao u pjesničkoj izporedbi izriče »Platnomjer«. To je neka vrst životinjske i ljudske basne, u kojoj se riše izrabljivanje jednoga bića na korist drugoga. Ovo je prva pripoviest Tolstoga, koja nije

osnovana na vlastitom opažanju. Povjest »Platnomjera« izmislio je pjesnik Stahović, pa je brat pokojnoga pjesnika priobćio gradju Tolstomu. Ovdje nam prikazuje Tolstoj sudbinu stara kljuseta, koje ljudi gone od ruke do ruke, kao da nema osjećanja, kao da nije živo biće.

Iz sviju pripoviesti čuje se glas pjesnikov: Ne vjerujte »napredku«!

»Kozaci« su Tolstoga zanimali deset godina, te pokazuju bolje, nego ikoja radnja u prvom periodu, neprestanu borbu pjesnikovu. »Kozaci« propoviedaju misao o žrtvovanju samoga sebe i o radu za druge, pa ujamčuju, da nam valja poći puku u školu. Glavni im je motiv uvjerenje, koje se slabije ili jače razabira iz sviju djela piščevih, — da je kultura neprijateljica sreće.

Škola u Jasnoj Poljani imala je ljetne praznike. Marljivi upravitelj obuke i časopisa trebao je počinka, jer je patio na duši i tielu. Stari nemir i sumnje opet su ga zaokupile, poimence ga je mučila slutnja, da boluje od sušice. Usred nastojanja za puk morila ga je već misao, da mu je sva muka uzalud, boljelo ga je, što ne mare za njegovu osnovu osobe, kojima bi to bila dužnost. U takovu stanju odluči poći preko ljetnih praznika u Samaru.

Dvoje školske djece, koja su se u školi odlikovala, povede sa sobom, kad je u aprilu ostavio Jasnu Poljanu. Najprije podje u Moskvu, da se oprosti s prijateljima i da uredi razne poslove, jer je upravo ugovarao s Katkovom o štampanju »Kozakâ«. Novaca baš nije bilo previše u Tolstoga. Ozbiljni pedagog Jasne Poljane boraveći medju drugovima u Moskvi nije se mogao očuvati od mladenačkih nagnuća, pa je jedne večeri zaigrao honorar »Kozaka«. Katkov mu dade unapried 1000 rubalja, a Tolstoj time namiri svoj kartaški dug.

To su bili zadnji trzaji uzburkana neženjskog života. Ali su već tada zlu kob pjesnikovu u Moskvi oplakivale liepe oči s većom srdačnošću, nego bi išlo samo pjesniku. Ove su suze plakale za čovjekom ljubavi.

Tolstoj je u Moskvi mnogo polazio kuću dra. Behrsa.

Bijaše to čovjek njemačkoga porietla, evangelik, liep i ugledan; u svojim mišljenjima bijaše originalan kao i u pojavi, odielu i manirama. Dr. Behrs je rado smišljao nove medicinske ideje, koje su bile neizvedive, no drugovi su ga ipak rado slušali, jer je bio veseo čovjek i dobar drug. Liečio je ponajviše po aristokratskim kućama, a osobito su ga voljele gospodje otmenoga svieta. Kao liečnik komandanture i teatra imao je stan u Kremlju. U kasnijim godinama postane nadzornikom vojničkih bolnica u Tuli. Potjecao je iz baltijskih pokrajina ruskih, a govorio je ponajviše francuzki. Njegova žena, rodjena Islenjev, bijaše Ruskinja pravoslavne vjere. Po ruskom zakonu u takovu slučaju moraju se djeca uzgajati u pravoslavlju. To je podavalo doktorovoj kući osobit značaj. Djeca su uzrasla uz tri jezika: ruski, njemački i francuzki. Behrs je imao osmero djece. U to doba — godine 1862. — tri su kćeri već poodrasle, Marija, Sofija i Tatjana. Ostala braća bjehu još malena. Majka sa kćerima učini kuću svoju stjecištem ponajpače plemićkoga kruga, u njih se je mnogo gojila glazba, koju je i Tolstoj ljubio, te su se svi divili krasnomu altu treće kćeri. Kućom je upravljala gospodja, koja je muža nadvisivala i duhom i značajem.

Lav Tolstoj bijaše od najranije mladosti oprijateljen s obitelju Islenjevâ. Njegov otac i stari Islenjev bijahu susjedi i pobratimi, a Lav je uzrastao zajedno s kćerju susjedovom, kasnije gospodjom dra. Behrsa, koja je bila samo za podrugu godinu starija od Tolstoga. Pjesnikovi su prijatelji znali, da on veoma rado zalazi u kuću Behrsovu i da misli na ženitbu, ali nisu znali, koja je od kćeri odabranica njegova srca, valjda nije znao još ni sam Tolstoj. Njega je vuklo u ovaj dom, koji je on ljubio i koji se je svakoj njegovoj sreći iskreno radovao, a zajedno s njime žalio s neprilike, u koju bi kad zapao. Kad je Tolstoj pripoviedao, da je morao Katkovu za 1000 rubalja prodati »Kozake«, s velikom su ga pozornošću slušale kćeri, koje su sjedile za stolom, pa kao sluteći, o čemu se zapravo radi, odu zaplakane iz sobe.

Iz Moskve ode Tolstoj sa svojom malom pratnjom u Nižnji Novgorod, a odavle na parobrodu po Volgi u Samaru,

gdje se je liečio kumysom. Okriepljen vrati se Tolstoj doma. U julu pozdravi svoje imanje, ali ne izdrža dugo, jer ga je vuklo u Moskvu. U njega je bila tvrda odluka, da Jasnoj Poljani dade gospodaricu, pa da se izpuni san, o kojem je mnogo i odavna sanjao. Druga kćerka Behrsova Sofija bila je odabranica njegova srca.

Behrsovi su stanovali dvadeset vrsta od Moskve u malom zaseoku, koji se zove Pokrovskoje Glebovo. Tolstoj je imao sobicu u gradu. Ali tko bi ga ovdje tražio, ne bi ga našao, jer je vas bogoviti dan probavljao u kući prijateljske obitelji.

Medjutim dogodi se čudan slučaj u Jasnoj Poljani, oblast pošalje svoje organe, da pretraže kuću grofovu, jer je on podupirao mlade djake moskovskoga sveučilišta i učiteljišta. Svaki djak bijaše u ono doba sumnjiv, pa se je naslućivalo, da je i Tolstoj vodja kakove političke skupine. Durnovo dodje u Jasnu Poljanu, da pretraži i učenike, ali se pokaza nevinost Tolstoga. Jedina je posljedica bila, da se je Tolstoj što brže vratio iz Moskve na imanje. Sada osvanu veseli dani za Jasnu Poljanu, polovica obitelji Behrsove dodje amo u pohode: majka, tri starije kćeri i jedan sin. U Ivicama, kamo je obitelj otišla iz Jasne Poljane, zaruči se potajno pjesnik s drugom kćerju Sofijom. Sve se dogodi onako, kako je kasnije pjesnik prikazao u romanu »Ana Karenjina«.

Sofija bijaše liepa djevojka visoka rasta, plemenita lica, kestenjaste kose, krasnih modrih očiju, koje su odavale duh i zanos. Uzgoj joj bijaše dobar i skladan. Poznavala je književnost rusku, njemačku, francuzku i englezku. Ona je umjela cieniti pjesnika. Nitko nije znao za zaruke, istom u Moskvi Tolstoj se očituje pred svom obitelju. Otac se začudi i razsrdi, te odbije grofa, jer nije htio, da mladja kći prije starije ostavi kuću. Lav Tolstoj bijaše bolno razočaran, te napisa Behrsu očajno pismo, a na to Behrs privoli. Dne 23. septembra bilo je vjenčanje, a mladi par provede medene nedjelje u Jasnoj Poljani, gdje od domarâ nitko nije ni slutio, da se je Lav nakanio oženiti. Mlada gospodja podpomagaše Tolstoga i u gospodarstvu i u školi. Za godinu dana bi škola zatvorena, ali

tek za kratko vrieme, jer se je Tolstoj opet povratio svojoj omiljeloj misli. Mladu su gospodju u Jasnoj Poljani svi mazili i tetošili oko nje, a ona je doista bila vriedna svačije ljubavi. O božiću pohodi Tolstoj s gospodjom Moskvu, te se u početku 1863. godine povrati u Jasnu Poljanu, gdje ih doskora obidje Fet. Zimu su proveli u običnom poslu. Tolstoj je marljivo radio na književnom polju.

U to bukne poljska buna. Tolstoj bijaše još uviek vojnikom, pa se je činilo, da će morati iz zardjalih korica izvući mač, ali ga to minu. Tolstoj i njegova gospodja, koja je tek prevalila djetinjsku dob, živjeli su u pravoj, čarobnoj idili. 28. juna g. 1863. rodi im se sin, pa je tako vlastelinska obitelj Jasne Poljane doživjela najvišu sreću.

Godina, koje je Tolstoj osnovao svoju obitelj, pribavi mu napokon općenito priznanje na književnom polju. Tolstoj nije nikada pazio na kritiku, bio je od prvih dana odviše samostalan, da se pokorava tudjoj misli, i odviše svoje glave, da bi to htio. On je sviestno koracao putem, kojega kritika nije mogla odmah razumjeti. Njegove prvience pozdravili su prvaci kritike Annenkov i Aksakov vrelim riečima, ali je ime pjesnikovo sporo izlazilo iz užega književničkoga kruga u široki sviet. Kaukazke pripoviesti pribavile su mu prijateljâ medju čitateljima vojničkoga zvanja. Istom sebastopoljske pripoviesti prokrče mu put u šire čitateljstvo. Sva Rusija udari u zanos čitajući ove veličanstvene slike i uvidje, da živi u njoj izvrstan vojnički spisatelj. Osobito ga je hvalio Družinin. Ipak Tolstoj još ne bijaše pravo priznat, jer se je rusko družtvo i većina kritike zanimala oko djela, koja su pretresala ideje vremena. Turgenjev bijaše ljubimac njihov, a uza nj Ostrovski. Većina je kritikâ zahtievala, da pripoviest bude u najtješnjoj svez. sa suvremenim političkim i socijalnim životom. Obtužba staroga poredka i prikaza novih nada tvori sadržaj književnosti.

Književni rad Tolstoga bijaše udaljen od nemira dnevne borbe. Uspjeh sebastopoljskih slika zamrie s ratnom bukom, pa je prošlo pola decenija, dok se kritika opet osvrnula na

Tolstoga. Čak »Obiteljska sreća«, djelo majstorsko, ne nadje odziva.

Istom »Kozaci« pribave mu slavu. Grigorjev iztaknu u svojim kritikama, koliko se je nepravde nanielo Tolstomu, te pokuša dokazati, da je ovomu nemaru uzrok u neobičnoj samostalnosti piščevoj. Edelson ponovi rieči kritika Grigorjeva, ali oštrije i jasnije. Grigorjevu i Edelsonu podje za rukom, da pribave poštovanje radu Tolstoga. Dapače lirik Polonski, koji se nije bavio kritikom, osjeti se ponukanim, da piše o »Kozacima«. Za njega je to djelo velika umjetnika, a ipak nije umjetnina; vrline su u djelu uza sve to veće nego nedostatci. I Annenkov napiše o djelu kritiku punu hvale i čuda.

Suvremenici nisu odmah upoznali onoga sklada, koji se nahodi izmedju umjetničkoga oblika i bogate misaone sadržine u djelima Lava Tolstoga; ali je ruski čitatelj odmah razabrao onu divnu snagu, s kojom je Tolstoj prikazao ljude sviju staleža: seljaka i plemića, gradjanina i radnika, prosta vojnika i častnika, Europejca i Azijata u svim prilikama života; novo bijaše čitatelju, što je pisac sa svom naivnošću pokazao tobožnje svetinje u njihovoj nesvetoj goloti, što je skinuo krinku s lica otmenoga svieta i okrutno izpripovjedio tajne ženidbene trgovine, što je ruglu izvrgao liečnike, koji su se sami okružili nekim osobitim sjajem.

Umjetničkom zadaćom romana odabrao je Tolstoj prikazivanje težnje za usavršenjem, a sredstvom mu je psihologijska analiza, koja nije ni u jednoj književnosti razvita do takova stupnja, kao u Rusiji. Po ideji romana bio je Tolstoj nov za ruske čitatelje, ideja njegova romana ide za nekim odredjenim idealom, pa se tim razlikuje od pesimističnoga i satiričnoga duha, koji je proniknuo cielu književnost rusku. A taj ideal nije nedostižan; tkogod neštedice i pošteno izpita svoju unutrašnjost, može dostići Irtenjeva u njegovoj težnji za usavršenjem, jer u tom idealu nema ništa, što bi bilo zajedničko s uzvišenim čuvstvima onoga družtva, kojeno je izgubilo prirodnost. Da se oslobodimo od okova kulture, nuždno je mladi naraštaj pridizati izvan naših predsuda. Mi nemamo prava, da djetetu

utuvljujemo onu istinu, o kojoj sami sumnjamo, već valja da osluškujemo njegove nagone i da podpomognemo razvoj njegove čiste prirode. U tom se upravo vidi sveza poezije Tolstoga i njegova pedagožkoga nastojanja.

U svim djelima Tolstoga vidimo moralni nazor, koji nije ustanovljen, nego se neprestano pomladjuje. U tom je bitna razlika izmedju Tolstoga i ostalih suvremenika u narodu, a većina jê kritikâ nije mogla shvatiti. Većina je kritikâ imala već odredjen smjer.

S očajnom borbom težio je Tolstoj i za nazorom o svietu, koji bi mu odagnao protuslovlja, što no ih je nalazio u dodiru kulture i prirode. Tolstoj je sve više pristajao u toj borbi za prirodnošću. Samoljublju je opriečio požrtvovnost, borbi za posjed čovječnost, a mržnji narodâ vječni mir.

Stekavši svoju obiteljsku sreću, našao je Tolstoj iza ove borbe upravo u godinama najjače snage upokoj, pa je njegov talenat mogao dozreti, da napiše najveličanstvenija svoja dva djela: »Vojnu i mir« i »Anu Karenjinu«, koja izpunjaju novi decenij u životu Lava Tolstoga.

Oženivši se Tolstoj stalno se nastani u Jasnoj Poljani, pa udaljen od sviju družtvenih struja živi na svojem imanju u radu za puk i u književnoj djelatnosti. U zadnjim godinama pokušao je na filantropski način doskočiti siromaštvu u Moskvi, ali ne nadje podpore. Odkako je Tolstoj osnovao svoju sljedbu, pohadjaju ga na imanju njegovu mnogobrojni Rusi i stranci, ali to Tolstoga slabo smeta u njegovoj svakidašnjoj seljačkoj raboti. On je svomu seljaku bio otac, sad mu je i brat. Sva njegova pjesnička djela zadnjih godina proniknuta su tendencioznošću u duhu njegove nove nauke, ali se i kroz nju razabira silni talenat pjesnika, koji je bio vrstan napisati »Vojnu i mir«.

U početku je mislio Tolstoj, da mora prisvojiti vjeru puka, no napokon je stvorio vlastitu religiju i pretvorio se u moralista i teologa. Od umjetnika je postao mistik. Tolstoj ima mnogo učenikâ, ali to još nije škola. Na mlade pripovjedače primjer Tolstoga ne utječe ni malo. Čehov i Korolenko

danas su najdarovitiji pripovjedači ruski, ali idu svojim putem. Tolstoj stoji osamljen, kao ono u početku svoje književne djelatnosti.

VI.

Prikazujući razna beletristična djela Lava Tolstoga imali smo prilike, da vidimo, kako je u pjesnika sazrievao duševni prekret. No Tolstoj se nije zadovoljio samo proučavanjem tipova i slikanjem života, nego potaknut raznolikim sujevjerjima i protuslovljima u raznim konfesijama podje k samomu izvoru kršćanske vjere. Tolstoj stane proučavati samu objavu Isusovu, izvan predajâ pravoslavne vjere. Dade se na kritiku dogmatične teologije, prevede nanovo evangjelje, te u onom, što mu se je činilo pravom naukom Krstovom, nadje odgovor na zahtjeve svoje savjesti, osnovu, koju je zahtievala njegova vjera, i načela, na kojima je sagradio vas religiozni i družtveni sustav. Ovaj njegov sustav nazivlju »tolstojizmom«.

Nastojeći, da prisvoji pravoslavnu kršćansku religiju, Tolstoj je u dvie godine prepatio velike sumnje, a to su bile k jednu zadnje muke, koje je mučila njegova velika duša. On je bio odložio pero, jer ga je morila savjest, ali se još jednoč lati pera, da napiše svoju izpovied i da priobći svoje kritičke studije o evangjeljima. Godine 1883. skupi ih u djelu »Moja vjera«, koje odiše nepokolebivim uvjerenjem i dubokom radošću. Do tada nije ništa shvaćao ovoga života, — veli sam pisac —, bilo mu je grozno, kad ujedared začuje rieči Krstove, on ih shvati, život i smrt ne pričinjahu mu se više nikakovim zlom; namjesto očaja osvoji ga radost i sreća, koje ne bi mogla uništiti ni smrt.

Ovaj vedri mir, ovo slavlje u najoštrijoj je opreci prema nemirnomu čuvstvu, koje je dvadesetpet godina pratilo književnički rad ovoga plemenitoga i pravoga genija. Ovako se započinje nov život u Tolstoga. U to su doba nastala književna djela, koja su po umjetničkoj cieni na čast pjesniku, javile su se razprave didaktičnoga smjera, u kojima čuveni pisac razlaže, kako je u svojoj nauci došao do sreće i upokoja.

U evangjelju nalazi Tolstoj moralni zakon, koji odgovara zahtjevima njegove savjesti i razuma. To je zakon ljubavi i požrtvovnosti. Rieči svetoga pisma shvaća Tolstoj doslovno, zapoviedi Krstove drži za propise praktičnoga života. Tako dolazi do uvjerenja, da sili nema mjesta, jer se protivi ljubavi, koju je smrću posvjedočio božanski Spasitelj.

Sviet želi uzdržati mir silom, ali se to ne podudara s načelom ljubavi, jer zlo radja zlim; carstvo je božje — mir, a valja ga podržavati sredstvima, koja Isus upotrebljava, na ime tim, da se uklanjamo svakomu neprijateljstvu. Prva zapovied zabranjuje ne samo umorstvo, nego takodjer srčbu i uvrede, koje podaju pobudu za neprijateljstvo. Druga zapovied ne zabranjuje samo prieljuba, nego i putene misli. Treća zapovied krati prisegu, koja našu volju podvrgava tudjoj; pa se tako počinjaju obćenita nasilja, za koja se čini odgovornom množina, samo da pojedinac manje osjeća. Četvrta zapovied dokida odmazdu i nalaže, da volimo uvrede podnositi, nego se makar zakonito braniti i osvećivati. Peta napokon zapovied ne dopušta, da mrzimo na neprijatelja ili bližnjega, pa zato je neopravdan patriotizam i rat; svi su ljudi djeca jednoga otca, pa nema razlike medju njima. Zapoviedi Krstove o miru jednostavne su i jasne, predvidjaju svaki slučaj kavge i uklanjaju ga, te na zemlji uzpostavljaju carstvo božje.

Isus je pravi Mesija, jer je njegova nauka istina, te se u njegovoj propoviedi na gori nalazi sva nauka Krstova. Isus je prvi propovjednik zakona ljubavi.

U djelu »O životu« nastoji Tolstoj dokazati, da je njegovo tumačenje Isusove vjere pravo. Prije svega Isusovi nalozi odvraćaju nas od toga, da počinjamo gluposti; da se ljudi povode za Isusom, bili bi očuvani od većine bolî, u koje zapadaju po zabludama svojim; oni bi živjeli životom, koji bi odgovarao najdubljim potrebama njihove naravi i imao u sebi bitne uvjete za sreću. Zašto ponajviše pate ljudi, izuzevši onaj jad, koji je spojen sa samim čovječjim bitkom? Trpe poradi borbe i razprâ, koje povode za sobom osvetu, mržnju, dvoboje i par-

nice, mute im svaki čas života, dapače ih često guraju u pogibelj. Zato nuka Isus, da se zavadjeni ljudi odmah izmire. Ljudi pate takodjer poradi vladanja, ono ih dovodi do samoljubivosti, po kojoj druge ljude podvrgavaju svojim tjelesnim pohotama; a to je najveća zapreka nutarnjemu i spoljašnjemu miru života: zato nalaže Isus učenicima svojim, da ostanu čisti ne samo u djelima, nego i u srcu. Nadalje pate ljudi, jer nemaju povjerenja, to im truje život; tako nastaju prisege i krivorotstva. Zato Isus zabranjuje prisegu. No još veću nevolju trpe ljudi s toga, što misle, da smiju zlo pobijati zlim i sili se odupirati silom. Na moći se osnivaju sve družtvene uredbe, čovjek se nada u njima naći zaštitu od tiranije silnikâ, pa se tako svojevoljno pokorava još mnogo opasnijoj tiraniji, koja je takodjer osnovana na sili. Družtvene uredbe izrabljuju većinu na korist manjine, njihova se je tiranija uviek očitovala pritiskom zakonâ, običajâ, sudovâ i porezâ; danas se poimence prokazuje u obvezama i uvjetima t. zv. kulturnoga života, takova su zla: biesna borba za obstanak, skrajnja podjela rada, umjetne potrebe, život u gradu. Zato se valja ovih uredaba odreći.

Najgrozniji jad zadaje čovječanstvu mržnja narodâ, zato je Isus naložio učenicima, da jednako ljube sve ljude, te je po tom rat neopravdan.

Nema sumnje, kad bi se svi ljudi ljubili, kad bi mogli živjeti bez kavge, bez putenosti, bez laži, nasilja i mržnje, — na zemlji bi bilo carstvo božje. Ali zašto to nije moguće? Zašto kršćansko družtvo ne živi po ovim kršćanskim načelima?

Uzrok je tomu u tvrdoglavoj obsjeni, da nam samo borba može osigurati život. A upravo borba onemogućuje sreću; nema sreće, dok svoj osobni život držimo za pravi život, a ipak težimo za srećom. Ovo je protuslovlje od davnine spoznano. Konfucije, Buddha, Lao-Tseu, mudraci hebrejski, stoici polaze od ovoga stanovišta, istom Isus pokaza nam pravo dobro, pravi život. Pravo je dobro, kako Isus uči, ljubav k Bogu i bližnjemu, a pravi život težnja za tim dobrom. Pravi život leži kao klica u čovjeku, ali se razvija istom onda, kad

obamre individualno biće i rodi se novo biće. Ljubav prema bližnjemu zakon je čovjeka; tko tako shvati život, onomu su boli i patnje samo nuždan uvjet za život i sreću, jer bez njih ne bi mogla djelovati njegova ljubav. Radeći čovjek za druge ima vječni život, zato je pravi život nezavisan o prostoru i vremenu; poslije tjelesnoga svršetka nastavlja se djelovanje bića u onoj mjeri, u kojoj je izpunilo zakon ljubavi; Krst je vječan, jer je sav bio ljubav.

Ovu su jasnu nauku Isusovu pomračile dvie vrste ljudî, koje Tolstoj zove »farizejima« i »književnicima« po imenu Isusovih protivnika. »Farizeji« doduše riečima priznaju Isusovu nauku, no zadovoljavaju se spoljašnjim obredima. »Književnici« poriču budući život i čudesa, te tvrde, da se život naš dovršuje sa smrću. Farizeji su Isusovu vjeru zaodjenuli u fantastično ruho, te Tolstoj drži, da su oni vjeru Isusovu izkvarili. Književnici su upravo poradi ovih sujevjerja izvrgli ruglu kršćansku religiju.

Mnogo godina prije, nego je Tolstoj razvio teoriju o pravom životu, pitao se je praktično, kako mu valja živjeti. Godine 1881. doživio je u Moskvi žalostno izkustvo, koje je izmienilo njegove misli o bogatstvu i siromaštvu, o vriednosti novca i rada, kao i njegov moralni ideal. Ovo izkustvo i njegove posljedice prikazao je Tolstoj u djelu »Što nam valja raditi?« (g. 1885.), koje je napisao poslije »Moje vjere«. Budući da je do godine 1881. gotovo vazda živio na ladanju, svega ga potrese nevolja, koju je vidio u Moskvi. Slikajući ovu biedu prijatelju uzklikne Tolstoj: — Ovako se ne može živjeti! Budući bogatašem Tolstoj se osjećaše sukrivcem ove biede, zato preporuči, da svi bogataši zajednički porade oko toga, kako bi se doskočilo siromaštvu. On je htio pokrenuti veliku dobrotvornu zakladu, ali mu se osnova razbije. Ovo mu izkustvo pokaza, kako je novac nemoćan, da izvida rane siromaštva; novac je mogao samo za čas biti slabim melemom, valjalo je zaći do koriena ovih bieda. Zašto imade jadnikâ, koji nemaju hrane, krova ni odiela? Jer nedostaje radnje mnogima, ili jer im radnja ne namiruje svih potrebâ života.

Zemlja bi mogla hraniti sve ljude; pa zašto radnici nemaju, koliko im treba? Jer svaki radnik radi samo u jednoj vrsti rada, pa je tako prisiljen, da najveći dio svoje radnje pretvori u novac, o kojem će namirivati druge potrebe. Da je novac samo sredstvo za izmjenu radnih produkata, ne bi bilo prigovora, ali tu nalazimo nasilje; javna moć štiti posjed novca, pa tako bogataši mogu po volji njime rukovati i povećavati ga (baštinom, trgovačkim poslovima i dapače smjelim podhvatima). Tako postaje novac na sporazumku osnovanim znakom, koji ti daje priliku, da se služiš tudjim radom.

Bogatstvo daje pravo na rad onih, koji trebaju novca, a budući da nijedan radnik ne proizvodi svega, što mu je potrebno, trebaju svi radnici novac i tako postaju robovi posjednikâ. Ovo je robstvo okrutnije od staroga, jer je neosobno. Sada je za pritisak siromahâ odgovorna velika množina. Naše družtvene uredbe, zakoni i nazori idu svi za tim, da osiguraju novac onima, koji su ga prigrabili, pa zato Tolstoj sve te uredbe i zakone proklinje.

Odatle izvodi Tolstoj, da svatko mora proizvoditi sâm, štogod mu je potrebno za život. To je jedino sredstvo, da se zaprieči izrabljivanje ljudî, jer ovo sredstvo otima bogatstvu napast, da se lati nasilja i lukavosti; na taj način postaje rad borbom s prirodom, a ne s ljudima; i samo ovakvim radom može čovjek bližnjemu pomoći, jer čovjek daje, da se upotrebljava on sâm mjesto drugih, koje je naš novac učinio našim službenicima.

No može li se poricati, da je podjela rada nuždna i uvjet napredku? Tolstoj ne poriče napredka na svim poljima, ali pita: je li se time poboljšala sudba velike hrpe? nije li divni razvoj obrta stvorio nesretnijega proletarijata, nego je ikada bio? je li ikad bilo tako velike biede kao sada po velikim gradovima? Za Tolstoga je načelo podjele rada »djavolska laž«, za kojom se skrivaju ljudi, tobože da bližnjemu koriste. Pravi sljedbenik Isusov ne bi htio odabrati posebnu vrst rada prije, nego bi ga na to braća ponukala, pa bi ovu posebnu vrst rada gojio samo toliko, koliko odgovara pravoj potrebi.

Tako bi nastala prirodna podjela rada po osobnom sporazumku učestnikâ, njihovo djelovanje bilo bi ograničeno na malen krug, pa bi se moglo pregledati i prosuditi; tim bi nestalo hiperprodukcije, sliepe konkurencije i drugih uzrokâ gospodarstvenih kriza.

Učenici bi Isusovi ostavili gradove, u kojima je bieda neukloniva, te bi se skupili u male obćine, gdje bi se pojedini članovi mogli poznavati i ljubiti i gdje bi ih okolna zemlja mogla prehranjivati; njihovi zakoni i oblasti ne bi se osnivali na sili, jer samo ljubav ubija zlo; njihov bi se život sam po sebi razvio prema prirodnoj harmoniji ljudskih potreba i sposobnosti. Čovjek imade četiri vrsti potrebâ, kojima odgovaraju četiri vrsti sposobnosti; on treba produkte težke radnje, mišične djelatnosti i produkte raznih obrta, ručne radnje, nadalje ima potrebe duha i mašte, kao i potrebe srca, kojima odgovara duševna ili umjetnička djelatnost, kao i družtvene sveze. Ovako se i dan dieli u četiri česti: prvi dio pripada težkoj radnji, drugi duševnoj, treći ručnoj, a četvrti družtvenosti. Ovu ugodnu i pravu promjenu rada smije netko prekinuti samo iz važne potrebe ili na silnu želju svoje braće. Tako bi možda neke ljude obćina poradi njihove spretnoće zamolila, da se dadu samo na neku vrst rada, jer će na taj način biti više koristni; ili ako bi neki ljudi osjećali neko nutarnje zvanje, mogli bi ovo posebno nagnuće gojiti u dokolici, dok se ono ne bi samo po sebi opravdalo. Takovo bi mjesto zapalo umjetnicima i učenjacima, koje inače Tolstoj osudjuje poradi njihova sadašnjega načina života, ali zato ne prezire Tolstoj njihova značenja. Tek su, misli Tolstoj, učenjaci i umjetnici svoje dužnosti pretvorili u prava; njihova je dužnost bila težiti za dobrotom i ljepotom, a kad tamo, oni su znanosti i umjetnosti udaljili od prave njihove svrhe i učinili ih dragocjenom razkošnošću, koja je dohodna samo bogatašima.

Komu je zakon ljubavi zakonom života, taj ne može od znanosti drugo zahtievati, nego da olakšava sudbu čovječanstva, a od umjetnosti ništa ino, nego da njezine sile ojačavaju ljude za život ljubavi.

Vidjet ćemo, kakove je zaključke Tolstoj odavle izveo do kakova je asketskoga ideala dospio u svojoj nauci.

Asketskim je pravcem u pitanju spolne ljubavi i braka pošao Tolstoj u pripoviesti »Kreutzerova sonata«, koja je izišla godine 1889. Već dvie godine prije toga izrazio je ovu misao Tolstoj u djelu »Putujte u svjetlu« (drugi ga zovu »Putujte, dok imate svjetla« — Marchez pendant que vous avez la lumière), ali Tolstoj nije nikada ovoga spisa sâm objelodanio. U tom djelu kršćanin prvih stoljeća brani asketski ideal Tolstoga.

Evo, kako je Tolstoj umovanjem došao do askeze. Sjećamo se, kako je Tolstoj iztumačio zakon čovjeka, zakon ljubavi; ljubav je težnja za dobrom drugih; tko u tom čuvstvenom stanju djelom dokazuje svoju ljubav prema bližnjemu, vrši volju božju i imade vječni život; no da to bude u istinu ž i v o t, treba da djelotvorna požrtvovnost bude neprekidan rad, a ne smije da bude posljedak pojedine, osamljene odluke; dapače čovjek ne smije ni zapitati: »Tko je moj bližnji?« — Ideal, za kojim težimo, u svojoj je biti neosobna, nepristrana ljubav; a cilj joj je ujedinjenje sviju ljudi u ljubavi jednakoj za sve, bez ove ljubavi ne može ujedinjenje biti ni savršeno ni zbiljno. Ova je misao gotovo neprijatna za slabo srce čovječje, koje se prepada od svega, što je bezkonačno, i koje dapače u ljubavi, u požrtvovnosti ne bi htjelo napustiti osobnu razliku. Ako sve naše boli potječu od obsjene, da naš osobni bitak znači za nas pravi bitak, od obsjene, koja nas za uviek osuđuje na osamu, — ako je jedini izlazak iz ove obsjene bezuvjetna ljubav, koja ljude ujedinjuje: zar ne moraju u takovoj ljubavi prestati sve razlike i svi stupnji? To je već naslutio na samrti knez Andrija u »Vojni i miru«: »Što bi bilo ljubiti sve, žrtvovati sebe samoga u ljubavi, a ne ljubiti samo pojedinu osobu, nego živjeti božanski, duševni život!« »Božanskim, duševnim životom« ne može biti tjelesni život čovječji; junak »Kreutzerove sonate« Pozdnyšev priznaje, da bi čovječanstvo na takov način izumrlo, pa da ne možemo pomisliti života u podpunom ujedinjenju ljudî. No »tako zvana znanost« takodjer uči, da će rod ljudski s vremenom izumrieti, pa zašto

ne bi smjela i moralka doći do istoga zaključka? Na dnu naše sviesti žive nedostižni ideal, logična posljedica ljubavnoga zakona, po kojem sljedbenik Isusov teži za sve to višim ciljem, te bar može absolutnu vriednost kreposti cieniti.

Koju vriednost smijemo priznati strastvenoj ljubavi, ako je nerazrješivom vezom bračnom postala zakonita? U »Kreutzerovoj sonati« zove Tolstoj spolnu ljubav izriekom griehom, a u spisu »Putujte u svjetlu« veli Pamfilije po kršćanskom shvaćanju, da spolna ljubav nije nikakovo zlo, da ju kršćani dapače drže za »pozitivno dobro«. Ovo protuslovlje izlazi odatle, što Tolstoj u prvom slučaju stoji na stanovištu božanske, bezuvjetne istine, a drugiput na stanovištu čovječje i uvjetne.

Najveći je cilj po zakonu ljubavi — ujedinjenje ljudî, a to će se dogoditi istom onda, kad prestanu individualne strasti, u prvom redu »prva i najjača strast, spolna ljubav«. Ta spolna ljubav i nije ino, nego vidna forma individualne ljubavi, koja teži za podpunim posjedom pojedinih bića, forma one ljubavi, kojoj je priroda dala tajnovitu prednost, da radja život. Dok bude trajala ova ljubav, radjat će se pokoljenja, od kojih će napokon jedno izvršiti veliki zakon.

S idealnoga je gledišta ova ljubav slabost, — grieh, veli Tolstoj misleći na moralno usavršivanje; budući da je individualna i izključiva, ona je zapreka ujedinjenju sviju bića; nevinost, čistoća ostaje najvišim ciljem, idealom. Religije su postavile na njeno mjesto niže ideale, koji se mogu lašnje postići. Brak je jedan od tih nižih ideala, on jedan od najmoćnijih prirodnih nagona pretvara u koristno sredstvo za usavršivanje i olakšava, bar prema pojedinitomu biću, požrtvovnu ljubav, samopožrtvovanje; samo preko braka moći će se napokon ostvariti konačni ideal. Zato veli Pamfilije, da je spolna ljubav »pravo dobro«, ali uviek ostaje napašću i postaje zlim, ako ne ostane strogo u granicama. Napast se nahodi u samoljublju, koje lako pobudjuje spolna ljubav i koje nuka ljude, da u ljubavi traže samo osobno udovoljstvo. Ovomu će se zlu čovjek ukloniti, ako spolna ljubav ne zadaje ni drugoj osobi,

ni u obće komu boli. To će reći, spolne su pohote po priznaji sviju uz neke uvjete neopravdane i mogu se zatomiti. Mladi čovjek, koji je uzgojen u misli, da je ljubav k bližnjemu zakon čovječanstva i uvjet za sreću, gledat će na sve žene kao na majke, na sve djevojke kao na sestre — sve do onoga časa, dok mu prilike i simpatija ne odkriju prave odabranice njegove. Kad bi bilo tako, mlade se djevojke ne bi glupo uzgajale, samo da se svidjaju; u mladih bi ljudi bila putenost umjerena, dočim ju sad pobudjuju i razdražuju običaji, umjetnosti i knjige; mladići i djevojke ne bi prije reda sanjali o ljubavi, ne bi u toj opasnoj, i ako nevino osjećanoj igri tratili godine, koje bi plodno mogli upotrebiti za druge djelatnosti. Pa kad bi se napokon u mladoga čovjeka razvila instinktivna težnja za izključivom ljubavlju, bio bi se već priviknuo, da svoju ženu drži za ravnopravno biće i da ne očekuje samo osobne sreće od bračne sveze.

Kao što nitko ne gradi kuće bez temelja, tako i spolna ljubav nije opravdana, razumna ni trajna, ako nije osnovana na osnovu prave ljubavi ili štovanja. Spolna je ljubav opravdana, ako je uzajmična i ako nije samoljubiva na štetu drugoga bića; razumna je, ako nije samo instinktivna, nego sviestno znade, što pripada čovjeku, koga štujemo i bratski ljubimo; napokon ona je trajna, ako je izključiva. Onaj, koji bi sve druge žene držao za sestre svoje, jedini bi mogao sačuvati svojoj bračnoj drugarici strastvenu, izključivu ljubav. Ovo je shvaćanje strogo, ali jedino ono može osigurati dostojanstvo bračnih drugova i budućnost djece, ono jedino podaje podpunu stalnost družtvenim prilikama, samo ono odgovara fiziologijskim i moralnim zahtjevima braka. Prava razkalašenost nastaje onda, ako čovjek prekine sve moralne veze naprema onoj ženi, s kojom je sklopio brak.

Bračna, izključiva ljubav grieh je naprema najvišemu idealu, jer je zaprekom podpunomu ujedinjenju sviju ljudi, ali na napomenuti način postaje dobrim, bar dotle, dok ostaje s r e d s t v o i ne bude s v r h a; postane li svrhom, onda je brak samo još povreda najvišega ideala. Brak je najprirodnije

sredstvo, da se dva samoljubna bića zbliže u odanoj ljubavi i da ih ono upravo sa svojom izključivošću štiti od napasti njihove putenosti; nadalje je brak jedino opravdano i zakonito sredstvo za razplod života, to će reći, za nastavljenu težnju prema dobru, prema najvišemu idealu čistoće i ljubavi. Sama djeca, imajući neka prava prema materi, zapreka su razvoju putenosti, ona podaju priliku i ujedno su sredstvo za moralno usavršivanje, ako roditelji vide u djeci ljude, koji će zajedničko djelo nastaviti, a ne drže ih za nov izvor svojih materijalnih briga, koje bi im opravdavale samoljubivost, ako ih uzgajaju ne sebi za zabavu, nego za čistiji i požrtvovniji život.

Kako se vidi, Tolstoj u području bračne ljubavi osobito ističe kršćanski ideal, a čini to zato, jer mu se je upravo ovdje najviši ideal činio osobito pomračenim i jer je držao, da će protivnici njegov najviši ideal pobijati najoštrije na ovom polju. I doista, absolutna je ljubav samo dalek cilj, za kojim može čovjek ići tekar onda, pošto se je oslobodio sviju drugih strasti. Podpuno izumrće samoljubnih strasti doista je ideal, koji Tolstoj izvodi iz zakona ljubavi. Ovaj se ideal može nazvati asketskim, jer zahtieva, da obuzdamo najmoćnije prirodne nagone, ali nije mističan, jer naprosto ište, da podvrgnemo samoljubno biće prirodnim uvjetima obće ljudske sreće. Ova askeza ide samo za tim, da skine s ljudî jaram strastî i navikâ, ne bi li bez smetanja mogli vršiti zapoviedi svoje savjesti i glasove svoga srca.

Upravo zato i pokazuje Tolstoj u razpravi »Zašto se ljudi omamljuju?« (Dlja čego ljudi odurmanivajutsja, god. 1890.) na sve one pogibelji, koje potječu odatle, što se danas sve više i više šire po narodima razdražena i omamna sredstva — vino, rakija, duhan. Tolstoj ističe, koliko se zemlje i rada potrati za gojitbu vina i duhana, što bi se moglo upotrebiti za produkte kud i kamo koristnije, a uza to dokazuje Tolstoj, da vino i duhan zaglušuju glas savjesti u uživalacâ. Tolstoj osudjuje vino i duhan, jer misli, da bi valjalo djelatnost duha uzdržavati bez umjetnih sredstava.

Ovo su načela tolstojizma. Ona su se razvijala polagano,

a glavnim im je poticalom bila piščeva psihologijska oštroumnost; jezgra im je misao, da je ljubav zakon čovječanstva, pa je odatle Tolstoj smjelo izveo sve filozofijske, moralne i družtvene zahtjeve. Tolstojizam je najpodpuniji odgovor na težnju za pravednošću i jedinstvom u ljubavi. Dva su bitna prigovora nauci njegovoj.

Jedni vele, da je njegov ideal osnovan, ali drže, da ga čovjek ne može postići bez prekoprirodnoga posredovanja, pa da bez grieha može njegovo ostvarenje prepustiti budućim pokoljenjima.

Drugi opet pobijaju sam ideal, te tvrde, da pravednost nije jedina dužnost čovječja ni ujedinjenje u ljubavi jedini cilj. Oni zahtjevima srca oprečavaju zahtjeve duha: ako čovjek ide za ljubavlju i pravednošću, onda takodjer teži za spoznajom i udivljenjem, a to nisu najneznatnije njegove sposobnosti, s pomoću kojih može postići istinu i težiti za ljepotom.

Medjutim nauka Tolstoga prikazuje nam samo njegovu sliku o životu, do koje je došao ne mogući više živjeti na sadašnji naš način. Proničući suvremeni život proživio je Tolstoj krizu, koja nije osamljena u prvakâ evropske misli. Jednaki uzroci radjaju jednakim posljedicama.

Već su davno klice bratske ljubavi i jednakosti, koje se nahode u evangjelju, urodile plodom na ruskom tlu. »Duhoborci«, »mliečani« (molokany, koji piju mlieko) i »obći« već su ponovno osnovali obćine, koje su se i uzdržale, premda su ih gonili. Osobito se je u tom poslu iztakao pučki apostol Sutajev, pa se je Tolstoj približio njegovu shvaćanju kršćanstva; isto tako povodi se on za seljakom Bondarevom u shvaćanju zakona o radu. Tako imade tolstojizam široko i duboko korienje u pučkom životu, pa je Tolstoj misli, koje su se u jednostavnih glava razvile, uredio, izpitao i doveo u sustav; ili su to tek evangjeoska čuvstva, koja su i pod formalizmom pravoslavne crkve neprekidno klijala. Podavši Tolstoj ovim čuvstvima svoj smioni genij i važni glas, našla su ona jeku u širokim slojevima čitateljstva. Već su i drugi pisci pripremili čitateljstvo rusko za ovakove misli. Dapače može se reći, da

je čest nove ruske književnosti proniknuta duhom evangjeoskim, kako se vidi poimence u Dostojevskoga. Dostojevski je u svojem zadnjem romanu »Braća Karamazovi« nacrtao san religioznoga preporoda, koji se mnogo približava idealu Tolstoga.

Tolstojizam je jaka reakcija proti individualističnomu značaju naše kulture. U svim dielovima Evrope čuje se tužba savjesti, osjeća se kao neka tjeskoba savjesti poradi kulturnih prilika. Uza vas silni napredak znanosti u devetnaestom stoljeću vidimo ljude zavadjene, pod oružjem, u mržnji. Ovu opreku iznose pesimistični filozofi, pripovjedači, filantropi, reformatori i pjesnici. Pored toga opaža se svuda prevlast materijalnih interesa, silni napredak trgovine i obrta urodio je time, da kapital izrabljuje radnju, uvriežila se neobuzdana konkurencija, s koje je borba za obstanak svuda postala bješnja i nemilosrdnija. Vidimo u devetnaestom stoljeću novu vrst biede i nevolje: siromaštvo radnikâ. Odasvud se glasi težnja za pravednošću i nalazi svagdje odjeku. To razdražuje i zastrašuje; osjeća se konvulzivno trzanje dugo zadržane boli, ponos iskrene razjarenosti, fanatičan zanos nove vjere; ali se usred bratskih rieči ujedno razabira mrmor očajne mržnje, sliepo i surovo bjesnilo pohotâ. Zato svi ljudi, koji plemenitije osjećaju, pomišljaju na to, kako bi se ovomu nepravednomu stanju doskočilo, to je i Tolstoga ponukalo, da na osnovi staroga kršćanstva sagradi svoje teorije.

Tolstoj je umjetnik, pa je zato svoje misli, da ih sviet lakše razumije, zaodievao takodjer u pjesničko ruho. U početku osamdesetih godina stao je Tolstoj pisati svoje pučke pripoviesti i pučke drame. Iz ovih se djela dobiva dvostruk dojam: jedan je mrk, obasjan mutnim i nestalnim svjetlom, to je život, kakovim ga čini čovječje samoljublje; a drugi je prosinut nutarnjim svjetlom, to je život ljubavlju ogrijan i preobražen.

Prvu je stranu u potonje doba Tolstoj prikazao u karikaturnoj, grotesknoj cjelovitoj slici — u drami »Plodovi prosvjete« (Plody prosvêščenija, godine 1889.).

Ovdje vidimo družtvo, kako ga je kultura obrazovala, tipnu obitelj, koja bi prosta od težkoga rada mogla raditi za

ideal više čovječnosti, — uz ovu obitelj nahodimo hrpu služinčadi, koja ju služi, i množ seljakâ, koji ju svojim radom hrane. Ovi bogati i naobraženi gospodari prikazuju se kao bezkoristni, umjetni stvorovi, koji su pokvareni plandovanjem i sitnim zanimanjima, koji čak i jedu samo za zabavu.

Navika dokolna i lagana života učinila ih je robovima njihova trbuha, ubila im takodjer čuvstvo stida i štovanje prema samomu sebi: razgaljene žene u družtvima pričinjajú im se sasvim prirodne, pa se samo surovi, iskreni um seljakâ zbunjuje s toga, što se tako pokazuju žene, koje možda imadu već i unučadi. Život svoj izpunjaju ova gospoda upravo smiešnim i nezdravim ništavilom, njih zanimaju modna pitanja, družtva, klevetanja, glupi sport i hazardne igre. Osobito je smiešno, što im se ovakve gluposti čine veoma važnima; njih stoji više muke, što ih drugi služe, nego da se sami služe; surovi, zdravi um slugâ izvrgava ih ruglu i vara ih. I znanost ih obmanjuje: ta što im ona zapravo daje? Pravi strah od svakojakih bolesti, liečnička pravila za opreznost. Ovaj im strah ubija svako čovječje čuvstvo: bojeći se mikrobâ i zaraze surovo i priezirno odbijaju od sebe sve siromahe i one, koji se možda manje fino ponašaju. No sve to uzrokuje još teže moralne zablude; tapkajući po svojem novcu drže, da im je sve dopušteno, što im novac pribavlja, oni izrabljuju svoje bližnje tim, što navlače na svoju korist njihovu rabotu, te ih kvare zlim primjerom ili dapače direktno zavadjaju njihove žene, koje su o njima zavisne; pa se onda i gospodari i sluge s priezirom oslobadjaju od ovih žena, kad im više nisu po ćudi.

Ova okrutna samoljubivost bogatašâ dapače ubija svako čuvstvo, koje bi im moglo podati sreću: bračni drugovi biju izmedju se ljut boj, roditelji su prema djeci razdraživi, ogorčeni, slabi, a djeca spram njih bezobrazna i neučtiva. Svi žive kao u mamuri izvan pravoga života.

Pored njih, u njihovoj službi živu radina i jednostavna bića, sluge i seljaci, koje pisac slika istinito, bez laskanja. Pisac iznosi na vidjelo njihovo pravo biće, njihove obične pojmove, trivijalno shvaćanje i glupe izporedbe, vas njihov

ograničeni horizont; oni se ne umiju pravo izražavati ili upotrebljavaju rieči, kojih ne razumiju; nespretni su, glupi i naivni; izuzevši one, koje je primjer dangube i putenih užitaka izkvario, pokazuju poštenje i moralno zdravlje, u nekih je to poštenje kao stablika, na kojoj će pod zrakama djelotvorne ljubavi procvasti cviet pravoga života.

Ova je komedija (u četiri čina) tek lako nabačen nacrt; da dublje prodreš u nauku piščevu, valja ti posegnuti za djelima, koja su obasjana bar gdjekad jačim svjetlom.

Takovo je djelo drama u pet čina »Vlast tmine« (Vlastь tьmy, godine 1886.). Ovdje pisac ne prikazuje fine kulture ni naobraženih ljudi, nego samo seljake, imućne seljake. Ove je seljake pokvarila težnja za posjedom i užitkom, te ih otudjila nježnijemu čuvstvu, svim visokim i plemenitim mislima o životu, izuzevši Akima. Jedino nesebično čuvstvo, koje se nahodi u jednoga od ovih bića, materinska ljubav odrodjuje se ovdje u nagon divlje zvieri, ubija sva moralna čuvstva, pa ta posve zvjerska materinska ljubav proizvodi više zla, nego surovo samoljublje drugih ljudi; u ostalom svi su ovi ljudi živa bića od kosti i mesa, ni u čemu pretjerano prikazana. Glavno lice Nikita pravi je blesan, samoljuban i kukavan, donekle dobroćudan, ali se tom dobroćudnosti još jasnije pokazuje, kamo ga dovode moralne slabosti. On po slabosti i putenoj samoljubnosti propada sve dublje i dublje. Počinje s lažju, s okrutnim samoljubljem mužkaračkim naprema posljedicama putene slabosti; kako je kukavan, postaje bezobrazan prema svomu otcu, daje se na krivu prisegu, te napokon postaje sukrivcem zločina; pošto se je ovim zločinom okoristio, oženio se svojom ljubovcom i prisvojio njezin novac, stane ju sve više zanemarivati, opija se, daje maha svim nižim strastima, zavodi svoju pastorku i najzad se okalja pravim zločinom. To je vlast tmine, moć moralnoga mraka nad surovim čovjekom prirode.

Kao opreka ovakovih ljudi javlja nam se razboriti, vedri, ugodni i u svemu pristojni Ivan Iljić; valjani činovnik, čovjek comme il faut. Prikazuje nam ga pripoviest »Smrt Ivana Iljića« (god. 1884. do 1886.). U čem je bio njegov sjajni život? Od

svoje mladosti on nije poznavao drugoga ukusa, drugoga smjera, drugih ideala nego družtvena praviła. Ovomu nepravomu idealu družtvenomu žrtvovao je sva prirodna osjećanja, poimence obiteljski život sa svim njegovim radostima i bolima. Konvenijencija ga je ponukala, da se ženi, pa je htio da u braku nadje samo nove i ugodne osjećaje: kad dužnosti zajedničkoga živovanja uzmu smetati njegovu miru, on stvori eksistenciju samo za se, dade se tek na tako zvane ozbiljne poslove svoga zvanja, a od obitelji traži samo udobnost i spoljašnju pristojnost. Medju njim i njegovima razkrije se jaz ravnodušnosti, a poradi materijalnih neprilika i slabih nada ova se ravnodušnost često pretvara u mržnju. U to iznenada on zadobije bolje, unosnije mjesto, pa to povrati obitelji sklad, jer sad mogu članovi obitelji lakše namirivati svoje želje pustoš svoga života izpunjavati malenkostima. Ali doskora se javi neočekivan gost, kojega nerado primaš u kuću: neznatan slučaj najedared surva Ijića u težku bolest, za kojom pomalja glavu smrt. U groznom svjetlu ove zbilje razabira Iljić svu neprirodnost svoje okoline, pa kako raste strah, tako sve više nestaje njegova samoljubnoga mira: on upoznaje komediju ravnodušnih liečnika, koji tek na to misle, da sjaju svojom znanošću, pa u njemu vide samo »interesantan« slučaj; razabira komediju raztresene sućuti, konvencionalnu samilost svojih, kojima samo sprečava zabave i ogorčava život; uvidja svu laž toga samoljubnoga i neprirodnog života u okolici svojoj. Ova laž, u kojoj živi, ne da mu, da se podade svojoj pravoj prirodi; ali on se pravo ne usudjuje, da to prizna, jer bi tim osudio svu svoju prošlost. U tom očajnom, dugotrajnom odporu njegove oholosti nalazi se za njega najveća muka njegove smrtne borbe.

Tolstoj je laž dirnuo na njenu najranjavijem mjestu družtvenom, pa zato nije čudo, što je »Kreutzerova sonata« (godine 1889.) izazvala ogorčene proteste. Mlad, bogat, bezposlen čovjek, koji je svu svoju mladost proveo u razkalašenosti, sanja o tom, da će u nježnoj ljubavi i slozi živjeti u braku sa ženom. On nadje mladu djevojku, ali već u

medenim nedjeljama doživi samo razočaranja; tako učesta medju njima nesporazumak za nesporazumkom, pa se razočarana ljubav gdjekad pretvori u mržnju. Ogorčen sliepom, biesnom ljubomornošću postaje ovaj čovjek po nesretnim prilikama ubojicom svoje žene. Istom pred posteljom, na kojoj se sa smrću bori njegova žena, nesretnik prvi put spoznaje, da je ova žena, njegova boginja i njegova dušmanka, njemu ravno biće, da je jadan stvor, njegova sestra, koju bi morao podpomagati i razumievati, — a on ju je umorio! A zašto? Iz ljubomora, iz ljubavi. Pa što je ljubomor, ljubav? Što znače lažne rieči: ljubezno čeznuće, zavadjanje, brak? Ovo ga pitanje neprestano muči; u novom svjetlu, po kojem mu je sve jasno, prolazi mu pred očima sva prošlost njegova, te mu se pričinja pletivom sramote, laži i himbe. Sad uvidja, da se klica smrti, koja mu je otrovala život, nalazi u razkalašenim navikama mladosti; ovu razkalašenost držao je on opravdanom i normalnom, preporučuje ju znanost, vlada ju trpi, dapače štiti, a upravo ova razkalašenost razvrgla je u njega sposobnost, da bi sa ženom obćio čisto i bratski, te ga naučila, da ženu smatra predmetom svoje putenosti. Sve, što mu se prije činilo pjesničkim, vedrim i dražestnim, sad mu je obsjena ili himba, koja prikriva surovu zbilju: neuklonivu putenost muškaraca u družtvu, koju navike, umjetnosti i javno mnienje samo podržavaju; ovoj su razkalašenosti žene podvrgnute, ali one imadu sredstvo, da se doskora dokopaju gospodstva. Bilo ovo sredstvo prolazno poznanstvo ili brak, svrha mu je stjecanje novca ili gospodstvo. Tako je i u braku, kliče Pozdnyšev, komu je brak bio idealom, pa sad na tragičnom koncu svoga braka vidi svu tajnu sramotu, razočaranje, razpre, mržnju, ljubomor, sve strašne posljedice sveze, kojoj laž sada razabira: njegova žena i on žrtvovali su svojoj sebičnosti čovječje dužnosti, pa se je zato ono, što su nazivali ljubavlju, pretvorilo u mrku mržnju sukrivaca i dovelo nju do izdaje, a njega do zločina.

Iz napomenutih djela razabiramo, da je seljak u obće pristupniji glasu savjesti. Primjer nam podaje osobito »Vlast

*

tmine«: usred surovih strasti razdaje se nenadano glas savjesti, kao svjetlo života, koje obasjava tminu smrti. Ovu klicu života nalazimo u najgluplje i najsmješnije osobe u drami, u starca Akima, koji je lako pristupan pokajanju.

Pokajanje se lakše zbiva u prostih ljudi, nego u kulturnih, kako smo to vidjeli u Iljića. U svoj okolini Iljićevoj seljak Gerasim jedino je biće, koje ga ne vara, jedini je čovjek, u koga nahodi pravu odanost, iskrenost i sućut. Obćeći s ovim prostim čovjekom Iljić opaža svu neprirodnost svoga bića, ali mu ponos ne da, da to prizna. No nenadano prosine ga svjetlo, on osjeća, da može sve popraviti jednom žrtvom, postaje mekan, pa da prištedi bol sinu i ženi, ne opire se više smrti, on ju je svladao, nadjačavši strah od nje; pa tako umire veselo i utješeno.

Prvi je plod savjesti — pokajanje, a odanost je cilj, do kojega dolazi čovjek po požrtvovnoj ljubavi; to su dva načela, koja nam ovdje propovieda Tolstoj. Ali je on u pučkim spisima protumačio i druga velika načela svoje nauke. Ove naivne i dubokoumne pripoviesti odlikuju se moralnim zrakom, koji ih ovija, i svietlim čarom, koji izlazi iz posve jednostavnih rieči. Sve u njima odiše poniznošću, mirom, iskrenom dobrom voljom i neobičnom nježnošću. Idealni život Tolstoga dobiva sliku u ovim blagim, dobrotvornim, milosrdnim i sućutnim bićima, ona prolaze kraj nas čedna u govoru, držanju i odielu, krepka i zdrava, volje jake i vedra čela. U pripoviesti »Putujte, dok imate svjetla« vidimo takav idealni život. Poganin Julije napokon u starosti odluči, da se pokrsti, pošto se već primakao grobu, pa kad je neutješan, što je tako kasno došao na pravi put, prekasno, da stvori što veliko, tješi ga neki starac kršćanin riečima, da za Boga nema ni velikih ni malih stvari, da je pokajanjem našao pravi put, pa nek sada ovim putem napreduje, pred Bogom da su svi ljudi jednaki. Julije steče nutarnji mir, za kojim je čeznuo, te stane raditi i živjeti za bližnje. Tako je živio još dvadeset godina sretno i onda sa zanosnom dušom dočekao blagu smrt.

Godine 1894. objelodanio je Tolstoj oveliko djelo »Car-

stvo je božje u vama«. Tolstoj se prije svega osvrće na prigovore, koji su izišli proti njegovoj nauci, pa podaje veoma smionu teoriju o razvoju ljudske savjesti.

Čovjek u početku znade samo za svoj osobni bitak, on je sam sebi svrha: to je osobno ili puteno shvaćanje života. Na višem stupnju upoznaje čovjek, da težnja za osobnom srećom još nije podpuna svrha, nego osjeća, da mu se valja podati nečemu, što je veće i trajnije nego on sam; čovjek stane onda živjeti za veću družtvenu zajednicu: obitelj, pleme, općinu, državu. To je družtveno ili poganško shvaćanje života, koje su već poznavala poganska družtva, a osniva se na njemu takodjer družtveni život tako zvanih kršćanskih naroda u sadašnjosti. Kršćanski narodi morali bi sve ljude jednako ljubiti, sve ljude po evangjeoskoj zapoviedi držati za braću, a kad tamo oni smatraju svojom dužnošću, da sve žrtvuju državi, u kojoj živu, i da joj služe na štetu stanovnikâ inih država; dapače kad zatreba, oni prekršuju državi za volju tobože priznate zakone moralne.

No ma koliko razne crkve kvarile kršćanstvo, hipnotizovale čovječanstvo svojim kultom i mjesto evangjeoske istine postavljale razne predstave vjerske, ipak je ova evangjeoska istina proniknula malo po malo savjesti: to je universalno ili božansko shvaćanje života, po kojem su svi ljudi bića, koja treba da teže za istom svrhom, da se oslobode od putene prirode, pa da živu božanski život izvršujući božju volju.

Budući da kršćanski duh sve više prodire u savjesti ljudi, dapače i onih ljudi, koji su se odmetnuli od kršćanstva, to se sve više osjeća protuslovlje izmedju ovoga duha i naših uredaba. Ljudi pate pod gospodarstvenim protuslovljem života, jer proti svim priznatim načelima manjina izrabljuje i podjarmljuje većinu; pate pod političkim protuslovljem, jer više ne vjeruju u pravednost zakonâ i uredaba, kojima se moraju pokoravati; pate poimence pod medjunarodnim protuslovljem, jer ne mogu dopustiti, da je pravo ubijati i mrziti, i jer su pred problemom rata prisiljeni preobraziti svoju savjest ili svoj život. Današnji je militarizam kršćanskih naroda za Tolstoga

fenomen, po kojem se pokazuje, kako je nedostatno družtveno (pogansko) shvaćanje života. Ovo družtveno shvaćanje može biti opravdano dotle, dok ljudi dragovoljno žrtvuju svoj interes općenitomu interesu, ali što se više širi družtveno tielo, to je rjedja i ova dragovoljna žrtva; moć t. j. organizovana moć, koja stoji na čelu, prisiljena je sve više i više, da se upire o nasilje. I doista današnje naše velike države, stvorene osvajanjem i državničkom vještinom, održavaju se samo još nasiljem, jer im se pojedinački interesi sve više protive. Vojnom obvezanošću pošlo je vladama za rukom — pod izlikom za obranu države od vanjskih dušmana — do najvećega stupnja razviti onu moć, o koju se same oslanjaju, sve državljane dovesti u njihovu neposrednu zavisnost i njih učiniti odgovornima za družtveni poredak, koji se podržava ovom moću. Zato se Tolstomu čini nemoguće, da bi vlade same drage volje htjele pristati na to, da se dokine ova moć, koju su uvele za svoju podporu. U isti mah vidi Tolstoj u vojnoj dužnosti posljednji izraz nutarnjega protuslovlja u družtvenom shvaćanju, jer vojna dužnost sama uništava sve prednosti družtvenoga života, koje je pozvana braniti. I doista povećanje vojne sile stavlja na kocku uspjehe, mogućnost i sigurnost ljudskoga rada, premda joj je svrha, da ih upravo zakriljuje, pa će ljudi tako s tim brže doći do upoznaje, da se nemaju nadati svojemu oslobodjenju tek odatle, ako se poprave sadašnje družtvene uredbe.

Kako bi se moglo doskočiti ovim jadnim suvremenim prilikama? Kako Tolstoj misli, u tom je poslu odlučno, kako svaki čovjek o s o b n o shvaća pitanje, je li nije li vojna obvezanost — opravdana, pa će se prema tomu naći i liek.

Vojna obvezanost pitanje je moralno i religiozno. Vlade nastoje čovjeka uvjeriti, da mora biti pripravan svoj interes, svoj život, dapače svoj ideal žrtvovati obrani družtvenih uredaba; vlade dakle misle, da je čovjek rodjen samo za dobro ovoga družtva. Ali čovjek, koji je proniknut univerzalnim i božanskim shvaćanjem o životu, drži i vjeruje, da su svi ljudi djeca božja i da moraju nastojati, kako će što više biti dionici božanskoga života, za koji je klicu Stvoritelj zasadio u ljude.

Sva mržnja i sva sila izčezava pred višim zahtjevom: »Ako i pripadaš državi i imaš dužnosti prema njoj, opet pripadaš Bogu i vječnomu životu, koji ti takodjer nameće dužnosti.« A jedna je od prvih dužnosti, koju osjećaju pravi sljedbenici božje nauke o ljubavi, — da se ne smijemo nikada zlu opirati silom. Tolstoj omiljelu svoju misao ponovno razlaže u ovom spisu sa još većom zrelosti uvjerenja.

U jednu ruku s divnom jednostavnošću i rječitošću pokazuje pisac, da čovjek, koji se osjeća djetetom božjim, može iz ove sviesti crpati neizmjerne sile. Takav čovjek ne ljubi, jer mu je to korist, nego jer je ljubav bit njegove duše, jer ne može drugo nego da ljubi.

U drugu ruku pisac priznaje, da će kršćanin oklievati, da razori državu, kako bi se moglo izvoditi iz njegovih nauka; dapače uvidja, da je često nemoguće u tom smjeru raditi. Ali ništa nije uzvišenije nego istina, te bi naš život već odavna bio drugčiji, kad se njegova neopravdanost ne bi hinilački zatajivala. Kad bi ljudi prestali lagati, odmah bi uvidjeli, da su se krute državne uredbe već pokolebale i da ih podržavaju samo naša laž i himba, premda se ljudima čini, da ih samo ove uredbe vežu i da su one nešto razborito, nuždno, sveto, Bogom odredjeno.

Istinu upoznavati i priznavati — to je jedino, što je čovjeku uviek slobodno činiti. A Tolstoj je uvjeren, da je to dovoljno, da s vremenom carstvo božje dodje na zemlju. Kad ljudi jedared upoznadu pravu istinu, ona će se prije ili kasnije pretvoriti u čin. Zato nam veliki starac iz Jasne Poljane veselo dovikuje utješne rieči: Carstvo je božje u vama!

S univerzalnim, božanskim shvaćanjem života u savezu je i druga razprava Tolstoga »Kršćanstvo i patriotizam« (godine 1894.). Tolstoj ju je sastavio pod dojmom svečanostî u Kronstadtu i Toulonu. Za pisca je patriotizam jedna od najodurnijih manifestacijâ naših družtvenih uredaba. Patriotizam nije ništa drugo nego prednost, koju svatko daje svojoj državi pred drugima. Ovo je rodoljubno čuvstvo vrlo koristno za vlade i za cjelinu države, ali je uza sve to bezsmisleno i ne-

moralno, jer se protivi načelu: Ne čini drugomu, što ne ćeš, da se tebi učini.

Patriotizam je mogao biti krepost u starom vieku, gdje se je zahtievala odanost čovjeka prema najvišemu tada poznatomu idealu, prema idealu družtva, države, domovine. Ali nije danas, kad nas vjera uči, da su svi ljudi djeca božja i da smo svi braća. Patriotizam je mogao biti opravdan u starom vieku, gdje je svaki narod, više ili manje homogen, izpoviedao istu vjeru u državi, pokoravao se neograničenoj vlasti obožavanoga vladara, smatrao se otokom usred barbarskoga oceana, koji je nastojao, da ga potopi. Patriotizam je bio želja odolievati navalama barbarâ, koji su ne samo prietili, da će razoriti državu, nego i da će popljačkati imanja, zarobiti ljude, obezčastiti im žene. Zato je u starini čovjek smio svoj narod više cieniti nego druge, mogao je osjećati mržnju na barbare.

No što znači ovo čuvstvo u naše kršćansko doba? Zašto bi danas čovjek, ako je Rus, išao ubijati Francuze ili Niemce, — kad znade, da oni narodi, proti kojima kipi rodoljubnom mržnjom, nisu barbari, nego kršćani kao i on sâm, da izpoviedaju često istu vjeru, kad je uvjeren, da žele mir i prijateljsku izmjenu rada, kad ga s njima prečesto vežu probitci zajedničkoga poslovanja, probitci trgovački ili duševni? Često se dogadja, da čovjek u susjednoga naroda nalazi više koristnih živalja i više srodnosti, nego u svojih sugradjana; to biva osobito u radnikâ, kojima inostranci daju zaslužbu, pa i u trgovaca, učenjakâ i umjetnikâ.

Osim toga životni su se uvjeti tako promienili, da je ono, što zovemo domovinom, prestalo biti odredjenim dobrom, kako je to bilo u starini, gdje su gradjani iste domovine pripadali istomu plemenu, imali istu vladu i vjeru. Razumljiv je patriotizam Egipćanâ, Židovâ, Grkâ, jer su braneći svoju domovinu branili takodjer svoju vjeru, svoje pleme, svoje ognjište i svoju vladu.

Zato drži Tolstoj, da je patriotizam danas neopravdan. Pored sviju nastojanja za cielih osamnaest stotina godina, da bi se zatajilo kršćanstvo, ono je ipak prodrlo u našu savjest,

u naš život, pa njime tako dobro upravlja, te dapače najsuroviji i najograničeniji ljudi moraju i mogu priznati, da se patriotizam podpunoma protivi moralnim načelima, kojima je podvrgnut njihov život.

VII.

Talijanski učenjak Ferrero u povodu Sabatierove knjige o »Životu sv. Franje Asiskoga« izporedjuje reformatora Tolstoga s Franjom Asiskim, znamenitim propovjednikom ljubavi u XIII. stoljeću. Mistični viek svetaca, kakovi su bili sv. Franjo Asiski, sv. Dominik i mnogi drugi svetci katoličke crkve, nije posvema izčezao, jer u naše dane živi čovjek velike slave, koga s pravom možeš nazvati Franjom Asiskim XIX. vieka, a to je — Lav Tolstoj. Tako veli Ferrero. Sv. Franjo je ponajprije djelovao u Umbriji, zatim u ostaloj Italiji, pa u Germaniji i Poljskoj, te je mnoge hiljade ljudi poveo za svojim svetim primjerom. Mnogi zavadjenici odmah su se izmirili, lihvari su napustili svoje tražbine, bogataši se odrekli imutka na korist sirotinje. Tako je silan bio potok ljubavi k bližnjemu, milosrdja i nesebičnosti, koji se je razlio zemljom poslije nauka Franjinih. Medjutim ovaj je pojav bio dosta kratkotrajan. Tolstoj nije do sada doživio ni te sreće. Njegove knjige čitaju milijuni ljudi, a o takovoj propagandi nije moglo biti govora u doba Franje Asiskoga. Pa ipak je do sada dojam Tolstoga samo književan, kako je utjecaj Franje Asiskoga bio životan.

Reformatorstvo Lava Tolstoga ide uporedo s tako zvanom »novokršćanskom« strujom u suvremenoj Evropi. Suvremeni pisci evropski govoreći o razkolu u čovjeku, o njegovoj »božanskoj« i »čovječjoj« prirodi došli su do raznih resultata. Jedni drže, da je »životinja« u čovjeka preostatak stare divljosti i barbarstva, a drugi opet misle, da je posljedica prevelike kulture, koja se može ukloniti samo povratkom k prirodi, u jednostavniji, više seoski život. Maupassant i Zola

pristaju uz prvu misao, a Dumas, Strindberg, Tolstoj vjeruju drugo.

Kršćansko-spiritualistični duh već se dugo vremena razvija u Evropi, pa nije čudo, što se napokon javljaju misli o braku, kako ih razvija Björnson u drami »Rukavici« (»Suavi«) ili još oštrije Tolstoj u »Kreutzerovoj sonati«. U Björnsona traži mlada žena od muža podpunu uzdržaljivost prije braka, Tolstoj pak u »Kreutzerovoj sonati« polazi do skrajnje granice.

Vriedno je priznanja, što nam veliki suvremeni pisci pred očima odkrivaju ljudsko biće poput lepeze. Nema ništa, što bi pritajivali ili hinili bojeći se publike i kritike. Počevši od poroka, nizkosti i zločina otvara se pred nama široko polje duševnoga života, pogled na čovjeka-životinju, na prirodni i čovječji dio sve do najveće plemenitosti ljudske. A sve se to pripovieda za čudo slobodnim jezikom, bez nakita, bez sentimentalnosti. Oni nam pokazuju naš duševni razkol u dva svieta: jedan je sviestan, a drugi nesviestan, jedno je čovjek, a drugo životinja, jedno sloboda, a drugo nužda.

Bourgeta smućuje moderna mekanična znanost, koja uči, da nema slobodne volje; on drži, da će se to zlo dojmiti mladeži, da će mladež u determinizmu naći povlasticu za bezobziran egoizam, pa da će se tako razuzdati u čovjeka »životinja«. Zato nas Bourget upućuje na vjeru, na katoličanstvo, na molitvu kao jedinu moć, koja će obuzdati životinju i modernim ljudima vratiti jedinstvo. Dumas drži, da se životinja razvija u kalu hipercivilizacije, i zato grmi proti njoj. Maupassantu se odnošaj obaju ljudskih spolova čini poniženjem, ostatkom nepobiedjene i nepobjedljive praprirode; napokon evo Tolstoga, komu se prikazuje produktom razdražene neprirodnosti u civilizaciji. Tolstoj polazi tako daleko, da najzad propovieda preporod starokršćanskoga života. Njemu nije čovječanska ni kultura ni civilizacija, njemu je čovječanski samo onaj način života, koji ne poznaje obrane od zla, ne odbija nikakove nepravde, ne mari za novac i zemaljsko dobro, te muža i ženu dovodi do toga, da se vazda smatraju braćom.

Tolstoj je dobro uvidio, da su zla i nevolje u modernom družtvu posljedicom raznih uzroka medju sobom izprepletenih i svezanih. Kad se unište uzroci, nestat će i njihovih zlih posljedica. Zato je Tolstoj tako oštrim bičem navalio na militarizam, na obću vojnu obvezanost, jer ju drži jednim od glavnih korienâ družtvenih zala. U tom se podudara s velikim englezkim filozofom Spencerom, »Aristotelom devetnaestoga vieka«, koji je u svojoj etici promotrio sve biede modernih država i došao do zaključka, da valja prije svega ukloniti — militarizam.

Sudili ma kako o reformatorskom idealu Lava Tolstoga, proglasili njegovu težnju sanjom, ipak ne možemo poricati, da ga u tom poslu vodi požrtvovna ljubav i plemenita želja, da doskoči nevoljama ljudskim, koje svako bolje srce i pretežko osjeća. I najveći protivnik ove nauke mora priznati učitelju njezinu, da su mu rieči i djela u skladu, kakov se riedko nahodi u ljudî! Medjutim nadajmo se, da će nas Tolstoj obdariti još kojim umjetničkim djelom. Bar nedavno rekao je nekomu dopisniku, da kani dovršiti oveću dramu. A što napiše takav veliki genij, kao što je Tolstoj, na polju liepe umjetnosti, ne pripada više samo Rusima i Slavenima, nego svemu svietu. Piscu romana »Vojne i mira«, koji je Carletti zgodno izporedio sa Kremljem, umjetniku Tolstomu mjesto je uz Homera, Dantea, Shakespearea, Göthea!

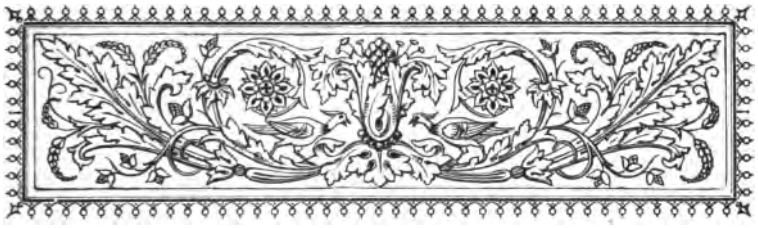

Gdje je što.

Strana

Pripomenak ..... V—VIII

Ruski pripovjedači.

Osvrt na rusku književnost. — I. Općenita značajka ruske književnosti. — II. Podjela ruske književnosti u periode. — Glavni pojavi njezini u staro doba. — III. Najznatniji podatci o ruskoj književnosti u novo doba od Petra Velikoga do Puškina. — IV. Glavni zastupnici ruske knjige od Puškina do današnjega dana — Reforme Aleksandra II. i smjer najnovije književnosti ruske..... 3—33

O ruskom romanu. — I. Uspjeh ruskoga romana na Zapadu. — Glavna djela o ruskom romanu. — II. Misli Vogüéove o modernom realizmu naprema klasičnim književnostima. — Realizam u Francuzkoj, Englezkoj i Ruskoj. — Vogüé o razvoju ruske književnosti. — III. Vogüéov sud o Puškinu, Gribojedovu, Gogolju, Turgenjevu, Dostojevskom i Lavu Tolstom. — IV. Kritika Vogüéve knjige o ruskom romanu. — Pobijanje njegove teorije o arijskom budizmu u ruskom narodu. — V. Predavanje Brandesovo o ruskim pripovjedačima.... 34—88

Razvoj realizma u Rusiji. — I. Političke prilike u Rusiji za Nikolaja I. i glavni predstavnici knjige u to doba. — II.

Strana

Pojav realistične škole u četrdesetim godinama. — Gogolj. — Čajadajevljevo pismo. — Zapadnici. — Život i rad kritika Bjelinskoga. — III. Njemačka filozofija u Rusiji. — Slavjanofili. — IV. Socijalistična propaganda i radikalizam. — Hercen. — Dobroljubov. — Katkov. — V. Gogoljevi učenici. — Pejsaž u ruskom romanu..... 89—121

Nikolaj Vasiljević Gogolj. — I. Gogoljeva mladost. — Njegov pojav na književnom polju. — »Revizor« na pozornici. — II. Gogoljev put za granicom. — Boravak njegov u Rimu. — Povratak njegov u domovinu. — III. Gogoljev prekret. — Kritika Bjelinskoga. — Pjesnikov put u sveta mjesta. — Povratak u domovinu. — Gogoljeva smrt..... 122—146

Ivan Aleksandrović Gončarov. — I. Obćenita značajka Gončarovljeva rada. — II. Život pjesnikov. — Mladi dani. — Pojav na književnom polju. — Pjesnikova djela. — Smrt pjesnikova. — III. Značajka četrdesetih godina. — Glavna tri romana Gončarovljeva..... 147—164

Ivan Sergejević Turgenjev. — I. Mladost I. Turgenjeva. — Prve književne radnje. — II. »Lovčevi zapisci«. — Turgenjev putuje u tudjinu. — Viardotova obitelj. — Glavna Turgenjevljeva djela do godine 1867. — III. Turgenjev u Francuzkoj. — Posljednje pjesnikove godine i njegova smrt. — IV. Značajka Turgenevljeva rada po glavnim njegovim djelima. — Razvoj njegovih ideja. — V. Važnost njegove beletristike po cielo čovječanstvo..... 165—197

Fedor Mihajlović Dostojevski. — I. Pjesnikovi mladi dani. — Prvi uspjeh u književnosti. — II. Izgon Dostojevskoga u Sibir. — Povratak u domovinu. — Novinarski rad Dostojevskoga. — Pjesnikova bolest i smrt. — III. Ocjena najznatnijih romana Dostojevskoga..... 198—216

Mihajlo Evgrafović Saltykov. — I. Satira u ruskoj književnosti. — Najvažnija djela Saltykovljeva. — II. Život pjesnikov. — Saltykov kao djak. — III. Saltykov kao činovnik. — Pjesnik kao urednik. — Saltykovljeva smrt..... 217—235

Vsevolod Mihajlović Garšin. — I. Garšin i Nadson. — Život Garšinov i njegovo pjesničko stvaranje. — Pjesnikova bolest i smrt. — II. Značajka Garšinova beletrističnoga rada..... 236—248

Lav Nikolajević Tolstoj. — I. Značenje Lava Tolstoga u ruskoj književnosti. — Obćenita oznaka njegovih glavnih

Strana

radnja na polju beletristike. — II. Obitelj L. Tolstoga. — Mladost pjesnikova. — Sveučilištne godine. — Život na ladanju. — Boravak u Kaukazu. — III. Krimska vojna. — Sebastopolj. — IV. Putovanje Tolstoga po Zapadu. — Turgenjev i Tolstoj. — V. Tolstoj kao osnivač pučke škole. — Njegove pedagogijske reforme — Ženitba pjesnikova. — VI. Glavne crte »tolstojizma«. — VII. Tolstoj naprema drugim suvremenim predstavnicima liepe knjige ..... 249—315